POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE.

POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE.

IRTA

ORTVAY TIVADAR.

KIADJA

A POZSONYI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR.

ELSŐ KÖTET.

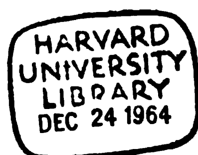
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK KIHALÁSÁIG.

A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT 37 RAJZZAL ÉS EGY OKLEVÉL-HASONMÁSSAL, VALAMINT A SZÖVEGHEZ MELLÉKELT 7 TÁBLÁVAL.

POZSONY.

STAMPFEL KÁROLY CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYÁBAN.

1892.

Stampfel, Eder és társai könyvnyomtató intézetéből Pozsonyban.

ELŐSZÓ.

E mű a „Pozsonyi Első Takarékpénztár“ hazafias áldozatkészségének köszöni létrejöttét. Kik e város polgárai, tudják, hogy ezen, becsületes és lelkiismeretes munka árán vagyonhoz és befolyáshoz jutott pénzintézet minden évben tetemes összeget áldoz hazafias és culturális közczélokra. De midőn eme fennkölt érzületének évenkint szereti bizonyitékát szolgáltatni, annál inkább kivánta azt a jelen évben tenni, midőn fennállásának s Pozsony és vidéke anyagi jólétének és hitelének előmozdítására irányult, sikerekben gazdag működése *félszázados* örömünnepét üli.

Eltekintve az ezen jubilaris ünnepség alkalmából tett egyéb nemes és hazafias alapitványoktól, az Intézet igazgatósága tervbe vette különösen Pozsony városa történetének megiratását is. E terv első sorban az Intézet Elnökének, dr. *Gervay Nándor* úrnak az érdeme, mert Ő benne fogamzott meg az eszme s az Ő hathatós, lelkes közbenjárásának köszönhető, hogy az Intézet részvényesei szives örömmel járultak a városi lakósságban is élénk visszhangra talált eszme

megvalósításához. A város történetének megiratása elhatároztatott s az Intézet részéről e sorok iróját érte a megtisztelő bizalom és kitüntető szerencse, hogy a mű elkészítésével megbizatott.

A czél, mely Megbizó és megbizott szemei előtt e munka elkészítésénél ki volt tűzve, az volt, hogy első sorban Pozsony városának polgársága kezébe oly könyv kerüljön, melyből az szeretett szülővárosának multját megismerni tanulja. Alig van hazánkban város, melyben az események tanulságosabban köszöntöttek volna be, mint éppen Pozsonyban. Határszéli fekvésénél s úgy hadi, mint társadalmi fontosságánál fogva egyaránt a nemzeti viszontagságok, a politikai események s a nemzetközi versenygések főszinhelyévé lett. Pozsonyban dőlt el egyszernél többször a nemzet, az ország, de sőt az egész Osztrák-Magyar monarchia sorsa. Multja tehát mindenesetre megérdemli az elbeszélést, amint másrészt elbeszélésének meghallgatása is nagyon alkalmas arra, hogy a város polgárságában a honszeretetet, a nemzeti multunk iránt való kegyeletet és a jövőbe vetett bizalmat felébreszsze és ébren tartsa.

Czélunkhoz képest lehetőleg tartózkodtunk minden száraz és nehézkes előadástól, mert arra törekedtünk, hogy az olvasmányt az olvasónak minél könnyebbé s élvezetesbbé tegyük, anélkül mégis, hogy az előadást a tudományos alaptól megfosszuk. A jegyzetekben hűen számot adunk a használt forrásokról, melyekből adatainkat s ismereteinket merítettük s ha azonkivül a helyi események elbeszélésébe az országos eseményeket is kellő mérsékeltséggel belesződtük, ezzel mi mást sem akartunk elérni, mint azt, hogy a helyi

események a hazai átalános történet hátterén annál érthetőbbek legyenek.

Ha maga a mű, minden jóravaló igyekezetünk daczára is számos hiányt tüntet fel a beavatottabb szeme előtt, mégis másrészt, azt hisszük, aziránt sem hagy fenn kétséget, hogy szerzője odaadó szorgalommal, munkát s fáradságot nem kimélő gondossággal igyekezett feladatának megfelelni. És ha tehetsége kevesebbnek bizonyult e munka megirásában jóakaratánál és buzgóságánál, mégis talán el nem lehet tőle vitatni azt az eredményt sem, hogy ő Pozsony városának történetét pragmatikai összefüggésben tünteti fel, mire annál inkább vél ő e helyt hivatkozhatni, mivel Pozsony városának eddigelé összefüggő s oknyomozó története megirva még nem volt. Bár tisztelettel említjük itt fel azon irodalmi tanulmányokat, melyeket Veresmartynak, Bélnek, Korabinszkynek, Ballusnak, Pogánynak, Pestynek, Ipolyinak, Henszlmannak, Rómernek, Motkónak, Rakovszkynak, Királynak, Rimelynek, Knauznak, Dankónak, Zsilinszkynek, Győriknek, Harmathnak, Kornhubernak, Szekcsőnek, Kankának, Czilchertnek, Vutkovichnak, Pisztórynak, Pávai-Vajnának, Könyökinek, Pirchalának, Wagnernek, Schönwitzkynek, Schöffmannak és másoknak köszönhetünk, mégis agadhatatlan az is, hogy mindezek nem összefüggő, rendszeres történetét irták meg városunknak, mintsem inkább a város történetének egyes részleteit dolgozták ki kisebb-nagyobb eredménynyel. Még azok is, kik tisztán levéltári forrásokból dolgoztak, mint Rakovszky, Knauz, Rimely és Király, csak egy-egy korszakot, vagy egy-egy városi jogot avagy intézetet tettek tanulmányaik tárgyává. Bél nagy műve ellen-

ben egy oly időben jött létre, midőn úgy a történeti anyag, mint a történeti kritika egyaránt még nagyon fogyatékos volt.

Ám a jelen műnek érdekét nemcsak a teljesebb s összefüggőbb anyaggal, hanem azáltal is akartuk fokozni, hogy az irott szöveget rajzokkal élénkítettük. A kiadó Intézet e tekintetben sem fukarkodott áldozatkészségével s ezt főleg e mű második kötete fogja bizonyítani. E rajzok mindenesetre alkalmasak arra, hogy az irott szöveg olvasására a szemlélőt inkább ösztönözzék s hogy benne az olvasottak emlékét is jobban ébren tartsák.

Nem mulaszthatjuk el azért e helyt mindazok iránt hálás köszönetünket kifejezni, kik, a kiadó Intézeten kivül, bármiképen e mű létreszólításához és tökéletesbítéséhez hozzájárultak. *Boros* Radó budapesti tanár elismerésre méltó tehetséggel és szorgalommal száznál több sikerült rajzot készített e mű diszítésére. Mellette készségesen teljesítették kérésünket sikerült rajzok, fényképek és viaszlenyomatok elkészítésével *Oroszi* Rika kisasszony, dr. *Czobor* Béla, dr. *Michaelis* Béla, *Laubner* Gyula városi mérnök, *Adler* Ede, *Fink* Sándor, *Körper* Károly, *Kozics* Emil, míg az összes rajzok reproduktióját az *Angerer* és *Göschl*-féle bécsi hírneves műintézet eszközölte. A mű technikai előállításában pedig a *Stampfel, Eder és Társai* nyomdai czég sem fáradságtól, sem anyagi áldozatoktól vissza nem rettent, hogy a rája bizott mű minél diszesebb kiállításban pillanthassa meg a napvilágot. Különösen ki kell emelnünk *Stampfel* Károly, cs. és k. udvari s akadémiai könyvkereskedő s ismert kiadó finom műizlését és sokirányú fáradozását, melyet e mű formai kiállítása körül kifejtett.

De hálára érzük magunkat lekötelezve mindazok iránt is, kik megkeresésünkre tanácscsal avagy szivességgel kezünkre jártak. Dr. *Fésűs* György akademiai tanár sok fáradozással segitett munkánk végzésében. Dr. *Goelzlin* Károly a cs. és k. udvari könyvtár jeles őre készséggel megengedte, hogy az őrzésére bizott bécsi Képeskrónika (Marci Chronica) rajzait művünk számára lemásoltassuk. *Szilágyi* Sándor, *Hampel* József, *Fejérpataky* László ismert tudósaink készséggel átengedtek használatra egyes clichéket. *Rimely* Károly apát s pápai praelatus és *Pór* Antal kanonok urak szives készséggel juttattak a kápt. levéltárban és könyvtárban levő s munkánkhoz szükségelt okmányos avagy kéziratos anyaghoz. Nem csekély segítségünkre volt gazdag mű- és régiséggyüjteményének átengedésével *Lanfranconi* Enea. Okmányok, metszetek, érmek s egyéb régiségtárgyak használatra bocsátásával leköteleztek *Dankó* József pozsonyi prépost s czimzetes püspök, *Spitzer* Mór, *Wertner* Mór, *Hollitzer* Károly, *Maurer* József urak, valamint a pozsonyi *Szentferenczrend*, míg *Könyöki* József tanár mint a gazdag tartalmu pozsonyi városi Muzeum őre, mindenkor kész szivességgel állott rendelkezésünkre. De különösen ki kell emelnünk azt, hogy városunk multjának buzgó kutatója és jeles ismerője, a fájdalmunkra idő előtt elhalt *Rakovszky* István Pozsony város történetére vonatkozó összes gyüjteményeit, feljegyzéseit és okmánymásolatait a legnagyobb önzetlenséggel rendelkezésünkre bocsátotta. Ám valamennyinél még inkább érdemesítette magát városunk fennkölt szellemű levéltárosa, *Batka* János, nemcsak az által, hogy a városi gazdag archivumot számunkra bármely időben is

hozzáférhetővé tette, hanem főleg az által is, hogy magyar művünket teljesen önzetlenül s csupán szülővárosa iránt való szeretetből német nyelvre fordította. A Pozsonyi Első Takarékpénztár, tekintettel városunk német nyelvű polgárságára, azon tetemes áldozattól sem riadt vissza, hogy a mű német kiadásának költségeit is fedezte.

Vajha mind e költségek s a mű létesülése körül annyi felől nyilatkozó sok jó akarat és támogatás a kivánt sikerhez vezettek legyen! Vajha művünk olyannak találtatnék, mely megfelel a nemesszivű Megbizók várakozásának!

Kelt Pozsonyban 1892. február hó 12-ikén.

A szerző.

TARTALOM.

I. Fejezet.

II. Fejezet.

III. Fejezet.

A magyar vezérek kora. Pozsony a honfoglalás idején. A 907. évi pozsonyi nagy csata. 51—65. ll.

IV. Fejezet.

A magyar királyság megalapítása. Szent-István a vármegyéket rendezi. Pozsony várispáni és vármegyei központtá lesz. A pozsonyi vár képe, jószágai, lakói. A vár- és főispánok a királyság első három századában. 66—104 ll.

V. Fejezet.

A városi terület. Viszonya a várhoz. A dunai rév. Vődricz. Széplak. A város felvirágzásának alapoka. 105—124. ll.

VI. Fejezet.

VII. Fejezet.

VIII. Fejezet.

A német támadó hadjáratok kora. Pozsony ismételt megostromlása. IX. Sz. Leo pápa Pozsony előtt. A város 1052. évi védelmének világtörténeti jelentősége. 194—247. ll.

IX. Fejezet.

A XII. század eseményei. V. Henrik pozsonyi ostroma. A magyar polgárháború. Boris támadása. A keresztes hadjáratok. Sz. Erzsébet születése és eljegyzése. 248—269. ll.

X. Fejezet.

A XIII. század eseményei. A tatárjárás. A tatárok hadszervezete. Hadi sikereik főoka. Pozsony sorsa a tatárjárás alatt. Új építkezések. 270—300. ll.

A tatárok megérkezése. Test- és arczalkotásuk. Hadi felszerelésük. Harczi képzettségük. Taktikai felosztásuk. A tizes rendszer alkalmazása. Dandáraik. Hadsoraik. A sereg munkafelosztása. Utászaik és tüzérségük. Hadi kézmüiparuk. Asszonynépük. Taktikájuk. Ostromaik. Táborozásuk s kantonirozásuk. Az ősmagyar s a tatár hadszervezet azonossága. Lényeges különbségek. A magyar és a tatár politikai szabadsága. A tatárok értelmi tehetsége. A muhii vereség. A vereség állítólagos és igazi okai. Az ősi hadakozási mód elhagyása. A kézviadal meghonosodása. A táborozásban való gondatlanság. A kúnok eltávolítása. Az ősi hadakozási mód átalakulásának oka. Az európai viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségessége. Pozsony sorsa a tatárjárás idején. IV. Béla király Pozsonyba menekül. Ezt tanusító okirata. Ide érkezése idejének megállapítása. A király Pozsonyból Hainburgba megy. Az osztrák herczeg álnok magaviselete. Paidar tatárvezér hadosztályának Pozsony alá érkezése. Pozsony külvárosait felégetik. A vár és város megmenekszik. Pozsonynak a tatárok elvonulása után történt újabb megerődítési.

XI. Fejezet.

A XIII. század eseményeinek folytatása. A pozsonyi 1254. évi békekötés. A marchecki ütközet. Pozsony a csehek birtokába kerül. A pozsonyi 1261. 1262. és 1270. évi békekötések. A város 1271. évi felforgatása. Újabb békekötés. A stillfriedi nagy ütközet. A pozsonyi Szt. Ferencz- és Szt. Klára-rendű kolostorok. 301—354. ll.

A magyarok 1246. évi ausztriai hadjárata. A Szentgyörgyi gróf pusztításának okleveles említése. Az utolsó Babenbergi eleste. IV. Béla és II. Ottokár az új birtokszerzés miatt ellenségeskedésbe jönnek. A budai egyezség s az 1254. évi pozsonyi béke. A pozsonyi békének az apostoli legatus által történt megünneplése. A magyar uralom Stiriában. A stiriaiak elégedetlenségének oka. A cseh háború kitörése. A marchecki ütközet. A magyarok veresége s ennek oka. A cseh győzelem nagyságának túlzása. Az 1261. évi pozsonyi békekötés. A magyar polgárháborúk s azok okai. A kúnok által képezett bajok. Az 1262. évi pozsonyi béke. A poroszlói egyezség. Az 1270. évi pozsonyi béke. A Duna pozsonyi béke-szigetje. Ottokár 1271. évi hadjárata. Pozsony és vidékének pusztulása. Ottokár Pozsonynál átkél a Dunán. A dunántúli csaták. A rábcza-rábaközi ütközet. Az 1271. évi békekötés. IV. László trónrajutása. Pozsony IV. László kezébe kerül. Pozsony és vidéke újból Ottokár hatalmába jön. A stillfriedi döntő ütközet. Ottokár halála. A stillfriedi diadal emléke a pozsonyi Szentferenczrendü egyház és kolostor. A Klarissák meghonosodnak Pozsonyban. IV. László uralkodása. Csák Máté elfoglalja Aportól Pozsonyt. IV. László halála. III. Endre trónra jutása. Pozsony 1291-ben szabadalmakat kap.

MELLÉKLETEK.

Az e kötetben levő rajzok jegyzéke.

1. A fejezetek kezdő betűi előtt levő rajzdíszítmények.

2. A szöveg közé nyomott rajzok.

Rajzok jegyzéke.

3. A szöveghez mellékelt táblák.

Jelentékenyebb sajtóhibák.

110. lapon: A pilisi apstság másfélszázadon át szedte stb. helyett: A pilisi és a pannonhalmi apátság a legújabb időkig, bár nem perlekedés nélkül, tartották a révre való jogukat elismerésben.

134. lapon 21. sorban: Morvaország mai fővárosára helyett: Morvaország mai egyházi fővárosára.

145. lapon mindjárt kezdetben kimaradt: hajóval. Legalább is két évszázad fekszik a hajó és mindkét végrésze felépitése között. Hogy a szentély és a torony stb.

158. lapon 7. sorban: 955-ben III. Henrik helyett: 995-ben II. Henrik.

214. lapon az 1. jegyzet a 215. lap 1. jegyzete; a 215. lap jegyzete pedig a 214. lap 1. jegyzete.

255. lapon 1. sorban: a görög Eufemiától helyett: az orosz Eufemiától.

I.

Az őskor. Vidékünk alakulása. Első megtelepedése.

Az Ő Felsége nevét viselő új hidról a szem pompás áttekintést nyer Pozsony és a pozsonyi Dunavölgy felett. A kép, főleg napnyugváskor, elragadóan szép. Míg nyugat felől az áradmányos mélysík terjeszkedik ki illatos ligetjeivel, azalatt vele szemben a folyam balpartján változatos hullámú középhegyek emelkednek fel részint szőlőtőkékkel, részint tű- és lombleveles erdőségekkel borítottan. Éjszakon a látóhatárt egy rendkivül szép hegysor zárja el, mely éjszakkeleti iránynak tartva, két nagy földmedenczét: a *pozsonyit és a bécsit* választja el egymástól.

Megjegyezzük, hogy e hegysor nem csak tájképileg ragadja meg a szemlélőt. Van annak egyéb jelentősége is, mert geologiai alakulata a pozsonyi Dunavölgy főjellemvonását képezi. A Duna jobb partjáról ugyanis a neogén formatio, bár csekélyebb tömegekben, a Duna balpartján is folytatódik, de úgy, hogy a pozsonyi medencze felől már nem érinti közvetlenül az alluvialis képződéseket, mert a neogén és az alluvium, vagyis a harmad- és a negyedkorszaki képződések között hatalmas másod- és elsőkorszaki

kőzettömegek helyezkednek el. Pozsonytól éjszakra a rohamkőzet egyik neme: a gránit jelentkezik összefüggő nagyobb tömegben. Eléje egy keskeny neogén képződés feküdt, melyre éjszakon a jegőczös pala egy vékonyka szalagja következik. Ez a jegőczös pala nyugat felől is környezi a pozsonyi gránittömbet. Hozzá egy ugyancsak vékony krétaformatio, majd meg egy nagyobb tömegű juraformatio sorakozik.

Ily formán tehát Pozsonynál közvetlenül mind a négy geologiai korszak földképződései érintkeznek egymással, hirdetve ama nagy átalakulásokat, melyek között eme tájék mai alakját nyerte. Ma e tájék physiognomiája egy végtelenül békés állapot kifejezésével bir, de alkotó elemei félreismerhetetlenül utalnak ama nagy földforradalmi állapotokra, melyek a mai tájalakulást megelőzték.

Az átalakulás folyamatának valóban nagyszerűnek kellett lennie. A legrégibb geologiai időszakban csak egy földtani képződés alakult itt, az, mely ma is a pozsonyi hegységnek zömét, magvát képezi: *a gránit.* E tömb azonban csak eltünő sziget volt a nagy tengeráradatban, mely azt körülzajongta. Sokkal kisebb, mint a cseh medencze gránitszigetsége, de épp úgy mint az alkalmas arra, hogy újabb földképződéseknek alapjául szolgáljon. Ez okból nem is választhatta el a bécsi medenczétől a pozsonyit.

Az elválasztás csak jóval később történt. Az időt azonban, hogy mikor, ki tudná meghatározni? Amit a geologiában *másodkorszaknak* neveznek, az szintén hozzá járult tájunk földtani kiépitéséhez. A gránit-tömb felette alkalmas volt arra, hogy újabb geologiai képződésnek alapjául szolgáljon. Az ifjabb képződések: a *jura* és a *kréta* Stomfa irányától kezdve a Kis-Kárpátok vonalában kisebb nagyobb megszakitásokkal rakódtak le s ekkép jelezték már a határvonalat, mely későbbi kiépi-

tésében a pozsonyi és a bécsi medenczéket egymástól el volt választandó. Az elválasztás tényleg csak akkor történt, midőn egy újabb korszakkal későbben a harmadkorszaki földalakulások a gránit, a jura és a kréta közeit kitöltötték. Ekkor rakodtak le azon kavics-, tályog-, mész-, homokkő- és conglomerat-rétegek, melyeket ma a Duna balpartján észlelünk s képződtek ama hatalmas tályog-tömegek, melyeket a Dunán túl is látunk. E tömegek közeit a tengerár kavicscsal és lajtamészszel töltötte ki s ekként összefüggő választófalat vont.

A harmadkorszaknak e földkiépitése ám nemcsak Pozsony közvetlen vidékére szorítkozott. Egyfelől kiterjedt az a cseh jegőczös pala és az osztrák rhaetiai formatióig. S ezzel megalakult a bécsi medencze. Másfelől kiterjedt az a Mátra trachytjáig, a Balaton triasáig és a Bakony rhaetiai formatiójáig. S ezzel megalakult a pozsonyi medencze, melynek nagysága háromszor-négyszer is fölülmulja a bécsiét.

Amint e képződések végbementek, a külső tájkép is egészen átalakult. Úgy a bécsi, mint a pozsonyi medencze, melyek helyén a nyilt tenger árjai zúgtak, most a nagy pannoniai tenger öblei lettek. E tenger a tágas magyar Alföld sikságát, a Duna-Tisza közét boritotta éjszakon a Mátra szakadékáig s keleten az erdélyi hegységekig. S a mint ezen víz alá merült Alföldön csak a hegységek hátai jelentkeztek szigetekül, úgy jelenkeztek a pozsonyi tengeröbölben is a Kis-Kárpátok hegyhátai szigetek gyanánt.

Hogy mekkora időkön át lepték el az álló vizek tömegei a nagy depressiókat, számokban azt szintén senki sem tudná kifejezni. Annyi kétségtelen, hogy vidékünkön a víz uralma nem volt rövid tartamu. Uralma egész geologiai korszakokon át tartott. Ezt már abból is következtethetjük, hogy a tenger ezen korszakokon át ismételten megváltoztatta minőségét. Vizének ize és chemiai összetétele alakult

át, mert a sóstengert a poshadt tenger, ezt pedig az édes tenger követte. A sós víznek elpárolgása s a csapadékvízzel való összekeveredése mérvében gyarapodott mindinkább az édestenger uralma, míg végre az évek végtelen sorozatában az édestenger is kiapadt.

Hogy tájékunkat valóban e tömeges vízár boritotta, arról vidékünk maga érdekesen tanuskodik. Pozsony tőszomszédságában a *kövületek* nagy mennyiségben kerülnek elő. Szintén meglepik az embert sokféleségükkel, meg ritka szépségükkel. Aki városunk természetrajzi gyüjteményét szemléli, de még inkább az, aki a bécsi geologiai birodalmi intézet fenséges tárait nézi, a kövületek dolgában ki sem jön az ámulatból. Egy eddig ismeretlen vizi és szárazföldi állatvilág tárul fel előtte. Megkövesedett halak, hüllők, emlősök, csigák és kagylók vonják e tárlatban figyelmünket magukra. Egy óriási tengeri tehén, melynek sok métermázsát nyomó kövülettömege ma ott pompázik a birodalmi intézet tudományos kincsei között, Hainburg vidékén került elő. Közelében a csigák és kagylók legkülömbféle példányainak feliratai a Lajta-hegységet nevezik meg lelőhelyekül. Aki pedig netán e feliratok igazszavúságán kételkednék, az könnyen oszlathatja el bizalmatlanságát, ha a Pozsony közelébe eső dévényi Nagytetőhez egy délutáni sétát tesz.

A geologiai mult felismerésére valóban alig is képzelhetnénk gyönyörködtetőbb s tanulságosabb könyvet, mint amilyen az, melyet a Nagytető tár ritka közvetlenséggel elénk. A kövületek itt amily változatosan, épp oly szaporán mutatkoznak s aki azok szerzésében a kényelmesebb utat választja, annak elég, ha Dévényben vagy Dévény-Újfaluban a játszó német gyermekeket felszólitja, hogy hozzanak neki ezekből az ősantik emlékekből. A gyermekek szivesen teljesitik potom árért e kivánságát s a kényelmes kiránduló este már szép gyüjteménynyel térhet haza.

Illőbb és jutalmazóbb azonban, ha a letünt ősvilágnak eme köves maradványait kissé fáradságosabb úton szerezzük meg, ha itt-ott megbolygatjuk a hegy szakadékos rétegeit s így önkezünkkel vonjuk ki a rétegek kövületes zárványait. Ezt az utat választották azon természetbuvárok is, kik a mindenség könyvének olvasásából nemcsak pillanatnyi kiváncsiságot akarnak kielégiteni avagy abban percznyi szórakozást találni, hanem akik e nagyszerű könyvből alapos okulást akarnak meriteni azon czélból, hogy ekkép az emberiség nagy természettani igazságok ismeretéhez jusson.

És nemes igyekezetüknek van is már számba jövő eredménye. Általuk mi a dévényi Nagytető ásatag világának immár hosszú sorozatát ismerjük. A *héjanczok, bryozoák, echinodermák, rhizopodák* osztályainak több érdekes képviselőjét kaptuk innen. A *kagylók* (lamellibranchiák) osztályából mintegy huszonöt; a *csigák*-(gasderopodák-)éből mintegy hét; a *halak*éből mintegy negyvennégy; a *hüllők*-éből mintegy hét fajnak maradványai kerültek e helyt elő.[1]) Mind ezek a leletek egyszersmind azt a történeti időrendet is hirdetik, melyben mind e fajok egymást felváltották, mert e leletekből a Conus, Ancillaria, Cassis, Ostrea, Pecten, Arca, Pectunculus, Cardita, Lucina, Cardium, Venus, Tellina, Pholadomya, Panopaea, Echinodermák, Bryozoák, Halitherium mind olyas formái a vízi faunának, melyek a harmadkorszaki miocän sóstengerre vallanak, míg a Trinonyx s a Cerithiumok ugyanezen miocän félig sóstenger faunájának a képviselői.

Volt tehát idő, midőn ott, hol ma Pozsony városa és határa s az azt környező szomszéd faluk terülnek el, egy a máitól egészen idegen, mert egészen más életfeltételektől függő fauna élősködött. E fauna fajai végtelen sorozatban

---

[1]) Mindezek jegyzékét Kornhuber tanár közli a *Pozsony és környéke* czimű 1865-ben megjelent mű LXXVIII—LXXXII. lapjain.

és tömérdek mennyiségben nyüzsögtek, egymással és a létfenntartásért a természet fukárságával küzdve, vidékünkön mindaddig, mígnem az életfentartáshoz szükséges feltételek számukra megfogyatkoztak. Megélhetésük víztől s égaljtól lévén feltételezve, amint ezek megfogytak avagy átalakultak, úgy fogytak meg az őslények is helyet engedve az újabb életfeltételeknek megfelelő újabb életszerveknek.

Az őslények egyik nagy részének elhalása a tenger elapadásának volt a következménye. A tengernek megszünését első sorban a talajemelkedések okozták, melyek alatt azonban ne értsünk földdynamikai erők által létesitett niveau-emelkedéseket. A talajemelkedéseket inkább a folytonos lerakodások okozták. Ezek emelték a viz tükrét, de egyúttal

1. Pozsony környékén előkerülő kövületek.

kisebbitették annak köbmennyiségét, amint annak minőségét is átváltoztatták.

Mikor a pozsonyi medencze vizeit és szárazulatát e fauna lakta, akkor a vidék klimája tropikus volt. Szárazföldét indiai és újhollandi növénytypusok jellemezték: pálmák, borostyánok, ficusok, mimozák, acaciák, magnoliák, myrtusok, cedrusok. Emlősei a mastodon tapiroides, a dinotherium Cuvieri, a rhinoceros Schleiermachi, a tapirus priscus, a palaeomery stb. voltak. Ez utóbbinak maradványai elő is kerültek Pozsony környékén.

Már az a körülmény, hogy a medenczék kiépítése által azok tengervize önállóságát elvesztette, magával hozta, hogy a víznek minősége is lassankint átalakuljon, mi faunájának átalakulását is magával hozta. A félig sóstengert a cerithiumok, a trochusok, a rissoák, a delfinek, a fókák s trionyxek lakták. A trionyx maradékai szintén előkerültek Pozsony vidékén. Szárazföldi faunája az maradt, melyet fenntebb elősoroltunk.

A gyarapodó szárazulat, a medencze vizének talajemelkedések következtében beállott kevesbedése s a csapadékvizek szaporodása magával hozta, hogy a tengervíz egészen elveszítse sós jellegét s merően édesvízzé váljék. Az uniok, a melanopsisok, a congeriak lettek innentől vízi faunájának legkiválóbb formái. Szárazulatát a mastodon longirostris és angustidens, a dinotherium giganteum, antilopok, hyenák a hippoterium gracile s mindazok a fajok lakták, melyek analog élő fajai ma Kis-Ázsiában, a Kaukazusban, a Himalayában, Éjszak- és Közép-Ázsiában és Japánban találhatók. A dinotherium giganteum maradványai szintén előkerültek vidékünkön. Klimája meleg, mérsékeltté változott s floráját ban a bükk, gesztenye, fenyő, tölgy, éger, platán, cser, nyir, fűz, nyárfa, fahéj, fehértövis szerepel.

I Fejezet.

A harmadkorszak végén tájunk újabb átalakulása mindinkább befejeződött. Az édestengernek is vége szakadt. Az okot, mely azt előidézte, a folytonos talajemelkedések képezték leginkább. Amellett nagy horderejű események is játszódtak le úgy a pozsonyi mint a nagy alföldi medencze keleti végszakain. A medenczék falai átszakadtak s azok vizének kifolyását eredményezték. Mi volt azon erő, mely a visegrádi trachyttorlaszokat, meg a Vaskapu jegőczös pala-tömbét áttörte, azt ha nem is tudjuk bizonyossággal megmondani, úgy mégis sok valószinűséggel sejtjük. Nem a medenczékben levő vizek oldalnyomása, hanem inkább a medenczefalakról mindkét felől lerohanó hegyi torrensek vájó ereje végezte a hihetetlen munkát mindaddig, míg a medencze szélei a víz niveaujáig ki nem volt rágva. Akkor a kapott résen rohamosan indult meg a medenczék tengervizének kiömlése s tovább folytatta, hatványozott eredménynyel, az apró torrensek lassú munkáját. A pannoniai tenger kifolyását követte a pozsonyi öböl kifolyása s az ismét a bécsi medenczének kiürülését hozta magával. És akkor, midőn ez történt, rendkívüli látványosságot nyujthatott Pozsony vidéke, mert a bécsi medencze vize a Lajta s Kis-Kárpátok hegyvonalának alantasb gerinczein nagyszerű vízesésképen zuhant alá.

A tenger vizének ilykép végbement kiiramodása után mind határozottabban alakult meg ama nagy folyó, melyet *Duna* néven ismerünk. A víztől megszabadult tájékon mindenfelé a negyedkorszak folyórendszere fejlődött ki. A Duna is irányt keresett s azt közvetlenül ott találta, hol ma a dévényi várromok tekintenek alá a sziklamagaslatról. Ha a bécsi hajón jövet Hainburg alá érkezünk, szintén meglep az a nagy kanyarulat, melyet e helyt a Duna keleti irány felé tesz. Azt tartanók, hogy a Duna ágyának legmeg-

2. Pozsony vidéke a harmadkorszak végén.

felelőbb iránya az volna, mely Hainburgtól egyenesen délre, tehát a hainburgi várhegy és a vele szemben levő Braunsberg közt vonul el. A valóság az, hogy a hatalmas folyó meghajol az itten álló geologiai akadály előtt, minek egyébként ismétlését a folyam alantabbi szakaszaiban is látjuk. Váicznál a folyam épp oly erős — csaknem derékszögű — könyököt képez, mint a Szávatoroktól a Drávatorokig. Nem azért, mintha a Száva oldalnyomása irányítaná a Dunát ki egyenes déli folyásából keleti irányba, hanem mivel beleütődik azon neogén padba, mely Eszéktől Dálja irányáig vízszintesen emelkedik ki a negyedkorszaki képződésekből. Vukovárnál újból kezdetét veszi a neogén képlet s Péterváradon túlig huzódik. Mindez azt bizonyítja, hogy a hatalmas folyó ereje a neogén akadálylyal sehol sem tudott diadalmasan megküzdeni.

A pozsonyi medencze áttörésénél nagyon feltünő az, hogy az magán a gránitmasszán át történt, mert hogy a Pozsonytól Dévényig szélesedő gránitmassza túl a Dunán folytatódott, azt az ott található gránitképletek bizonyítják. A hainburgi vár gránit-tömbön áll úgy mint a dévényi vár is. Hainburg, Wolfsthal s Berg között gránit-tömegek

emelkednek, világosan bizonyitva azt, hogy a dunabalparti nagy gránit-tömbbel összefüggtek. Az áttörés csak úgy magyarázható, hogy a vájó munkát itt is apró torrensek végezték, vagy úgy, hogy a gránitnak depressiója épp itt mélyebb volt, semmint a Hainburg és a Braunsberg közt levő részen. Nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy a gránitnak itt már eredeti repedése volt, melyet aztán a Duna könnyebb szerrel mélyített és szélesített ki a maga lefolyására.

Ám bármikép is legyen ez, annyi bizonyos, hogy ezen áttörés biztosította a későbbi Pozsonynak jelentőségét, mert ha a Duna közvetlenül Hainburg alatt Wolfsthal és Berg irányában vájja ki medrét, akkor Pozsony helyett Köpcsény vagy Magyar-Óvár jutott volna a fontosabb szerepléshez.

A Duna ágyának kimélyítésével a pozsonyi medencze végső geologiai alakulását kapta. A negyedkorszak régibb szaka: a diluvium lőszszel, homokkal és kavicscsal töltötte ki a medencze horpadásait. A lősz, e finom pornemű szemekből álló, porhanyós, érdes tapintatu, sárgásszürke vagy piszkossárga, likacsos földnem, mely alkatrészeiben szénsavas meszet, magneziát, kovaföldet, timföldet, vasoxydot s kevés kálit s nátront, valamint a fosforsavnak némi nyomát is mutatja, medenczénk éjszaki szélein mutatkozik s helyütt terjedelmes terrasszokat alkot.

Túl a Dunán Hainburg és Köpcsény között is több csoportban jelenkezik. Az özönvízi kavics pedig Prácsától kezdve közvetlenül az első- és másodkorszaki képletek alá torlaszodik, míg a diluvialis homok roppant területeket lep el a Morva folyó és a Kis-Kárpátok között.

A diluvium ifjabb szaka: az alluvium is roppant munkát végzett már. Az áradmányi képletek határa Prácsa, Cseklész, Bél, Szempcz, Sárfő, Csataj stb. határáig ér fel. Az egész Csallóköz alluvialis képződés. Túl a Dunán is

mélyen lenyúlik délre. Pozsonyi ligeteink talaja csupa alluvium, mely most már sok méternyi vastagságban maga alá temette a régibb geologiai időszakok képződéseit, s ezzel egyszersmind elásta előlünk azokat az emlékeket, melyek vidékünk első őslakóiról tanuskodnának, mert mint hazánknak más vidékein, úgy Pozsony vidékén is a negyedkorszakkal jelent meg az ember.

Kik az embernek első szereplését hazánkban a lősz képződésénél fiatalabbnak tartják, azok azon nézetből indulnak ki, hogy a lősz a tenger képződése,[1]) minek azonban maga a lősz a leghatározottabban ellentmond. Felrakodási viszonyai olyanok, hogy fel kellene tennünk, miszerint az a tenger, melyből a lősz lerakodott, legalább is 400 méternyire ért fel mai hegyvidékünkön, mit pedig fel nem tehetünk, mert hazánk talajemelkedése a víznek a medenczében való ily magas összegyülemlését nem tette lehetségessé. De másrészt a lősznek fekvetviszonyai, kőzet-, növény- és állatzárványai is minden kétséget kizárólag azt bizonyítják, hogy az nem lehet az édestenger iszaplerakodása. A lősznek ugyanis nincsen rétegessége.[2]) Hol itt-ott némi rétegszerűség benne észlelhető, az csak kivételes jelenség s nem egyéb, mint bizonyos padszerű elválás, mely úgy támadt, hogy a lőszben levő szilárd márgás

[1]) Krenner: *Term. Közl.* 1874. VI, 362. Koch: *Term. Közl.* 1869. I, 111—112. Ugyanő: *A dunai trachytcsoport földtani leirása,* 53. 132 ll. Szabó: *Pest-Buda környékének földtani leirása,* 1858. 20 l. Ugyanő: *Egy continentalis emelkedés- és sülyedésről Európa délkeleti részében,* 1862. 35. 37 ll. Ugyanő: *Geologia,* 1882. 432—433 ll. György Aladár: *Földrajzi Közl.* 1884. XII, 9—10. Suess: *Der Boden der Stadt Wien,* 1862. 72. l. Cotta: *Katechism. der Geologie,* 1877. 55—56 ll.

[2]) Peters kiemelte, hogy ámbár lőszünk a Duna mentén sok helyt 10 méternyi magasságban is szemlélhető, tiszta rétegzetességet benne csak vajmi ritkán szemlélhetni. *Die Donau und ihr Gebiet,* 261. l. Suess: *Der Boden der Stadt Wien,* 69 és Kornhuber: *Adalékok Pozsonymegye term. földrajzához,* LVIII. l. is hangsúlyozzák, hogy a tiszta lősz a rétegzetesség teljes fogyatkozása által tűnik ki.

concretiok, az u. n. lőszemberkék, körülbelül de sohasem tökéletesen vízszintes síkokban vannak elhelyezve s az által az alulról fölfelé való folytonosságot megakasztják. A lőszben igen gyakori csillámlemezkék is szabálytalanul vannak elszórva s minden képzelhető helyzetben, tehát sohasem mutatnak rétegzési lapokra. Ugyanaz áll a csigahéjakról is.[1]) Ha tengeri lerakodásról lehetne szó, akkor mindez elő nem fordulhatna. A rétegzetességnek akkor átalánosnak kellene lenni a lősznél.

A lősznek tengeri lerakodásából való származása ellen bizonyít továbbá a lősz anyagának választéka is. Mindenütt ott, hol az egykori tengernek létezettsége kétségtelen, a medencze geologiai osztályozásában rátalálunk az anyagválasztékra. Az egykori part közelében a durva görély fekszik. Minél inkább beljebb jutunk a medencze közepe felé, az anyag annál finomabb lesz. Legfinomabb annak közepén. Az Oczeán partjain is a durvább görélylyel vagy szemesebb homokkal találkozunk. Minél beljebb hatolunk, az anyag annál finomabb lesz. Az Oczeán közepén már nincs is ülepedés. Ez tehát csalhatatlanul hirdeti az anyag természetes választékát s kétségtelenül minden nagyobb víznél egyforma jelenség. A lősz sem nálunk, sem másutt nem mutatja az anyag természetes választékát.[2]) Előfordul ott, hol egykor a tenger széle volt épp oly finom osztatú azonos masszában, mint ott, hol egykor a tenger közepe volt. A lősz minősége mindenűtt egyforma. Ez az egyformaság hitelesen hirdeti, hogy nem vízből csapódott le.

A választék kiterjed természetesen nemcsak a geologiai anyagrészekre, hanem a *szerves zárványokra* is. Amint a

[1]) Richthofen: *China. Ergebnisse eigener Reisen u. darauf gegründeter Studien,* 1877. I, 2. fej. Azonkiv. v. ö. *Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt,* 1872. 156 és *Term. Közl.* 1877. IX, 411—423. 444—451.

[2]) Suess: *Der Boden der Stadt Wien,* 50. l.

durvább geologiai anyagrészek a tengermedencze belsejébe nem juthattak, úgy nem juthattak oda az emlős állatok massziv csontjai sem. Ha e csontokat a hegyekről lerohanó víz sodorta a tengerbe, akkor nyilván az egykori tengernek *csakis szélén* volnának találhatók, holott valósággal előkerülnek a *magyar medencze közepén*, a Duna, a Tisza, a Morva medreiben is.

A felhozott szerves zárványok különben más tekintetben is a lősz tengeri eredetének tagadó érveit képezik. *A lősz szerves zárványai ugyanis kivétel nélkül nem tengeri organismusok.* Nincs kagylója, puhánya, csigája, mely pelagialis természetű volna. Lőszünkben a kagylók, a csigák, a csontok mind szárazföldi fajtákéi. Még a fluviatilis kagylók is ritkaságot képeznek a szárazföldiekkel szemben.[1]) A csigák legnagyobb részt oly fajták, melyek manap is az erdőséget kedvelik, vagy hidegebb tájékon, gletscher-széleken vagy sarki vidékeken tartózkodnak. De viszont nem hiányzanak köztük a xerophilák vagyis a szárazságot kedvelő nemek sem. Ilyenek a helix costulata, a helix rudenata, a helix hispida stb. stb.[2]) A fossilis csontok pedig oly fajoktól valók, melyek a szárazföldet horizontális vagy verticalis irányban lakták avagy lakják. Ilyenek az őselefánt, az ősorrszarvu, a barlangi medve, a barlangi hyena, az ősszarvas, valamint számos egyéb apró emlősök és hüllők individuumaiéi. Mi több, csontzárványai között a recensebb fajok is szerepelnek, t. i. a vakondok, a cziczkány és egyéb egérfélék, a későbbi házi állatokból pedig a ló, az ökör, a kecske, a disznó, stb. csontmaradványai. Ezekből a körülményekből tehát nyilvánvaló, hogy ha a lősz tengeri képződésű volna, akkor a diluvialis és recensebb szárazföldi állatfajok benne elő nem fordulhatnának.

[1]) Szabó: *Geologia*, 432. l.

[2]) Elősorolvák Kochnál: *A dunai trachyt-csoport*, 50—277. lapjain több helyt.

Igaz a diluviális és a recensebb emlősök maradékai kivülről avagy utólag is kerülhettek a lőszmedenczébe. Ám ha meg is engednök azt, hogy csakugyan valamennyi szárazföldi ős és recensebb állat akár felkavarás, akár elsülyedés vagy talaj-csuszamlás következtében újabban kerültek a lőszbe, ennek tengeri eredete ellen mind végiglen mégis bizonyitani fogna az a körülmény, *hogy hiányzanak benne, úgy a tengeri állat- mint a tengeri növényorganismusok.*

Ugyancsak ez eredményre vezetnek a lőszben észlelhető *növényzeti nyomok* is. Ezek ugyan nem valóságos növényi maradványokban, hanem millió meg millió üregecskében állanak, melyek a növényi gyökerek alakját és elágazási módját tartották meg. Bizonyos, hogy mindenik csatornácska egy-egy gyökérszálát zárta körül oly növénynek, mely hajdan a fölületen volt. Ha tehát valamely lőszpadot, mely több száz méter vastag, függőleges szelvényben feltárva szemlélünk, fel kell tennünk, hogy annak minden legkisebb rétege, az aljától fel a tetejéig, valamikor a felületet képezte s növényzettel volt betakarva.[1]) *Itt tehát tengeri eredésről szó sem lehet.*

A lősznek képződését eszerint mindenesetre más tényező okokra kell visszavezetnünk. Keletkezése azon időbe esik, mikor a pannoniai s illetőleg ennek öble, a pozsonyi medencze is vízi tartalmától már megszabadult. Képződése nem előzte meg a folyamrendszer kifejlődését, hanem követte, illetőleg vele egyidejüleg fejlődött. A lőszben előkerülő csontzárványok nem utóbb kerültek oda, hanem a lősz feléjök rakodott le. Aszerint, amint az egyes individuumok egymást megelőzték, kerültek a lősz takarója alá. A negyedkori rétegek alsó szintjében az ős emlősök, a felsőbb szintben a recensebb fajok találhatók.

---

[1]) Richthofen i. h. *Term. Közl.* IX, 446. Peters i. h. 261. l. Koch *Term. Közl.* I, 112

Ahol az alsó színt a medencze talaj-emelkedése következtében a felületen kibukkan, az ősállatok csontjai ott is jelenkeznek, világosan mutatva, hogy az ősfauna hogyan képezte a medencze altalajának horizontális lakóját. Nagyon nevezetes az a körülmény, hogy az ősállatok maradványai eddigelé leginkább a folyók mellékein kerültek elő. Az a gyönyörű őselefánt-fog, mely jelenleg Burian Pál úr birtokában van, szintén folyóból, a Morva ágyából került elő.[1]) Jele ez annak, hogy a vastagbőrű nagy kérődzők, a többpatások, a ragadozó húsevők s a fürge iramosok víztájainkat lakták. De jele egyszersmind annak, hogy nem más tájakról sodortattak a medenczébe, hanem hogy azok a medenczében éltek egy oly időszakban, midőn már a tenger vagy tó vize lefolyt s a folyamrendszer kiképződött volt. Emellett bizonyít az a tény is, hogy az ősállatcsontok, mikép városi muzeumunk példányai mutatják, nincsenek mint a folyóvizek görelyei lekoptatva, gömbölyítve, mi több, számos esetben nem is egyes részeiben, hanem egész vázakban is kerülnek elő. Ilykép érthető is, hogy hogyan kerültek maradványai a lősztakaró alá. Érthető, hogy miért találjuk e fossilis maradványokat a lősz egész vastagságában. Értjük, hogy a recensebb fajoknak a lőszben való előkerülése megértéséhez nem kell szükségképen az utólagos elsülyedés vagy a talaj-csuszamlás magyarázó expedienséhez folyamodnunk. Az elhullott állatok fölé rakodott le a lősz, maga alá temetve azokat. Az eltemetett állatok lelőhelyei úgy képezték az akkori terület felszíntjét, mint ahogyan a növények, melyek a lőszben gyökérhelyeket hagytak vissza, azon helyt annak idején felszínten voltak. *Éltek tehát a lősznek képződésével egyidejüleg, nem a medencze vízkörületén kivül, hanem magában a medenczében ott, hol előzőleg az állóvíz boritotta volt el későbbi tanyáikat.*

[1]) Néhai Burian István tudósitása szerint.

Lőszünk képződéséhez a tengeri tényező kizártával mindenféle egyéb tényező járult. Van benne *folyami detritus*, mely az ó-ártereken úgy ülepedett le, amint leülepszik manap az új ártereken. Van benne *kőzet-málladék*, mely az árterektől függetlenül rakodott le alkalmas földteknőkben vagy földredőkben. Van benne *gletscher-por*, mely a hegyek ormairól ereszkedett alá a talajmélységekbe vagy akadt fenn a magasabb földplateaukon. Ennek következtében nem is állitható, hogy a magyarhoni lősz kizárólag alpesi eredetű volna. A Duna vízkörnyéke tagadhatatlanul mélyen nyúlik be az alpesi regióba s így kétségtelen, hogy a Duna útján a gletscher-por jelentékeny tömege jutott a pozsonyi és a pannon medenczébe, valamint a bolgár és thrák lapály-terrainumokba. Az erdélyi lősz azonban már semmi esetre sem a Duna útján jutott oda. Nyilván a felső-magyarországi, valamint a galicziai, moldvai és déloroszországi sem. Erdélyben a lősz aligha fog másnak bizonyulni, mint a légköri agentiák által létesitett *kőzet-elmállás* lerakodásának. Esővizek, hóolvadások, patakfolyások, folyók és folyóáradások járultak geografiai szétterjesztéséhez. A kárpátalji lősz képződéséhez a légköri agentiákon kivül már jelentékeny mérvben a *jegnék* járulhattak. A nagy Alföld lősze is jobbára ily eredetű. A galicziai, a moldvai, a dél-oroszországi lősz nagy részét a Kárpátok éjszaki felének jegnéitől, a Dnjeszter, Pruth és Szeret közvetítése mellett kapta, de kaphatta azt egy részben az éjszaki gletscher-világtól is, melynek déli határa a Visztula és a Dnjeszter vízkörnyékének érintkező területéig nyomult volt le. Kétségtelen, hogy a belga lőszben is nemcsak a Rajna által közvetített alpesi jegne-detritus látszik. A Rajna vízkörnyékén kivül eső délnyugat-belgiumi lősz a maga anyagát azon éjszaki jegnéktől kaphatta, melyeknek déli határa Calaistól Bonn irányáig kijelölhető.

Ime, ha elejtjük a felvételt, hogy a lősz egy lősztengerből ülepedett le, elesik minden nehézség a jelenségek értelmezésében, s misem fogja az állitást megingathatni, hogy hazánkban s névleg a pozsonyi medenczében is az ember már a negyedkorszakban élt. És pedig annál kevésbbé, minthogy mindinkább szaporodnak a leletek is, melyek ezt az állitást igazolják.

A negyedkorszak végtelen kiterjedésével szemben mindazonáltal az a másik kérdés támad, hogy e nagy korszak melyik szakaszában kezdte az ember életét hazánkban. Archaeologiai tudományunk azt a kort, melyben nálunk az ember először kezd szerepelni, két részre osztja: az úgynevezett *palaeolith* és *neolith*, azaz a régibb s ifjabb kőkorszakra. Amazt szerinte a *durva kőeszközök*, emezt a *csiszolt kőeszközök* jellemzik s minthogy a nálunk előkerülő kőeszközök csiszoltak, abból azt a következtetést vonták le, hogy nálunk az ember még csak az ifjabb kőkorszakban jelent meg, holott a nyugati tartományokban, Belgiumban, Francziaországban, Angolországban az ember már a régibb kőkorszakban élt, miután ott csiszolatlan durva kőeszközök kerültek napfényre.

Mi ez állitást szintén tévesnek tartjuk, mert a kőeszközök maguk készitésök korára nézve semmi bizonyitékot nem nyujthatnak.[1]) A kövek feldolgozása egyforma technikát igényelt: a silex- és obsidiánfélék a pattogtatást, minden egyéb fajtájú kő pedig a surlást, csiszolást. Arra semmi bizonyitékunk nincsen, hogy a csiszolatlan durva kőeszközök befejezett példányok. Azok lehetnek csak kinagyolt, befejezéshez nem jutott példányok. De amúgy is kétségtelen, hogy a Nyugat-, Dél- és Éjszak-Európában előkerült ásatag-leletek kormeghatározásában még nevezetes reductiok fognak egyes leleteket illetőleg bekövetkezni. A

[1]) Ezt közelebbről kimutattuk *A praehistoricus kőeszközök régiségi jellegeiről* czimű akad. értekezésünkben, 1886.

külföldön, hol az ősarchaeologiai tudomány kezdetét vette, sok hiba, sőt szándékos csalás és félrevezetés történt. Ott is, hol a szándék kifogástalan és becsületes és a tudomány érdekének megfelelően komoly volt, sok hiba történt a vezérprincipiumok megbizhatatlansága vagy egyoldalusága következtében.[1]) Újabban sok már igazolva is lett, épp úgy amint másfelől hazánkban is jelezve lett leletek alapján az, *hogy az ember szereplése itt sem lehet fiatalabb, mint a continens egyéb részein.* Alvinczen,[2]) Kolozs-Monostoron,[3]) Ó-Ruzsinban,[4]) Nándoron,[5]) Nagy-Sápon[6]) oly ősleletek kerültek elő, melyek ezen állitást igazolják. Igazolja főleg az a tény, hogy Zimonynál a felső lőszből agyagrégiségeket vontak ki.[7])

Mindezt pedig annál erősebben hihetjük, minthogy nekünk egy átalános elvből arra kell következtetnünk, hogy a nyugati tartományok később jutottak lakosokhoz. Ez elv az, *hogy az eredeti fajmozgalom egy délkeleti ősfészekből éjszaknyugati iránynak vette útját.*

---

[1]) Ezt számos példával igazoltuk: *Összehasonlitó vizsgálatok a hazai és éjszakeurópai praehistoricus kőeszközök eredete és régisége körül* czimű 1885-ben megjelent művünkben. II, 45—50.

[2]) *Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei.* V, 125. Goos: *Chronik der archaeolog. Funde in Siebenbürgen.* 12 l.

[3]) *Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei.* V. 127. Goos i. h. 38. l.

[4]) *Természet. Közlöny,* 1871. XIII. 64—65.

[5]) *Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei,* IV, 8. sz. VI, 7. sz. 198. l. VII, 6. sz. 159—160. ll.

[6]) Hantken: *Földtani Közlöny,* 1871. évf. és *Mittheil. der anthrop. Gesellschaft in Wien,* 1871. I, 224. Luschan: *Die Funde von Nagy-Sáp* a nevezett *Mittheilungen* 1872. évf. II, 301—306. Woldrich: *Bemerkungen über den Schädel von Nagy-Sáp,* ugyanazon *Mittheilungen* 1873. évf. VII, 102—103. Ugyanő: *Über bearbeitete Thierknochen aus der Diluvialzeit,* i h. IX, 199. Petrino: *Über Verwendbarkeit des Löss zur Alterbestimmung anthropol. Funde,* a *Mittheilungen* 1873. évf. III, 55—56. Majláth Béla: *Arch. Közl.* IX, 19—22.

[7]) Cotta, a hirneves geolog, e lelet alapján állitá, *hogy a nagy magyar medenczében még nagy szárazföldi tó volt, midőn partjait és szigeteit már emberek lakták.* Erre a jeles tudós a német természetvizsgálók bécsi nagy gyülésén 1851-ben figyelmeztetett s később újból szóba hozta. Lásd *Term. Közl.* 1874, VI, 156. Peters: *Die Donau und ihr Gebiet,* 277 l. Hauer: *Mittheilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien,* 1871. I, 36.

Egészen elvonna czélunktól, ha mi itt annak vizsgálatába ereszkednénk, hogy a continensnek fajmozgalma mely ősfészekből indult ki. Lett legyen annak kiindulási helye akár India, akár Irán, Turán, Mezopotamia, akár a Nilus völgye, vagy a harmadkorban a hátsóindiai tengerbe sülyedt földrész, az continensünk colonisatiójára nézve — ami a colonisatio tényét illeti — valóban egészen mindegy. A fajmozgalom mindenesetre csak *éjszaknyugatinak* képzelhető, mert úgy az állat-, mint a növénygeografiai viszonyok egyezőleg constatálják azt, hogy continensünknek csakugyan *délről*, illetőleg *délkeletről* kellett benépesednie, és nem mint sokan állíthatni vélték, éjszak felől. A sarki regió állatvilága sokkal csekélyebb fajokban jelentkezik, semmint a mérsékelt s déli égöv állatvilága.[1]) Belgiumban kétszer annyi a hüllő, mint Angliában, Angliában kétszer annyi az, mint Irlandban. Az irlandi fajok mind megvannak Angliában s az angol fajok Belgiumban. Hasonló a növényfajok eloszlása. Az európai növényfajok a tengeri szigetcsoportokon át nyomultak éjszakra, Skóczián át az Orkney-szigetekre, innen a Shetlandiakra, a Far-Öerekre, Islandra s úgy Grönlandra. A Shetland-szigeteken a tiszta európai fajok száma egy negyedét teszik à shetlandi összes florának, a Far-Öereken már csak egy hetedét, Islandon éppenséggel csak egy tizedét. Minél tovább jutunk éjszak felé Európától, annál inkább fogyatkozik számban az ezen continens sajátos növényzete.[2]) Ezért helyesen érvelhetett e tényből Forbes arra, hogy Európában az élet *délkeletről*

[1]) V. ö. Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde,* 1885. 667—704. Schmarda: *Die geogr. Verbreitung der Thiere,* 1853. I—III. köt. A. Russel-Wallace: *Die geogr. Verbreitung der Thiere,* 1876. I—II. köt. és R. Andrée: *Allg. Handatlas,* 1881. 8. sz. térkép.

[2]) Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde,* II. 593—657. Azonkivül Grisebach: *Die Vegetation der Erde,* 1872. valamint Engler: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt,* 1882, czimű műveit.

éjszaknyugatnak vonult.[1] Svédország, mely valamikor Dániával és Németországgal összefüggött, úgy amint Irland Angliával és Anglia a continenssel, hasonló viszonyokat tüntet fel s azért igaz Nilsson és Hildebrand vélekedése, hogy a növényzet, a húsevő állatok s ezek nyomán az ember is *délről éjszaknak vonultak.*[2]

Ezt egyébiránt az *ősállat-leletek* is érdekesen tüntetik fel. Skóczia, Irland, Wales, de sőt az Atlanti Oczeán mindkét felén az egész éjszaki földrész réteges driftje rendszerint nagyon szegény kövületekben.[3] A *barlangi medve,* mely a negyedkorban continensünkön igen gyakori, Közép-Európában s Oroszország déli részeiben sűrűn hagyta reánk csontmaradékait. Kétséges azonban, hogy előjön-e a Keleti-tengertől éjszakra? Spanyolországban sem akadtak reá, ami egyaránt bizonyítja, hogy Európában ez állatfaj mozgalma a Pontus felől indult ki. A *barlangi oroszlán* ásatagja előkerül Francziaországban, Belgiumban, Németország némely részeiben, Olaszországban, Szicziliában, a Kárpátokban, de még nem akadtak nyomára Skótországban, Irlandban, Poroszországban, Sziléziában, Skandináviában. Hogy Xerxes hadjáratai idején oroszlánok Thessalia hegységeiben is tartózkodtak, azt Herodot közleményei említik. E fajnak tehát épp oly mozgalma volt mint a barlangi medvének. Egy másik oroszlán-faj, mely a leoparddal azonosítható, előkerül Olasz-, Spanyol-, Németországokban, Belgiumban, Francziaországban s Anglia barlangjaiban, de nem a skandináv tartományokban. A *mammuth* vagy elefas primigenius csontleleteinek geografiai kiterjedése egészen azonos következtetésekre jogosít.

[1] *Fauna and Flora of British Isles. Memoirs of geolog. Survey,* 1846. I. 344. V. ö. azonkivül Falconerrel Dawkinsnál: *Die Höhlen,* 336. l. és Lyellel: *Das Alter des Menschengeschlechtes,* 218. l.

[2] Hildebrand: *Das heidnische Zeitalter in Schweden,* 59. l. Nilsson: *Das Steinalter,* 188 l.

[3] Lyell: *Das Alter des Menschengeschlechtes,* 206. l.

Előkerül Éjszak-Amerikában, az Atlanti tengerparttól az Eschscholksz-öbölig s a Behring-szorostól Texasig, Európában pedig Szibéria legéjszakibb csúcsától Európa legnyugatibb részeig. Ellenben igen gyér Irlandban s nem bukkantak rá eddig sem Nápolyban, sem a Pyrenaeektől délre, sem a középtengeri szigeteken, sem Skandináviában. Dániában csak ritkán fordul elő, mely jelenség tehát azt bizonyítja, hogy e nagy vastagbőrű faj a Pontus felől Európába egyenest éjszaknyugati irányt vett egyrészt déli, másrészt éjszaki s nyugati eltérést követve. Róma szélességi fokáig jutva adatilag is constatálja azon e félsziget természetes helyzeténél fogva amúgy is bizonyos tényt, hogy Olaszország faunája és florája az Alpoktól kezdve huzódott déli irányba. A most élő *afrikai elefánttól* kétségtelen maradványokat találtak Dél-Európában, de nem Éjszak-Európában. Az *elefas antiquus* a negyedkorban ugyancsak lakta Éjszak-Európát s Angliát is, de nincs nyoma a skandináv tartományokban. A *rhinoceros tihorchinus* egészen analog fajmozgalmi tünetet képez mint a mammuth. El volt terjedve Közép-Európában, honnan concentrikusan huzódott egyrészt Angliába, másrészt fel Szibéria legéjszakibb vidékére, de úgy látszik nem lépte át az Alpokat és a Pyrenaeeket. Nem találták eddig Szicziliában s Máltában délen, Irlandban s Skandináviában éjszakon s nem Amerikában. Tehát ugyanazon úton haladt mint a mammuth, csakhogy egyrészt nem lépte át az új-világba vezetett földhidat, másrészt pedig nem jutott le oldalkitérésében Olaszországba. Nagyon érdekes tünemény amellett, hogy míg Éjszak-Ázsiában a mammuth hű kisérőjének a rhinocerosnak szarvai gyakran találtatnak, azalatt azok a mi barlangjainkban soha sem fordulnak elő, de igen Éjszak-Németországban, miből nyilván nagyon világos, hogy a rhinocerusok a mammuthtal éjszak felé vonulva hagyták

el világrészünket. A *rénszarvas* éppenséggel nem czáfolja meg az elősorolt negyedkori állatfajok nagy tanuságtételét. Ha e faj még manap is megvan Éjszak-Skandináviában, Közép- és Dél-Európában pedig nincsen, az nem azt bizonyitja, hogy ezen állatfaj mozgalma éjszakról indult ki. A rén ásatagjai sűrűek Közép-Európában. Egykor gyakori volt Angliában, Skócziában, Franczia- és Olaszországban, Svájczban, Magyarországban és más európai tartományokban. Ahol a mammuth és a gyapjasszőrű rhinoceros előjön, ott előjön a rén is s amint ezek délről éjszaknak s illetőleg éjszakkeletnek huzódtak, úgy huzódott az e negyedkori specieseket túlélő rén is mindinkább éjszak felé. Visszahuzódása manap is szemmel kisérhető. Abban az arányban, a melyben a déli civilisatio éjszak felé huzódik, vonul előle vissza a lapp és vele az iram. De a rénen s egyéb gimfajokon kivül a sarkkörök felé huzódott Közép-Európán át a bölény, az antilop, a vándoregér, a grönlandi hóbagoly, az alpesi hófajd, a marmota s számos egyéb fű- és húsevő. A pézsmaökör most már csak Éjszak-Amerikában található. Az iramgim Caesar idejében még a hercyni erdőséget lakta. A jávorszarvas most már csak a Keleti-tenger déli partjain tanyáz, pedig még a történeti időkben az Alpesek völgyeit és a Jura tölcséreit is lakta.[1]) A verébről ki van mutatva, hogy a Fölközi-tenger tájairól hogyan vándorolt a római korszakban Németországba, aztán Norvégiába a 70-ik szélességi fokig s végre a XVIII. század első felében Szibériába.[2]) Egyszóval az ősi fauna

---

[1]) Lásd Lubbock: *Die vorgeschichtliche Zeit*, II. 1—22. Dawkins: *Pleistocene Mammalia*, közzétéve a *Palaeontographical Soc.* XVIII. kötetében. Reboux a *Compte-rendu* 1876. évi I. kötetében. Schaaffhausen: *Funde von Mammuthresten in Niederösterreich*, közzétéve a *Mittheilungen der anthropol. Gesellschaft in Wien*, XII, 60—64 ll. Much: *Über die Zeit des Mammuth*, 1881. Olfers: *Die Überreste vorweltlicher Riesenthiere*, közzétéve a berlini Tud. akad. 1839. évi jun. 13. ülését közlő kiadványában.

[2]) Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde*, II. 709.

fajmozgalma világosan és félreismerhetlenül bizonyitja a *délkeleti áramlatot,* mely annyira kényszeritő az emberfaj áramlatára is.[1])

Áll ez az ősnövényleletekről is. A hol eddigelé a tertiärkor növényvilágát megvizsgálták, ott a paläontologiai vizsgálatok eredményei becsesbnél becsesb adatokat szolgáltattak az unitariusok kezeibe a pluralistákkal szemben. Nem tagadható ugyan, hogy a növényvilág geografiai eloszlása manap még sok és nehéz talányt tüntet elénk, de az ősvilág felderitése ezeket is előbb-utóbb úgy fogja kényszer nélkül megfejteni, amint megfejtette az állateloszlás talányainak legnagyobb részét is. Kulcsot fog adni kezeinkbe annak megértésére, hogy a dioscorea pyrenaeica, mely nemnek egyéb fajai szigoruan tropikusok, hogyan jutott a Pyrenaeekre az örökös hó közelébe. Vagy hogy hogyan van az, hogy egy erdei fenyő, a pinus excelsa Macedoniában s aztán Afghanistánban mutatkozik, a közbenső helyeken pedig nem. Vagy hogy hogyan van az, hogy Borneo magas hegyein Tasmania-sziget és a Himalaya növényzetét, a Himalayán az amerikai Andesek és sziklahegységek növénynemeit és fajait, Ausztráliának és Tasmaniának alpesein újseelandi, tűzföldi, andesi és európai növényformákat találhatni. Ime a talányok legnehezebbike, tudniillik ötven éjszaki növényfajnak a Tűzföldön való előjövetele legújabban egy német botanicusnak elmeéle és tudománya által már el lett háritva.[2]) Igy lesz az nyilván a többi talánynyal is, mert a tudomány hatalma a siker kivivásában áll.

[1]) Jól mondja Vogt: „Úgy látszik, mintha a természet parancsolná, most éppúgy mint azelőtt, hogy az állatok éjszak felé vonuljanak.“ *Az ember őstörténelméről* Budapesten tartott előadásában. *Term. Közl.* 1870. II. 77.

[2]) Grisebach: *Die Vegetation der Erde,* II, 496. Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde,* II, 648—657. Peschel: *Ausland,* 1868. 146. l.

Ha a mondottak szerint a fajmozgalom csakis *éjszaknyugatinak* képzelhető, akkor a középdunai és a pozsonyi medenczék 5—6 szélességi fokkal közelebb estek az eredeti őstűzhelyhez, semmint a tőlünk nyugatra s éjszakra eső tartományok, ami már magában véve is nevezetes érv arra nézve, hogy a Középduna colonisatiója idősb, régibb mint Nyugat- és Éjszak-Európáé. A délkeletről kiindult s délnyugatnak haladt fajáramlat csak akkor nem volna kényszeritő, ha feltehetnők, hogy az emberfaj-mozgalom nem úgy volt *continentális* mint a növényeké és az állatoké. Voltak tényleg, kik állitották, hogy az embert nem a szárazföld, hanem a *tenger* vezette.[1]) Ez esetben tehát a Középduna medenczéje, távol esvén a tengertől, sokkal későbben látta volna az első colonisatort, semmint Olasz-, Franczia-, Németországok s az 50-iki szélességi fokon túl fekvő éjszaki tartományok, Anglia, Dánia, Svéd- s Norvégország. Szóval ez esetben éppen hazánk lett volna az utolsó telepítvényes földe Európának, mert ez esetben a Földközi-tenger közvetitése folytán az Apennini félsziget hosszán Magyarország kikerülésével az Alpok nyugati lejtőire, a Rhone, a Garonne, Loire, Szajna, Somne s a Rajna völgyeibe tereltetett volna a fajmozgalom, mely aztán részint Angliába, részint a tengerparton az Elbe-völgybe jutott, honnan útját Skandináviába vette. És csakis mindezek után hatolt volna az a Rajna-, Odera- és Visztula-völgyeken át a Duna felé, mely azt a nagy pannoniai lapályra levezette.

[1]) Ezek közé azonban Kossuthot, ki b. Nyári Jenő ellenében tagadta, hogy az ősi civilisatio Ázsiából *Magyarországon át* jutott Európába (*Tanulmányok*, közzéteszi az *Arch. Ért.* új foly. 1883. II. 176—180.), nem számithatom. Kossuth ugyanis a civilisatióról szól, itt pedig a *colonisatióról* van szó. A fémkorszaki civilisatio tényleg a tengeren nyomult előre, az őskori colonisatio tényleg a tengeren elő nem nyomulhatott. — Az ősi colonisatio *népvándorlás* volt, a civilisatio nem volt népvándorlás. Az ember a flora és fauna vándorútját követte és Kossuth előadásában mindenesetre hiba, hogy a civilisatiót és a colonisatiót határozottan meg nem különböztette.

A Duna-meder mélyében Pozsonynál előkerült bronz-vésők.

Csakhogy a *tengeren* történt fajmozgalom nem bir valószinüséggel. Tulajdonkép el sem képzelhető. Nem képzelhető ugyanis, hogy egy oly faj, mely a kövön kívül mi egyéb hatályos eszközzel sem birt s a legjobb esetben is csak a legnyomorultabb fahéjladikkal rendelkezett, akkora tengeri utat tett volna meg, mint mekkorát e felvét szükségképen igényel. A kőkorszak embere sokkal tehetetlenebb volt, semmint hogy előhaladási ösztönében a szárazföldtől megválhatott volna. A tengeri közlekedés roppant nehézségei mellett egészen eltünnek a szárazföld nehézségei, az orografiai nehézségek. Az ősi faunát a hegylánczok fel nem tartóztathatták. Az Alpok, Kárpátok, Pyrenaeek meg nem állíták a vastagbőrű állatcolossokat s az ember, ki a szárazföldi állatvilág vándorútján haladt s egynél több tekintetben azok örökébe lépett, a nehézségeket nyilván sokkal könnyebben győzhette le. A tenger mindazonáltal oly akadályt képezett előtte, melyen magát túl nem tehette.[1])

Ha most ezek után megfontoljuk, hogy a tőlünk nyugatra eső tartományokban, Belgiumban, Francziaországban, Svájczban, Spanyol- és Németországban, Ausztriában, Stiriában és Morvaországban constatálva van már a *diluvialis* ember, vagyis az ősembernek a mammuthtal való egykorúsága: akkor mi kétségünk sem lehet az iránt, hogy a fajvándorlásnak előbb útjába eső Magyarország s ebben névszerint a *pozsonyi* medencze is szintén a diluvialis embernek letelepedési helyéül szolgált s ez átalános következtetéssel szemben mi értéket sem tulajdoníthatunk iróink amaz állításának, mintha a magyarországi ősember ifjabb korú volna a mammuthnál.

A pozsonyi medenczében eddigelé, nem tagadjuk, még nem akadtak olyan leletre, mely a mammuthot és az

[1]) Peschel érdekesen mutatta ki, hogy a népek tengeren való haladási képessége legkésőbben fejlődött ki. *Völkerkunde,* 201—214. ll.

embert együttesen tüntetné fel. De ez még nem bizonyíték arra, hogy együtt nem éltek. Imént említettük, hogy a legifjabb geologiai képződés: az *áradmány* már roppant tömegben borítja a *diluviumot.* Midőn vagy harmincz év előtt Pozsonyban a primási bérházat építették a Lőrinczkapu-utczában, a római út maradványait az akkori niveau alatt 9 lábnyi mélységben találták. Midőn két év előtt új hídunkhoz az oszlopok alapját ásták, sok méternyi mélységben kerültek elő az itt rajzban feltüntetett bronzeszközök.[1]) És midőn a mult nyáron a városi csatornázás alkalmából a Klarissa-utczát ásták fel, a római bronzfibulák 2 méternyi mélységben feküdtek. Medenczénk niveauja tehát azon időben, midőn őslakóink már az érczek keveréséhez értettek, vagy legalább is a kevert érczű eszközöket használták, de még a római korszakban is, oly mélyen feküdt a mai alatt, mint milyen mélyen ezen bronzok, s illetőleg falmaradványok, úgy hogy biztosra vehetjük, miszerint a bronzkort megelőző kőkor eszközei még a bronzlelet niveaujánál is jóval alantabb mélységben lappangnak.

3. Köcsákány.

4. Köbuzogány.

Ezért tehát ne csodálkozzunk azon sem, hogy eddigelé praehistorikus régiségekből Pozsony területén és vidékén még igen kevés került elő. Amit a kőeszközökből ismerünk, az egy kőcsákány-töredék, mely a pozsonyi határban a Fuchsleiten nevű réten került elő.[2]) Szintén a pozsonyi határból való azon pompás bazalt-buzogányfej, mely Könyöki József tanár úr birtokában van s fúrott nyél-

[1]) Ezek jelenleg *Döhner* Róza úrnő birtokában vannak s rajzát *Oroszy* Rika kisasszonynak köszönhetjük. Feltüntetve l. az I. táblán.

[2]) Jelenleg tek. *Spitzer* Mór úr birtokában van, kinek szivességéből azt itt Boros Radó úr sikerült rajzában közölhetjük.

lyuka miatt nevezetességet képez. Egy itt talált rézvésőről egy régibb feljegyzés tesz említést,[1]) míg Pozsonytól távolabbra, de szintén még a pozsonyi medenczében fekvő Darnó, Kiliti, Lipót, Remete, Stomfa, Szentgyörgy határában előkerűlt praehistorikus kőeszközök azonkép medenczénknek a kőkorszakban való lakottságáról tanuskodnak.[2]) A Rohrbach és Detrekő-Sz.-Miklós közt levő területen szintén előkerült egy átfúrt kőszekercze.[3])

[1]) Pulszky: *A rézkor Magyarországban*, 27. l.

[2]) *Arch. Ért.* VII, 104. *Műrég. Kalauz* I, 118. És a M. Nemz. Muz. rég. oszt. 1876. évi jegyzőkönyve 413—427. ll. 1—486. szám.

[3]) Jelenleg a pozsonyi evang. lyceum gyüjteményében őriztetik, hol *Győrik* Márton tanár úr sziveskedett rája figyelmeztetni.

II.

Az ó-kor. Vidékünk a római és népvándorlási korszakokban. A város nevének eredete.

Amint az események megállapításánál eddig évszámokat ki nem jelölhettünk, úgy nem tehetjük azt azon kérdést illetőleg sem, hogy a kő- és bronzkorszak emberének megjelenésétől a *történeti időszak* beálltáig hány év telt el? Bizonyos, hogy szintén századokkal kell ezt az időtartamot mérlegelnünk.

A történeti idő tájékunkra tulajdonképen csak a *római* korszakkal kezdődik. A római kort előzőleg jóformán mit sem tudunk a Közép-Duna vidékéről. A görög irók, kik ismereteiket a pontusi kereskedőktől vették, csak vajmi sovány adatokat juttattak reánk. A Kr. sz. előtt közel félezer évvel élt Herodotnak homályos ismeretei nem terjednek túl a Tiszán. Ethnografiai szempontból csakis ama tudósítását becsülhetjük fel, hogy a Duna eredeténél *kelták* laktak.[1]) A Duna eredetétől jó távolra esik hazánk éjszaknyugati vidéke, de azért mégis több a sejtelemnél az, hogy azok a kelták, kik Gallia határszélétől Angliába, Olaszországba, Csehországba ki-

[1]) *Musarum* Lib. IV. c. 49.

rajzottak, a Közép-Duna vidékeit is megszállották. Csehország tényleg kelta-földdé lett, de ez életerős népfaj nem szorulhatott meg állandóan a cseh földmedenczén belül. Hogy a Morvaföldet, de Éjszak-Nyugat-Magyarországot is ellepte, kétségtelen, mert Tacitus könyvében úgy szerepelnek, mint a jazygok szomszédjai.[1])

Majd a Dunán is átjöttek kisebb-nagyobb tömegekben az egész Dunántúlt elfoglalva le a Drávàig. Csakis névre különböztek egymástól, a felső-magyarországi kelták *bójok*, a dunántúliak *skordiskok* néven említvék.

Sehol sem olvassuk, hogy bójok és skordiskok egymással vetekedtek volna. Ebből talán szabad annyit következtetni, hogy a Közép-Duna hosszán barátságosan érintkeztek egymással, mi ha úgy volt, akkor a Közép-Dunának egyik legjellegzetebb helye, *Pozsony* vidéke, nem lehetett szereplés nélküli. A kelta mindenesetre olyan faj volt, mely minden durvasága daczára a civilisatio iránt való érzékével tünt ki egyéb hasonkorú fajok közül. Már a kelta-érmek is eléggé bizonyítják azt.[2]) A bójok korán kezdették meg a gazdag felső-magyarországi fémbányák művelését. A skordiskok inkább a mezőgazdaságban és baromtenyésztésben tünhettek ki; munkájuk,

---

[1]) *Annales* II, 63.

[2]) Ez érmek átalán *barbár-érmek* néven szerepelnek irodalmunkban s hol a keltáknak, hol a quádoknak, hol a markomannoknak tulajdoníttatnak. Mommsen (*Geschichte des römischen Münzwesens*, 696. l.) a quádoknak vagy a markomannoknak tulajdonítja, a mostani bécsi numismatikusok ellenben keltákénak mondják. Magunk is több okból ez utóbbi nézethez hajlunk s megjegyezzük, hogy Nyugat-Magyarországon, Nyitra-, Trencsén- s főleg *Pozsonymegyékben* igen gyakran kerülnek elő. A túllapon közölt négy érem is pozsonymegyei lelet. Az egyik BIATECVS Széleskúton, a másik Szempczen került elő, a NONOS pedig Malaczkán. Ez érmek jelenleg *Spitzer* Mór és dr. *Wertner* Mór urak birtókában vannak. Ugyancsak egy Biatecus került elő a mult nyári csatornázás alkalmával Pozsonyban, a Mihály-utczában s jelenleg *Frigyes* főherczeg Ő fensége birtokában van, ki ez érem megszerzésével is tanubizonyságát adta a régiségek iránt való nemes érdeklődésének.

iparuk termékeit nyilván a Dunánál cserélte ki a két fajrokon egymással kölcsönösen s ez újból azt a sejtelmet költi fel bennünk, hogy Pozsony tája már emez ősidőszakokban élénk csődületeket és terményvásárokat látott.

5. (a—d) Pozsony környékén talált barbár-érmek.

Amint a római fellép túl a Dunán, csakhamar megváltoztak a Közép-Duna ethnografiai viszonyai. A kelta név mindinkább enyészni kezd. Az irók már csak pannonokról szólnak a dunántúli részeken, de az a kemény ellentállás, melyet ezen pannonok a hódító rómaival szemben kifejtettek, elég érthetően szól a mellett, hogy bennök is még mindig kelta-fajjal van dolgunk. De lett légyen bátorságuk, vitézségük s ügyességük bármily nagy, ahhoz mégis kevés volt, hogy a rómaiak hadi művészetének és szerencséjének ellentállhattak volna. Pannonia római provincziává lett s római cultura költözködött e tájakra.

Úgy e cultura, mint átalán a rómaiság berendezkedése folytán szembetünő különbség fejlik ki a Közép-Duna jobb és balparti vidékein. A római imperium csak a Dunáig

terjedt, a dunántúli vidék, azaz a mai éjszaknyugati Magyarország ezentúl is kelta maradt. Mindenesetre feltünő, hogy a római a Dunalimesnél megállapodott. Augustus császár a Dunát jelölte ki limesül s ez Dacia elfoglalásáig Dunalimes maradt is. Okvetlenül nagy oknak kellett lenni, hogy Traján császár a Dunát is átlépte s Dacia elfoglalására indult.

Azt nem tehetjük fel, hogy a római állampolitika a következetességet nélkülözte volna, minélfogva az más lett volna az Al-Dunánál s más a Közép-Dunánál, bár a látszat emellett bizonyít. A viszonyok az Al-Dunánál mások voltak mint a Közép-Dunánál s ezek hozták magukkal azt, hogy a római máskép járt el a dákokkal semmint a keltákkal. Az Erdély bérczei között ülő dákok egy elszánt vitéz fejedelem alatt álló harczedzett népet képeztek. E népnek fejedelme távol állott attól, hogy a római hódító előtt meghajoljon s népét, országát a római clientela alá bocsássa. Inkább is mint hódító lépett fel, kezdetben akkora szerencsével, hogy a rómainak meg kellett hátrálnia. Ezek az események mindinkább kétségtelenné tették, hogy a dák nép a római imperium tőszomszédságában azt állandó veszélylyel fenyegette. A rómainak tehát szükségképpen Dácia meghódítására kellett készülnie, és készült is annál inkább, mivel annak meghódítása másként is kettős haszonnal volt összekötve. Először is a dák hatalom megsemmisítésével meg fogna szünni a veszedelem, mely az imperiumot folyton fenyegette, de aztán e tartomány megszerzésével a római zavartalan és teljes birtokába jut vala mindama természeti kincseknek, melyek Erdély bérczeiben felhalmozvák. Erdély sója és aranya hatalmasan ösztönözték a rómait, s ő ez ösztönnek engedve, az első század kezdetén Dáciát tényleg meghódítja s azt mint tartományt az imperiumhoz csatolja.

II. Fejezet.

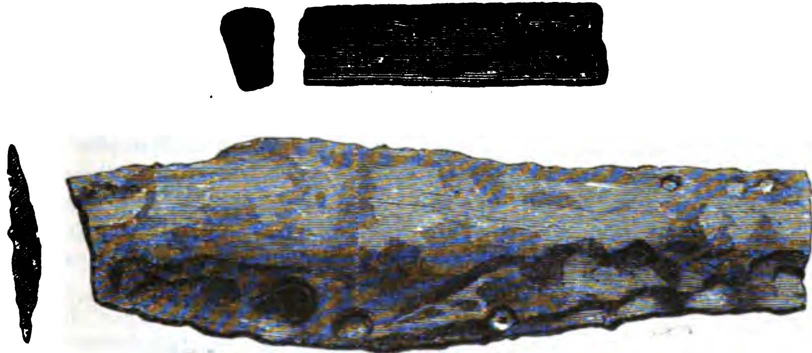
Nem így történt az a dák föld elfoglalását előzőleg hazánk *éjszaknyugati* vidékén. Itt a római nem lépte át mint hódító a Dunát. Hazánk éjszaknyugati része épp úgy nem lett az imperiumhoz csatolva, mint nem a Duna-Tisza közt fekvő tágas Alföld sem. Pedig ez utóbbi terület gazdag volt termőföldben és üde legelőkben, csakhogy a rómainak ezek egyikére sem volt oly szüksége, mint Erdélynek sójára és aranyára. Füves legelőket eleget talált a római pásztor a Dunán innen is. Bő aratást nyujtó termékeny földekben eléggé bővelkedett Pannonia s azért tényleg nem vágyódott a római a mi fában, építőkőben és fémben szűkölködő tágas Alföldünkre, melyet pedig, ha birni óhajtotta volna, könnyű szerrel ejthette volna kezére. Sokkal könnyebben, mint Dáciát, melyet egy hős fejedelem s fegyvergyakorlott nép védelmezett. A Duna-Tisza közt élő jazygok vitéz népet képeztek ugyan, mégis olyant, mely főszerepét inkább a baromtenyésztésre fordította, semmint a hadi munkára. Ha a határokon netán a rómaiságot nyugtalanították, a római limes-véd elég erős volt a nyugtalankodókat véres fővel visszaverni.

Épp azért, mert a római csak számítva hódított, hisszük azt, hogy vágya hazánk *nyugat-kárpátalji* vidékét szintén elfoglalni vagy legalább is közvetlen befolyása alá hozni, azonkép erős okon alapult.

A felsőmagyarországi gazdag vas-, réz-, ezüst- s aranybányák birását a római épp úgy óhajtotta, mint Erdélyben, s minthogy az e vidéken tanyázó kelta, utóbb quád fajok a rómaiak birvágyának úgy ellent nem állottak, mint a dákok az Al-Dunánál, azért a római szükségesnek sem tartotta haddal indulni ellenök s hazánk e részét elfoglalni. Kelta s quád clienteláris népekké lettek, római fenség alatt állottak s kivánt módon szolgáltatták át tartományuk kincseit.

Ez az oka, hogy az éjszaknyugati megyékben olyan római cultura fel nem virágzott, mint Erdélyben. De másrészt mégis tévedés volna azt hinni, hogy a római letelepedés nyomai e vidéken is túl nem terjednek a Dunán.

Épp az újabb s legújabb időkben kerültek elő Pozsony közelében olyan nyomok, melyek kétségtelenné teszik, hogy a római e vidéket is megszállotta, habár több oknál fogva azt az imperiumhoz nem csatolta.

6. Öntvények a stomfai bronz-öntőműhelyből.

Az állandó letelepedésnek nyomai, mennyire eddig ismerjük, Dévény-Újfalunál, Maásztnál s főleg Stomfánál kerültek elő. Dévény-Újfalunál régi, rómaiaknak tartott alapfalak;[1]) Maásztnál római lámpákon, hamvvedreken, áldozati edé-

[1]) Von einem Castell auf dem Hügel bei dem Dorfe Ungarisch-Neudorf an der March glaubt Herr Honz die Spuren gefunden zu haben, indem sich dort ein altes, massives Mauerwerk, nicht unähnlich dem Wandreste einer Scheune, darstellt; bei näherer Besichtigung finde man zugleich die Spuren eines alten Festungswerkes mit Bastionen und Eckrondells über die ganze Anhöhe ausgebreitet. Kenner nézete mégis az, hogy habár a helyiség e ponton éppen nem mond ellent egy római castrum itt létezettségének, úgy mégis a rómaiságnak kétségtelen jeleire: a falragasz minősége és a téglák római bélyegei elébb még határozottan megállapitandók. *(Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österr. Monarchie.* IX. Fortsetzung. *Archiv für österr. Gesch.* Wien, 1867. 38. kötet, 273. lapján.)

nyeken és érmeken kivül a castellum maradékai;[1]) Stomfán, mely mint ősi bronz-öntőműhely is ismeretes régészeti irodalmunkban,[2]) a *Leg. X.* bélyegével ellátott római téglák, vízvezető csövek,[3]) sőt egy római fürdő maradványai is,[4]) mi egy castrumnál is többet bizonyít, mert a castrum egy merően katonai, tehát muló, ideiglenes hadműveletnek képezi emlékét, míg ellenben a fürdő már a polgári s így állandó letelepedést jelezi.[5])

[1]) Bei dem Dorfe Mászt wurden schon öfter römische Alterthümer (Lampen, Aschenkrüge, Libationsgefässe nebst Münzen von Hadrianus, Antoninus P. und Faustina, also aus der Mitte des II. Jahrhunderts nach Christ.) gefunden, welche den Verfasser des „rudus Másztense" in Belii Notitia Hungariae II, 274, auf die Vermuthung brachten, „dass Mászt auf den Trümmern einer uralten Römerstadt oder eines Castelles stehe." Diese Vermuthung wird durch neuere Funde und Nachgrabungen bestärkt. Herr Honz untersuchte zunächst den Mászter Hügel genauer und fand einige Klafter von der Kirche an der Mittagsseite „deutliche Spuren der Wandlänge des Castells, zumal im vorderen Eckfundamente aus grösseren Steinen mit noch dazwischen haftenden Mörtel." Auch auf der andern Seite der Kirche fanden sich einige wenige Spuren, welche hinreichen, die Breite des Castelles auf 16 Klafter anzugeben. Kenner i. h. 273. l.

[2]) Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban,* I. rész 1. tábla. Innen vettük — szerző engedelmével — rajzunkat is.

[3]) Bei einer Kellergrabung vor 30 Jahren in dem Grunde eines der Häuser der Neugasse in Stampfen stiess man auf einen unter der Anhöhe fortlaufenden gemauerten Canal und förderte mehrere Stücke von Wasserleitungs-Röhren aus Thon und von quadratförmigen Ziegeln zu Tage, die den Stempel der X. Legion führten. Auch finden sich in Stampfen aussergewöhnliche Steine und Ziegelstücke am Raine der Höhenäcker. Eszközölt ásatások alkalmával fand man hier „verwitterte" Grundmauern, mehrere Hohlziegeltrümmer mit dem Stempel der X. Legion, eine rothe Marmorplatte von 4 Fuss Länge und 3 Fuss Breite und eine grosse Menge von Ziegeltrümmern, als Spuren eines Castelles, zu dem die in der Neugasse vorauszusetzende Wasserleitung das Wasser des vorbeifliessenden Baches geleitet haben dürfte. Kenner i. h. 273—274. ll.

[4]) *Arch. Ért.* Új foly. 1889. IX, 440.

[5]) Többen egész határozottsággal állították, hogy *Sz.-Györgyön* is római castrum található. E hírre a nyáron dr. Michaelissel Sz.-Györgyre rándultunk s arról győződtünk meg, hogy a már a neustifti határba eső sánczeród nem római, hanem *barbár,* valószinűleg *quád-mű.* E helyen egy szakszerű kutatás nagyon kivánatos volna, mert ez erőd úgy a hegy ormán való positiója, mint nagy terjedelme miatt valóban nagyon nevezetes.

E leletekből mindenesetre kétségtelen, *hogy a Pozsonytól éjszakra eső vidék a római megszállás területét képezte* s ebből aztán az is bizonyos, *hogy maga azon hély is, melyen ma Pozsony áll, a római időszakban szintén római megszállás alatt volt.*

Ha megfigyeljük azokat a topografiai előnyöket, melyeket a pozsonyi határ nyujt, nem lesz nehéz megértenünk, hogy miért tulajdonitott a római épp Pozsony vidékének nagyobb jelentőséget semmint a közelében levő Dévénynek? Dévénynek a Morva torkolatánál s a tágas Morvalapály szélén fekvő földirati helyzete első pillanatra mindenesetre azt látszik mondani, hogy az erejét Carnuntumban összepontositott római haderő Dévénynek nagyobb hadi fontosságot tulajdonitott semmint a Morva-toroktól alább eső Pozsonynak. Ám tényleg az másképen volt. A Kis-Kárpátok hegyvonala úgy emelkedik a Morva-völgy és a Vág-völgy között, hogy a római érdeket Pozsonynak megszállása inkább óvta meg semmint Dévény. Annál is inkább, minthogy Felső-Magyarországnak megszállása a római szemeiben nem annyira hadi, semmint inkább gazdasági czél volt. Az út, mely a felső-magyarországi bányavidékre vezetett, a Vág-völgyben vonult fel, párhuzamosan azon úttal, mely az Oderától és Visztulától a Kis-Kárpátokon túl a Morva-völgyben haladt a Dunához. Ezen az úton szállottak alá hegyi vidékükről a barbárok, kik az éjszaknyugat-magyarországi bányavidéken érczbányászattal és nemesásványszerzéssel foglalkoztak. A kelta faj, mikép már érintettük, kivált aránylagos műveltsége és kézi ipara által a többi barbár népek közül s a közte és a római között kifejlődött nemzetközi visszony egészen másképen alakult mint a római és a dák között. Láttuk, hogy emez harczias, fegyverbe öltözött s politikai függetlenségeért lelkesülő nép volt. Feltételező had-nép számba volt veendő s abba vette

tényleg a római is. Tehát ezért határozta el az utóbbi annak meghóditását s tartományának az imperiumhoz való csatolását is. Nem így a keltával szemben. Ez ha értett is a fegyverforgatáshoz, mégis épp úgy nem volt katona, mint a jazyg, de nagy előnye a jazyg felett abban állott, hogy a cultura iránt fejlettebb érzékkel birt s mint culturtényező a barbaricumban számba jött. Nem állott fegyveres kézzel ellent a rómainak s azért a rómainak sem volt oka tartományát úgy elfoglalni, mint Dáciát. A római főtörekvése volt a kelta bányák terményeihez jutni s azokhoz a fegyverekhez, melyeket a kelta nem mint katona, hanem mint iparos kereskedési czélból készitett. A helyett tehát, hogy a római a nyugati hegyvidéket megszállotta volna katonailag, megszállotta azt polgárilag s a megszállásnak nyilván legélénkebb pontja az volt, melyen ma Pozsony áll.

7. Pozsony a római korban. (Képzeleti rajz.)

A pozsonyi várhegy ugyanis felette alkalmasnak bizonyult arra, hogy egy itt felállitott katonai telep szükség esetén a távolabbi polgári telepeket esetleges megtámadások ellen megvédje. Bár nem tudjuk többé kijelölni a helyet, de kétségtelennek hisszük, hogy a várhegy tetején egy római erőd állott, melyből az őrködő szemek messzire elláthattak a Dunán túl s a Dunán innen eső részekbe, s melyből folyton szemmel tarthatták a Vág- s Kis-Kárpáthegyi telepek éjjeli őrtüzeit s nappali jeladásait.

Ez erőd aljában ott, hol most Pozsonynak nyugati

része terül el s hol már akkor rendes folyami átjáró volt, nagyon élénk kereskedelmi és vásárhelynek kellett virágoznia. Nem volt ez barbár város- avagy helységféle, mert ilyet a római ily közelben nem türt volna meg, hanem inkább is oly hely volt az, melyen vevő és eladó találkozott s készpénz mellett az eladó tárgy árában megalkudott. A barbár ide hozta árúczikkeit: fegyvereit, ékszereit, bőrneműit s különösen két oly ásványát, melyet a római örömest vásárolt a maga fényüzési szükségleteinek kielégitésére. Egyik a *gránát*, másik az *opál*.

A harmadrangu drágakövek közül a gránát ősidőktől fogva nagy szerepet játszott hazánk népességeinél. E hol sötétebb, hol világosabb piros szinü kő úgy a barbár, mint a római világot egyformán érdekelte, annál is inkább, mivel az a légbeliek hatásának jobban bir ellentállani, mint a legtöbb egyéb elegyrész. Szinét s fényét jobban conserválja mint sok egyéb ásvány s az is okul szolgálhatott arra, hogy római és barbár megszeresse. A népvándorláskori, leginkább az avar ékszerek, sajátos alakzatukon és technikájukon kivül piros kőfoglalványaik által is tüntek fel. Egyidőn át vörös-üvegnek nézték és mondták e foglalványok némelyikeit, mígnem a gondosabb vizsgálat kiderité, hogy azok egytől-egyig mind gránátok.[1]) Sok jel arra mutat, hogy amint a halványsárga aranyékszerek anyaga mind erdélyi arany, úgy a gránátékszerek is nagyrészt hazai gránáttal ékesítvék. Az ily kövek sűrűn fordulnak elő hazánk különböző vidékein, így az éjszaknyugati Magyarország hegyvidékein is: a Mátrában, Tátrában, a Börzsönyi hegységben és a dunai trachyt-masszákban. A hazánk éjszak-nyugati részeit lakó barbárok tehát

[1]) Pulszky: *Néhány magyarországi és ősmagyar leletről.* (M. Tud. Akad. Ért. XVI. III, 63. l. *) jegyzetben.)

könnyen férhettek hozzájuk s tehették azokat nyereséges kereskedelmi czikkekké.

Bár nem tudjuk bizonyitani, de alig tudjuk kétségbevonni azt, hogy már az ó-korban az *opál* is keresett kereskedelmi czikket képezett. E drágakövünk, melynek minősége, szépsége és nagysága jelentékeny módon fölülmulja úgy az ausztráliai, mint az amerikai fajtákat, mert sem a queenslandi, sem a hondurasi, de még az esperanzai gyönyörü opál sem mérkőzhetik vele. Legvalóbbszinűen a Vág völgyén át vette útját a Dunához s így leginkább Pozsony táján ment át a barbár kezéből a művelt római s görög kezébe.

De a Vágvölgyön jutott egynémely *nem hazai* termék is a Dunához. Az éjszaki tengerpart *borostyánköve* hol az Odera, hol a Visztula völgyei hosszán került le délre. Pliniusnak egy igen érdekes tudósítása szerint a borostyánkövet termő german tengerpart és Carnuntum egyenes kereskedelmi vonallal állottak egymással összeköttetésben.[1]) Minden valamire való térkép mutatja, hogy e két nagy folyó a Sudeták és a Kárpátok között egymás közelébe jut. A helyi viszonyoktól függött, hogy a borostyánkőkereskedő e két folyó forrásvidékeitől a Morva- avagy a Vág-völgyi útra térjen. A borostyánkő Carnuntumban nem ismeretlen lelettárgy[2]), s oda úgy Dévény, mint Pozsony vidékén át juthatott. Ezért a csődület e helyeken oly élénk lehetett a római korszakban, mint talán sehol másutt a Duna mentén Carnuntumtól kezdve le Aquincumig.

A pozsonyi vásárhelynek élénkítéséhez Carnuntumnak

---

[1]) Egy borostyánkő-szállitásra vállalkozott római lovag kiszámitása szerint Carnuntum a borostyánkövet termő germán tengerparttól körülbelül 600 mértföldre vagyis 887 kilométerre esett.

[2]) Kubitschek és Frankfurter: *Führer durch Carnuntum*, Wien 1891. 13. l.

közelsége mindenesetre igen jelentékenyen járult. Carnuntum, a mai Petronell, rézsutos irányban esik Pozsonyhoz s tudvalevőleg római tartományi főváros volt, melynek dunai kikötőjében a római flotilla horgonyozott.[1]) Ha Pozsonyból hajón Német-Óvárra átrándulunk s innen gyalog sétát teszünk a petronelli kastélyig, bizony mire odaérünk, jól elfáradunk, amivel csakis azt akarjuk mondani, hogy a római város, melynek romjai szemléletére indultunk, hajdan igen nagy kiterjedéssel birt. Útközben mindenfelé láthatjuk maradványait: a castruméit, a fürdőéit, az amfitheatruméit. Láthatjuk a carnuntum-sabariai via strata begyepesedett töltését, melyen egykor a legiók haladtak s a császári pósta nyargalt. A sok felé hullámossá s dombossá váló talaj figyelmeztet, hogy emitt temető, amott lakóházsor állott s mire elérjük a Traun grófok kastélyán túl azt a kapuszerű óriási romot, meggyőződhetünk arról is, hogy az sem nem kapu, sem nem diadalív, hanem valamelyes szenthely romja. Éppen jó hely arra is, hogy innen visszapillantsunk Óvár felé s ha látjuk, hogy az óvári házak hogyan tünnek el a messzeségben szemeink elől, akkor aztán kellő fogalmat is kaptunk Carnuntum területi nagyságáról. De még másról is meggyőződünk ez alkalommal. Arról t. i. *hogy a pozsonyi várhegynek okvetlenül szerepelnie kellett a római hadviselés történetében.* Carnuntum ugyanis úgy fekszik, hogy a Vág-völgyre innen a rómaiak el nem láthattak. Nem a messzeség miatt, hanem azért, mivel a dévényi Nagytető egész tömegével elfedi a kilátást. A

---

[1]) E városról lásd Sacken: *Die römische Stadt Carnuntum,* Wien 1852. Mommsen: *Corpus Inscript. Latinar.* Berlin 1873. Bd. III. I, 550—561. Kubitschek és Frankfurter: *Führer durch Carnuntum,* Wien 1891. Számos közleményt közöltek ásatásairól és leleteiről Benndorf, Bormann, Hirschfeld, Hauser, Schmidel, Schneider, Domaszewski, Studniczki és mások a bécsi *Mittheilungen der Central-Commission* valamint az *Arch. Epigraph. Mittheilungen aus Österr.-Ungarn* köteteiben.

carnuntumi castrumból beláthatták az egész Morva-síkságot s nem volt képzelhető, hogy ezen részről váratlan megtámadás érhesse a várost. E veszedelem azt csakis az elfedett Vág-völgy felül érhette. A terrenum alakulása e vidéken olyan, hogy a hainburgi várhegyről gyönyörű kilátás nyílik a pozsonyi várhegyre, a hainburgi várhegyről pedig jól le lehet látni a carnuntumi fensíkra s igy a pozsonyi várhegy tetején adott jelt nehézség nélkül érthették meg a hainburgi figyelő állomás közvetítésével a carnuntumiak. Ez legszólóbb bizonyítéka annak, hogy úgy a hainburgi, mint a pozsonyi várhegyek a római limesvéd nevezetes pontjai voltak.

A pozsonyi vár is eszerint mint contra-erőd keletkezett. Hogy nem jelölhetjük ki alapjait, az nem azt bizonyitja, hogy nem létezett. Várhegyünk különböző időkben oly gyökeres átalakulásokon ment át, hogy a régibb s legrégibb épületalapok mind kivesztek. Nem lehetetlen azonban, hogy a mai vár falában található egyes római kövek még a régi pozsonyi erődből valók, mert legalább nem valószinű, hogy Carnuntumból hozták volna e köveket mint épitőanyagot. Kőanyagot eleget találtak itt mindazok, kik különböző időkben a pozsonyi váron építettek. Ami követ a középkorban vagy az újabb korban Carnuntumból áthoztak, azok feliratos kövek, fogadalmi táblák és oltárok voltak, melyeket nem építőanyagul, hanem házak és kertek diszítésére hoztak el. Ilyen az a feliratos fogadalmi oltár is, mely jelenleg a pozsonyi városház főlépcsőjének egyik fülkéjében áll.[1])

---

[1]) Felirata: DIS PATRBS AA
ALPHO Æ THEAN
DRIO PRO SAL
DD NN
CLA/D VORINS
EQ COH D CA/PRG
Æ CL MAXIMVS FIL
DOM CAN. V. S. L. L.

azaz: Diis Patribus Manalpho et Theandrio pro salute Dominorum nostrorum Claudius Victorinus eques cohortis domus Canpreg et Claudius Maximus filius domus Can. Votum solverunt lubenter libenter.

Ilyképen tehát Pozsonynak jelentősége a római korszakban kétségtelen, mihez egyébiránt a területén előkerült római régiségek is érdekes igazoló adatokat képeznek. Midőn a Lőrinczkapu-utczában álló primási bérházhoz az alapfalakat ásták, római alapfalakra találtak, melyek oly szilárd minőségüek voltak, hogy szét kellett azokat robbantani. Innen a római téglákat és faltörmeléket szekérszámra hordták a Dunába. Bélyeges téglákból Esztergomba is küldtek a herczeg-primásnak. A városi muzeum is bir innen bélyeges téglákat, valamint Feigler Ignácz és Lanfranconi Enea urak is. Az ez utóbbiaknál levő darabokon a Leg. XV. Apo(linaris), valamint az Atiliae Firmae bélyegek olvashatók. Ugyancsak itt került elő egy női csontvázat tartalmazó sír is. A csontváznál üveggyöngysor feküdt. A Motesiczky-féle ház területén ugyancsak római alapfalakra bukkantak, valamint római érmekre is. A primási bérház előtt 9 lábnyi mélységben megtalálták a római utat is. A Duna-utczábólvalók a túlsó lapon rajzban feltüntetett római s barbár agyagedények, melyek jelenleg a városi muzeumban őriztetnek. Napjainkban pedig, az új csatornázás alkalmából a Klarissa-utczában 3 római bronzfibula került elő 2 méternyi mélységben, melyek most Hollitzer és Lanfranconi urak birtokában vannak. Ugyancsak az emlitett csatornázáskor a Mihály-utczában több római ezüstérem került elő, melyeket Bernauer régiségárúsnál láttunk. Bár azonban ezek alapján elvitázhatatlan, hogy Pozsony területén rómaiak laktak, úgy mégis nagyot tévedtek mind-

8. Pozsonyban talált római tégla.

azok, kik e helyen egy *nagy római várost* hisznek állottnak[1]); de nagyot tévedtek azok is, kik városunknak mai nevét *római eredetűnek* vélik. Az a csacska etymologizálás, mely a középkori történetirók hitelét annyira megrontja, kitalálta azt, hogy Pozsony neve eredetileg *Pisonium* volt, mert van egy ismert római genus : a Piso genus.[2]) Anélkül, hogy ebbe hosszasabban belebocsátkoznánk kijelentjük, hogy a névszármaztatás teljesen esetlen és alaptalan.

9. Pozsonyban talált római tégla.

Nem kevésbbé az azok vélekedése, kik szerint a város neve a *Peiso* tótól keletkezett. Tudjuk, hogy a régi irók a *Pelissa, Pelso, Pelsois*, illetőleg *Pelzois* nevekkel hol a

---

[1]) Iróink közül többen azt tartják, hogy Pozsony helyén *római colonia* virágzott. (Czobor: *Századok,* XI, 610. Kerékgyártó: *A müveltség fejlőd.,* I. r. 34. l.) Ha a *colonia* szót *római* értelemben veszik, mely kiváló jogokkal felruházott *telepvárost* jelent, akkor az állitás mindenesetre hamis. Az állitás tévességét egyébiránt Pauler is kiemelte. *(Századok* XV, 72.)

[2]) A Mátyás király korában élt olasz Bonfinié e névszármaztatás dicsősége. *(Rerum Ungaricar. Decades.* Dec. 1. lib. I. 4. 25. 50. Dec. II. lib. IV. 222.) Követték őt Ranzan *(Epitome rer. hung. Index. I.),* Bonbardi *(Topographia magni regni Hung.* 385. l.), Munster *(Cosmographiae universalis Libr. VI.* 808 l.), Braun *(Libri IV. urbium praecipuarum totius mundi* 441 l.) és mások. Azonban e vélemény alaptalanságát kiemelte már a mult században hirneves régiségtudósunk Schoenvisner *(In Romanorum iter commentarius geographicus* II, 215.). Tiz évvel utóbb Bél is csak azt irta: *Cre-*

Balatont, hol a Fertőt, hol mindkettőt jelelték [1]) s ebből aztán némelyek a Fertőt Bazinig mondták kiterjedettnek,[2]) s minthogy az eredeti Pelso név a középkori orthografiában *Peisora* alakult, készek voltak az okoskodással, hogy ezen Peisotól kapta Pozsony *Peisonium, Pisonium* nevét.

10. Pozsonyban talált római és barbár edények.

ditur fuisse veterum Romanorum colonia a Pisone ibi collocata. *(Compendium Hung. geographicum* 43. l.). Újabban pedig Rómer Flóris jegyezte meg igen helyesen: Én ... a XV-ik századnak szüleményét, a Pisoniumot, minden rómaias következményeivel nem tartom másnak, mint Hollós Mátyás királyunk udvarában élt olasz udvari tudósok negédeskedő enyelgésőknek, a classicitas gyermekes utánzásának; midőn t. i. a név hasonlatosságánál fogva az ősrégi Posonból éppen úgy teremték a remekirókban történetesen előforduló Piso kedveért Pisoniumot, valamint Sempronius tiszteletére változtatták Sopront Semproniumra, Caesarról keresztelik Császárt Caesareának, Marczalit származtatják Marcellustól, Kurta-Keszit Curtából stb. *(Pozsony régészeti műemlékei. Pozsony és környéke,* 447—448. ll.)

[1]) Plinius: *Hist. Natur.* III, 24. Jornandes: *De rebus geticis.* Cap. LII. és LIII. Mignenél: *Patrologiae cursus completus.* Tom. LXIX. pp. 1289. 1290. Ravennatis Anonymi *Cosmographia.* IV, 19. Parthey és Pinder kiadásában 218. l. Azonkiv. a IX. századi *Conversio Bagoariorum* szerzője Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Scriptores XI. köt.

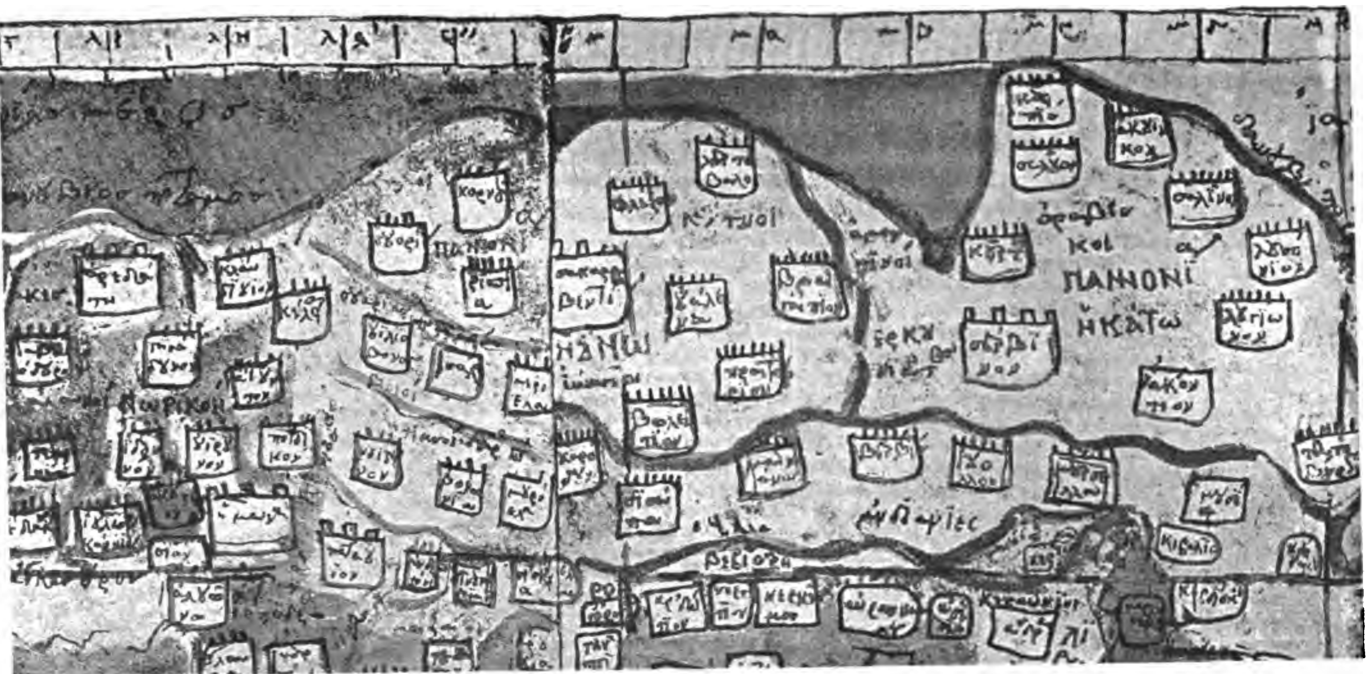
[2]) Bonbardi: *Topographia Magni Regni Hung.* 7. 340. ll.

Már maga a vélemény, hogy a Fertő Bazinig terjedhetett, sokkal gyermekesebb, semhogy czáfolatába bocsátkoznánk.

Mi volt a pozsonyi barbárhelynek s illetőleg a pozsonyi várhegyen állott római erődnek a neve, sejteni sem tudjuk. Azon művek, melyek felvilágositást adhatnának, t. i. a római itinerariumok s geografiai művek, erről mélyen hallgatnak. Olyan feliratos kövünk pedig nincsen, mely e nevet fenntartotta volna s így alig is van reményünk, hogy valaha e nevet megtudhassuk.

A római birodalom elenyészése után hazánkra felette mozgalmas idők következtek. Keleti népek áramlatai keverték fel a hon régibb lakosságát. Az új népek között főleg a *gótok*, de még inkább a *hunok* és az *avarok* váltak ki számuk és hatalmuk által. Általuk egészen átalakult hazánk ethnografiai képe. A *quádok* és *markomannok*, kik Éjszaknyugat-Magyarországban voltak megtelepedve, egyszerre csak elenyésznek. Valószinű, hogy összeolvadtak a fajrokon vandalokkal és gepidákkal. A hunok jobbára a tágas alföldi síkságokat lepik el s bár viselt háboruikról s a görögökkel való érintkezéseikről a byzantinusok könyveiből sokat tudunk, annyit azonban még sem, hogy hazánk topografiai viszonyairól is kielégitő képet nyerhetnénk. Priscus követségi jelentéséből, bár igen körülményes és aprólékos, a nagy hun király főhadiszállásának helyét sem tudjuk biztosan megállapitani, mennyivel kevésbbé lehet tehát szó hazánk akkori egyéb geografiai viszonyainak megállapitásáról. Az avarok már inkább szerepelnek hazánk hegyesebb vidékein is. Birodalmuk határa az Ennsig terjedt s Pozsony vidékét is ők tartották megszállva mindaddig, mígnem a frankok hatalmukat megtörték.

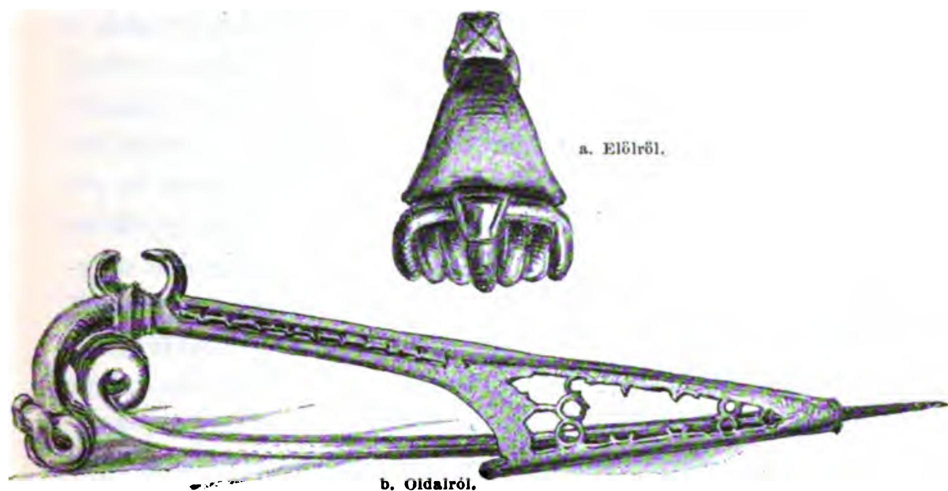
A *frankok,* nevezetesen Nagy Károly és fia Pipin, haddal törték meg az avarok birodalmát. Az egész dunántúli rész le a Dráva és a Száva torkolatáig frank kézre

Cl. Ptoleameus térkép-részlete a II. századból.

Az Athoshegyi vatopédii kolostorban levő eredeti után szinfényképezve s kiadva Langlois Victor által Párisban 1867.
E térkép-részleten az éjszaki határt a Duna képezi, balról jobb felé a negyedik hely Karnuntum a mai Petronell Pozsony közelében.

került. Új tartomány lett itt szervezve: Francochorion. Nagy Károly azonban nem hatolt át a Dunán. Birodalmának határait a Dunánál mérte ki s így azok az avarok, kik a Duna éjszaki partvidékét, tehát Pozsony táját is ellepték, ezentúl is avar kézen maradt. Az maradt azután is, hogy Pipin a Dunán áthatolva a Tiszáig vezette győztes hadait.

11. (a—b) Pozsonyban talált bronz-kapocs. Eredeti nagyság.

Amint a frank birodalom a Dunáig lett előre tolva, a Dunán innen levő barbár népek mindinkább érezték annak szükségét, hogy a keresztény hit kebelébe térjenek. Az avarok is keresztények lettek s mint ilyenek beolvadtak újabb népelemekbe. Még mielőtt a Karolingok nagy hadi sikereiket aratták volna, Éjszaknyugot-Magyarországot *szlávok* lepték el, kik Csehországból és Morvaországból huzódtak le a Dunáig. Lassanként megalakult a *morva-szlávok* országa.

Hogy mindez események beállása és lezajlása közben mi sors érte azt a tájat, melyen Pozsony áll, meg nem mondhatjuk. Nincs semmi olyan adatunk, mely csak némileg is tájékoztatna. Csak annyi bizonyos, hogy a rómaiság elenyésztével az éjszakparti Dunavonal mindinkább alkalmassá

vált parti helységek felvirágzására. Amit a római nem türt, azt türte a frank s így nagyon valószinű, hogy a pozsonyi erőd aljában mindjobban virágzásnak indult a községi élet. Carnuntum még állott s folyton okozhatta azt, hogy vele szemben Dévénynél és Pozsonynál a nemzetközi közlekedés és állandó letelepedés mindinkább szilárduljon.

Azt nem képzelhetjük, hogy a pozsonyi várhegy akár a keresztényekké lett avarság, akár pedig az önállóságra törekvő szlávság birtokában ne oly pont lett volna, mely kiválólag alkalmas ne lett volna egyiknek és a másiknak is a maga letelepedésének biztositására. A frankot az avarság nem fenyegette s azért a keleti határgrófoknak nem volt ürügyük az éjszakdunai Duna-helységek keletkezését és felvirágzását megakadályozni. A szlávok alatt pedig a folyamhelységek annál inkább indulhattak fejlődésnek, mennél inkább sikerült nekik a Dunán túl is foglalásokat tenni. Szvatopluk birodalma tényleg kiterjedt délen a Dráváig s azért azt tartjuk, *hogy Pozsony épp a szlávságnak e vidéken való terjeszkedése és megszilárdulása alatt nagyobb fejlődésnek indult, mint előbb.*

Sőt azon hiszemben is vagyunk, hogy ekkor Pozsony *saját szláv névhez* is jutott, melyből aztán mai neve alakult. Egy oly tudósitásban, mely a X-ik századi magyarság egyik csatájára vonatkozik, *Vratislavia*-ról van szó.[1]) E név magában véve csak azt mondja, hogy alatta egy oly hely értendő, melyet Vratislaus alapitott avagy nagyobb jelentőségre juttatott. Ez a Vratislaus valóban előfordul a morvaszlávok dynastiájában, a nevét viselő Vratislavia tehát csak olyan helységre vonatkoztatható, melyet ezen fejedelem kiválólag fejlesztett, de melynek topografiai fekvéséről mitsem tudnánk, ha véletlenül ugyanazon forrás, melyben a helység nevére találunk, arról fel nem világositana.

---

[1]) Alább tüzetesebben lesz szó róla.

A XVI. század elején élt Aventinus ugyanis a magyaroknak a bajorok ellen viselt egyik hadáról és győzelméről szólva, latin közleményében a helyet, melynek közelében a döntő nagy ütközet véghez ment, *Vratislavia*nak nevezi,[1]) de annak német kiadásában már *Bresburg*nak nevezi azt.[2])

Ugyanő máshelyt előadva, hogy III. Henrik császár a Lajtán alól levő földet nővérének, Gizellának kezével együtt hozományként Szt. Istvánnak adta, mint átadott helyeket megnevezi *Posonium, Vratislaburgium,* Sempronium, Oedenburgium et alia huiusmodi oppida.[3]) Világos, hogy itt csak Pozsonyról és Sopronról van szó. Amannak Vratislaburg, emennek Oedenburg felelvén meg.

A XVI. századi Aventinus adatait egy X. századi forrásból merítette, tehát jól tudhatta azt, hogy Posonium és Vratislaburgium azonosak. Az általa használt altaichi évkönyvek ugyan csak töredékekben maradtak fenn, de hogy Aventinus a két helynév azonosságát valóban e forrásműben olvashatta, az a nevezett évkönynek egy fennmaradt másik helyéből is kitünik, melyben ugyanis *Preslawaspurch* várost említi.[4])

Kétségtelen eszerint, hogy Pozsonynak német *Pressburg* neve és a szláv *Vratislavia* azonosak. Nem is olyan e két név, melynek egymásra való vonatkozását meg nem érthetnők. A *W*-nek *B*-vel való felcserélése átalános. Okmányainkban *V*eszprém egyszernél többször *B*eszprémnek iratik[5]) s a mint a *B*azilból *V*azul lett, úgy lett *V*ratislaviából is *B*ratislavia.

Aki a helynevek alakulását figyelemmel kiséri, az

---

[1]) *Joannis Aventini Annalium Boiorum libri VII.* Lipcse 1710. Lib. IV. c. 11. p. 313.

[2]) Szabó Károly figyelmeztet, hogy Aventinus munkájának 1580-iki német kiadásában Vratislavia nevét *Presburg*-nak találjuk fordítva. *A magyar vezérek kora,* 149. [2]) jegyz.

[3]) *Annalium Boiorum libri VII.* Lib IV. c. 34. p. 306.

[4]) *Annales Altahenses* ad an. 1052. Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Scriptores XX, 806.

[5]) Wenzel: *Árp. új Okmtár* VI, 163. A névtelen jegyző is *Bezprém*-nek irja cap. XLVIII.

eléggé fogja tudni, hogy hangugrás és szótagelhagyás útján hogyan alakultak azok. A Bratislaviából is könnyen lett utóbb Bra(ti)slavia azaz *Braslavia*, úgy amint kétségtelen, hogy a mai Boroszló, a német Breslau is a szláv Bratislaviából, illetőleg Vratislaviából lett.[1]) A németség, mely utóbb Pozsonyban túlsúlyra vergődött, nyelvének megfelelőleg a Breslaut *Bresburc-*[2]), *Brezisburg-*[3]), *breziburc-*[4]), *Brezesburg-*[5]), *bresburch-*[6]), *Bresburh-*[7]), *Bresburg-gá*[8]) változtatta át, melyet ma keményebb hangoztatással *Pressburg*nak ejtünk ki.

Amit eszerint az etymologusok némelyikei akként magyaráznak, mintha a Pressburg név a német *Pressen*ből alakult volna oly értelemben, hogy annak vára a Duna mentén Zwingburg lett volna, semmi esetre el nem fogadható. Épp úgy el nem fogadható azok nézete sem, kik az ó-német *press* szóból arra magyarázzák, mintha a Dunához való szoros fekvésénél fogva neveztetett volna Pressburgnak, azaz szorosan a Duna mellett fekvő várnak. De el nem fogadható azok nézete sem, kik e nevet a *borsajtóról* akarnák kimagyarázni, mire okul Pozsony egyik házának czímere szolgált.[9]) A név miként láttuk, erőszakolás nélkül könnyen kimagyarázható a szlávból.

---

[1]) Szabó Károly: *A magyar vezérek kora,* 149. l. [2]) jegyz. És lásd Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Script. III, 856.

[2]) *Annales Augustani* ad an. 1052. Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Script. III, 126. Otto püspök *Gesta Friderici I. Imperatoris,* Pertznél i. h. XX, 368 l. 30. fej.

[3]) *Hermanni Augiensis Chronicon* ad an. 1052. Pertznél i. h. V, 131.

[4]) Ugyanaz i. h. V, 131.

[5]) Ugyanaz ad an. 1042. Pertznél V, 124.

[6]) *Ekkehardi Chronicon* ad an. 1108. Pertznél i. h. VI, 242.

[7]) *Annalista Saxo,* Pertznél i. h. VI, 747.

[8]) *Ekkehardi Chronicon,* Pertznél VI, 242.

[9]) A Zöldszoba-utczának a Deák-utczára kiérő szögletházán, melyet a népmonda Pozsony városa legrégibb házának tart, Josue és Kaleb alakjai láthatók az igéret földéről hozott nagy szőlővel (Rómer: *Arch. Közl.* 134. l.), s ez gyujtotta fel a hivatlan etymologusok képzelődését. Hogy mennyire idétlen e nézet, már csak abból is kitetsző, mert szerinte e ház helyén már városi borsajtó létezett, még mielőtt a város névvel birt.

Pozsony nevének eredete.

A magyar *Pozsony* név, mely latinul *Posonium*-nak ejtetik, képzésére nézve mindenesetre *magyar* és nem mint némelyek akarják,[1]) *avar* név. Az *on, ony* végzet mint helynévképző igen gyakori, mit Mosony, Sopron, Adony, Várkony, Taksony, Báhony, Ajtony stb. helynevek bizonyítanak.

De gyökére nézve e névszó már nem magyar. A *Pozs* szótag nyelvünkben mi jelentéssel sem bir.[2]) Ez inkább szláv hangzású s valóban nem is más mint a szláv Vratislaviának egy újabb változata, mely épp úgy alakult szótagelhagyással mint a Vraslavia, Braslavia, Bresburg. A Pozs a Bras-nak nyelvjárásilag átidomított alakja. Így idomult át nyelvjárásilag a Misburg Mosony-ra, mert hogy Mosonynak német eredeti neve Misburg, Misenburg, Meusen-

12. Pozsonyban talált kigyófejes bronz-kapocs.

burg volt, azt hiteles adatokkal támogathatjuk.[3]) E névátalakulásban tisztán látjuk, hogy míg az első névtag Mis, Meus *Mos*-ra változott át, addig a burg utónévtag *ony*-nyá lett. A Bresburg névben is az utónévtag *ony*-nyá, az előnévtag Bres pedig betűelhagyással *Bes* s ez *Bos*-sá lett, melyből a keményebb hangoztatás a *Pos*, illetőleg *Pozs* névtagot alakította.

[1]) Így Ivánffi az Orsz. rég. társ. 1879—85. *Évkönyvében*, 171. l.

[2]) Tudakolva e név etymologiáját Hunfalvy Pál nagyhirű nyelvtudósunknál, tőle azon választ nyertem, hogy neki e név honnan való származásáról „legkisebb sejtelme“ sincsen.

[3]) *Annales Altahenses* ad an. 1063. Giesebrechtnél berlini 1841. évi kiad. 103. l. *Chronic. Arnoldi Lubicensis* ap. Leibnitz: *Scriptor. rer. Brunsv.* II, 631.

II. Fejezet.

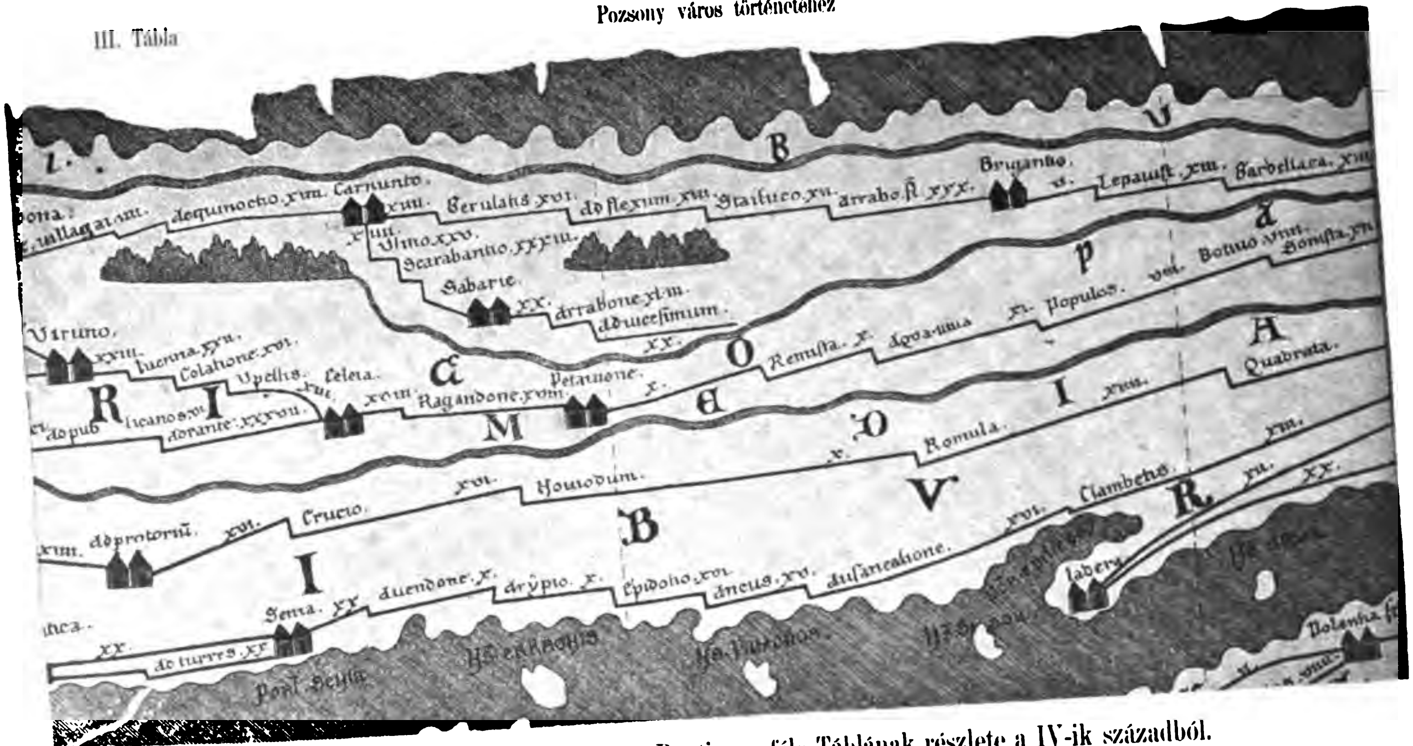
A Pozsony név valóban eredetileg mint *Bosony* jelenkezik. Otto, freisingeni püspök, ki Konrád császárral, ennek keresztthadjárata alkalmával Magyarországban járt, említi a castrum *Bosan*, quod est *Bresburc*.[1]) Ez világosan amellett is szól, hogy a Pozsony nevet ne akarjuk *személynévből* származtatni, ha e név mint személynév tényleg elő is kerül okiratainkban.[2]) A Pozsony személynévnek bizonyára más az etymologiája mint a hasonnevű helynévnek, melyre nézve határozottsággal azt véljük mondhatni, hogy nem egyéb mint a szláv Vratislaviának olyan magyarítása, mint amilyen ugyanezen szláv névnek németesítése a Pressburg név.

---

[1]) *Chronicon* Lib. VII. cap. 13. Pertznél i. h. XX, 254.

[2]) Igy 1138-ban in villa Enderedi: *Poson* cum filio suo; (Knauznál: *Mon. Eccles. Strig.* I, 95.); 1221-ben *Poson* jobbágy (Wenzelnél: *Árp. új Okmtár* I, 173.); 1323-ban *Posonius* mester a budai káptalan tagja (Géresinél: *Károlyi-Okltár* I, 54.); 1333-ban Hodi Ják és testvére *Poson*. (*Zichy-Codex* I, 417.) Különben a Váradi regestrumban is szerepel egy *Poson* nevű főbirnök. (Endlichernél: *Rer. Ung. Mon. Árpad* 685 l.) Horvát István (*Magyarország gyökeres nemzetségeiről*, 72. l.) a helynévnek személytől való származtatásában még tovább ment, midőn Pozsony nevét a Géza alatt bevándorolt s Kézai Simon mester által említett (*Chronica*. Append. c. I. § 3.) *Pázmán* lovagtól vettnek állítja. Igaz, hogy Pázmán nemzetsége terjedelmes fekvőségeket szerzett Nyugat-Magyarországon, de az kétségtelen, hogy a Pozsony név tőle nevét nem vehette. Ezt a szószármaztatás szabályai nem engedik meg, de másrészt Pázmánnak ideérkezte idején a Pozsony név kétségtelenül már használatban volt. Horvát István nézetét egyébiránt már Szabó Károly is „el nem fogadható"-nak jelentette ki. (Szabó jegyzetei Kézai krónikájának magyar fordításában 87. l. 2. jegyz.)

Castorius világtérképének, az ú. n. Peutinger-féle Táblának részlete a IV-ik századból.

Az eredeti után kiadva dr. Miller Konrad által Ravensburgban 1888.

Pozsony vidéke Carnuntumtól éjszakkeletre a Dunán túl képzelendő.

III.

A magyar vezérek kora. Pozsony a honfoglalás idején. A 907. évi pozsonyi nagy csata.

A morva birodalom, melynek területéhez Pozsony, az egykori Vratislavia tartozott, a IX. század végtizedéig állott fenn. Ekkor amily váratlanul, oly gyorsan egy nagy kihatású esemény véget vetett létezésének. A magyarság, kizavartatva a besenyők által etelközi azaz moldva-oláhországi hazájából, a mai Magyarország elfoglalására indult. Megkerülve a keleti Kárpátokat, e hegyláncz éjszaki szorosain át az ország belsejébe nyomult. Talán egy nemzet sem ismeri oly részletesen a maga országának elfoglalását, mint a magyar. Egy régi krónikája, melyet egy névtelen szerző irott, kiről biztosan csak annyit tudunk, hogy Béla királynak jegyzője volt, nyomról nyomra beszéli el a honfoglaló ősök országszerző munkáját.[1]) Ezen elbeszélést az újabb időkben úgy a külföldi, mint a hazai irók közül többen erősen kifogásolták. A mi történetiróink közül sajátszerűen éppen a legkitünőbbek. Csakhogy ha az

[1]) *Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber.* A bécsi cs. könyvtár XIV. századi hártya-codexéből kiadta Endlicher: *Rer. Hungaricar. Monumenta Arpadiana.* Sangalli 1849. 1—54 ll.

okokat kutatjuk, melyek miatt e királyi jegyző könyvének hitelességét elvetették, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy kifogásolásuk csak részben igazolt. Azt mi sem tagadjuk, hogy a névtelen jegyző szószármaztatásai tudatlanságon alapulnak. Az is igaz, hogy nála az események évszámai rendszerint hibásak. Áll, hogy személyleirásai egészen önkénytesek. Áll, hogy a maga kora szemüvegén át tekinti a régibb századokat, minélfogva földadományokról beszél, holott a honfoglaláskor csak megszállási földszerzésekről lehet szó. De viszont másfelől az is bizonyos; hogy ő a történeti események elbeszélésénél az apáról fiúra átörökölt nemzeti hagyományt közvetíti velünk. Könyvének kétharmada okvetlenül olyan, melyet mint becseset és elfogadhatót nagyra kell tartanunk. Magának a honfoglalás történetének elbeszélése is a könyv becses kétharmadához tartozik.

A honfoglalás átalános történetéből megtudjuk azt, hogy Pozsony és vidéke még csak Felső-Magyarországnak, Erdélynek s a tágas Alföldnek elfoglalása után került a hódító magyarság kezére. A hódító magyar, a vizek irányát követve, sok óvatossággal és hadi bölcseséggel nyomult honszerző műveletében előre. A Zagyva-völgyéből kiindulva Szoárd, Kadocsa és Huba vezérek Gömörbe s innen a Baloghúton és a Rima völgyén át Nógrádba hatoltak. Majd az Ipoly völgyén aláereszkedve a Duna felé tartottak. Aztán az Ipolyon s a Garam vizén átkelve a barsmegyei erdős hegyláncon át a Zsitva felé tartottak. Innen a Nyitra partjához jutottak, majd a Vághoz, melynek mellékén Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bán várakat mind a maguk kezeibe kerítették. Megrakva e várakat magyar harczosokkal odább vezették a győztes sereget a Morva folyó felé, hol az ország határait megállapították.

E győztes hadjárat véget vetett a morva-szlávbirodalomnak, mert Szvatoplukot a magyarokkal egyidejű-

leg Arnulf német király is megtámadta nyugat felől. Hogy a magyarok tulajdonképen e hadjárat alkalmakor Arnulf király szövetségesei voltak, ezt az egykorú német évkönyvek is mondják.[1]) Magát a háborút ezen évkönyvek a 892-iki évre határozzák.

Feltünő a névtelen jegyző előadásában mindenesetre az, hogy a Vágtól a Morváig terjedő terület meghódítását közelebbről nem érinti. Pedig ha a magyarság e területen is lépésről-lépésre nyomult előre, akkor bizonyára e terület kézrekerítése nem tartozott éppen a legkönnyebb munka közé. Ugyanis a Kis-Kárpátok itt a Vág és a Morva folyók között összefüggő akadályt vonnak, melynek legyőzése amaz időkben a lovasseregnek bizonyára nem csekély fáradságot okozhatott. A Névtelen nem is említi s hallgatásából mi azt következtetjük, hogy épp e vidék meghódításának emlékét a nemzeti hagyomány, melyből a Névtelen merített, nem örökítette meg. Ezt pedig csak úgy értelmezhetjük, hogy feltesszük, *miszerint a magyar sereg tettleg a Kis-Kárpátokon át sem kelt.* Éppen az a körülmény, hogy a morvákat nyugat felől Arnulf csapatai szorongatták, érthetjük meg azt, hogy a magyaroknak a Kis-Kárpátokon való átkelésére szükség sem volt. A Morvának országhatárul való kijelölése is inkább a szövetkezett két hadviselő fél kölcsönös megegyezésének eredménye volt. S ebből magyarázzuk meg továbbá azt is, *hogy az éjszak-nyugati Felföldnek elfoglalásában semmi szó sincsen Pozsonyról,* melyet a nemzeti hagyomány különben épp úgy örökített volna meg, mint a Garam-, Nyitra-, Vágmenti várakat.

Felfogásunkat egyébiránt még egy másik szembeötlő körülmény is igazolja. Nemcsak Pozsony területe, de

[1]) *Annales Fuldenses,* Pertznél: *Mon. Germ. hist* Script. I, 408. *Annales Sangallenses majores,* Pertznél i. h. I, 77. Liutprandi *Antapodosis.* Lib. I. Pertznél i. h. III, 276. 279. *Annales Alamannici,* Pertznél i. h. I, 52.

nagyobb körű vidéke, mondhatni egész Pozsonymegye is *a megszállásnak mi nyomait sem mutatja.* A Névtelen hűen előadja, hogy Nyitra várában és vidékén Huba vezér telepedett meg, ki különben a Zsitva mentén is terjedelmes földeket szállott meg. A Vág torkolatánál Ketel szállott meg kunjaival. A Vág felsőbb mellékén Galgócz táján Lél foglalt hadai számára földeket.[1]) Hogy ilyes foglalások *Pozsony környékén* is történtek volna, annak mi hire sem szállott reánk. Nem is lehet tehát meglepő, hogy későbbi okiratok sem pótolják a krónikás hallgatását. *A nagykiterjedésű Pozsonymegyében csak három nemzetség ismeretes: a Salamon-, a Magyar- és az Etre-nemzetség.* Ám épp a nemzetségek hiánya jelezi legjobban az eredeti foglalási földek hiányát. Pozsonymegyében ugyan sok a kisbirtokos, de kevés a nagybirtokos, mert eredetileg kevés volt a szállásföld, mi csakis abban lelheti magyarázatát, hogy a honfoglaláskor őseink a Kis-Kárpátokig nem jutottak, ámbár az ország határaul a Morva lett tényleg kitűzve.

Hogy Pozsony a vezérek egész korán át előtérbe nem lép, részint szintén az imént mondott körülményre vezetendő vissza, részint pedig arra, hogy a tisztán csak lovassággal harczoló magyarság szemében a pozsonyi várhegy nem azon fontossággal birt, melylyel az a rómainak avagy a quádnak szemében. Pozsony fontossága csak a királyság megalapításával lép ismét előtérbe, midőn egy oly institutionak lesz főhelyévé, mely hadi és polgári természeténél fogva a főhelynek szükségképen nagy jelentőséget adott.

Még mielőtt azonban a királyság s vele Pozsony nemzeti jelentősége megszületett volna, egy nagyszerű esemény, merő esetlegességből, már is világtörténelmi hir-

[1]) *De gestis Hungarorum liber,* cc. XV. XXXIII—XXXV.

névre juttatta városunkat. E nagyszerű esemény a *907. évi német-magyar csata* volt.

Már előzőleg mondottuk, hogy Aventinus Vratislaviat, illetőleg Bresburgot említi. Ez említés a 907-ben a németek és magyarok közt vivott nagy csata elbeszélésének alkalmából történik. Okai és következményei a következők[1]):

Árpád vezér halála után kiskoru fiát Zsoltot választották meg fővezérnek. Lajos német király e kedvező pillanatot felhasználni akarván, a magyarok megtámadására határozta el magát annak reményében, hogy a gyermek-fejedelem alatt a veszedelmes pogányszomszédokat mindenkorra ártalmatlanná teheti. E végből tehát nagy sereget gyüjtött 907-ben junius havában. E hó 17-ikén ő maga állott e sereg élére, mely az Ennsen túl Enns-

[1]) Ludovicus rex Germaniae, atque Boiorum ex omni Boiaria peracto delectu, Anassiburgium novam Boiorum coloniam se confert. Adsunt episcopi monachorum antistites, proceres Boiorum, quinto decimo Calendas Julii anno Christianae salutis noningentesimo super septimum. Ibi decretum omnium sententia Vgros Boiariae regno eliminandos esse. Vires igitur ex universis Boiariae provinciis ex Nariscis, Boethis, Chamabis, Vindelicis, Noricis, Vennonibus, Athesinis, Stiriis, Venedis, Charinis, Carnis contrahuntur: bellum Vgris indicitur, intento infestoque exercitu utraque Danubii ripa, proceres Boiorum in hostes contendunt. Ludovicus cum Burckardo Bathavensi episcopo, Arabone praefecto, Anassiburgii substitit. Belli deinde periti, omnes copias in tria agmina partiuntur. Luitpoldus Austriaci limitis dux, ripa Aquilonari, Meridionali vero in parte Theodomarus archimysta Juvavensis, Zacharias Sabonensis, Otto Fruxinensis, cum monachorum praesulibus, Gumpoldo, Hartvico, Helmprechto *Vratislaviam* usque procedunt, ibique castra faciunt. Eodem in Danubio navibus copias Sighardus Senonum princeps cognatus regis, Ratholdus, Hattochus, Meginuvardus et Eysengrinus dynastae Boiorum perducunt.

Nec Vgri segniciei atque socordiae, ubi se tantis apparatibus peti vident, se dedunt. Cuncta antea, que necessaria forent, arma, viros, equos comparant, iamque non pro gloria, sed salute pugnaturi, acriter resistunt. Interim aliquot equites, caeteras Boiorum legiones lacessere iubent. Regesque utrique infinito equitatu, quo plurimum tum valebant, agmen episcoporum incessunt: quasi perrupturi aciem pernicibus equis magna vi impetunt: ingentem sagittarum imbrem infundunt, Boios spiculis, quae corneis arcubus iaculabantur, obruunt, rursusque cedunt. Velociores erant, quam exercitus noster gravi

burg vára és Sz. Florián kolostora között táborozott. A haditerv szerint a jobbára nehéz gyalogságból állott haderőnek három hadoszlopban kellett a Duna völgyében előnyomulnia. A Duna jobb és balpartjain valamint magán a Dunán. A Duna jobb partján haladó hadoszlopban Dietmar salzburgi érsek, Zakarias säbeni, Otto freisingi püspökök, Gumpold, Hartvich és Helmprecht apátok zászlóaljai voltak a nevezett urak vezérlete alatt. A Duna balpartján Luitpold keleti határgróf vezénylett. A Dunán a hajóhad haladt a király rokona Sieghard herczeg, valamint Rathold, Hatto, Meinhard és Eisengrin bajor főurakkal. A dunai flottát a két folyamparti hadoszlop volt födözendő. Maga a király a tartaléksereggel Ennsburgnál

armatura instructus. Rursus cum procul abesse credebantur, et fugiebant. Dum te vicisse putares, in discrimine maximo eras. Eminus sagitta Vgri inimicos petebant. Nec enim aperto Marte, pedestri praelio, acie congredi, ense cominus pugnare, vrbes obsidere, oppida oppugnare, castella expugnare tum noverant: sed nunc cedendo, nunc vrgendo, insidiisque dimicare soliti erant. Et tantus in illis dolus, tanta velocitas, tanta peritia militiae inerat, ut absentes, an praesentes, fugitantes, an instantes, pacem simulantes, an bellum gerentes, perniciosiores essent, in incerto haberetur. Dum igitur vasto impetu aduolant, rursus verso equo instant: utroque modo spicula spargunt, leta ingerunt, dextra, laeva, a fronte, a tergo incursant: nostros defatigant: tandem vndique ingruunt, vndique Boios fessos invadunt, superant, sternunt, caedunt, quinto Idus Augusti, Noctuque clanculum Danubium tranant, Luitpoldum legatum Ludovici, Eysengrinum epularum magistrum, cum omnibus copiis, cum quindecim dynastis in castris trucidant. Postridie, hoc est tertio Idus Augusti, eos, qui ad naves erant, facile absque labore, metu perterritos, simile strage adficiunt.

Tres dies continenter irato caelo pugnatum. Maxima pars nobilitatis Boiariae perit, vulgus promiscuum sine numero occisum. Luitpoldus dux orientalis Boiariae, author generis regulorum Boiariae, praefectorumque praetorio Rheni, cum vndeviginti Boiorum dynastis, quorum haec sunt nomina, caesus est, Piligrinus, Dietpoldus, Hebbo, Eysengrinus, Hatechus, Bero, Rudmundus, Leitfridus, Waltherus, Arebertus, Babo, Iringus, Gündboldus, Eysengrinus, Hathochus, Meginuvardus, Ratholdus, Albertus, Luitpoldus, hunc nostrorum principum progenitorem Nariscum, Boethumque, ex prosapia Imperatorum, et regum nostrorum oriundum esse, in diplomatibus vetustis reperio. (Joannis Aventini *Annalium Boiorum Lib. IV.* 19—21. cc. 449—451 pp.)

maradt s mellette Burghard passaui püspök és Aribo gróf tartózkodtak.

E haditerv félreismerhetetlenül az volt, melyet 791-ben Nagy Károly császár az avarok ellen hajtott végre. Ő maga vezette volt a Duna jobbparti hadosztályt, a Duna balpartit vezéreire bizta, míg a bajorok a hajókon szállíták az élelmi és hadiszereket a sereg után. Akkor is az Ennsnél gyült össze a sereg, mely 52 nap alatt a Rába torkolatáig nyomult előre, az avarokat megverte s győzelmesen tért vissza.[1])

Amit Nagy Károly aggodalommal indított meg, mit az is bizonyít, hogy az Ennsnél három napon át készült seregével ima és bőjt között a hadjáratra, azt Lajos király s népe nagyobb önhittséggel vélték végrehajthatni. Mert kétségtelenül ezen önhitségre vonatkoztató az egyik annalista kifakadása, melylyel a királynak superbiaját említi. Amint a készülődés nem volt egyforma, úgy az eredmény sem volt az, bár a hadi terv ugyanaz volt s jóformán az ellenség is, mert úgy az avar, mint a magyar egyaránt lovasságot képezett.

Az Ennsen innen tanyázó magyarok, látva a túlnyomó erőt, azonnal visszavonultak. Erre a németek három hadosztálya akadálytalanul *Vratislavia* azaz *Pozsony* tájáig nyomult előre. A magyarok mindössze csak apróbb lovas csapatokkal nyugtalanították volt eddig a német sereget, úgy hogy a salzburgi érsek a további előnyomulást veszélyesnek tartva, Pozsony irányában megállapodott, hol a könnyü magyar lovasság csatározásai ellen csak czélszerűleg megerősített táborában találhatott biztonságot. Miután azonban a nemzetségek zászlóaljai megérkeztek, az összes magyar haderő az ellenség hadtesteit külön-külön s leg-

[1]) *Epistola Caroli Magni ad Fastradam* an. 791.

elsőbben is a főpapok táborát határozá megtámadni. Iszonyú volt a viharként rohanó magyar lovasság támadása, nyilaik zápora tetemes veszteséget okozott a bajorok sűrű soraiban, de a rövid heves roham az erős fekvésü tábor tömeges ellenállását egyszerre nem birta megtörni. A magyarok ekkor, hogy czéljokat érjék, a lassúbb, de biztosabb módhoz folyamodtak. Egyes kisebb csapatokban véletlenül rohanták meg az ellenséget s éppen oly gyorsan száguldoztak vissza táborukba, mind roham közben a német táborra, mind visszavonulásukkor üldözőikre szakadatlan nyilazva. Éjjel nappal, jobbról balról, mindaddig folytak e csatározó támadások, míg az ellenség e folytonos zaklatásban kifáradva erejét és bátorságát nem vesztette. Ekkor minden oldalról tömeges rohamot intéztek a lankadt bajorokra s augusztus 9-ikén a megvívott tábort összetiporták. Dietmar érsek, Ottó és Zakarias püspökök s több főpap a diadal helyén halva maradtak s táboruk kincsein a győztes magyarok osztoztak.

Még azon éjjel a legnagyobb csendben átúsztatott a Dunán a magyar hadsereg s másnap hajnalban, mielőtt Luitpold a túlparti szerencsétlenségről értesülhetett volna, ennek táborát is felveré, zavarba hozá s csaknem egészen megsemmisíté. A fővezéren s Eisengrin királyi főasztalnokon kivül tizenkilencz bajor főúr esett el a viadalban s ezrenként boritották a csatatért a lekonczolt németek tetemei, kik közül csak kevésnek sikerült Ennsburgba Lajos királyhoz menekülni. A bajor nemesség mind ott veszett.

Harmadnap a hajóhadra került a sor. Ezt a fedező hadosztályok tönkretétele után kétségbeesés szállotta meg s a magyarok győzelme e napon az előbbieknél még könnyebb lőn. Sieghard herczeg csak futással menthette meg életét. Rathold, Hatto és Meinhard a halottak közt maradtak. Így a magyarok három napon át három sereg fölött ünnepeltek tökéletes diadalt.

A koczka fordult s a támadottak támadókká váltak s nyomon űzték a szétvert hadak megfutamodott maradványait, melyekkel csaknem egyszerre érkeztek Ennsburg közelébe. Útközben Szent-Pölten monostorát is felégették. Lajos király pihent hadával ellenök vonult. A tért, melyen a két seregnek találkoznia kellett, oldalt erdők szegélyezték s ezeket a magyarok szokásuk szerint előre erős csapatokkal rakták meg. A királyi sereg támadása után a magyar lovasság csakhamar futásnak eredt, a németek diadalt reménylve hévvel nyomultak utánok, de amint az erdő mellett elhaladtak, a lesben álló csapatok borzasztó riadással kitörve hátba támadják őket. E pillanatban a futamodók megfordítják lovaikat és sűrű nyilazással fogadják üldözőiket, kik két tűz közé szorítva s néhány pillanat alatt bekerítve, fegyvereik csapásai alatt hullottak el. A király kevesed magával csak nagy bajjal menekülhetett Passauba.[1])

[1]) Lásd Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* 148—154. ll. Hogy a német hadsereg veresége *teljes* volt, azt az egykoru és közelkoru évkönyvirók sem tagadják. Az *Annales Alamannici* ad an. 907 irják: Baiovariorum *omnis exercitus* ab Ungaris occiditur. (Pertznél i. h. I, 54.) Az *Annales Laubacenses* ad an. 907: item bellum Baugauriorum cum Ungaris insuperabile atque Liutpoldus dux et eorum superstitiosa superbia (crudeliter) occisa *paucique christianorum* evaserunt interemptis multis episcopis comitibusque. (Pertznél i. h. I, 54). Igy az *Annales Einsiedlenses* is. (Pertznél III, 141.) Az *Annales Augienses* ad an. 907: Baiovarii ab Ungaribus interficiuntur. (Pertznél i. h. I, 68.) Az *Annales Salisburgenses* ad an. 907: Bellum pessimum fuit. (Pertznél i. h. I, 89.) Az *Annales S. Emmerammi* ad an. 907: exercitus Baiowariorum occisus fuit. (Pertznél i. h. I, 94.) Regino folytatója ad an. 907: Bawarii cum Ungariis congressi multa caede prostrati sunt, in qua congressione Liutpoldus dux occisus est. (Pertznél i. h. I, 614.) Az *Annales Corbeienses* ad an. 907: Baioariorum gens ab Ungariis *pene deleta* est. (Pertznél i. h. III, 4.) Az *Annales Hildesheimenses* ad an. 908: Liudboldus dux cum aliis multis interfectus est ab Ungariis. (Pertznél i. h. III, 52.) *Herimanni Augiensis Chronicon*-ja ad an. 907: Baioarii cum Ungariis commissa pugna victi sunt. (Pertznél t. h. V, 112.) Az *Annales Admuntenses* valamint az *Auctar. Garstense* ad an. 907: Dietmarus Salzburgensis archiepiscopus occiditur ab Ungaris cum Utone et Zacharia aliis duobus episcopis. (Pertznél i. h. IX, 565. 573. 771.) Az *Annales Ratisbonenses minores* ad an. 907: interfectio Baioriorum. (Pertznél i. h. XIII, 47.)

Egy hirneves német történetiró, Dümmler, bár kénytelen elismerni e hadjáratnak a német seregre való vészes kimenetelét,[1]) a pozsonyi csata leirását mégis nem tartja valószinűnek.[2]) Igaz, aki a csatát leirja, nem egykorú iró, hanem az 1500 körül irt Aventinus, ám hogy a csata leirt részletei éppen nem általa költöttek, az kétségtelen. Az újabb nyomozások tisztába hozták, hogy Aventinus részletes adatait a bajor kolostorok, nevezetesen a nieder-altaichi monostor egykorú, de ma már nem található évkönyveiből meritette.[3]) Amúgy is e részletek nem olyanok, melyek valószinűtlenséget tartalmaznának. Azok pontosan megfelelnek a magyarság hadviselési modorának s csakis az nem tarthatja azokat valóknak, ki e hadviselési modort nem ismeri.

A XVI. században, mikor Aventinus krónikáját irta, a magyarok taktikájáról mi helyes ismerettel sem birtak

---

Az *Annales Altahenses* ad an. 907: occisio Bawariorum in gentili gladio. (Pertznél i. h. XVII, 583.) Ami a halottas könyveket illeti, csak egyes adatokkal támogatják, illetőleg kiegészitik az évkönyveket. Igy a *Necrologium Merseburgense:* Thietmarus archiepiscopus, Zacharias episcopus, Udo episcopus, et alii multi ab Ungariis occisi sunt. *(Neue Mittheilungen* XI, 236.) A *Necrologium Wizenburgense:* Uodo episcopus obiit cum aliis multis apud Ungros occisis. *(Archiv v. Unterfranken,* XIII, 24.) Egy X. századi freisingi martirologium: III. Non. (Julii) bellum Baioariorum cum Ungariis in Oriente. *(Annalen zur bayr. Gesch.* VII, 451. 479. és *Forschung. zur deutsch. Gesch* XV, 164.) A *Kalendarium Laureshamense*: III. Non. Julii: *Pessimum bellum* de gentilibus. *(Martirolog. Adonis* II, 691.) A *Necrologium Frisingense*: II. Non. Jul. Outo episcopus Frisingensis obiit és a *Necrologium Scheftlarense* ad Jul. 6: Otto episcop. Fris. (Hundt: *Urkunden des Bisthums Freising aus der Zeit der Karolinger,* 49. l.)

[1]) Mit diesem gewaltigen Siege war das Bestreben der Ungarn als einer selbständigen Nation in den von ihnen eingenommenen Sitzen für die kommenden Jahrhunderte gesichert. *Geschichte des ostfränkischen Reiches.* Második kiad. 1888. III, 549.

[2]) Über die Unglaubwürdigkeit der Schlachtbeschreibung Aventins habe ich mich schon früher ausgesprochen; nicht einmal den Namen der neunzehn gefallenen Grafen (unter denen mehrere doppelt) möchte Wert beizulegen sein, da wenn sie aus einem Todtenbuche stammten, der Schlachttag doch wenigstens richtig angegeben sein müsste. I. h. III, 548.

[3]) Szabó: *A magyar vezérek kora,* 153. l. Marczali: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden,* 147. l.

a németek. Aventinusnál tehát fel nem tehetjük, hogy ő olyan részleteket gondolhatott volna ki, melyek a magyarság régi taktikájának teljesen megfelelnek. Mióta a byzantinusok, nevezetesen VI. Leo és fia Biborban született Konstantin császárok művei[1]) közkézen forognak, a X. századbeli magyarság harczviselési módja iránt teljesen tájékoztatva vagyunk. Leo császárnak saját érdekében feküdt e harczmód felől helyes ismereteket szerezni és közölni. Ő a taktikáról szóló művét nem irta más czélból, mint hogy tábornokainak helyes utasitásokat adjon egy netáni görög-magyar hadjárat lehetősége tekintetében. Helytelen dolgokat leirni annyi lett volna, mint tábornokait félrevezetni. A magyarok hadakozása módját pedig helyesen ellesni, neki, ki a magyarokkal folyton érintkezett, nagyon is módjában állott.

Ha már most Leo császár közléseit tekintetbe vesszük, akkor pillanatig sem kételkedhetünk azon, hogy a pozsonyi csata, úgy amint azt Aventinus leirja, egészen a magyar hadviselési mód szerint folyt le. A magyar mint sorlovasság különös előnyt tulajdonitott annak, hogy támadó hadsorai egy megszakitatlanul összefüggő egészet ne képezzenek. Hadsoraiban mindig az intervallumok lettek alkalmazva, mert ez által könnyebben győzhette le a terrenum akadályait, de másrészt hatályosabban is intézhette a vele szemben álló ellenség ellen száguldozó rohamait. Az intervallumos hadsoroknak természetes előnye volt az is, hogy kisebb csapatok könnyebben válhattak el a főcsapatoktól,

[1]) Leo császár *Taktikája* Schegk Jakab latin forditásában megjelent 1554-ben. Görög és latin szöveggel kiadta Mursius Leydenben 1612-ben. Újabb kiadását Arcerius Sictus gondozta 1613-ban. Javitott kiadást tett közzé Lami János Florenzben 1747-ben. Német nyelven 1781-ben látott napvilágot. A magyarokra vonatkozó részeket kitünő magyar forditásban Szabó Károly tette közzé az *Új magy. Muzeum* 1851. évf. 1. füz. és innen *Kisebb tört. munkái* I. kötetében 76—95 ll. — Konstantin császár *De administrando imperio* és *De Ceremoniis* czimű művei a *Corpus Hist. Byzant* bonni kiadásában jelentek meg.

mi megint azt hozta magával, hogy kisebb csapatok is könnyebben váltak független hadműködésre alkalmasokká.

A 907-ik évi hadjáraton is azt látjuk, hogy a kisebb csapatok rajongják körül a benyomuló németséget, melynek erejét a kisebb, de folytonos zavarok által csakhamar kifárasztják. Anélkül hogy árthatott volna a váratlanul meglepő s épp oly gyorsan ismét elszáguldozó lovascsapatnak, maga folytonosan szenvedett egyre ismétlödő támadása következtében. 907-ben is e folytonos támadások annyira megviselték a német hadsereg jobb szárnyát, hogy kénytelen volt táborba szállani. Az elsánczolás volt a magyarsággal szemben az egyedüli mód magát annak csapásai ellen megvédeni. Mint lovas nép őseink várak és kerített helyek ostromára kevéssé voltak alkalmasok. Fegyverzetök sem volt olyan, hogy az ily ostromot sikerrel végrehajthatták volna. Ha mégis kényszerítve voltak erődített helyeket ostromolni, azt akkép eszközölték, hogy az ily helyeket körülzárva tartották s így az élelmezéstől elmetszették. Ilyképen természetesen a siker nem állott be rögtön, pedig egész taktikájuk s strategiájuk a gyorsaságra volt alapítva.

Nagyon értjük ennélfogva, hogy a német hadsereg jobb szárnyát csak több napi ismételt rohamok után zavarhatták össze s így Aventinus tudósítása a hitelesség teljes bélyegét viseli magán. Azonkép áll ez azon közlésére nézve is, hogy a magyarok a németek jobb szárnyának leverése után a Duna folyamot átúszták s még mielőtt győzelmök híre átjuthatott volna a túlsó partra, már rázúdultak a tulsó ellenséges hadosztályra is. Őseinknél a folyamoknak lovaikkal való átúsztatása közönséges dolog volt. A byzantinusok megemlékeznek a tömlőkről is, melyeket folyamokon való átkeléseknél használni szoktak.

Mikor Aventinus azt adja elő, hogy Ennsburg közelében a jobbra balra álló erdőkbe leseket helyeztek el, az

szintén olyan intézkedés, mely teljesen megfelelt a magyarság harczmodorának, s így nincs Aventinus közlésében egyetlenegy olyan adat, melyet mint valószinűtlent el kellene vetnünk. Ezt csak olyanok vetik el, kik nem tudják s nem akarják felfogni, hogy volt légyen olyan nemzet, mely túl tett a németen, akár hadi tudomány, akár polgári szervezettség tekintetében. S hogy maga Dümmler is ezek közé tartozik, legjellemzőbb a német tudományosságra nézve.

Az időt illetőleg a források eltérnek ugyan egymástól, amennyiben némelyek a 907-ik, mások pedig a 908-ik évre határozzák meg,[1]) de a kritikai összevetésből immár kétségtelen, hogy e nagy harczi esemény 907-ben július 5-ikén vagy 6-ikán történt.[2])

Sokkal bajosabb azon területet kijelölni, melyen Pozsony közelében a híres 907. évi ütközet lezajlott. Minden mégis a mellett szól, hogy e terület *Pozsonyon fölül* keresendő. A németek jobb hadosztálya nyilván azon az úton mozgott előre, mely már a X. században is ott vezetett el, melyen ma a bécs-pozsonyi országos út vonul. Ez út elég szorosan a Duna folyását követi. A bal hadosztály útját azonosíthatjuk azon úttal, mely Bécsből Enzersdorfnak, Orthnak, Wagramnak, Kopfstettennek, Engelhartstettennek tartva a Morvához vezet. Ez az út, a Duna nagy árterülete miatt, a Dunától kissé kitérő s a közte és a Duna között levő szigetség által a jobb Duna-

[1]) 908-ra teszi Regino folytatója s utána a hildesheimi és a weissemburgi évkönyvek. Ugyanez évre határozzák a nagyobb sz. galli évkönyvek, valamint aschaffenburgi Lambert is.

[2]) Szabó Károly aug. 9—11-ikére teszi *(A magyar vezérek kora* 150. l.), a merseburgi halottaskönyv junius 28-ikára *(Neue Mittheilungen* XI, 236), a salzburgi necrologok julius 21-ikére *(Archiv für österr. Geschichtsquellen,* XIX, 262. XXVIII, 31. 118.), a scheftlarni halottaskönyv jul. 6-ikára Úgy Dümmler *(Gesch. des ostfränk. Reiches,* III, 548) mint Giesebrecht *(Geschichte der deutschen Kaiserzeit,* I, 172. 805.) a régibb feljegyzésekre nagyobb súlyt fektetvén a jul. 5—6-iki keletet tartják elfogadhatóbbnak.

part felől szemmel sem kisérhető. Ez a terület mindenesetre jobban felel meg a csata szinhelyének, mint a Pozsonyon alól levő, hol a Duna, amint Pozsonyt elhagyja, legott tömérdek ágra szakad, melyek a Csallóközt képezik. Bajos feltenni, hogy a magyar lovasság itt kelt volna át a Dunán, mely tulajdonkép kettős átkelés lett volna, miután a Duna Pozsonyon alól két főágra szakad. Ellenben Pozsonyon fölül az átkelés

13. A Morvasíkság a hainburgi várhegyről tekintve.

könnyebben történhetett meg s amellett a távolságok olyanok, hogy a német balhadosztály valóban mitsem hallhatott a jobbparti eseményekről. Véleményünk tehát az, hogy *a német püspökök seregét Pozsonytól délnyugatra a petronelli síkságon érte utól sorsa, míg a balparti hadosztályt a Morva-síkon, mely későbben is ismételten gyilkos csaták színhelyévé lett.*[1])

[1]) Ezzel nyilatkoztunk azokkal szemben is, kik a csata színhelyének *Győr vidékét* mondják, vagy pedig kik, mikép Weiss is (*Geschichte der Stadt Wien*, 1882. I, 55.) *Pozsony* és *Ménfő* között haboznak. Győrről és Ménfőről itt szó sem lehet s az egész állítás nem egyéb, mint a pozsonyi csatának némely győrvidéki későbbi csatákkal való összeszavarása.

Ami a 907. évi nagy ütközet következményeit illeti, azokról a német krónikák elég érthető felvilágosítást adnak. A magyarság erejének öntudatára ébredve, ezentúl fékvesztetten Nyugat-Európára zúdult. Virágzó tartományok, gazdag városok és monostorok dúlásuk áldozataivá lettek. Az egész bajor föld menthetetlenné lett. Sanct-Florian, Mattinghofen, Mondsee, Öttingen, Chimsee, Tegernsee, Schliersee, Schäftlarn, Benedikt-Beuren, Kochelsee, Schlehdorf, Staffelsee, Polling, Diessen, Sandau, Siverstat, Thierhaupten, Westobrunn, Freising, Regensburg külvárosa, Osterhofen, Nieder- és Ober-Altaich mind hamuvá égtek. Fel lettek e helyeken a királyi lakok, temetkezési helyek s monostorok dúlva. Lajos király már nem mert többé bajor földön tartózkodni, s Németország biztosabb nyugati részébe huzódott. Az Ennsen alól fekvő szép vidék egészen a magyarok birtokába került s még az augsburgi nagy veszteség után is egész Géza vezér idejéig birtokukban is maradt.[1])

Tekintettel e nagymérvű pusztításokra, egy osztrák történetiró mondhatta ugyan, elismerjük, „hogy a magyarság csakis a német cultura árán foglalt helyet Európában"[2]), ám másrészt igen illő lett volna ezen történetirónak a későbbi történet ama tanuságáról sem megfeledkeznie, mely szerint a tatár- és törökvészszel szemben épp ezen magyarság lett a német, de sőt az egész nyugateurópai cultura megmentőjévé.

[1]) Szabó: *A magyar vezérek kora,* 154—155. ll.
[2]) Weiss: *Geschichte der Stadt Wien,* I, 55.

IV.

A magyar királyság megalapítása. Szent István a vármegyéket rendezi. Pozsony várispáni és vármegyei központtá lesz. A pozsonyi vár képe, jószágai, lakói. A vár- és főispánok a királyság első három századában.

907. évi csatától a magyar királyság létrejöttéig mi hír sem szállott reánk Pozsony felől. Ez az időszak különben is olyan, mely hazánkban a városok gyarapodásának kevésbbé kedvezett. Árpád magyarjai félszázadon át külföldön rabló harczokat folytattak. A külföldi egykorú krónikák telvék jajgatással és panaszszal azon zaklatások és kárvallások miatt, melyeket a berohanó szilaj magyarságtól szenvedtek. Mi nem is akarjuk eleink eme hadjáratait dicsérni, de mégis másrészt félre nem ismerhetjük azt sem, hogy azoknak jótevő következményei is voltak. Vajjon képzelhető-e, tekintve az akkor Nyugat-Európában uralkodó feudalismust, hogy egy a keletről Közép-Európába szakadt, nem is nagy számú, pusztai pogány lovasnép állandósíthatta volna magát fegyverrel elfoglalt hazájában, ha fegyverének hatalmát a nyugateurópai népekkel is meg nem éreztette volna? E hadjáratok által vált a magyar név rettegetté a külföldön. A nyugati népek önvédelemre gondoltak s senki sem arra, hogy az új jövevényeket megtámadja s birtokba vett országukból kizavarja.

De magára népünkre másképen is előnyösök voltak e hadjáratok. Keletről jövén utánzásra méltó culturával sehol sem találkoztak. Ami néppel eddig érintkeztek: kozárral, besenyővel, kúnnal, mind csak olyan volt, kivel a vitézségben versenyezhetett, de a polgári társadalom culturáját nem tőlük, hanem Nyugat-Európa keresztény népeitől sajátíthatta el. Beszáguldozván szilaj paripákon Olasz-, Német- és Francziaországot, az előhaladt európai civilisatióval ismerkedett meg. Ez elvégre is fejlesztette a magyarság érzetét, növelte életigényeit s így felébresztette benne a vágyat e jobb állapotokat saját hazájában is állandósítani.

Nagy szerencse, hogy a tanulási időszak túlsok időre nem terjedt. A 950. évi augsburgi vereség már is véget vetett a nemzet külföldi csatangolásának. A tétlenségéből felébredt külföld sorakozott s a magyart saját hazájába visszaszorította s így ez kénytelen volt hazájához jobban hozzászokni s háború helyett a békés foglalkozásnak szentelni idejét. Mi több, kénytelen volt a *kereszténységet* is elfogadni, mely nélkül keresztény népek között politikailag érvényre jutó nemzetet, államot nem alkothatott volna.

A kereszténység terjesztésében már Géza herczeg szerzett érdemeket, a nemzet valódi apostolává azonban még csak fia, I. István lett, kit utóbb az egyház a szentek sorába iktatott. Vele hazánkban egy új korszak következett, mely a nemzetet keresztény-társadalmi alapon szervezte. A régi törzsszerkezet helyébe a monarchia lépett s a külső élet, az állami intézmények, az udvar és a család egészen a kereszténység bélyegét vették magukra,

A monarchia és egyház megalapításán kivűl sz. Istvánnak talán egyik intézménye sem vont maga után oly sokféle következményeket, mint az, *hogy megalapította a vármegyéket.* Minthogy összes történeti emlékeink egyetlenegy vármegye-alapító királyról sem tudnak, fel kell tennünk,

hogy az összes vármegyéket Sz. István szervezte. *Pozsony vármegye is tehát akkor keletkezett s vele maga Pozsony jelentősége is akkor emelkedett oly fokra, milyenen addig az még nem állott.*

Nem vitatjuk e helyt, hogy mennyiben szervezte Sz. István a vármegyéket önállóan s eredetien. Nem valószinű, hogy ő, ki annyira utánzó volt az állami és udvari intézmények létreszólításában, éppen a vármegyék szervezésében lett legyen egészen önálló és eredeti. Ha nem is voltak azok a görög themáknak avagy a német gauoknak és pfalzoknak szakasztott másai, úgy mégis sokban felébreszthették agyában az eszmét hozzájok hasonló intézményeket létreszólítani. Egyébiránt még közelebb is találhatott megalkotásukhoz mintákat. A szláv županságok nyilván közelébb estek térben s időben hozzája s hogy ő a maga által alkotott vármegyéket *ispánságok*nak, s az azok élére állított főembereket *ispánok*nak nevezte, világosan utal arra, hogy a névvel együtt a lényeget is a szláv intézményből vette át.

Hogy Sz. István a vármegyéket szervezhesse, ahhoz központi várakat, ezek benépesítésére várkatonaságot s ezek eltartására várföldeket szükségelt. E végből felhasználta a már létezett várakat vagy ahol szükséges volt újakat is emeltetett. A várkatonaságot az ország régibb, meghódolt lakosságából vagy magának a nemzetnek nemnemes osztályaiból toborzotta össze. A várjavakat pedig kihasította a maga nemzetségének roppant foglalási földeiből vagy az elfoglalatlanul maradt s így államjavakká lett latifundiumokból.

Hogy ilyen földek a pozsonyi vár kisebb-nagyobb távolságában bőven voltak, azt legjobban okirataink bizonyítják, melyekből a pozsonyi várjavakat, ha nem is teljesen, úgy mégis jórészökben egybeállíthatjuk. Valamikor e várjavak pontosan, akár egy telekkönyvben registrálva

voltak a Legenda Sancti Stephani czimű műben, mely a székesfehérvári káptalan őrizetére volt bizva, de ismereteink pótolhatatlan veszteségére Róbert Károly idején elveszett. De registrálva lettek IV. Béla király rendeletére a *pozsonyi* várjavak különösen is, amint azt egyik okmányából tudjuk,[1]) ám ez a jegyzék sem maradt ránk. Azért mi azt, hogy mely jószágok tartoztak a pozsonyi várhoz, csakis az okmányokból tudhatjuk meg.

1112-ben Kálmán királynak a zobori apátság birtokait megerősítő oklevelében említvék a *castrenses de villa Wedrad*, azaz a vedrődi várszolgák.[2]) Valóbbszinű, hogy ezek a pozsonyi és nem valamely más várispánsághoz tartoztak, mert Vedrőd későbbi időben is mint pozsonyi várföld fordul elő.[3])

Egy 1138. évi okiratban említve van a *terra ciuilium posoniensium de villa Tocsun* (Fejérnél Toscun, azaz Taksony); továbbá a terra *ciuilium* de villa *Jeneu* (azaz Jenő), és a *terra ciuilium de Thatta* in eadem insula (t. i. a Csallóközben), a *villa ciuilium posoniensium Vduory* (azaz Udvari). Ugyancsak az ez évi okirat szerint a *jobbagiones et populi, qui pertinent ad ipsum castrum posonium* megtámadták és elfoglalták a sz. mártoni apátság némely deáki birtokrészét, de azt II. Béla 1138-ban,[4]) IV. Béla pedig 1260-ban ismét visszaadta az apátságnak.[5])

---

[1]) A IV. Béla király által a várjavak rendezésével megbizott Roland nádor és Vincze nyitrai püspök maguk mondják egyik 1255 évi oklevelökben: Dominus Rex tempore revocationis perpetuitatum *omnia jura et statum castri Posoniensis ordinasset* personaliter et renovasset, *nomina omnium Jobagionum ac aliorum cujuscunque conditionis hominum ad id castrum pertinentium in tenorem registri regalis concludendo.* Bartal: *Commentaria,* II. k. V. l. Mantissa.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* VII, V, 85.

[3]) Pesty: *A várispánságok tört.* 363. l.

[4]) Schmitth: *Episcopi Agriens.* I. 65. Katona: *Hist Crit.* III, 519. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 111—112. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 98—99.

[5]) Fejér: *Cod. Dipl.* II, 111. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XI, 473. Knauz: *Magy. Sion,* I. 57 és *Mon. Eccl. Strig.* I, 97—99.

1165-ben III. István több nyéki várszolgát felment a pozsonyi várszolgálat alól, Stephanus Rex quosdam homines *suburbanos Posoniensis castri* existentes, quorum nomina sunt Omboul, Chalow, Cwzen, Pethew, Wokud, Nyekw, Numsa, Endre, Zerechun, Penteky, Juna, Kesuol, Naca, Ceba, Nurolat, Cotar, Nonka, Pethew, Juna, Fonsal, Nÿchw et Arytely, a *castrensi seruitio* subtraxisset.[1]) Hogy ezek *Nyéken* laktak a Csallóközben, kitetszik I. Lajos királynak 1349. évi megerősítő okleveléből.[2])

1186-ban Jób, esztergomi érsek quosdam homines de Posoniensi prouincia, Marchum et Petrum a király elé idézett, kétségbe vonva azok nemességét s állítva, hogy azok egyházi jobbágyok. III. Béla király, miután a *pozsonyi várnak* sok nemese és nem-nemese, előkelője és szolgája, valamint *jobbágya,* kikkel Márk és Péter kezdettől fogva együtt éltek, Márk és Péternek nemessége mellett bizonyítottak, ezért a király azok szabadságát megerősítette azon feltétellel, hogy ők a *vajkai kápolnában* hittel is bizonyítsák szabadságukat.[3]) Hogy az itt említett pozsonyi várjobbágyok *Vajkán* laktak, az okmány egész tartalmából elég bizonyos.

1197-ben Imre király *iobbagyonem de castro Posony,* nomine Zerzowoy, filium Sbima, a korona körül szerzett érdemeiért megnemesíti.[4]) A megnemesített az Ilkaiak őse volt. Hogy valóban ilkai (azaz a mai jókai) várjobbágyságról van szó, világosan kitetszik Konth Miklós nádor 1359. évi okleveléből, melyben mondja, hogy az általa tartott pozsonyi nádori gyűlésen némelyek azzal állottak elő, hogy *populos de Ilka esse populos Castrenses Castri Posoniensis,*

[1]) Fejér: *Cod Dipl.* II, 172.

[2]) A csallóközi Nyék-család levelestárából Kaprinaynál *M S. S.* XXXIX, 121.

[3]) Knauz: *Magy. Sion,* I, 129. Wenzel: *Árp új Okmtár,* VI, 162.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* II, 308. Katona: *Hist. Crit.* IV, 466.

mit azonban az Ilkaiak Imre király 1197. évi szabadságlevelével megczáfoltak.[1])

1208-ban II. Endre Tamás nyitrai főispánnak terram quamdam *Bozyn* (azaz Bazin) nomine, quae *ad castrum Posoniense pertinebat,* adományozza.[2])

1214-ben említtetik, hogy Uriás, sz.-mártoni apát közt et inter *iobagiones et civiles Posonienses* maxime quendam nomine Khucar per folyt super terra de Sala duarum villarum, *Stara* scilicet et *minoris Oduory* et destruccione earundem. A pert II. Endre el akarta intézni, de hadjárata által elfoglalva lévén, az ügy elintézését Gertrud királynéra bizta, ki is a békebirák meghallgatása után akkép itélt, hogy nevezett két falu az apáté s hogy a pozsonyi jobbágyok s főleg Csukár az általok a helységek lerombolása által okozott kár fejében az apátnak 35 márkát fizessenek. Ellenben az apát, nehogy egyházi ember létére nagyon kapzsinak látszassék, a neki odaitélt két faluból két ekényi földet átenged a pozsonyi jobbágyoknak és Csukárnak.[3])

1215-ben II. Endre király az esztergomi érsek kértére quosdam homines Zida, Alg et eorum consanguineos Bucha et Paulum a Jurisdictione castri Posoniensis, qui editi suis progenitoribus castrenses fuerant, a várjobbágyi kötelék alól felmenti s esztergomi egyházi nemesekké teszi s egyszersmind megengedi, ut suas terras, ad eorumdem villam, nomine *Corcha* (azaz Karcsa) pertinentes, minden tartozandóságaikkal ezentúl is birhassák.[4])

1217-ben említi II. Endre levele villam *Nek* (azaz Nyék) castrensium.[5])

---

[1]) Telekinél: *Hunyadiak kora,* X, 441.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 466.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* I, 132—133.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 169.

[5]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VI, 391. Tkalčić: *Mon. Eppat. Zagrab.* I, 47. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 215.

1217. II. Endre Turdosért cserében Pál comesnek és Jakabnak adományozza terram ville *bvrin* (azaz Berény), *que ad castrum posoniense prius pertinebat,* exceptis castrensibus, memorato Paulino comiti et Jacobo s azok örököseinek adja.[1])

Ugyancsak 1217-ben II. Endre cum in quadam villa nomine *Tolvoy,* que est sita intra portum Apostog et felduar, usque ad hec tempora semper inter homines Episcopi Vesprimiensis habitauerint quidam *Castri Posoniensis homines condicionales,* ezen várszolgákat, nehogy a vegyes jogú emberek közt a veszprémi egyház hátrányára zavar támadjon, nevezett egyháznak adományozza.[2])

1223-ban azon okmányból, melylyel II. Endre a pannonhalmi apátság régi birtokait megerősíti, megtudjuk, hogy super partem, que est extra insulam versus Posonium, *inter jobagiones et castrenses Posonienses* (és az apáság közt) Béla király jelenlétében versenygés támadt. IV. Béla a kérdéses birtokot az apátságnak itélte.[3])

Ugyancsak 1223-ban II. Endre király Sazlov (László?) nevű hivének, főleg azon szolgálataiért, melyeket annak in confinio Posoniensis Castri manifeste ostendit . . . *partem terrae Teuel* (Tewel, a Dudvágnál létezett Födémes körül), *subiacentem tribus aratris, quae terra Castro Posoniensi pertinebat,* adományozza.[4])

1231-ben Bacha, Kotov, Jacob *iobagiones Castri Posoniensis* pro se et pro aliis iobagionibus eiusdem Castri... centum et sexaginta iugera terre in villa Gezt (azaz Geszt) et terram ad unum aratrum in villa *Korosa, nomine iuris Castri* Sebős gróftól visszakövetelték, szintúgy terram ad unum aratrum in villa *Teyed* (azaz Tejed). Azonban köve-

---

1) Tkalčić: *Mon. hist. Eppatus Zagrab.* I, 47. Wenzel: *Árpádk. új Okmtár,* VII, 391. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 214.

2) *Hazai Okmtár,* V, 7.

3) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VI, 363.

4) Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 322. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XI, 172.

telésök visszautasíttatott, miután Sebös gróf hit alatt ezeket a maga örökségi földeinek vallotta.[1]) Minthogy azonban, miként Pesty helyesen megjegyzi[2]), Korosa helységben valóban laktak várjobbágyak, valószinű, hogy azok a másik két helység némi részét is birták.

1236-ban a pozsonyi káptalan egyik okiratából kitünik, hogy a Cseklész körül levő *Monar* prediumon pozsonyi várjobbágyak laktak. T. i. a birtokperben castri jobagiones videlicet Kotov, Geel, Fyle, Bodo, Bochk, Cosma szintén kihallgattattak.[3])

1238-ban említvék a Csiliztő (azaz Csölesztő) és a Korosduna között levő pozsonyi várföldek; továbbá a *castrenses de Mager* (azaz Magyar, nem a mai Nagy-Magyar, hanem a már nem létező Marcsa-Magyar Somorja határában); továbbá a *castrenses de villa Samud* (azaz Sámót); végre a *castrenses de Dobrogoz* (azaz Doborgaz[4]).

1239-ben a Salamon nemzetség lépett fel contra quosdam *Jobbagyones scilicet Castri et Castrenses ad Posonium pertinentes* Áltałut nevű föld ügyében. Az okmányban említvék Andreas, filius Forkos, Chal, Bank, Beneduk, Kerén, Endreus, Vros, Chekend, Chiba et alii de villa *Magor* (azaz Nagy- és Kis-Magyar), filii scilicet *Jobbagionum Castri Posoniensis*, et item de villa *Castrensi Magor:* Kuka, Joannes, Moktha, et alii, item de tertia *Mogor:* Keneh, Azarias et cognati sui, item de villa *Votha* (azaz Vata): Martinus, Beneduk, Karacson, et cognati sui; item de alia villa *Votha:* Busthus (al. Matyus), Domos, Bolosoy et cognati sui; item de villa *Ilka* (azaz Jóka): Iwanch, Otus et alii. Item de alia *Jelka* vel *Ilka:* Baronu, Eordeügh, Chekelev et alii; Item de tertia *Ielka:* Mousa, Mikov et

---

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VI, 500. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 262.

[2]) *A váriśpánságok tört.* 366. l.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 25.

[4]) Wenzel: *Árp. új. Okmtár,* XI, 304—305.

alii. Item de quarta *Ilka:* Ben, Zolom, Mercuruch, Voy et alii. Item de villa *Zas-Varos* (azaz Szász): Thomas, Raby. Item de villa *Legh* (azaz Légh): Lochovan et alii.[1]) Végre *jobagiones Castri Posoniensis,* Rodoman et alii de villa *Hegvi* (azaz Hegyi). A birtokpert a jobbágyok elvesztették.

1240-ben *castrenses trium villarum, que uocantur Oboni* (azaz Kis-, Nagy- és Csukár-Abony), et castrenses trium villarum, que vocantur *Caracha* (azaz Karcsa, melyből ma 11 van a Csallóközben), karcsai Remegtől terram Castri terre sue hereditarie adiacentem követelték s azt mint őket illetőt Endre, pozsonyi főispán nekik oda is itélte.[2])

1243-ban IV. Béla király s főleg a tatárjárásban s egyébkor is érdemeket szerzett Simon és Bertrand grófoknak terram *Zolonta* (azaz Szalonta) ad quatuor aratra, *a Castro Posoniensi exemtam,* que est in Comitatu Supruniensi, adományozza.[3])

Ugyancsak 1243-ban IV. Béla király Woch, pozsonyi polgárnak adományozta a tatárjárás idején szerzett nagy érdemeiért Ablincs nevű semptei várföldet s ennek határában említtetik a terra *Seelench* (azaz Szilincs) *Hospitum Castri posoniensis,* aztán a terra *Wedered* (azaz Vedrőd), *que est terra Jobagionum eiusdem Castrj,* valamint a terra alterius *Curtuelus* (azaz Körtvélyes), *que est Jobagionum castri supradicti,* majd tercia villa *Cvrtuelus,* que est terra Cozme, *Jobagionis Castrj antedicti,* végre a terra *Pachv* (azaz Páty), *Hospitum* Castri sepedicti, per cuius metas protenditur usque ad metas terre *Scelench Castrensium.*[4])

1244-ben említtetik IV. Béla okiratában *Kapusd* villa *porcariorum nostrorum Castri Posoniensis.*[5]) E néven ma e

---

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 149—151. És azonkív. l. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 83—85.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XI, 316.

[3]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 275.

[4]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 346—347.

[5]) *Hazai Okltár,* 11. l.

hely nem létezik, de hajdan Igram és Csataj szomszédságába esett. A pozsonyi vár kanászainak faluja volt.

Ugyancsak 1244-ben említtetik *Igrech villa Joculatorum eiusdem Castri nostri* (t. i. Posoniensis) circa fluuium Barzanch.[1]) E hely megfelel a mai Igrámnak s a királyi hegedűsök lakóhelye volt.

Ugyancsak 1244-ben említvék nobiles *Jobagiones Castri* Dauid et alij. Item Ikran Zous et Mortun *populi Castri Posoniensis.*[2]) Ezek mind az imént említett jobbágyfaluk szomszédságában tanyáztak.

1245-ben Lekv, filius Moch cum fratribus suis, et Petrus, filius Chuegh, cum suis fratribus *Jobbagiones Castri Posoniensis,* minthogy a pozsonyi vár erősítésére tornyot építettek, azért neki IV. Béla király terram filiorum Jobbagionum Castri Posoniensis, qui vulgo Galaseadov (azaz Salaseadov = Szállásadó) nuncupantur, nomine *Neku* (azaz Nyék) minden tartozandóságával és határával, *quibus ad dictos filios Jobbagionum pertinebat,* adományozta.[3])

1248-ban Erthuru *jobagio castri Posoniensis* fiaival Simonnal, Szeraphinnal és Péterrel együtt panaszkodott Dénes nádornál, hogy az árvizek elfoglalták földüket s ezért nem tudnak, mikép kellene, a várnak szolgálni. A nádor ezért Béla király meghagyásából *Karchan* (azaz Etre-Karcsa) nevű földet adományozza neki és fiainak,[4]) s ez adományt aztán 1249-ben Roland nádor is megerősitette, *terram castri Carchan vocatam.*[5])

1251-ben *iobagiones castri Posoniensis* scilicet Nicolaus, Andreas et Andurnuc clericus, et cum eisdem filii jobagionum, qui vulgo zalasodov dicuntur videlicet Petrus

---

1) *Hazai Okltár,* 11. l.
2) *Hazai Okltár,* 11. l.
3) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 380—381.
4) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 206. Bartal: *Commentariorum libri XV.* II. köt. függ. XI. l.
5) Ugyanott Wenzel II, 209. Bartal XIII. l.

filius Tupus, Banalc, Dubas, Balugd, Chama, Mochov bizonyos, *Olgya* határában levő birtok ügyében megjelentek a pozsonyi káptalan előtt.[1])

Ugyancsak 1251-ben említtetik a villa *Own hospitum de Posonio* iuxta fluuium Wag.[2])

1252-ben IV. Béla *Durug* (azaz a győrmegyei Dörög) nevű pozsonyi és mosonyi várföldet Marcel gróf fiának, Sándornak adományozza csere fejében annak Marton nevű földjeért. A határleirásból kitetszik, hogy Durug = Dorog = Dörög Alap és Mező-Őrs vidékén feküdt.[3]) Egy 1361. évi határjárás szerint pedig Nagy- és Kis- Pér, Örkény és Juren faluval volt határos.[4])

Ugyancsak 1252-ben említve van terra villa *Own hospitum de Posonio,* iuxta fluvium Wag.[5]) E hely Gánytól keletre esett. Alább: prima meta est Abbatis de Zubur, secunda villa *Roduan* (azaz a győrmegyei Radvány), *populorum castri Posoniensis*, tercia villa *Kulchud*[6]) (azaz a győrmegyei Kulcsod). Alább: villa *Medwe* (azaz a győrmegyei Medve), *castri Posoniensis.*[7])

1253-ban említtetik Berweynus quondam *Mayor preconum Posoniensis,* azaz a pozsonyi vár néhai hirnökfője, valamint Bwd et Buhta (azaz Buda és Bojta), qui se dicebant fuisse de villa Monar, *castrenses,* qui descensum dantes dicuntur Nicolao filio Terpuz, et Bacha filio Bache Comitis, *jobagionibus Castri.* Buda és Bojta arról vádolták Berweynt, hogy jogtalanul elfoglalta *Monarnak egy a pozsonyi várhoz tartozó földét,* mely Monek esperest és *Musk várjobbágy* földe között fekszik.[8])

---

1) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 222.

2) *Hazai Okltár,* 20. l.

3) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 223. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. IV, 105.

4) *Hazai Okmtár,* I, 238.

5) *Hazai Okmtár,* VI, 68.

6) *Hazai Okmtár,* VI, 73.

7) *Hazai Okmtár,* VI, 74.

8) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 358—359.

Ugyancsak 1253-ban említvék Ethuruh et Seraphin filius eiusdem, Arazag filius Sylvestri, Ebed filius eiusdem Arazag, Joachimus et Joannes filii Othmari, Jurk filius Zolunta, Dobech et Otk filii Clementis, Cheka filius Chobye, Moramus filius Mamley una cum filio suo Joanne, ac Bodo filius Jacobi de Villa *Karcsa, Jobagiones Castri Posoniensis.* Ezek perbe fogták Wogyam filium Syda, Quencer Clericum, Kemam filium Kenes, Jacobum filium Machow, Joancam filium Elyae, Mauritium filium Michaelis et suos cognatos de Villa Karcsa, et de alia Villa Karcsa Fyntur Fenies, Tukam, Mezam, Chiper Joculatorem et cognatos eorumdem, *Populos videlicet Castri Posoniensis.*[1])

Ugyancsak 1253-ban említvék duo *Jobagiones Castri* (Posoniensis t. i.) Bereynus major Praecouum, (ugyanaz, ki fenntebb Berweynus néven szerepel) et Bolch filius Mathiae de *Sur.* Azonkívül a terra Populorum *Gyurgsuka* (azaz Dercsika.[2])

1255-ben Petrus filius Miceta, Bolch filius Mathie, Boda filius Dionisii de *Zovvor,* Bereyn de *Ilka* et alii *jobagiones Castri Posonienses* una cum Peth et cognatis suis Castrensibus de villa *Chondol.*[3])

Ugyancsak 1255-ben Roland nádor és Vincze nyitrai püspök Béla király különös parancsára super iudicandis *terris Castri Posoniensis* constituti fuerunt s akkor *Chondol* (azaz ma Csandal dülő) nevű földet, melyet a pozsonyi várjobbágyok várföldnek állították, de melyre nézve Tpuz fia Miklós bebizonyította, hogy azt Béla királytól adományba kapta, neki e földet megerősítették.[4])

1255-ben Roland nádor és pozsonyi főispán, valamint Vincze nyitrai püspök a király által kiküldettek: cum ex

---

[1]) Bartal: *Commentaria,* II. k. Mantissa XVI. l.

[2]) Bartal: *Commentaria,* II. k. XVII—XIX. Mantissa.

[3]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 329. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 261.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 329. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 260. 261.

speciali mandato domini Bele Regis vngarie *terras Castri Posoniensis* iudicaremus et indebite alienatas in ius eiusdem castri reuocaremus. Ekkor *zavari* (de Zovvor), *jókai* (de Ilka), *sápi* (de Saap) et *alii Jobagiones castri eiusdem* összejövének s akkor Roland és Vincze duas porciones terre *Saap* de iure castri existentis, melyekre nézve megbizonyosodott, hogy Béla király cserében adta azokat azoknak malmaiért Sápi Pósa fiának Botonak, nevezett Botonak megerősítették.[1])

Ugyancsak 1255-ben Nicolaus filius Opuz, Bolch filius Mathiae, Andreas filius Farcasii *ac alii Jobagiones castri Posoniensis* perbe fogták Thomam filium Ombud, Guthan, Condram, Demen, Zoyzlaum et Thoman filium Milvan ac Heydur *filios Jobagionum Sancti Regis de villa Karcha.*[2])

Ugyancsak 1255-ben Juan filius Atanas, Heym filius Bodun et Bartholomeus filius Remigy, kik a sz. király jobbágyai (azaz a pozsonyi vár jobbágyai voltak), Zolougozfi Damasától *Karcha*-nak (azaz Damazér- máskép Kis-Királyfia-Karcsának) egy részét követelték,[3]) de követelésökkel a pozsonyi káptalannak egy 1243. évi okirata alapján visszautasíttattak.[4]) Nevét a nevezett hely egykori birtokosaitól kapta: *Királyfia Karcsa.*[5])

1256-ban *jobagiones Castri Posoniensis,* scilicet Jacobus filius Waynus, Nicolaus filius Perz, Bada filius Dionisij, Bolch filius Mathie, cum ceteris jobagionibus Castri prenotati, et castrenses trium uillarum *Oboni* (azaz Abony) et duarum de *Karacha* (azaz Karcsa), 3 ekényi karcsai földet követeltek karcsai Remeg gróftól, de követelésükkel el-

[1]) *Hazai Okmtár,* VI, 84.
[2]) Bartal: *Commentaria,* II. k. V. l. Mantissa. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 256. 257.
[3]) Bartal: *Commentaria,* Mantissa III. db. p. VIII.
[4]) Ugyanott.
[5]) Bartal i. h. i. l. 1) jegyz.

utasíttattak. Ugyanez okmányban említtetik terra de uilla *Karacha*, que est Egeruh *jobagionis Castri.*[1])

Ugyancsak 1256-ban Kozma és Achilles grófok (a bazini és szentgyörgyi grófok ősei) kérték IV. Bélát, ut terram *Bozin* (azaz Bazin), *quae castri fuerat Posoniensis,* nekik adományozná, mit a király meg is tett. Ugyanez okmány említi terram villa *Nyr* (azaz Nyir) *castrensium Castri Posoniensis.* Ennek közelében a Besztercze vizénél ültek birtokban filii comitis Bacha *jobagiones Castri Posoniensis.* A nevezett patak forrásánál a bazini föld tenet metam cum villa *hospitum castri Posoniensis nomine Jablam.* Említtetik aztán a villa *Chukaria* (Torduna al. Thurne azaz Csukárd), filiorum Chukar *jobagionis Castri Posoniensis.* Innen a határ vadit ad villam *Modur* (azaz Modor) ubi sunt homines, qui dicto castro 5 pondera soluere tenentur. Innen a határ pervenit ad metam villae *Chanuk* (azaz Csánok) jobagionis Castri Posoniensis. Végre ad villam *Susullan* érkezett a határ, ubi sunt etiam jobagiones predicti castri.[2])

Ugyancsak 1256-ban IV. Béla király terram *Bozin* (azaz Bazin), *que Castri fuit Posoniensis,* Kozma és Achilles grófoknak adományozza a tatárok és osztrákok ellen tett hű szolgálataikért.[3])

Ugyancsak 1256-ban említtetik a terra *Fys* (azaz a barsmegyei Füss), quae dicta est fuisse prius Castri Posoniensis.[4])

Ugyancsak 1256-ban inter Endres filium Farkasy et generationem suam, Petrum videlicet et Farkasium, filios Andreae Modurc et Mixse, filios Mujk, Buchtus, filium

---

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XI, 425—427.
[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 389—390. Wenzel: *Árp új Okmtár,* II, 269—270.
[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 269.
[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 364.

Sauli, et Endre, filium Farkasy, *Jobbagyones Castri Posoniensis,* másrészt pedig inter Nicolaum, filium Epuch, Buda et Benke de *Zouar* (azaz Zavar), Petrum Magistrum de *Rethe* (azaz Réte), Bercinum de *Ilka* (azaz Jóka), Botho de *Saap* (azaz Sáp) et Juancam, Bolch de *Sur* (Súr) et Martinum de *Borsa* (azaz Borsa) *Jobbagyones Castri memorati* birtokper támadt super terra *Ouga* (azaz Olgya). Miklós és társai állították ugyanis, ipsam terram Ouga *ad Castrum Poson* pertinere. A nádor végre is Olgyát Endresnek és nemzetségének itélte oda, praesertim cum ydem Endres et generatio sua ad seruitia *Castri Posoniensis exercenda, cuius sunt Jobbagyones, vtiles admodum habeantur.*[1])

1258-ban IV. Béla király, cum Alexander filius Marcelli terram *Durug* Posoniensis et Musuniensis castrorum usui quinque aratrorum subiacentem cum feneto et aliis utilitatibus ac pertinenciis suis ex nostra collacione datam sibi in concambium terre sue Mortun vocata in parochia Posoniensi vendicioni vellet exponere — azt neki IV. Béla megengedte s a földet a sz. mártoni apát vette meg.[2])

1269-ben Iwanka et Stephanus filij Leek *jobagiones Castri Posoniensis,* miután elegendő földjük nem volt, kérték a királyt, hogy nekik de *terra Castri sui Posoniensis Taxond* (azaz Taksony) vocata 5 ekényit adományozna, mit a király meg is tett.[3])

Ugyancsak 1269-ben Mária királyné IV. Béla engedélyével *terram castri Posoniensis Arpadsuka* (azaz a győrmegyei Árpádsoka, mely ma csak mint Árpád dülő létezik) uocatam a Csallóközben Péterfia Miklós comesnek adományozta.[4])

Ugyancsak 1269-ben IV. Béla király Budon (azaz

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 368–369.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 297.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 234–235.

[4]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 225.

Bodó) comesnek ajándékoz *quandam terram castri nostri posoniensis Baar* (azaz Felbár) *uocatam* ubi sex *mansiones castrensium* tantummodo residere mondatnak.[1])

1270-ben Potos (azaz a győrmegyei Patas) szomszédjainak mondatnak sursum super aquam Chelch (azaz Csiliz) *castrenses Castri Posoniensis.*[2])

1271-ben V. István király Miklóst és örököseit a *jobagionatu Castri Posoniensis* felmentette s annak egyszersmind possessionem *Castri sui Posoniensis Kworth* (azaz Hidas-Kürt) vocatam adományozta.[3])

Ugyancsak 1271-ben V. István király által Corrardus, Agabit, Cholka, Warda, Mortun, Wyda, Rumen et Gout de villa *Bozey* in Comitatu Castriferrei, *populi castri Posoniensis,* nemesekké tétetnek.[4])

1272-ben a győrmegyei Patas határleirásban említtetik a fluvius Chylch (azaz Csiliz) s utána teszi az okmány: et ipsa Chylch ibi vocatur *Agagus* (azaz Agyagos), que pertinebat ad *ius Castri Posoniensis.*[5])

Ugyancsak 1272-ben említtetik Pousa (azaz Pósa) filius Zuna de *Zovor* (azaz Zavar) *jobagionis Castri Posoniensis* és Bada filius Dyonisi *jobagio Castri Posoniensis de eadem Zowor.*[6])

1273-ban IV. László király Kemény fiának Lőrincznek soproni és verbászi főispánnak possessionem quandam in Comitatu Posoniensi existentem *Wywar* (azaz Újvár) vocatam, *alienatam ab ipso Castro Posoniensi exemptam,* adományozza. Ezen Újvárról megtudjuk azt, hogy e birtokot már Lőrincz atyja Kemény kapta volt II. Endrétől adományba, de

[1]) *Hazai Okmtár,* VII, 118. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 227—228.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 295.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 347.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 104.

[5]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 381.

[6]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 410.

később tőle újból elvétetett és ismét *Castro Posoniensi fuerat applicata.*[1])

1274-ben említtetik terra *Castrensium Posoniensis* de villa *Szász.*[2])

Ugyancsak 1274-ben IV. László király possessionem *Taxond* (azaz Taksony) vocatam, in Comitatu Posoniensi exsistentem, *jobagionum Castri Posoniensis sine herede decedencium,* quam a Chythar *jobagione eiusdem Castri* Béla király elvett, cum quadam terra similiter predicti Castri Posoniensis iuxta Kwrth ... *Toman* uocatam Miklós Ivánka fiának adományozza.[3])

1275-ben Olgyay András fiai Péter és Ferencz és Endre Endrének testvére, *jobagiones Castri Posoniensis* IV. Lászlótól kérték *terram Castri Posoniensis Tarnuk* (azaz Tárnok) nuncupatam intra Chylloukuz (azaz Csallóköz) existentem, vacuam et desolatam. A király oda is adományozta nekik.[4])

1277-ben IV. László király Béla király egy régibb adományát megújítván, villam *Samud* (azaz Sámót), ac terram *kuurth* (azaz Kürt) valamint terram *velk* (azaz Vök) a pozsonyi gróf és annak minden tisztje hatósága alól, a comite posoniensi et eius officialibus quibuslibet, et ab ipso castro posoniensi, et castri aut ceteris hominibus, custodiis et uigiliis felmenti.[5])

1278-ban említtetnek terra *Zylwas* (azaz Szilvás) *Castri Posoniensis* és terra *Opoy* (azaz Apaj) vocata, *que pertinet ad castrum Posoniense* és terra *Zelynch* (azaz Szilincs), *que pertinet ad castrenses Castri Posoniensis.*[6])

1279-ben Mathias et Zolad filii Herchel de *Werekne*

[1]) *Hazai Okltár,* 63—65. ll.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 194.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IX, 83.

[4]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IX, 113.

[5]) Rimely: *Capitulum Posoniense,* 299—300. ll.

[6]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521 Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Rimely: *Capitulum Poson.* 301—303.

(azaz Vereknye) *jobagiones Castri Posoniensis* megveszik Súri Wojnis fiának Jakab grófnak fiaitól Jakabtól, Jánostól és Andrástól ezek pozsonyi telkét és széplaki szőlejét.[1])

Ugyancsak 1279-ben IV. László király Pókát a Pósa fiát, Mihályt a Zencze fiát, Chopot a Pál fiát, Endrét és Ondurnukot Chepán fiait, Bertalant a Faab fiát és Symont a Demen fiát de villa *Hudus* (azaz Hódos) in Challokuz nemesi rangra emeli, a *castro et comitatu Posoniensi*, et Comitibus, qui in eodem districtu, seu territorio eiusdem pro tempore constituti fuerint, . . . ac inferiorum officialium potencia liberantes et eximentes, őket úgy mint fiaikat.[2])

1280-ban IV. László Pascal pozsonyi prépost kértére quandam *terram Castrensium, Castri nostri Poson., Zelinch* vocatam . . . . contiguam et commetaneam terre Ecclesie sancti Saluatoris de Posonio, similiter *Zelinch* vocata, quam nos olim eidem ecclesie dinoscimur contulisse . . . sibi, et per eum ecclesie sue predicte sancti Salvatoris a iure Castrensium, et iurisdicione Castri Posoniensis absolutam penitus et exemptam . . . adja és adományozza örök időkre.[3])

1281-ben IV. László király elé járultak Endure, Nicolaus dictus Ormous, Andreas, Michael et Nicolaus paruus fily eiusdem, Petrus et Farcasius fily Andree, Mixe et Johannis filius eiusdem, Lampertus filius Budrug de villa *Owgia* (azaz Olgya), Bank filius Gergy de *Wata* (azaz Vata), Johannes filius Chekud de *Magari* (azaz Magyar) *ex iobagionibus Castri Posoniensis trahentes originem* s arra kérték a királyt, hogy őket szolgálataik érdemén oldaná fel a *iobagionatu Castri Posoniensis.* A király teljesité kérésöket és nevezetteket utódaikkal és földeikkel együtt *a*

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 206—207.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 505—507.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 214. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 120—121.

iurisdiccione et potencia Comitis Posoniensis felszabadítja s nemesekké teszi.[1])

1282-ben említve van a már 1279-ben is megnevezett Mathias filius Hyrchul *iobagio castri Poson.*[2])

1283-ban IV. László király considerantes fidelitates et seruicya petri et farcasy filiorum Andree de *Mogor* (azaz Magyar), azoknak némely atyafiait, névszerint petrum filium Cato, petrum filium lamperti, demetrium filium philipi, Thomam filium Buhthus, Benedictum filium Karachini, Johannem filium Vros, Moius filium Simon, Johannem filium Halalth *Jobagiones Castri posoniensis de eadem villa Mogor exemptos ab omni seruicio dicti Castri* minden birtokukkal együtt, *ut de cetero liberi a seruicio dicti Castri,* országos nemesekké teszi.[3])

Ugyancsak 1283-ban IV. László quandam terram, seu possessionem *Castri nostri Posoniensis, Ouun*[4]) uocatam, sitam iuxta fluuium Wagh, commetaneam et vicinam possessioni archiepiscopali Strigon. *Zeredahel* vocata, quam quondam Corrardus ex Regia benignitate possidebat et propter infidelitatis notam eiusdem ab èodem abstulimus ... most Lodomér esztergomi érseknek adományozza.[5])

1287-ben IV. László király hírül adja, Quod quia Paulus filius Nÿkolcha *de villa Castri nostri posoniensis Zaaz* (azaz Szász) vocata oriundus, Laurencius filius Buhte de *leeg* (azaz Légh), Vrooch filius vÿch de *hodos* (azaz Hódos), *similiter Castrenses eiusdem Castri seruientes* Comitis Johannis fily Guge Pozsony várnak Miklós nádor kezéből való visszafoglalásakor sok érdemet szereztek, azért ő eundem Paulum, Jacobum, Petrum et Ponsam fratres

---

[1]) *Hazai Okltár,* 91. l

[2]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 154.

[3]) *Hazai Okltár,* 96. l.

[4]) Knauz szerint = *Ony.* Már előfordult 1252-ben.

[5]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 167. 207. Knauz: *Mon. Eccl. Strig* II. 168.

suos; Johannem filium Martini et dominicum filium Symonis de eadem villa *Zaaz*; Item Laurencium predictum, Cosmam, Kazmerium, et Buhus fratres suos; Stephanum filium Bodani; Vrooch filium vrbani de predicta villa *Leeg;* Item vrooch filium vyck predictum; Andream filium Mathe et Paulum fratres suos; Item Benkem filium Beke, Chÿguez filium Salomonis, et Cosmam filium Bacha de eadem villa *Hodos* földeikkel együtt a Jurisdiccione Comitum posoniensium kiveszi s országos nemesekké teszi.[1])

Ugyancsak 1287-ben IV. László király Pousát és rokonát Botout, hű szolgálataikért de *iobagionatu Castri nostri Posoniensis cum terris ipsorum existentibus in Saap* et *Januk* (azaz Sáp és Jánok) felmenti s a királyi szolgák rendébe iktatja.[2])

1288-ban IV. László király Jakab Pozsony város birájának főleg a külföldi küldetésekben szerzett érdemei folytán *terram custodum silue Castri Poson retro ipsum castrum Poson constitutam,* inter duos fluuios Wydriche nuncupatos adományozza.[3])

1290-ben III. András királytól Hercel fiai Mátyás, Márton és Zorard, csallóközi nemesek quasdam possessiones seu *terras castri Posoniensis, Myr* vocatam et terram *Foch* et *Laurencii, Castrensium eiusdem castri,* hominum sine herede decedencium a *vereknyei* révvel együtt kérték, miután e földeket már IV. László nekik adományozta volt. III. Endre a kiküldött vizsgálók által meggyőződve arról: *ut dicte possessiones sint castri Posoniensis,* azokat a nevezett kérelmezőknek megerősíti.[4])

[1]) *Hazai Okmtár,* II, 19. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 345. 346. VII. II, 113–115.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 356. *Haz. Okmtár,* IV, 71. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IX, 451.

[3]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 310. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 231.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* VI. I, 51–53.

1291-ben III. Endre megerősíti Depreht Kunt pozsonyi biró fia számára *terram Castri Posoniensis Kuhna* (azaz Konyha) uocatam, uacuam et habitatoribus destitutam, amelyben Sz. Miklósról czimzett templom állott. E földet nevezettnek már előbb IV. Béla adományozta.[1])

1291-ben Nicolyn, Isaac, Ladizlaus, Andreas, Ileres et Jacobus, *iobagiones Castri Posoniensis de Ialka* (azaz Jóka) III. Endrétől bizonyos *Apka* nevű, Pozsonymegyében fekvő pozsonyi várföldet (terre Castri Posoniensis Apka vocate in eodem Comitatu Posoniensi existentis) kérték adományba. III. Endre, ut ijdem nobis et Castro nostro Posoniensi commodius et expedicius ualeant sua seruicia exhibere, terram predicti Castri Apka uocatam ab ipso Castro nostro exceptam et exemptam, nevezett várjobbágyoknak adja.[2])

Ugyancsak 1291-ben III. Endre elé járult Jacobus quondam iudex Civitatis Posoniensis s felmutatta neki László királynak okmányát super donacione *terre Custodum silue Castri nostri Posoniensis*[3]) s kérte az oklevél megerősítését, mit III. Endre meg is tesz.[4])

1292-ben Pál és Móka, Primus fiai és Jakab, Péter fia, filius Petri *Jobagionis Castri posoniensis* simul cum possessionibus eorum *dobrorgaz* (azaz Doborgaz) vocatis, unacum omni generacione Lodomér esztergomi érsek engedélyével érseki nemes jobbágyokká lesznek.[5])

1294-ben Chuhun fia Abrám, Bank fiai Benedek és Máté *iobagiones castri* (t. i. Posoniensis) *de Beel,* Zuurus nevű földjüket eladják Olgyay Péternek. Ugyanez okmányban említvék Mycou, Fetred et Chene, populi domini

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 18—19.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 32. 70.

[3]) Kelt 1288-ban s közölve l. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* IV, 310.

[4]) *Hazai Okltár,* 126—127.

[5]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 328.

Regis de uilla magna *Zorus,* et Symon filius Chegee *iobagio castri.*[1])

Ugyancsak 1294-ben Thomas filius Ehun et Thama filius Cizk *iobagiones Castri,* Heet nevű örökölt földüket László comesnek és testvérének elzálogosíttották.[2]) Hogy a nevezettek *pozsonyi* várjobbágyok voltak, nincs mondva az okiratban, de valószinű, miután ők az elzálogosítást a *pozsonyi káptalannak* jelentették be, másrészt Heet — Hét, Hideghét a pozsonymegyei Csallóközben fekszik. Hét egyébiránt nem volt várföld.

Ugyancsak 1294-ben III. Endre király Herculinus pozsonyi birónak s utódainak adományozza az általa kért terram *Mysser* (azaz Misérd) in Comitatu Posoniensi in Challokuz existentem vacuam et habitatoribus destitutam, *super qua olim hospites Castri Posoniensis residebant.*[3])

Ugyancsak 1294-ben említtetnek Blasius filius Georgii, *jobagio castri* és Abraham Rufus Curialis Comes Posoniensis.[4])

1295-ben Olgyay András comes fiai Péter és Farkas comesek, nobiles de confinio Posoniensi kérvényt intéztek III. Endre királyhoz de quadam *terra Castri Posoniensis Vota* (azaz Vata) uocata in Chylloukuz existente, mely 3 ekényire terjedt s lakosok nélkül volt. A király predictam terram Castri Posoniensis a régi határok mellett ab eodem Posoniensi Castro et eius jurisdiccione excipientes penitus et eximentes nevezett két Olgyaynak adja.[5])

1296-ban a pozsonyi káptalan Olgyay Péter comest ellentmondás nélkül beiktatja in *terram Castri Posoniensis Zorus vocatam* in Chollokuuz existentem, melyet neki III. Endre király adományozott.[6])

---

1) *Haz. Okltár,* 144—145. ll.

2) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 560.

3) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 550—551.

4) Wenzel: *Arp. új Okmtár,* V, 100.

5) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 173—174.

6) *Haz. Okltár,* 148—149. ll. (150

Ugyanezen 1296-ik évben III. Endre nevezett Péternek adja *quandam terram Castri nostri Posoniensis in Chollokuuz existentem* vacuam et habitatoribus destitutam *Zorus* vocatam.[1])

1298-ban a pozsonyi káptalan kihasította Olgyay Péter számára azon 336 hold földet, melyet III. Endre király *de terra Castrensium Fulobon* (azaz Fel-Abony) vocata Olgyay Péternek adományozott. A király 300 holdat adott, de a várjobbágyak önkényt még 36 holdat adtak Péternek, mivel az Fel-Abony alsó részében a várjobbágyok által kijelölt rosszabb minőségű földdel megelégedett. A várjobbágyok névszerint is megemlítvék.[2])

Ugyancsak 1298-ban III. Endre király Zombafia Buchat, *Pethen* falúból való *pozsonyi várszolgát* és rokonságát nemesíti.[3]) *Kwze* és *Pethem* a század végén mint a *pozsonyi várszolgák* földei említtetnek.[4])

1299-ben Jaka, Marczel, Matthe, Csyba, Bug, Andreas, Johannes et Musga *Castrenses Castri Posoniensis in Fel-Abony* in Csallokuz, in eodem Comitatu existentes kérték III. Endre királyt, hogy tekintettel hadi érdemeikre, őket de pristina et primaria conditione eorum mentené fel s tenné országos nemesekké, mit a király meg is tesz.[5])

1300-ban Comes Mert et Nicolaus ac Johannes filij sui, Item Comes Kunch, frater eiusdem Mert, et Paulus filius suus, ac magister Buda, nobiles *iobagiones Castri Posoniensis* a nyitrai káptalan előtt megjelennek s Mert és Kunch Magyar-Szerencs nevű pozsonymegyei örökös földjüket eladják Budának.[6])

---

holdnyi is volt a legelőn és kaszálón kívül.) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 592.

¹) *Haz. Okltár*, 149—150 ll.

²) *Haz. Okltár*, 164—165 ll.

³) Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 541. 547.

⁴) Fejér: *Cod. Dipl.* X. III, 281.

⁵) Fejér: *Cod. Dipl.* VI. II, 189.

⁶) Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 202. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 658. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 481.

1304-ben Petrus filius Cristin et frater suus Johannes, *iobagiones castri Posoniensis* Geszt nevű birtokukat eladták Kenéz comesnek.[1])

1306-ban I. Károly király Márton mesternek hadi érdemeinek jutalmazására quasdam possessiones *Castrensium Bahun* (azaz Báhony) et *Chotey* (azaz Csataj) *uocatas in comitatu Posoniensi existentes* adományozza.[2])

1308-ban István fiai: Sebestyén és Máté, Pál fia Tamás, István fiai: Gergely, Beke és Jakab, Pál fiai: Miklós, János és Döme *nobiles Jobagiones Castri Poson* de *Hydeghet*, de Challokuz.[3])

1313-ban villa *Kapusd portariorum Castri Posoniensis*, villa *ioculatorum eiusdem Castri*, item quidam nobiles *Jobagiones Castri posoniensis* . . . item quidam *populi Castri poson.*[4])

Ugyancsak 1313-ban Henzlinus, filius Cheteu, *iobagio Castri Posoniensis* de Chollokuz Morchamagor (azaz Marcsamagyar) nevű birtokát az esztergomi érseknek adományozza.[5])

1316-ban terra *Mocholan*, mint terra *condam Castrensis castri posonyensis* említtetik. Még András király adományozta azt az Ürményieknek.[6])

1324-ben említtetik a terra *Monar Castrensium.*[7])

1326-ban Orros Péter pozsonyi várnagy I. Károlytól possessionem *Apka* vocatam *a nobilibus iobagionibus castri Posoniensis de Ilka* (azaz Jóka) magának adományoztatni kéri s a határjárásban említtetik a *terra Pehthen castri Posoniensis* is.[8])

---

[1]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 546.
[2]) *Hazai Okmtár,* I, 101.
[3]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 582.
[4]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 680. Nagy: *Anjouk. Okmtár,* I, 291.
[5]) Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. I, 525. VIII. VII, 106. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 671.
[6]) Nagy: *Anjouk. Okmtár,* I, 394.
[7]) Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. II, 529.
[8]) Nagy: *Anjouk. Okmtár,* II, 246 és 251.

1328-ban a pozsonyi káptalan okiratában említtetnek terrae *castrensium de Paka.*[1]) Ma is meg van a Csallóközben Kis-, Nagy- és Csukár-Páka.

1336-ban I. Károly király quandam terram videlicet Clementis fily Pouka, *legalis condicionary, castri nostri Posoniensis,* sine herede decedentis *Pyukafeldi* (azaz Pókatelek) vocatam in comitatu Posoniensi in districtu Chollokuz existentem Tamás mester csókakői és gesztesi várnagynak adományozza.[2])

1341-ben *Feludvarnak* (azaz Nagy-Udvarnok) *várjobbágyok birtokának* mondatik.[3])

1351-ben I. Lajos király a pozsonyi várhoz tartozó *Szemet* nevű birtokot, a pozsonyi vár tartozandósága alól felmentvén, Jákos pozsonyi városbirónak adományozza.[4])

Ezekből az adatokból tehát kitetszik, hogy a pozsonyi vár jószágokban éppen nem szűkölködött eredetileg. De kitetszik egyszersmind az is, hogy e vár jószágai megyénkben csakis a Csallóközre meg a Kis-Kárpátokon innen eső területre esnek. A mai hegyentúli járáson egyetlenegy várjószágot sem ismerünk, mi újból megerősít ama nézetünkben, hogy a hegyentúli földrész nem eredeti megszállás, hanem csak conventió útján került Magyarországhoz. Másrészt az is feltünő, hogy a várjószágok nem szorítkoztak kizárólag Pozsonymegyére, mert Dorog vagy Dörög, Medve és Radvány *Győrmegyében,* Fűss *Barsmegyében,* Bozza *Vasmegyében* feküdtek s nyilván voltak még egyéb megyékben is várjavai. Ám ha ez így volt, nem következik-e ebből világosan az is, hogy a *várispánság* területi álladéka nem tekinthető azonosul Pozsony *vármegye* területével? Mi kétségtelennek tartjuk, hogy a pozsonyi várispánság s a

---

[1]) Nagy: *Anjouk. Okmtár,* II, 359.
[2]) *Hazai Okmtár,* II, 68.
[3]) Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. IV, 485—489.
[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* IX. II, 70. 71.

pozsonyi vármegye csakugyan nem azonosak. A várispánság külön intézmény volt a vármegyétől. Amaz merő katonatartási, emez merő közigazgatási institutio volt, s a megyéknek e kétfélesége mindaddig fennállott, mígnem a várjavak elfecsérlése következtében a várispánsági szervezet egészen felbomlott, úgy hogy egyedül a vármegyei szervezet maradt fenn.

Hogy mikor történt ez, azt valamennyi megyénél egyforma idővel megállapítani nem lehet. Ez minden egyes megyénél a várjavak felosztásának idejétől függött. Egyik várispánság előbb, a másik később ment tönkre. Egészben azonban mégis azt mondhatni, hogy a XIII. század vége és a XIV. század első fele jelölhető ki a várispánságok megszüntének idejéül. A pozsonyi várispánság jószágainak egyes részei még Róbert Károly idején is szerepelnek, mi jele annak, hogy e várispánság itt is belejutott a XIV. századba, amidőn aztán végleg megszünt létezni, úgy hogy pusztán a polgári vármegye maradt fenn.

Hogy az Árpádházi királyok korában Pozsonyban a megyék dualizmusa csakugyan fennállott, azt a vármegyék geografiai szétszórtsága mellett a *kétféle várgrófokról* szóló okmányos adatok is bizonyítják. Okmányaink ugyanis *várispánokról* és *megyeispánokról* szólanak mindaddig, mígnem a várispánságok megszünve, várispánokról sem tétetik többé említés.

A pozsonyi vár eszerint kettős megyének központja és székhelye lévén, magától értődik annak a királyság három első századában való nagy fontossága. Várunk ennek megfelelőleg külső kiterjedésére nézve nem lehetett csekély.

A pozsonyi vár legrégibb formájáról semmit sem mondhatunk. Mai alakja feltünik szokatlansága által, mert meglehetősen szabályos négyszöget képez. E forma

annyira szokatlan a középkorban, hogy alig akadunk párjára. Ha a talaj, mely felett a középkori várak épültek, símaságával még annyira kedvező is lett volna szabályos erődművek építésére, a középkori hadtechnikus mégis rendszerint kerülte azt. Hogy messze ne menjünk, felrándulunk a hainburgi hegykúpra. A kúpnak mérsékelt lejtése nyilván nagyon alkalmas lett volna egy egészen szabályos erődmű építésére és mégis azt látjuk, hogy a hainburgi várromok éppen nem nélkülözik a középkori romanticismust, s így önkényt erőt vesz rajtunk a sejtelem, hogy a pozsonyi vár szokatlan formájának valami nevezetes oka lehet. Az t. i. hogy első formája már négyszögű volt, melyet aztán későbben is megtartott, midőn átalakult, de sőt egészen átépült. Nemcsak Vitruviusból, de a leletekből is bizonyosan tudjuk, hogy a római castrum négyszögös volt. Erről győz meg szomszédságunkban a carnuntumi castrum rommaradéka is. Azt sejtjük tehát, hogy a pozsonyi várkastély, bár falait újabb idők emelték, római mintának köszöni mai alakját, épp úgy amint a pécsi basilikának négy tornyos constructiója szintén a római castrum utánzása. Az is egészen bizonyos, hogy várkastélyunk főtornya eredetileg szabadon állott. Azt kétségtelenné teszi rusticája, azaz púpos-négyzet-köves falazata, mely nem csak a torony külső oldalain szemlélhető, hanem annak azon belső oldalán is, mely már magába az épületbe esik.

Mondjuk tehát, hogy várunk a római castrum eredeti formáját megtartotta állandóan a mai napig, mit csak úgy érthetünk meg, ha felvesszük, hogy midőn a római mű a barbárok kezébe ment, az még annyira ép volt, hogy a barbár nem látta szükségét annak, hogy ez ép védelmi művön váltóztatást tegyen. Ennélfogva conserválta a régi alakot s azt tette utóbb a morvaszláv is. Ha javítások szükségeltettek, azokat mindig a főalakzat megtartásával tette meg,

úgy hogy egyik nép a másik után, egymás örökségébe lépve conserválta elődjének művét.[1])

14. (a—f) Pozsony város régi pecsétjei. (Eredeti pecsétnyomók a városi levéltárban.)

Szokatlan ez mindenesetre, de nem idétlen, mert a helyi viszonyok is ugyancsak kedveztek ezen hadtani conservatismusnak. Az aquincumi castrum úgy nem conserválódott, mint nem a carnuntumi s egyéb római castrumok

[1]) Már Henszlmann Imre is kifejezte abbeli nézetét, hogy a pozsonyi vár erődítései, melyek még N. Károly ideje előtt készülhettek, a régi római castrum többé kevésbbé sikerült mintájára készültek. *Arch. Közl.* VI, 127.

sem. A rómaiak elvonulásával mind tönkre jutottak és ezt értjük. A római kornak megszünése után ugyanis mindjobban közelgett a középkori lovagkor. E kor védelmi intézkedéseivel a völgyből és lapályból a hegymagaslatra, a meredek sziklaszirtre vonult fel. Ez aztán menthetetlenül enyészetre kárhoztatta a római védműveket, melyek a

15. A pozsonyi vár a XIV. századi Képeskrónika rajza szerint.

laposon, kivételesen a hegy lejtőjén épültek. Pozsonynál az a szokatlan eset mutatkozik, hogy a római mű nem a laposra, hanem a hegyre épült. E hegy nem volt annyira magas, hogy egyátalán a római hadicombinátiót meghiusította volna, de nem volt annyira alacsony sem, hogy a középkori lovag is biztosnak nem érezte volna magát rajta, s így kikerülte az tényleg az enyészetet akkor, midőn a szereplés színpadán a népek s csataszokások változtak.

A pozsonyi vár alakja.

Várunk négyszögű alakzása meglep minket legrégibb várképeinken és pecséteinken. A bécsi képes krónika rajza, rajzolójának idejére, a XIV. századra nézve talán nem egészen hű, de nem is oly ideális és phantastikus, mint némelyek vélik. Mutatja az egész építmény négyszögű alak-

16. A pozsonyi vár a XIV. századi Képeskronika rajza szerint.

ját. Saroktornyai kiszökellenek a falból; ma csakis a főtorony szökel ki, a többi 3 torony pedig nem is torony, hanem az oldalfalaknak tornyokká való kiegészítése. A régibb rajzokból bizonyos, hogy a várnak csak egy tornya volt, midőn aztán a kastély legújabban átépült, kapta a symmetria kedveért a többi 3 saroktornyot.

Magától értődik, hogy a vár kastélyán kivül egyéb erődművei s erődtornyai is voltak s hogy egyátalán a nagy terület, mely a pozsonyi várhegyen található, czélszerű erődművekkel már a legrégibb időben el volt látva. Hazánkban a várak szilárd kőzetből leginkább a tatárjárás után épültek, de már előbb is nem ritkák voltak a kővárak. A pozsonyi vár szintén kőanyagból épült már a tatárjárás előtt s ezt némely okmányos adattal is bizonyíthatjuk. A pilisi apátról ugyanis tudjuk, hogy ő a vár erősítésére a vödriczi tornyot építette. A tatárjárás mindenesetre hozzájárult, hogy még inkább kiépíttessék. Így tudjuk okmányilag, hogy várának egyik tornyát Moch fia, Leko, valamint testvérei és Chveghnek fia Péter építették 1245-ben, tehát a tatárjárás után nehány évvel. E cselekedetökért nekik IV. Béla király Neku azaz Nyék nevű birtokát adományozta azon kötelezettség mellett, hogy a nevezett tornyot épségben fenntartani tartoznak.[1]) Azonkép tudjuk azt is, hogy a pozsonyi várat a tatárdúlás után az osztrákok ellen a Ratold nemzetségből való Roland bán szintén megmegerősítette.[2])

Ám lássuk ezek után, hogy kik voltak várunk lakói ez időben? Mint várispánsági székvár természetesen királyi birtokot képezett s azért nem szenvedhet kétséget, hogy volt benne a királyi család számára berendezett lakosztály. Ezt egyik okmánynyal be is bizonyíthatjuk, mert IV. Bélának egyik 1252. évi okirata Pozsonyban, *a várban* kelt.[3]) Hogy maguk a *várispánok* a várban székeltek, magától értődik. A várispán volt a várispánság legfőbb tisztviselője, kinek kötelességében állott, a várnak védelmi képességéről s a

[1]) Fejér: *Cod. Dipl* IV. I, 380. Azonkiv. l. *Századok* XI, 605—606.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 12. Nagy Imre: *Sopron multja. Századok,* XVII, 16.

[3]) Datum apud *Posonium in Castris.* Knauz: *Cod. Strig.* I, 36. *Mon. Eccl. Strig.* I, 392.

várispánság ügyeinek rendbentartásáról, valamint a várkatonaság hadi kiképzéséről gondoskodni. Ő volt a katonaság vezére, ő osztotta ki annak parancsait, ő itélte meg a várhoz tartozó népek ügyeit, ő igazította el azoknak úgy a maguk, mint a nem a várhoz tartozó szabad emberek között fennforgó pereit.

De mondottuk ám, hogy várunk nemcsak a várispánságnak, hanem a vármegyének is székvára volt s azért kérdés, hogy vajjon a megyei főispánok is a várban rezideáltak-e?

E kérdésre a felelet nem éppen könnyü, mert bár okmányaink segélyével a pozsonyi grófok sorozatát eléggé összefüggően ismerjük,[1]) mégis másfelől nem mondhatjuk, hogy okmányos adataink minden tekintetben kellőleg felvilágosítanának. Az bizonyos, hogy voltak pozsonyi várispánok és megyeispánok azaz főispánok, de nagyon feltünő, hogy a pozsonyi comesek sorozatában a *Comes Castri* csak egyszer fordul elő, 1165-ben, midőn Vanlegen neveztetik ilyenül.[2]) E ritkaság, valamint a diplomatikai nyelvnek kimutatható ingadozása bennünk azt a gyanút kelti fel, hogy a Comes Posoniensis egyszernél többször talán többet sem jelent mint Comes Castri-t? Ha pedig ezt meg nem lehetne engedni, akkor mégis könnyen megengedhető az a másik vélekedés, hogy a Comites Posonienses, vagyis a tulajdonképeni főispánok tényleg többször várispánok is voltak. A Comes Castri, ha csak várjobbágy volt, nem lehetett főispán, mert nem volt országos nemes s így országos nemesek felett nem is itélhetett, de a mindig országos nemességgel biró főispán, lehetett várispán is, amint azt egyéb várispánságoknál okmányos adatok bizonyítják. Például a *banai, oklicsi, kemlőki* várispánságok élén

[1]) Lásd az I. számu mellékletet.
[2])Vanlegen eiusdem (t. i. Posoniensis) Castri Comes. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 173.

többször nádorok, országbirák, tárnokmesterek, királyi étekfogó kanczellárok s főispánok állottak[1]), pedig Bana, Oklics és Kemluk csakis várispánságok voltak s soha politikai nagy vármegyék. De a Pozsonytól nem messze eső *semptei* várispánság élén is barsi és pozsonyi főispánokat[2]); a *szolgagyőri* várispánság élén ugyancsak királyi méltóságviselőket, tárnok-, étekfogó- s főlovászmestereket találunk.[3]) Ezért tehát meglehet, hogy a pozsonyi főispánok közül szintén többen viselték a várispánsági tisztet is, és pedig nemcsak azok, kik okmányainkban egyszerűen mint Comites Posonienses említvék, hanem akár azok is, kik országos főméltóságokat is viseltek, mert épp a banai, oklicsi, kemlőki, semptei és szolgagyőri esetek mutatják, hogy oly egyének, kiknek főhivatalok viselésénél fogva nem a vidéken, hanem az ország központjában s illetőleg a királyi udvarban kellett tartózkodniok, mégis vidéki várak élén állhattak. Az ilyen várispánok tehát csak időközönként, alkalom adtán jöttek vármegyéjük székhelyére.

Hogy gyanunk nem alaptalan, azt egy éppen a pozsonyi grófokra vonatkozó adat is bizonyítja. Az 1287. évben okmányilag említett János pozsonyi grófról IV. László ugyanis azt vallja, hogy ő különböző hadjáratokban, melyek amaz országrészben a végek védelmében történtek, nagy buzgóságot fejtett ki.[4]) Ez kétségtelenné teszi, hogy a

[1]) Erre vonatkozó okmányok láthatók Fejérnél: *Cod. Dipl.* IV. I, 447. IV. II, 98. 108. V. II, 116. 146. 238. 264. 477. VII. II, 30. 298. X. IV, 862. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, IV, 27. 41. VII, 318. 321. VIII, 58. IX, 16. 18. 50. 69. XII, 92. 135. 174. 691. 698. 701. *Hazai Okmtár*, I, 64. IV, 34. VII, 140. 151. 166. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 569. Kubinyinál: *Magy. tört. eml.* I, 29. 90. 93. 100. *Zichy Okmtár*, I, 35. Kovachichnál: *Vestigia Comitiorum*, 147. l.

[2]) Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, 112. 116. Fejérnél: *Cod. Dipl.* V. II, 245.

[3]) Fejérnél: *Cod. Dipl.* IV. II, 93. V. II, 82. 86. 203. 24!. VII V, 392. 394. Wenzelnél IV, 21. 23. IX, 16. 18. 20. 22. 23. 54. 55. 57. 60. 79. 82. XII, 76. 80. 85. 93. 95. 97. 103. *Haz. Okmtár*, VI, 189. 205. Kubinyinál I, 90. 93.

[4]) In diuersis expedicionibus, que in illis partibus in defensione confini regni nostri emerserunt. *Hazai Okmtár*, IV, 71.

pozsonyi várban János gróf tartotta kezében a katonai vezényletet.

Különben a megyei főispán, még ha nem is volt egyszersmind várispán, mindig felette állott a várispánnak. Már abból is kitetszik ez, hogy a király, ha egyes helységeket a várispánság köteléke alól felmentett, egynél több esetben a főispán beleegyezésére hivatkozik, minek nyilván semmi értelme sem lett volna, ha a főispán viszonyban nem állott volna a várispánsághoz. Amellett tudjuk azt is, hogy a várjobbágyságot a várispán vezényelte ugyan, de a király elé még sem az, hanem a fegyveres nemességgel együtt a főispán vezette. Ám azért a várispánt még sem a főispán nevezte ki s bocsátotta el a szolgálatból, hanem a király, s így a várispán mint királyi tiszt volt a szintén a király által kinevezett főispánnak alárendelve.

A várispánon s esetleg a főispánon kivül a vár lakója volt az *udvarbíró*, a *várnagy* és a *hírnökfő*. Az udvarbírót okmányaink *Comes Curialis*-nak nevezik s pozsonyi udvarbirákként 1248-ban és 1249-ben Ivánka[1]), 1251-ben és 1253-ban Puer[2]), 1295-ben Vörös Ábrahám[3]), 1298-ban és 1299-ben Irizlaus máskép Iruzlaus[4]) említtetnek.

IV. Bélának egy 1240. évi okmányából, melyben rendeli, hogy a comes curialis, *ha a várat elhagyja*, bízza teendőit visszatértéig másra[5]), világosan kitünik, hogy benn a várban tartózkodott. Az ő foglalkozásához a várnép feletti biráskodás tartozott s azt alkalomadtán nagyon is kérlelhetlen

---

[1]) *Ivanca* curialis comes noster Posoniensis. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, I, 206. II, 209. Bartal: *Commentaria*, II. Mantissa XI. XIII.

[2]) *Puer* Curialis Comes Posoniensis. Wenzelnél II, 222. VII, 359.

[3]) *Abraham Rufus* Curialis Comes Poson. Wenzelnél V, 146. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* II, 382.

[4]) *Iruzlou* Curialis Comes Posoniensis. *Hazai Okltár*, 164. 166. ll. És III. Endre oklevelében ismételten Curialis Comes Posoniensis (*Hazai Okmtár*, VI, 437. 441.) és Castellanus noster-nek neveztetik. *Haz. Okmtár*, VI, 440. 442.

[5]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 196.

szigorral teljesítette. Így Domonkos pozsonyi udvarbíró 1222-ben, midőn két csalónak a pozsonyi vár kulcsait égette arczukba s az ekkép megbélyegzetteket aztán száműzte, s minden ingó s ingatlan vagyonuktól megfosztotta.[1]) A *várnagy*, kit okmányaink praefectus castri, maior castri, castellanus néven jelölnek, s mely utóbbi elnevezés maig él elnevezésében megyeházainknál, úgy látszik csupán csak a vár gazdasági ügyeivel foglalkozott. Nem tartozott a vezénylő tisztséghez. A *hirdetőnek*, vagyis okmányaink szerint praeconak, kik közül névszerint 1253. előtt Berweynt, s 1255-ben Sápi Ivánkát ismerjük, feladatához a rendeleteknek a váron kivül való kihirdetése tartozott, de ugyanő szedte be az adónak némely nemeit, névszerint az ököradót. Ugyanő reá volt bízva a bitang ökrök behajtása és eladása. Vagyis az udvarbíró, a várnagy és hirdető a megyei katonai institutio személyzetének polgári elemeit képezték.

A várkatonaság nyilván nem csekély helyt foglalt el a várban. E katonaság kivétel nélkül a várispánsági kötelékhez tartozott s azért egyik írónk azon állítása, hogy a pozsonyi vár *székelyvár azaz a határőrző székelyek védlánczának egyik vára lett volna*,[2]) egészen hamis. A székelység, ahol csak nyomát találjuk, mindenütt vérségi szervezettel bír. Ő földjének mindenütt szabad birtokosa. Öröksége nem szállott soha a koronára. Bizonyos ugyan, hogy Pozsonymegyében voltak székelytelepek, mert egy 1258.

---

[1]) Jacobum cum filio Petro propter iniuriam, seu falsariam nefandissimam, cum clavibus castri super facies eorum, imitando iudicium plene provincie, et eorumdem Vdvornicorum, cremari fecimus, et comburi, prout talibus competebat falsariis, eosdemque de provincia Csollokuz tamquam falsarios expellendo, et in numero proscriptorum ipsos collocando, et sic ab huiusmodi excessus eorum sine dubio omnia bona ipsorum tam mobilia, quam immobilia nobis rite et legitime fuerunt cum possessionibus devoluta eorumdem. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 364—367.

[2]) Szombathy Ignácz: *A vágvidéki székelytelep,* 26. l.

évi okirat említi a bolerázi székelytelepet.[1]) IV. Bélának egyik 1235—1270. évi oklevelében említvék a Vágvidéki székelyek.[2]) A Pozsonymegye nyugati határszélén fekvő Szekula azaz Székelyfalva szintén az ott tanyázott székelység emlékét tartja fenn.[3]) Ám mindezek a székelytelepek nem voltak határőrző telepek, mert a székely név nem *határőrző* jelentésű, hanem épp oly nemzet-név, mint a besenyő-, kozár-, vagy kún-név. De már telepeiknek Bolerázdnál meg a Vágnál való fekvése is világosan mutatja, hogy lakóik nem lehettek határőrzők, mert messze estek a határtól. Okmányainkban a határőrzők mindig *spiculatorok*-nak avagy *ewriknak* azaz őröknek neveztetnek, s így egészen le kell mondanunk azon hitről, mintha a pozsonyi várban székelyek tanyáztak volna. A vár királyi és nem székely vár volt. Helyőrsége várjobbágyság volt, mely a számára kihasított vártelkek haszonélvezete fejében fegyverszolgálatot teljesített éppen úgy, amint a várjobbágyság egyéb osztályai a fundus hasznaért különféle szolgálmányokra voltak kötelezve: eleség- és borszolgáltatásra, fuvarozásra, kézi- és mezei munkára, állattenyésztésre stb. A fegyverre kötelezettek, azaz a várkatonák mindazonáltal valamennyien nem a várban voltak elhelyezve. Itten el sem tértek volna mindannyian. Inkább is nagy részük a váron kivül a vidéken, az egyes várjószágokon volt detachirozva s alkalom szerint felváltotta a várbeli helyőrséget. Az ilyen vidéki detachementek élén a *hadnagyok* meg a *századosok* állottak, kik a várispán parancsa alatt állván a vidéki várkatonaság kiképzésével és vezetésével voltak megbízva.

Nem lehet feladatunk itt a várjobbágyság egész hierarchiáját taglalni. Csak annyit emlitünk meg, hogy testületében

---

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 372. VI. I, 159.
[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 157. Szabó: *Székely Okltár,* I, 14.
[3]) Szabó: *A régi székelység,* 102. l.

a rangfokozat igen sokféle volt. Egyes okmányaink e tekintetben elég közlékenyek, midőn értésünkre adják, hogy a királyi kegy hogyan emelte az alsóbbrendü osztályokból a magukat érdemesítetteket rangosabb osztályba. Ez okmányok egyszernél többször éppen a *pozsonyi* várjobbágyokra vonatkoznak, mikép láttuk azokból az okmányokból, melyeket a várbirtokok kimutatása czéljából fenntebb elősoroltunk.

Hogy mindezeken kivül mennyiben volt a vármegyének, azaz a polgári megyének tiszti személyzete is a székvár lakója, azt itt adatok hiányában meg nem mondhatjuk. A várnak nagyságától függött mindenesetre az abban elhelyezett személyzet is, s ha a polgári megyék személyzete eleinte talán a váron kivül lakott és hivatalkodott, mégis későbben, midőn a várispánsági személyzet a várispánság bomlásával s a várjobbágyok nemesítésével mindinkább fogyott, a polgári vármegyei személyzet is mind jobban a vár helyiségeibe vonult meg.

A mondottakat szem előtt tartva, a pozsonyi vár az elmult századokban valóban igen érdekes képet mutathatott. Nyüzsge, mozgalmas élet szinhelye volt az. A falai közt tanyázó katonaság s ennek különböző fegyverneme: gyalogság, lovasság, pánczélosok, tüzérek (mert a ballistariusok a mai tüzérséget képviselték) már magukban véve pittoreskké tették a képet. Még inkább azzá vált az, hogy a katonaság mellett a várinstitutió polgári hierarchiájának: a gazdasági és szolgaszemélyzetnek különböző rangosztályai a várélet élénkitéséhez nagyon is jelentékenyen hozzájárultak. És minthogy a vár a várispánság gazdasági szervezetének is centruma volt, azért e várat nemcsak mint védőbástyák complexumát képzelhetjük, hanem olyanul is, melyben tágas raktárak, sütőházak, iparműhelyek is állottak, úgy hogy jó időn át Pozsonynak élete nem a Váralján, hanem a várban nyilvánult.

A pozsonyi vár védőképességének hanyatlása.

Persze ez a kép nem tartotta meg mindvégig az Árpád-korszakban eredeti élénkségét. Idővel ugyanis a várjószágok nagyon elapadtak, mert királyaink némelyikei meggondolatlan, könnyelmű tékozlással osztogatták el azokat hiveik között, kiknek hűségét és vitéz érdemeit készpénzzel fizetni nem tudták. A pazarlás következményei végre is oly súlyosak lettek, hogy már a legfontosabb várak védelméről sem volt többé kielégítőleg gondoskodva. Mi IV. Bélának egy okmányát birjuk, melylyel a szörényi bánságot az ispotályos lovagrendnek adományozza azon feltétel alatt, hogy az országot ne csak a pogány csordák, de a keresztény ellenségek ellen is megvédeni tartozzék. Nevezetesen kötelezte a lovagrend nagymesterét, *hogy 50 vitézzel legyen az a nyugati határvárak Pozsony, Mosony, Sopron, Vasvár, Újvár védelmére,*[1]) ami eléggé hirdeti azt, hogy e várak védőképessége 1247-ben mennyire sülyedt volt már.

A pozsonyi vár védőképessége is valóban nagyon megfogyatkozhatott. A király 1255-ben Roland nádort és Vincze nyitrai püspököt küldi ki a jogtalanul elidegenített pozsonyi várjavak visszaszerzésére.[2]) Minő eredménynyel történt ez, nem tudjuk. Ami adat fennmaradt, az inkább azt bizonyítja, hogy semmi sem lett visszaszerezve s azért nagyon valószinünek tetszhetik, hogy a király az 1247. évi conventió értelmében a pozsonyi várat az ispotályosok védelmére bízta.

Egy jeles hazai tudósunk ezt valóban meg is történtnek állítja. Szerinte a király 1247-ben az ispotályos lovagrendnek gazdag birtokot adományoz, hogy *az annak őrségére bízott pozsonyi várat jó karban tartsa.*[3]) Azonban ez

---

[1]) Pray: *Dissertationes,* 134. Katona: *Hist. Crit.* VI, 45. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 447–454. Theiner: *Mon. Hung. Hist.* I, 208–211.

[2]) *Haz. Okmtár,* IV. 84.

[3]) Henszlmann: *Magyarország csúcsíves stylű műeml.* 79. l.

állítás teljesen hamis. Sehol legkisebb nyomát sem találjuk annak, hogy a lovagrend a pozsonyi várat tényleg védelembe vette volna. Mikor segítségükre legnagyobb szükség lett volna, az Ottokár-féle hadjáratok idején, hogy e segítséget valóban meghozták volna, annak sehol semmi említése. Ellenkezőleg tudjuk, hogy a lovagrend még Szörényben sem tudott megfelelni feladatának, annál kevésbbé hozott segítséget a nyugati határoknak.[1])

Bár IV. Béla király 1255-ben Roland nádort és Vincze nyitrai püspököt küldötte ki a jogtalanul elidegenített pozsonyi várjavak visszaszerzésére,[2]) mégis a bomlásnak indult várispánsági intézményt ezzel már nem lehetett megmenteni. A várjobbágyság felszabadult, a várnak védelmi képessége hanyatlott, mígnem azt az Anjouk feudalismusa újból jobb karba állította.

[1]) Pesty: *A szörényi bánság története,* I, 22—23.

[2]) A nádor s a nyitrai püspök 1255. évben decz. 13-ikán kibocsátott oklevelökben kijelentik: quod cum ex speciali mandato domini Bele illustris Regis vngarie *terras Castri Posoniensis* iudicaremus et indebite alienatas in ius eiusdem castri reuocaremus. *Haz. Okmt.* IV, 84.

V.

A városi terület. Viszonya a várhoz. A dunai rév. Vödricz. Széplak. A város felvirágzásának alapoka.

A várról eddig mondottak még nem világosítanak fel azon viszonyról, melyben a városi terület a várhoz, illetőleg a várispánsághoz állott. Pedig városunk történetében e viszonynak ismerete annál jelentősebb, mivel általa egyszersmind felvilágosítást kapunk ama befolyásról, melyet a várispánsági intézmény a városi élet fejlődésének előmozdítására avagy megakadályozására gyakorolt.

Bár okirataink száma, melyeknek e kérdés megfejtésében hasznát vehetjük, csekély, mégis elegendőek arra, hogy rájuk támaszkodva, kimodhassuk, *miszerint a mai városi terület nem volt egészen várjószág*. Ezt mindenek előtt is a pozsonyi *Dunarév* bizonyítja.

E rév, mely mikép láttuk, már az ó-korban fennállott, mindjárt a királyság kezdetén emlittetik okiratilag. Azon okmányban, melyet Sz. István király 1001-ben állitott ki a pannonhalmi apátság javára,[1]) szó van róla, még pedig

[1]) Mióta Sickl, Horvát Árpád és Fejérpataky ez okirat *teljes hitelessége* mellett nyilatkoztak s ezt Fejérpataky amily bő, épp oly alaposan tudományos apparatussal be is bizonyította, azóta minden, ez oklevél autenticitása ellen megszólamlott gyanusítás teljesen tárgytalanná lett.

mint olyan dologról, hogy némelyek tagadhatatlan fontosságából következtethetni vélték, miszerint a város ezen révnek nemcsak létét, hanem *elnevezését* is köszönhette. Szerintök Pozsony — Pressburg — Bredslavaburg elnevezés egy szláv vezér neve után használtatott, mely Bredslava a szláv „bres“ „brod“ vagy „bred“ — rév elnevezésével lévén azonos, „Pressburg“ tulajdonképen *révvárat* jelentene.[1]) Hogy azonban e magyarázat mennyire téves, azt eléggé bizonyítja úgy a Pressburg név összetétele, mint annak történeti származtatása. Mert ha Bredslav szláv vezértől kapta nevét, akkor mi köze van e névnek a révet jelentő bred- vagy brod-hoz? Ha pedig e névben a „Press“ szótag azonos a szláv „bres“-sel, akkor hogyan van az, hogy a rév utótagja szintén nem szláv, hanem a német „burg“? A burg szó elvitázhatatlanul azt bizonyitja, hogy a Press nem a szláv brod-ból keletkezett.

Ezt mellesleg megjegyezve, révünk okleveles emlitésekor főleg az ragadja meg figyelmünket, hogy az a magyar királyság kezdetén *királyi javadalmat,* u. n. *kisebb haszonvételt* képezett. A nevezett pannonhalmi okmányban Sz. István e rév egy harmadát a szent-mártoni apátságnak adományozza.[2]) E harmad nem mint várjószág, hanem mint királyi haszonvételi jog ment a benczések tulajdonába, s mint ilyet adta annak másik harmadát a pozsonyi főispánnak, mi nyilván akkor történhetett, mikor a király a megyét alapította. A harmadik harmad azután is mint haszonvételi jog a király kezén maradt, mígnem kegye végre azt is eladományozta.

Az új adományos a *pilisi apát* volt. Mikor jutott ő, melyik király adományából ezen rév-harmadhoz, nem tud-

---

[1]) Bél: *Not Hung.* I, 101. És Király: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története,* Pozsony 1890. 2. l.

[2]) *tertia pars tributi de Poson.* Fejérpataky: *A pannonhalmi apátság alapító oklevele,* Budapest 1878. 27. l.

juk. Valószinű azonban, hogy ez III. Béla avagy II. Endre alatt történt. IV. Béla csak annyit mond 1254-ben kiállított oklevelében, hogy a pilisi apát, János, eléje járult s őt az apátsági vagyon megerősítésére kérte, kiemelve azt, hogy a róla szóló királyi oklevelek elvesztek.[1]) A király ennek következtében szivesen teljesítette János apát kérését s megerősítette az apátság jószágait, köztük a pozsonyi rév részét is.[2]) Megtudjuk egyszersmind az oklevélből azt, hogy a csötörtökhelyi vám a pozsonyi révhez tartozott, s minthogy ezen Csötörtökhely alatt a csallóközi Csötörtök értendő, mely úgy a Nagydunától, mint a Csallóközt éjszakról befogó Kisdunától egyaránt távol esik, világos, hogy a pozsonyi révhez tartozó csütörtökhelyi tributum alatt nem vízi, hanem *szárazvámot* kell értenünk.

Kétségtelen, hogy a pilisi apát már IV. Béla király elődjeinél szerzett érdemeket arra, hogy a révvámot részben megkapja. Az oklevelek elveszvén, az érdemek ismeretlenek előttünk. De ismerjük azokat későbbi időkből. IV. Béla idején, 1252-ben ugyanis János apát a pozsonyi vár tövében a Vödricz nevű részen, ott, ahol ma a katonai élelmezési ház áll,[3]) a vár erősítésére saját költségén

[1]) humiliter suplicavit, ut possessiones tributa ac redditus ecclesie de Plys, *quorum privilegia amissa fuerant*, nostri privilegii iterato dignaremur munimine confirmare. Alább: munimenta quorum in civitate Strigoniensi erant perdita. Békefi: *A pilisi apátság története*, Pécs 1891. 317. l.

[2]) Preterea medietas tributi *regalis* de Posonio, cum due partes tocius tributi Posoniensis ad nos pertinerent, de quibus unam partem habet ecclesia Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie, aliam partem possidet ecclesia de Plys antedicta; terciam vero partem percipit *comes Posoniensis* pro tempore constitutus. Item tercia pars tributi de Cheturtucheil, pertinens ad tributum Posoniense. Békefinél: *A pilisi apátság tört.* 317. l.

[3]) Ez úgy Rómer, mint Rakovszky nézete is. Ismételve fordultunk meg a katonai élelmezési ház szűk udvarában régi alapfalak után kutatva. Ilyeneknek itt semmi nyoma. A szomszéd, szintén katona-aerariális házban a várba a vizet feljuttató gépház ma is fenn van. Közönségesen vízi-toronynak nevezik a Teréz-város lakói, s akárhány ember emlékszik még arra, hogy e

tornyot és mellette házakat építtetett.[1]) A toronynyal a vár erősítése jelentékenyen gyarapodott, de jó hasznát vette annak az apát úr is, mivel az ő oltalma alatt szedette a vízi és száraz vámot. Ekkép tehát bizonyos, hogy a dunai átjáró, a Dunarév helye nem ott volt, hol az a legújabb időkig, míg a hajóhíd fennállott, volt, t. i. a ligeti kávéház és a koronázási tér között, hanem ott, hol ma a horgonyőrség van, úgy hogy a mai dunai átjáró kimutathatólag immár a negyedik.[2]) És nyilván nem igen gondolkodnak a dolgok menetén mindazok, kik, mióta egy pár száz lépéssel lejebb kell kerülniök, hogy a városból a ligetbe juthassanak, ócsárlásra fakadnak. Az átkelésnek folyómentén való alább kerülése nagyon örvendetes jel annak szemében, ki a város fejlődését és jövőjét a maga kényelménél többre becsüli, mert az alább került dunai átjáró a város gyarapodását, térben való növekedését mutatja.

Hogy a dunai rév valóban a Pötschen-sziget közelébe esett régen, azt egy másik jelenségből is biztosan következtethetjük. E jelenség *Ligetfalu.* Amint a megszüntetett hajóhíd Duna jobbparti oldalán kávéház és korcsma keletkezett, úgy keletkeztek a régi időben is a vízi toronynyal szemben egyes házak, melyek Ligetfalu első csiráit képezték.

De abból, hogy a Dunarév hajdan a folyam felsőbb szakaszához esett, a topografiát illetőleg még más tanulságot is meríthetünk. Ma a Dunapart az élelmezési háztól mintegy 50 méterre esik délre. Hajdan a Duna bellebb ért a

---

helyiségben a körben hajtott lovak hogyan hajtották fel a várba a szükséges ivóvizet.

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 218. Azonkiv. lásd *Századok,* XI, 606.

[2]) Itt azon *ideiglenes* átkelőt nem értjük, mely azalatt, hogy az állandó híd épült, a haltérről vezetett át a tulsó partra. A hajóhídnak ezen ideiglenes fellebbhúzása azért volt szükséges, mivel az új híd és a régi hajóhíd közt az uszályhajókat vontatott gőzhajók meg nem fordulhattak anélkül, hogy az épülő hídon kárt ne tet-

városi területbe. Illetőleg ott, hol ma a vödriczi út van, régen a Duna folyt. Ott hol ma a Ferencz-Józsefvárosban a Dunasor vonul el, szintén a Duna árjai hömpölyögtek. A szinház és a sétatér táján szigetségek léteztek s a mai emelkedett Dunapart csak feltöltések és a rakpart emelésének eredménye. Ilyképen a Duna mesterségesen lett a városi területtől elszorítva, s ez elszorítását egészen a folyamoknak a földrotatiója elméletére alapított, oldalvást való törekvésének tulajdonítani, mindenesetre hibás felfogás volna.

A pilisi apátnak vámszedési jogát IV. Béla két izben is megerősítette, 1248-ban[1]) és 1254-ben.[2]) Azonban hogy mi módon történt a vámszedés, nem tudjuk. Abból, hogy 1351-ben a pilisi apátnak egy Jakab nevű vámszedője ismeretes,[3]) némelyek azt következtetik, hogy az apátság a vámot nem adta bérbe, hanem saját költségén tartva azt, maga szedette az illetéket. E nézetet el is fogadhatnók, ha a pilisi apát a rév egyedüli birtokosa lett volna, de minthogy a rév jövedelmében a főispán is, a sz. mártoni apátság is osztozott, más nézetre alig jöhetünk, mint arra, hogy a révnek mindhárom részvényese egyformán viselte a révtartási költséget s egyformán osztozott is annak jövedelmében.

Különben a vámjövedelem nem ment teljesen jogtulajdonosaik kezébe. A beszedett vám tizede az esztergomi érseket illette. Imre király 1198-ban azióránt tesz igéretet, hogy ő a vámok tizedét a Szepességben és *Pozsonyban* az esztergomi érseknek adja.[4]) Követni kivánta t. i. elődeit, kik azért, mivel az esztergomi érsekek által koronáztattak

tek volna. Különben e helyen régibb időkben szintén rendes átjáró volt.

[1]) Békefi: *A pilisi apátság tört.* Okltár LXVIII. sz a.

[2]) Ugyanott XXXV. sz. a. Pozs. városi ltárban Lad. 46. Nr. 2341.

[3]) Békefi i m. 207. l. és Okltár XLIX. sz. a.

[4]) decimam tributorum in terra Scipiensi et in *posonio.* Fejérnél: *Cod. Dipl.* II, 324. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 156.

meg, nekik hálából a királyi jövedelmek tizedét engedték át. S így bár utóbb a pozsonyi révvám egészen kiesett a királyok kezéből, az esztergomi érsek szerzett tizedszedési joga azután is fennmaradt mindaddig, mígnem arról Tamás érsek 1306-ban a pozsonyi prépost és káptalan javára lemondott.

A pilisi apátság másfélszázadon át szedte a pozsonyi rév- és szárazvám őt illető részét. Tartósabb élvezője volt annak a pannonhalmi apátság, mely a legújabb időkig, bár nem perlekedés nélkül, tartotta a révre való jogát elismerésben. II. Béla király nemcsak hogy megerősítette neki 1137-ben a maga részét, hanem egyúttal neki adományozta a Pozsonyvármegyében levő összes vámok egyharmadát is.[1]) S ez adományt megerősítette 1262-ben IV. Béla király.[2])

Már magának a révnek királyi haszonvételi minősége s mint ilyennek magános kezekbe történt bocsátása eléggé bizonyítja azt, hogy a városi terület nem lehetett várjószág. De még inkább kitünik az, ha a városi terület egy másik részét, a *Vödriczet* tekintjük.

Előre kell bocsátanunk, hogy a régi Vödricz nem azonos a mai Vödriczczel. Régen az egy egész terület volt, ma csak egy szerény utcza a haltér és a váraljai révpart között a Terézvárosban. Az úgynevezett Zuckermantl is hajdan vödriczi területet képezett. Szóval, hogy az az egész terület, mely a Vízhegy alján a haltértől a városi felhagyott kőbányákig s azon túl is Vödricz volt, azt eléggé bizonyítva látjuk neve által. Neve ugyanis a Vödricz nevű folyóvíztől ered. E víz Pozsonymegyében a Récse és Borostyánkő közt fekvő vidéken a Hajdu és Erdődy hegyek közt ered

1) Eredeti oklevél a pannonhalmi főapátság ltban. Cap. 26. lit. *O.*

2) Eredeti oklevél a pannonhalmi főapátság ltban. Cap. 13. lit. *L.*

s elég sebes eséssel Károlyfalva meg Pozsony között szakad a Dunába. Van mellékvize is, mely Kis-Vödricz néven Károlyfalvánál jut a Duna ágyába. XIII. századi okmányainkban mindkét Vödricz Wydricha, Wydurcha, Widricha, Nog Wyzdrice és Ozzywizdrice neveken említtetik.[1]) Hogy az Ozzywizdrice alatt a Kis-Vödricz értendő, az nemcsak abból tetszik ki, mivel a Nagy-Vödriczczel szemben van állítva, hanem elnevezéséből is, mert az Ozzy nem egyéb, mint a magyar *Aszu* azaz *Száraz*, mely szó régi vízrajzunkban nem éppen ritka jelenség.[2]) Ha az a terület, mely nevét folyóvíztől vette, ma addig nem terjed, hol e víz habjait hömpölygeti, ez világosan azt bizonyítja, hogy az idők folyásában e terület megrövidült. Történt pedig az akkép, hogy Pozsony későbbi kiépítésében a Zuckermantl nevű városrész épült fel a Vödricz nevű folyó és a Vödricz nevű városrész között.

A régmultra nézve tehát képzeljük mindazt Vödricznek, ami a mai haltértől a Malomvölgyig s azon túl is terjed s akkor nem fogunk könnyen kisértetbe jutni, hogy ezt az egész területet pozsonyi várföldnek higyjük csupán csak amiatt, mivel egy okmányban *a pozsonyi várnak vödriczi erdőcsőszeiről* olvasunk. 1288-ban IV. László király Jakab comesnek, a pozsonyi birónak Vödriczen *a pozsonyi vár erdőcsőszeinek birtokát* adományozta,[3]) s a pozsonyi káptalan át is irta Jakab számára super possessionibus Wydrice a királyi adománylevelet.[4]) Ez okmány nagyon alkalmas arra, hogy első pillanatra csakugyan felköltse bennünk a hitet, hogy Vödricz pozsonyi várbirtok, ám ha jobban

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV, I, 349. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 306. 310. 311.

[2]) Ortvay: *Magyarország régi vízrajza,* II, 83. 84.

[3]) terram custodum silve castri nostri Posoniensis retro ipsum castrum Posoniense constitutum inter duos fluuios Wydriche nuncupatos. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 310—312.

[4]) Ered. okl. a pozs. városi ltban. *Haz. Okltár,* 109—110. ll.

olvassuk az okmányt, magunktól is könnyen rájöhetünk arra, hogy itt nincs az *egész* Vödriczről szó, hanem annak azon részéről, mely a Nagy- és a Kis-Vödricz folyók közé esett. Oly pontosan irja le a várföld határait a nevezett okirat, hogy felkeresésében nem is tévedhetünk. Ez a vödriczi várföld, mélylyel többféle haszonvételi dolog függött össze: úgy mint cseberadó, malomtartási jog, szigetségek, majorsági telepek, erdőségek és kaszálók, terjedelmére mintegy 30 ekényire volt tehető.[1]) Kiterjedt hosszában a Dunától a stomfai útig, széltében pedig a Vödricztől az Ozzywizdriczeig, azaz a Nagy-Vödricztől a Kis-Vödriczig, mely utóbbi a pozsonyi várföldeket elválasztotta a dévényi várföldektől.[2]) Mindezt a területet a király Jakab birónak és utódjainak úgy adományozta, hogy abban sem a pozsonyi grófnak, sem bármelyik tisztjének hatalma ne legyen.[3])

Ezt szem előtt tartva, kétségtelen, hogy nekünk a mai haltértől vagy a Vödricz-utcza elejétől kiindulva az egész Vödriczen és Zukermantlon, illetőleg a váraljai révparton át kell haladnunk, sőt azon túl is, hogy a XI—XIII. században fennállott várföldet elérjük. El kell haladnunk a városi sorompón túl levő katholikus és zsidótemetők mellett, végig kell mennünk a Malomvölgybe vezető fasoron s ennek végétől lemennünk a nevezett völgybe, melynek fenekén a Nagy-Vödricz vize csendesen folyik. Amint aztán a károlyfalvi úton, az első szárazmalom (most Lanfranconi villa) sarkán, a Sz. János szoborral szemben levő

---

[1]) Egy *aratrum* vagyis egy *ekényi föld* a tihanyi conventnek egy 1296. évi okirata szerint 130 holdat tett. Fejér: *Cod. Dipl.* IX. VII, 720. Azonkív. lásd Knauz: *Magyar Sion,* III, 715—716.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 310—312.

[3]) a iurisdiccione et proprietate eiusdem castri nostri et Comitis sui, et jobagionum suorum excipientes, auctoritate presencium, et pariter eximentes . . . . . Wenzel: *Árpádk. új Okmtár,* IV, 310.

fahidon áthaladunk, akkor már is a régi várjószágon, a jobbágy-csőszök földén állunk. Oly távol van az a mai Pozsony nyugati részétől, hogy csakis a topografiai viszonyok teljes félreismerése következtében azonosíthatni Jakab biró adományos földét a mai Váraljával.

Sőt némely jel mintha arra is mutatna, hogy még a két Vödricz közt fekvő föld sem volt egészen várföld. Nagyon meglepő ugyanis, hogy már egy évvel rá, 1289-ben[1]) a pozsonyi polgárság e birtok miatt perbe keveredett Jakabbal. Jakab ekkor már nem volt biró s hogy miben állott legyen a per tulajdonképi lényege, azt az okmányból meg nem tudjuk. De elég könnyen sejthetjük. Aligha más miatt zörrent össze a városi polgárság egykori fejével, mint azért, mivel Jakab a várföldön kivül nem várjószágra, azaz *városi földre* is kiterjesztette birtokjogát. Az 1288-ik évi okirat világosan körülirja László király adományának határait, melyek: a Kis-Vödricz és a stomfai út. A stomfai út ma is egészen a réginek nyomán halad. Ugyanaz az út az, melyen ma akár a Malomvölgyből, akár a Mélyút felől jövet a Vaskúthoz kocsikázunk. Mielőtt a Vöröshídhoz jönnénk, a mai tölténygyárnál balra haladunk Lamács felé, honnan az út Bisztricznek s aztán Stomfának tart. Nagyon valószinű, hogy egykor ez út határt is képezett a pozsonyi és a stomfai várföldek közt, mert Stomfán is épp úgy volt várispánság mint Pozsonyban.[2]) Alig hihetjük, hogy a határnak ilyen megjelölése mellett a pozsonyi erdő-kerülő jobbágyok földe iránt 1289-ben valami félreértés támadhatott volna. Mert ha támadt, az legott támadt volna, még 1288-ban, midőn az adományozás történt. Ám a per egy évvel később, még csak 1289-ben tört ki és azért sokkal

[1]) Az okirat 1287-ről szól, de ez nyilván (eredeti vagy másolási?) tévedés.
[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 130. VIII. III, 83. VIII. VII, 184. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 218. VIII, 336. IX, 251.

hihetőbb az, hogy a per anyaga nem a Vödriczen túl, hanem azon innen feküdt. Jakab biró valószinüleg a Vödricz vizének balpartján is birtokosnak képzelte és hirdette magát, oly helyen, mely már *városi terület* volt.

Ez egyszersmind legjobban bizonyítaná azt, mit amúgy is már a mondottakból bizonyítottnak hiszünk, hogy a Váralj, a mai Vödricz és Zuckermantl nem voltak várföldek, hanem városi terület. Egyébiránt a pernek barátságos kiegyezés vetett véget. Jakab a község hasznának előmozdítását igérte, azaz értelmezésünk szerint a bitorolt városi területet kezeiből kibocsátva visszaengedte a polgárságnak, mely is aztán ennek fejében háboritlan birtokában hagyta a neki királyilag adományozott várföldnek.[1])

Csakis megerősit felfogásunkban ama másik adat, mely a pozsonyi Váraljra vonatkozólag ezen időszakból reánk szállott. A pilisi apát ugyanis nemcsak tornyot emelt a vár alján, hanem *házakat, udvarhelyeket* is létesített ennek szomszédságában, ami csak úgy volt lehetséges, hogy ez a terület sem volt várföld. A király nagyravette az apát úr költekezését s jutalmazásaul őt e házak után fizetendő mindennemű adó alól fölmentette.

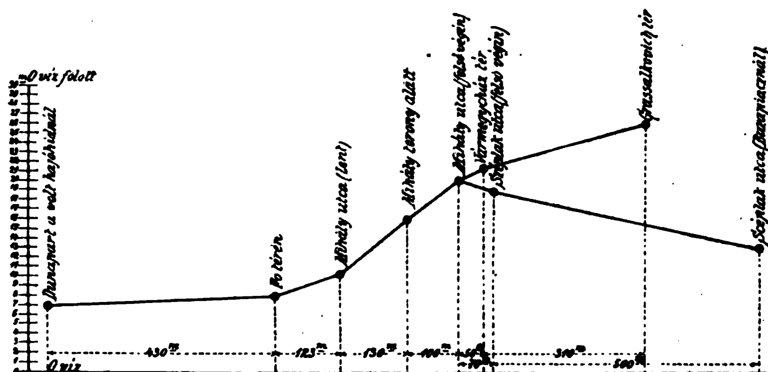
Ugyancsak a vödriczi határban voltak azon szőlők is, melyeknek birtokára a nevezett apát úr szert tett. Egy 1254. jun. 28-iki okirat szerint a pilisi apátsághoz tartoztak Pozsony határában a *Khürsner* más néven *Haffner; Khürsner* máskép *Schmidl; Zwettler* más néven *Volradl; Zwettler* más néven *Schmidl; Thonau-Leuttn* és *Hochweingarten* nevű szőlők.[2]) Az apátság mindenesetre nem volt jelentéktelen birtokos Pozsonyban s minden arra mutat, hogy birtokszerzése nem várjószágon történt. A váraljai sorompón túl a pozsonyi várhegynek Duna felé néző oldala ma is virágzó szőlőkkel ékeskedik.

---

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 306.

[2]) Zirczi apátsági ltár II, 923. sz. 64. l. Békefi: *A pilisi apátság,* I, 207.

Ami a városi területnek egy másik részét, *Széplakot* illeti, azon nézeten vagyunk, hogy ez már várföldet képezett. Széplak ott terült el, hol ma a Széplak-utcza van, mely régebben, de ma is a közhasználatban Magyar-utczának neveztetik s ekkép úgy régi, mint mai nevével egyaránt bizonyítja, hogy XIII. századi telepesei *magyarok* voltak. Aligha állott sokkal többől mint egy utczából. Ezt szőlők vették körül, melyek okmányilag emlittetnek. 1279-ben ugyanis Jakab, János és Endre, a fenntebb említett vödriczi birtokosnak, Jakab nemesnek fiai eladták pusztult

17. Pozsony területének magasság-viszonyai.

szőlőjüket Széplak falu hegyein.[1]) E tudósításban a széplaki *hegyek* emlitése lep meg, mert Pozsony mai lakójának úgy tetszik, mintha a Széplaki utcza táján hegyekről nem lehet szó. Pedig az okmány helyesen jellemzi Pozsony e tájának topografiáját. Erről csakhamar meg is győződhetünk, ha a Duna felől jövet akár a Mihály-utczán, akár a Vásár- és Nagy-Lajos-téren át a Széplak-utczába sétálunk. A terreunmnak itt akkora emelkedése van, hogy a létesítendő közúti vaspályának nem csekély nehézséget okoz. A

[1]) vineam suam desertam sitam inter vineas Ecclesie Posouiensis in *montibus ville Zeplok.* Ered. okl. a pozs. kápt. ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 207.

Sz. Háromság-temploma s tőszomszédságában a vármegyeház a Duna szintje felett 21 méternyi niveau-magasságban áll s az, ki a Széplak-utczából a Fa-utczán át halad akár a város, akár a vasút felé, a niveaunak emelkedését ugyancsak észreveszi menetközben. Ha elgondoljuk városunknak e területét XI—XIII. századi állapotában, t. i. egy- és kétemeletes házak nélkül, csupán csak csekély számú alacsony házacskákkal és viskókkal, akkor nagyon is könnyen fogjuk megérteni azt, hogy a XIII. század diploma-irója széplaki hegyekről beszél.[1])

E részben tehát nincs is, nem is lehet a diploma közlése ellen kifogásunk. Kifogásunk csak amiatt éri, mivel meg nem mondja, hogy a Jakabfiak hogyan s miként jutottak a széplaki szőlő birtokába. Azt hisszük alig szenved kétséget, hogy ez is királyi adomány következtében történt, úgy mikép Vödriczen, hol a király nem városi, de várterületet adományozott Jakabnak. A Széplakon adományozott szőlő a várhoz tartozhatott, s amint a két Vödricz-közben egykor a várispánsághoz tartozó erdő-csőszök tanyáztak, úgy tanyáztak Széplakon szőlőmüves-jobbágyok. E nézetben megerősít IV. László királynak egy 1288. évi okmánya. Ő tekintettel azon nagy károkra, melyeket a pozsonyi polgárok a cseh király pusztítása következtében szenvedtek, nekik Széplak falut adja, *melyben a pozsonyi vár vendégnépe* lakott.[2]) És IV. Lászlónak ezen adományát

[1]) Meg kell e helyen még jegyeznünk, hogy Pozsony város határában a Récsei út irányában ma is *Lang-Schöndorf* nevű szőlők vannak. Nincs kizárva, hogy okmányunkban ezen területről van szó s akkor annak közleményéhez még kevesebb gáncs férhetne.

[2]) consideratis ipsorum (civium) inediis et paupertatibus, ut hy, qui de nostris civibus aufugerant, in eadem redirent civitatem, et per hoc ipsa eadem civitas nostra Regalis ampliari valeat et augeri, quandam villam Zeplak vocatam circa Posonium existentem, *in qua hospites castri Posoniensis resident et morantur,* memoratis civibus nostris de Posonio adományozza. Ered. okl. a pozs. városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV. 309.

megerősítette 1292-ben III. Endre király.[1]) Sőt 1297-ben elrendeli Széplak helységnek Pozsony városával való egyesülését, azon czélból, hogy Pozsony városának megfogyott lakossága ekkép új néppel gyarapodjék, másrészt pedig, hogy Széplak lerontandó házainak anyagából a város bástyái megerősíttessenek.[2])

A mondottakból tehát eléggé megbizható tudomást szerezhetünk a mai Pozsony Árpádház-korszaki területének a várhoz, illetőleg a várispánsághoz való viszonyáról. Midőn azt látjuk, hogy a mai Vödricz nem várföld, a mai Széplak-utcza tájéka már várföld, míg a dunai rév mint királyi haszonvétel, a főispán és a papurak jogbirtokába megy át, akkor okvetlenül azt kell hinnünk, hogy a városi területnek ilyszerü birtokjogi alakulása különös körülményeknek a következménye. A dunai rév, királyi haszonvétel lévén, a dolog megértésében mi nehézséget sem tehet. De már az feltünő, hogy a várhoz legközelebb esett városi terület, a Váralj, nem a várnak földe volt, úgy mint Széplak avagy a két Vödricz közt fekvő erdőterület, mert mindenesetre legkevésbbé eshetik nehézség alá annak felvétele, hogy valamely vár a vele közvetlen szomszédságában levő földet a magáéként elfoglalva tartotta.

Valóban nem is szenved kétséget, hogy rendes viszonyok között a mai Váralj más mint várföld nem lehetett volna. És minthogy ez még sem volt várföld, abból a viszonyok nem rendes voltára kell következtetnünk. Állottak pedig

[1]) Ered. okl. a pozs. városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 65.

[2]) Hospitibus nostris in civitate Posoniensi existentibus de munificentia Regia graciam duximus faciendam, ut populi de villa *Zceplok* existentes, se in civitatem nostram Posoniensem transferre debeant causa commorandi, illa et eadem libertate gaudeant, qua alii cives nostri de Posonio gratulantur, et omnia edificia dictorum populorum tam in lapidibus, quam in aliis constructa pro municione civitatis nostre antedicte duximus deputanda. Ered. okl. a pozsonyi városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 170.

ezek nézetünk szerint abban, hogy a várispánság szervezésekor a váraljai terület már el volt foglalva, tehát a vár számára ki nem hasíttathatott. Mikép az előző előadásból tudjuk, a pozsonyi vár felépülése megelőzte a honfoglaló magyarokat. A vár alján az ősi Pozsony már gyarapodóban volt, még mielőtt a magyar hódító kezeire került. A vezérek egész korszakán át a vár és a Váralj viszonya meghatározatlan maradt. Nem is volt rá ok, hogy a viszony tüzetesebben meghatároztassék, mert a honfoglaló magyarok várispánsági intézményeket nem létesítettek, sőt tekintve harczmodorukat s lovasságra alapított hadierejüket, nem is létesíthettek. A hazában talált várakkal és váraljakkal szemben gyakorlati eljárásuk az volt, hogy a várakat hatalmukba ejtették s maguk számára biztosították. A váraljak lakosságával szemben pedig úgy határoztak, hogy azok békés meghódolás esetén nyugton hagyattak falaik között és birtokaik, fekvőségeik élvezetében.[1]) Pozsonynál is bizonyára ugyanez a hadi praxis emelkedett érvényre. A vár magyar kézre került, a Váralj lakossága háborítlanul hagyatott. Midőn aztán a monarchia megalapításakor Sz. István a várispánságot létesítette, ennek földei kihasításában tényleges jogokat nem sérthetett. Bizonyos, hogy oly nagy intézmények létreszólításában, milyenek a hadi várispánságok és a polgári vármegyék voltak, az alapító király vállaira súlyos gondok nehezedtek. Mert a várispánságok fenntartásához nemcsak jobbágyság, de ennek eltartására termő földek is kellettek. Igaz a nemzetségek által meg nem szállott földek roppant kiterjedésben állottak a király rendelkezésére az ország minden részében, de ezeknek kitudása s kimérése nem csekély zavarokat okozhatott s hogy mennyire kimélte a király a nemzetségek s a nemzetségi

[1]) Ez a Névtelen jegyző krónikájának minden lapjából kitűnik.

tagok birtokjogait, azt eléggé megérthetjük abból, hogy a várispánságok földei sehol sem képeznek egy tagosított complexumot, hanem mindenfelé, sokszor egész más politikai megyékbe eső dirib-darab földeket és majorokat.

A pozsonyi Váralj, de a városnak a Váraljtól odább keletre, a mai tulajdonképi városi területe is már *megszállott föld* volt, melyet a várispánság számára kihasítani nem lehetett. Széplak tája még lakatlan volt. Még csak a királyok korában kerülnek oda magyar vendégnépek, kétségtelenül azon czélból, hogy bortermeléssel járuljanak a várispánság szükségleteinek kielégítéséhez. Széplak tájának a vári kötelékbe való felvétele által a király személyes birtokjogokat nem sértett.

Különben a városi területnek a várhoz való viszonya közelebbi ismeretét az adatok elégtelensége ez időszerint még nem teszik lehetségessé. De egy kérdésre, azt hisszük, már is felelhetünk egész határozottan. Arra a kérdésre t. i. hogy a pozsonyi várnak a városi területtel való közvetlen érintkezése következtében minő befolyást gyakorolt a város községi gyarapodására s anyagi eszközeinek felvirágoztatására?

Hazánk egyik elsőrangú történetbuvára e kérdésre nem kedvezőleg válaszol. Nézete szerint a hadiszervezet nem kedvező a polgári életnek s nem is szolgálhatott a polgári élet fejlesztésére, egy oly időben, midőn az akkori fogalmak szerint a fegyvert viselő osztály az ipart és kereskedést magához méltónak nem tartotta, és azért az ebbeli foglalkozást csak szolganép kezére bizta. A városokat és kiváltságos helyeket lakó polgárság ez okból mindig úgy fogta fel helyzetét, hogy a véderő főtisztviselőiben nem látta érdekeinek előmozdítóit, hanem inkább elleneseit.[1])

Hogy voltak Pozsonyban is idők, mikor a város és a vár nem békés együttélésnek örvendtek, azt ha az irott

[1]) Pesty: *A várispánságok története,* 134, 135 ll.

18. A pozsonyi dom tornya a várhegy felöl.

történelem nem is mondaná, az irásnál is hivebben és szavahihetőbben hirdeti egy hatalmas emlék, mely városunk épülettömegei fölé büszkén emelkedik. Koronázási domunk tornya az, mely mikép látni fogjuk, még az itt tárgyalásban levő időszakban épült fel. E dom-torony néma merev-

sége daczára is valóban minden krónikánál érdekesb regélő. Csak meg kell figyelnünk helyzetében és constructiójában, hogy vallomását megértsük. Midőn a bécsi Sz. István-templom nagyhirű kiépitője Schmidt tanár tornyunkat elitélőleg „építészeti szörnyeteg"-nek nevezte, azt csakis az architectus szemeivel tekintette és birálta meg. Csakhogy ez a birálat nagyon egyoldalú és igaztalan. Mert a torony egészen más felfogást igényel. Mondottuk, hogy azt helyzetében és constructiójában kell tekintenünk. Alapjai mélyen benyúlnak az egykori város-árok posványos talajába, úgy annyira, hogy ha városunk e része valamikor nivelliroztatni fog, a torony egész földszinti része föld alá kerül. Alapjától fel tetejéig egyformán zömök és nehézkes. Alsó része, hol a tornyok rendszerint át vannak törve, hogy ajtón vagy portán az emberek ki- s bejárjanak, se ajtóval se portával nem bir. A két ablaknyilás, mely földszinti részében látható, nem eredeti ablak, hanem utóbb készült, hogy a sekrestye papurai világosságot kapjanak zsolozsmáik olvasására. Felsőbb részeiben is kevés nyilása van, az első emeleten, meg az éktelen sisak közelében, melyet az értelmetlenség és izléstelenség rakott rá csúfságúl. És még inkább kell hogy feltünjék belső szervezete, az a sajátossága, hogy nincs felvezető lépcsője, mert ami lépcső felvezet emeleti részébe, az már a tornyon kivül van s későbbi építmény,

19. A pozsonyi dom tornyához épitett lépcsőház.

úgy hogy világos, hogy azok, kik e toronyra jutni akartak, eredetileg csak kötélhágcsón juthattak oda. És miért mindez a különösség? Semmi egyéb miatt, mint azért, *mivel e torony eredetileg és tulajdonképen harczias czélra, erőd-toronyul épült.*

Amennyire az egykorú és közelkorú krónikákból tudjuk, Pozsony leginkább a vízi oldal felől lett megtámadva, de bizonyos, hogy a hegyi oldal felől is látta magára az ellenség tömegeit zúdulni. Akár az egyik, akár a másik oldal felől lett legyen ellene az ostrom intézve, annyi bizonyos, hogy ott, hol a dom erődtornya áll, legkevésbbé érhette külső ellenségtől veszedelem. A terrenum, mely itt a város és a várhegy közé szorul, nem olyan, hogy nagy csapatok ostromát lehetségessé tette volna s amellett kettős tűznek is lett volna ilyen ostromlósereg kitéve: a város és a vár felől. Ebből eléggé megérthető, hogy a zömök templomtorony nem is a külső ellenség, azaz nem a távolból ide jött ellenség ellen épült, hanem igenis a közelben levő, azaz a belső, vagyis jobban mondva a felső ellenség ellen. Azon ellenség ellen, *mely a várban tanyázott* s onnan intézhette támadását az alantas város ellen. Tornyunk eszerint mint gránitba vésett hieroglyph hirdeti a várkatonaság és a városi polgárság közt lefolyt harczokat, mit ha megértünk, nemcsak az építészek itéletének egyoldalu szigorán kell enyhítenünk, hanem el kell ismernünk azt is, hogy a várnak közelfekvése nem volt mindig üdvös a városi jólét és gyarapodás fejlődésére.

De azért a történelemnek egyéb tanusága iránt sem lehetünk elfogultak. Ha ugyanis áll, hogy a vár felől kitört vihar egyes esetekben a város pusztítását vonta maga után, akkor áll az is, hogy épp a várnak oltalma és őrködése mellett indulhatott a város békésebb fejlődésnek. A középkor a lovagság kora volt, ám nemcsak a nemesebb értelemben vett lovagságé, hanem ama rablólovagságé is,

mely annyi véres nyomát hagyta maga után a történelemben, nálunk is másutt is. Csak forgatni kell kissé a világtörténelem lapjait, hogy fogalmat kapjunk a fékvesztett hatalmaskodás garázdálkodásáról s azt hisszük könnyen meg fogunk barátkozni a gondolattal, hogy a városok és helységek történetében az állandó garnisonoknak nagy érdemeik is lehetnek. A kard nem jelenti mindig a pusztítást, a fellegvárak nem mindig azonosok a nép és polgárság szabadsága fölé kerekedett zsarnoksággal. Ezért kell, hogy szelídebben itéljük meg a katonai institutiókat ott, hol azok értékét a culturtörténelem mezején mérlegeljük. Látni fogjuk, hogy Pozsony városa is nem egyszer éppen várának köszönhette menekülését.

Egyébiránt a várispánsági institutió mint ilyen, amúgy sem volt tartós életü. Nagyon gyorsan rendült meg alapjaiban és kezdett gyöngülni hatásában. A XIII. század végén már alig is lehet szó róla és semmisem jellemzi megbénultságát jobban, mint III. Endrének nyilatkozata egyik 1299. évi oklevelében. E szerint ő a fel-abonyi *várjobbágyokat* azért menti fel első és eredeti állapotjukból és teszi őket országos nemesekké, *hogy a harczosok száma szaporodjék.*[1]) Tehát a várjobbágyság, mely a várispánsági intézmény lényege szerint a monarchia *született katonasága* volt, a XIII. század végén már annyira nem volt az, hogy nemesíteni kellett, miszerint újból eredeti rendeltetésének megfelelhessen.

Amellett mi még azt is tartjuk, hogy a várispánság mint katonai intézmény még az esetre sem akadályozhatta volna meg Pozsony felvirágzását, ha mint intézmény kevésbbé gyöngült volna is meg. Mert Pozsony épp geografiai fekvésében birta fejlődésének biztosítékát. Alig lehet valami tanulságosabb, mint egy a terrenum alakulását hűen feltüntető térkép. Azt látjuk ezen, hogy a Kis-Kárpátok

[1]) *ut numerus Bellatorum augeatur.* Fejér: *Cod. Dipl.* VI. II, 190.

éjszakkeleti hajlásukban két termő talaju síkvidéket választanak el, melyet egyfelől a Morva, másfelől a Vág határolnak. A Morva- és a Vágvölgyek népek és áruk számára külön közlekedési utakat képeznek, tehát elejétől fogva történelmi hivatással birtak. Ezt eléggé hangsúlyoztuk már Pozsony ó-kóri történetének vázolásánál. Ott figyelmeztettünk arra, hogy Maásztnál és Stomfánál római nyomokra bukkantak, s így bizonyos, hogy a római hadút, mely mindig kereskedelmi út is volt, ott haladt el, hol ma a pozsony-stomfai országos út halad. Másfelől Sz.-Györgynek, Bazinnak, Modornak a középkoron át elfoglalt városi és kereskedelmi pozitiója meg váltig afelől győz meg, hogy a Vágvölgy nagy kereskedelmi útja összeesett a pozsony-modori országos úttal. Hogyan van az, hogy a morvavölgyi út Stomfától nem egyenest Dévénynek vette irányát, amidőn ez által a Morvának a Dunába való torkolatát érte volna el? Nem is szenved kétséget, hogy a morvavölgyi útnak ez lett volna természetes végkiágazása, ha útközben oly akadály nincsen, mely az életet és a forgalmat a Kis-Kárpátok mindkét lejtőjén más irányba nem tereli. A stomfai út Bisztriczen alúl tér ki Dévény irányából s közeledik negyedkör alakjában Pozsony felé. A dévényi Nagytető állja útját meg a Hidegkúti hegység. Ez előtt hajolt meg a barbár, a római és az ezekre következett mindenféle culturnép. Előtte hajoltak meg a modern mérnökök is, kik a magyar királyi állami vasút vonalát itt kiépítették. És így a Közép-Duna meg a Keleti-tenger közt fekvő két nagy átjáró-völgy kijáratai *sajátszerüen éppen Pozsonynál egyesültek s adtak e helynek jelentőséget,* épp úgy, amint az Alpeseken át vezetett hadi és kereskedelmi utak mindama helyeken, hol egymást keresztezték avagy folyóvíznél végződtek, maig virágzó nagy városokat létesítettek.

VI.

A vallásos élet. Az őskereszténység. A pozsonyi avar püspökség kérdése.

A római legionarius, ki karddal és pilummal terjesztette az imperium nagyságát, nemcsak hódító, de civilisator is volt. Útjai nemcsak hadi, hanem kereskedelmi utak is voltak. Ahol hódított és földet foglalt, ott telepített is és telepeibe bevitte a római műveltséget. Így történt hogy hazánkban is a rómainak beköltözésével és állandó letelepedésével a nyugati civilisatio csirái megfogamzottak. Akár a római Pannoniát, akár a római Daciát tekintsük, itt is ott is a római cultura számos jelenségével találkozunk. A telepek helyén municipális élet kezdett ébredni. Mindenfelé a római jogszolgáltatás lépett érvényre. A társadalmi viszonyok egészen átalakultak. A kereskedelmi életet megélénkítette a nagyszerű úthálózat. Művészet és fényűzés nyomon haladt az előbb említett tényezőkkel. Amphitheatrumok, vízvezetések, hideg- s melegfürdők nélkülözhetetlen életszükségletekké lettek s habár óriási volt is a különbség Róma és a vidéki fővárosok: Carnuntum, Aquincum avagy Sarmizegetusa között, úgy mégis ezek mindegyikében a nagy Rómának halvány visszfényére rá lehetett ismerni.

Ám ha a mondottak szerint a római legionarius enynyire hordozója volt a római műveltségnek, akkor nyilván meg sem lephet az, hogy a vallásos életnek is ő volt terjesztője az elfoglalt új tartományokban. Ha Pannonia és Dacia feliratos emlékeit vizsgáljuk, legott észrevesszük, hogy mikép terjedtek a római ezredek katonái által, a tőlünk legmesszebb eső tájak vallásos cultusai. Római, syriai. perzsa istenségek neveit olvashatjuk le a fogadalmi oltárokról, aszerint amint hazánk helyőrségei italiai avagy ázsiai csapatokból állottak.

De mindezen vallásos emlékek között leginkább az ragadja meg figyelmünket, hogy köztük a *keresztény* emlékek sem hiányoznak. A lezajlott római világnak nálunk hátrahagyott kő-, tégla- és üvegemlékei között az *őskereszténységnek* kétségtelen emlékeit is találjuk. Egy Daruvárott előkerült téglán a labarum Constantini ☧ és a kezdetet és véget jelentő görög α—ω betűk láthatók.[1]) Egy ugyanott talált kőtöredéken ugyancsak a labarum Constantinit látjuk.[2]) Egy Sziszeken előkerült lámpán a labarum mint bélyeg szerepel.[3]) Az ugyane városban szinre került nagyszerű kőkoporsó feliratos táblájának fülei Krisztus-monogrammákkal diszítvék.[4]) Az ugyanott kikerült Felicissima-féle síremlék szintén Krisztus-monogrammal és α—ω-val van ékesítve.[5]) Mindezek az őskereszténységnek mindmegannyi valódi, elvitázhatatlan ereklyéi.

---

[1]) Ljubić: *Inscriptiones quae Zagrabiae in Museo Nationali asservantur,* 1876. Boynychich: *Arch. Ért.* XIII, 25.

[2]) Ugyanott.

[3]) Ugyanott.

[4]) Gruter: *Inscriptiones antiquae,* 1060, 1. Farlati: *Illyricum sacrum,* V, 319. Muratori: *Thesaurus veterum Inscriptinoum,* 1941, 7. Mommsen: *Corpus Inscriptionum Latinarum,* III. I, 516. l. 3996. sz. Marsilius: *Danubius Pannonico-Mysius,* II. tab. 44. Krainz: *Mittheilungen für Krain,* 1859, 44. Rómer: *Arch. Értesítő,* III, 251—252. Azonkiv. Ljubić és Boynychich fenntidézett helyeken.

[5]) Mommsen: *Corp. Inscript. Lat.* III. I, 506. 3996. a. sz.

A dunántúli magyar vidéken Pécsett előkerült tégla-sarcophag nyeregtetője két átellenes oldalán belűl a csontváz fejénél és lábainál szintén két köralakba foglalt festett Krisztus-monogramm volt szemlélhető.[1]) Kétségtelen, mert a feltalált sírok is bizonyitják, hogy a pécsi hírneves kubikulumot, mely az Alpeseken innen levő tartományokban párját ritkítja, egy IV. századi keresztény coemeterium vette körül.

A Pécstől odább éjszaknyugatra eső Szombathely, a régi római Sabaria, Sz. Márton toursi püspök és Sz. Leonian viennei apát szülőhelye még szaporább lelőhely. A sabariai temetőhelyiségek negyedikébe temetkezettek, mely valószinűleg Galerius császár után következő korból való, a Krisztusmonogrammát már többször használták. Egyik hazai régiségbuvárunk állitja, hogy ahol e helyt csak talált felirást, mindegyikén rajta látta ezen monogrammot.[2])

A sabariai őskeresztény síriratokból a magyar nemzeti muzeum is őriz hármat,[3]) kettőt pedig — Krisztus-monogrammal — a vasmegyei régészeti egylet muzeuma Szombathelyt. Egyik két festőé, a másik Aurelianus és Leo tejtestvéreké.[4]) Egy ötödik ilyen ó-keresztény sírkő, a Florentinusé, ki requiem adcepit in Deo Patri nostro et Christo eius, elveszett ugyan, de hiteles feliratát fenntarták epigrafistáink.[5])

A nemzeti muzeumban ritka kincsül őrzött hires áldozati üvegcsésze, a vas diatretum kétségtelenné teszi, hogy

---

[1]) Koller: *Prolegomena in hist. Episcopatus Quinqueeccles.* XIV. tábla, 7. áb. Czobor: *Arch. Értesítő,* XIII, 175.

[2]) Varsányi: *Arch Értesitő,* IV, 218.

[3]) Desjardins-Rómer: *Acta nova Musei Nationalis,* 135. 207. 208. sz. Mommsen: *Corp. Inscript Lat.* III. I, 4190. 4217. 4220. sz.

[4]) Mommsen i. h. 4218. és 4222. sz. Lipp: *A vasmegyei rég. egyl. évi jelentése,* 1874. LXV, 32—LXIX, 36. sz. 86—88. ll. Czobor: *Arch. Ért.* XIII, 176.

[5]) Gruter: *Inscript.* 1052, 12. Mommsen: *Corp. Insript.* III. I, 4221. sz.

a szegszárdi sarcophag is, melyben ezen üvegedény előkerűlt, ugyancsak ó-keresztény.[1])

Ilyformán tehát az ó-keresztény műemlékek és sírok a Dráva-Szávaközben a legszaporábbak, a dunántúli vidéken pedig Szombathelyt, Pécsett és Szegszárdon kerültek elő és ezzel nagyjában megismerhetjük azt a területet is, a melyig az első kereszténység végső hullámárja a római korszakban elhatolt. E területnek legkülsőbb határa nem éri el Kelet-Pannoniában a Balatont, Nyugat-Pannoniában nem a Rábát. Sem az aquincumi, sem a bregetiumi és a mi e helyt különösen kiemelendő, sem a *carnuntumi* gazdag római régiségtelepeken ilyes ó-keresztény emlékek eddigelé elő nem fordultak.[2]) A mi feliratos és alakos emlékek itt előkerültek, mind Róma pogánysága mellett bizonyít.

Egyébiránt az érintett leleteknek megfelelőleg maga az irott történelem is híven elénk tárja a vallásos művelődés áramlatának előhaladását. Történeti adatok hirdetik, hogy *Sirmiumban*, a mai Mitroviczán, *Mursaban*, a mai Eszéken, *Sisciában*, a mai Sziszeken, *Petoviumban*, a mai Pettauban őspüspökségek állottak fenn.[3]) De nincs egyetlen adatunk sem arra, hogy püspökség létezett volna akár Sopianaeban, a mai Pécsett, akár pedig a pannoniai Felső-Duna valamelyes helyén. Sopianaeban létezett ugyan sűrű kereszténység, de ezzel szemben is értjük, hogy itt külön püspökség nem alakult. A sirmiumi és a sisciai dioecesisek egyaránt elvonták tőle a hatáskört. Már sokkal előnyösebb volt e tekintetben Sabaria, a mai Szombathely helyzete. Közepes

---

[1]) Kubinyi: *Szegszárdi régiségek,* 1857.

[2]) A német-óvári *Carnuntum-Muzeum* régiség-tárgyai között előjő ugyan egy ☧ bélyegű agyaglámpa is, de minthogy egy ily tárgynak olyan helyi jelentőséget nem tulajdoníthatunk mint egy sarcophagnak, azért e lámpát nem is tekinthetjük oly érvnek, mely fenntebbi állításunkat megczáfolhatná.

[3]) Hansiz: *Germania Sacra,* I, 21. Fejér: *Cod. Dipl.* I, 56. 62. 72.

helyt foglalva a noricumi, dalmát és sirmiumi püspökségek között, egy itt alapított püspökségnek alkalmas működési tere jutott. Ez okból ennek tényleges létrejöttét gyanítják is iróink,[1]) míg tényleges létezettségét az bizonyítja, hogy a 326-ban tartott triminumi zsinaton Mogasius püspök is megjelent Sabariából.[2])

A sabariai püspökség teljesen megfelelhetett a Dráván innen levő Pannonia vallásos szükségleteinek s nem forgott fenn ok arra, hogy akár Bregetiumban, a mai Ó-Szőnyben, akár Scarabantiában, a mai Sopronban, akár Salvaban, a mai Esztergomban, akár pedig Arabonában, a mai Győrött püspökség keletkezzék[3]) és így világos, *hogy a mai Pozsony helyén is nemcsak püspökség, hanem egyátalán kereszténység sem létezett a római időszakban.*

Pozsony amúgy is kiesett amaz útból, melyen az őskereszténység Pannoniában elterjedt. Az őskereszténységnek útja Pannoniában az első századokban az volt, amely későbben a honfoglalás után a X. században. Az út két ellenes irányról, nyugatról és keletről kiindulva, országunk belsejében találkozott, ami természetes is, ha hazánk földrajzi fekvését tekintjük. Mint olyan földdarab, mely a nyugat- és a keletrómai császárság, Italia és Byzancz közé esett, a culturát s az új vallást is a két ellentétes világtájék felől kapta. A X. században a nyugati befolyás vergődött túlsúlyra a keleti felett, amint azt a latin egyháznak domi-

[1]) Haynald a Wetzer-Welte-féle *Kirchenlexicon*-ban, IV, 661. Schrödl ugyanott, VIII, 73. Lányi: *Egyháztört.* I, 31.

[2]) Harduicus: *Collectio Conciliorum* czímű művében és *Tud. gyűjtemény* 1824. évf. IX. füz. 62. l.

[3]) A *bregetiumi* és *scarabantiai* püspökségeket Szalágyi említi: *De statu Ecclesiae Pannoniae* czímű nagy műve III. könyvében, valamint Lányi is *Egyháztörténet*-ében I, 31; a *salvai* püspökséget pedig Rupp: *Magyarország helyrajzi történeté*-ben I. I, 3. Hogy egyik is másik is mily tarthatatlan alapon, kiviláglik Hansiz művéből: *Germania Sacra*, I, 21. *Arabonát* illetőleg pedig lásd *Magyarorsz. egyházi földleirása* czímű művünket, I, 309—313.

náló terjeszkedése bizonyítja. Az első századokban megfordítva, a keleti befolyás volt az erősebbik, amint azt megint az arianismusnak hazánkban történt felvirágzása hirdeti. Photinus és Germinus szerémi püspökök arianusok voltak s így Sz. Ambrus személyes megjelenésére volt szükség, hogy Sirmiumban Anemius katholikus püspök helyet foglalhasson. A két Moesia és Dalmatia, részben pedig Noricum képezték a területi kapcsot, mely Pannoniát a két vallási nagy tűzhelyhez csatolta.

Az őskereszténység ellentétes útjai meglehetősen abban a völgyben találkoztak egymással, melyet a Drávának folyása jelez. Mint mondtuk a Balatonig fel egyik út sem hozta az új vallást. Ez hogy történjék, új politikai helyzetnek kellett bekövetkeznie: a frankok birodalmának a Közép-Dunához kellett eljutnia.

A Karolingok fegyvereinek dicsősége ugyanis új irányba terelte a keresztény eszméknek áramlatát. Ha nem is tudjuk kimutatni, mégis több a valószinűnél, miszerint a régi Pannonia jobban éjszakra fekvő egynémely területe belejött a vallásos átalakulás körébe. Mi lett alatta az egykori római határtartományban tényleg kereszténynyé, nem tudjuk ugyan, de tudjuk, hogy akkor Carnuntum már pusztulásnak indult volt, s tudjuk, hogy a Nagy-Károly által legyőzött avarok a kereszténységnek elfogadására önkényt jelentkeztek.[1])

Nagy-Károlyra nézve alig lehetett valami örvendetesebb mint ez az ajánlkozás. Mert csakis a kereszténységnek elfogadása biztosíthatta állandóan az idegen faj területét birodalma számára. Ami avarság túl a Dunán volt, az el

[1]) Tudun khán követsége megjelenve kijelentette, quod idem Tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet, et ejus ordinatione christianam fidem suscipere. *Annales Bertiniani* ad an. 795. Azonkivül lásd *Eginhardi Annales* ad an. 796.

is fogadta a kereszténységet,[1]) ám e nemzetnek a Dunán innen is nagy része lakott, melynek területe most épp úgy nem került a frank világbirodalomhoz, amint nem került volt a rómaiak alatt sem. Kell valami kényszerítőnek lennie a vidékek földrajzi situatiójában, midőn látjuk, hogy az egyenlő erélylyel egyenlő cselekvésre bírta a rómait meg a frankot. Amint Róma megelégedett a Dunán innen tanyázó barbárság clienteláris függésével, úgy elégedett meg Nagy-Károly is a Duna balparti avarság puszta hódolatával. És pedig nem mintha a frank a rómait akarta volna utánozni, hanem mivel a vidékek földrajzi characterében oly kényszerítő erő nyilatkozik, melynek a hadvezérek épp úgy mint a politikusok önkénytelenül alárendelik lángeszöket.

Ha egy nagyhírű franczia iró a Morva és a Vág közt fekvő földrészt is a frank birodalomba bekeblezettnek állítja[2]), bizonyára csak oly állítást irt le, melyet egykorú s szavahihető tanúval igazolni nem tud.[3]) De nem is nehéz állításának ellenkezőjéről meggyőződnünk. Az avar háborúnak egyik következményeül a keleti és déli márkák felállítását kell tekintenünk. Azt látjuk, hogy a déli márka Friault, Istriát, Liburniát, Dalmátia frank részét, Karantániát vagyis a mai Karintiát, Krajnát, Tirol és Stiria némely részeit foglalta magában, Pannoniából pedig a mai horvát-szlavon részt vagyis a Dráva és Száva között fekvő

---

[1]) *Epistola Alcuini ad Carolum Magnum*, an. 796.

[2]) Thierry Amadé: *Attila fiai és utódai története*, Pest 1865. 367. l.

[3]) Eginhard in *Vita Caroli Magni*, cap. 15. igaz *adpositam in altera Danubii ripa Datiam* is az elfoglalt tartományokhoz számítja, ám világos, hogy ezzel mást sem akar mondani mint azt, hogy a frank fegyver a Dunán túl is győzedelmeskedett. Ez eléggé kitetszik aquilejai Paulinusnak ama költeményéből is, melyet Erich friauli herczeg halálára irt, s melyben a Nagy-Károly által szerzett új tartományok terjedelmét világosan kiemeli. Pertznél in *Eginhardi Vita Caroli M.* p. 37. Azonkív. lásd Dümmlernél: *Die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches*, 14—15 ll.

területet. A keleti határgrófság pedig Alsó- és Felső-Pannoniát a Drávág, valamint a mai Ausztriát a Traungauval együtt. E keleti grófság határa nem nyúlt át a Morván s így Pozsony-, Nyitra-, Trencsénmegyék nem is tartozhattak a frank birodalomhoz.

Miután a Dunán innen levő avarok, mikép mondottuk, a kereszténység felvételére jelenkeztek, önmagától kitetsző, hogy ők az új vallást csakis nyugattól kaphatták. Nem annyira azért, mivel közelebb estek a nyugati kereszténységhez, hanem főleg azért, mert a nyugati kereszténység a népek térítésében az életrevalóbb kovászt képezte. Byzancz a térítésben is sokkal lanyhább volt, semhogy pogány népek sikeres térítőjévé válhatott volna. Sőt azt kell sejtenünk, hogy Byzancz az avaroknak pogányságban való maradását inkább óhajtotta, semmint christianizálását. Mert tudta, hogy a kereszténység felvételével létrejön a kapocs, mely ezt az ősi barbárságában rettenetes fajt a nyugati birodalomhoz végleg csatolja. Ellenben a *pogány* avarság a frank szomszédságában mindig veszedelmes népelemet fogott volna képezni. Csakhogy mindezt épp oly jol átlátta Nagy-Károly is s azért sietett a kedvező viszonyokat politikája és birodalma javára felhasználni.

Azt fel nem tehetjük róla, kinek politikája csupa eszélyesség volt, úgy amint fellépése csupa erőre és elhatározottságra mutatott, hogy az avarság ügyében akkép intézkedett volna, miszerint e nép számára a maga birodalma határain kivül állított legyen fel püspökséget. Azért nem is osztozhatunk azon régibb s újabb történetírók nézetében, kik szerint az általa felállított avar püspökség székhelye *Pozsonyban* volt.[1])

Különben is, ha az állítás alapját kutatjuk, könnyen

[1]) Így írja Schröder (*Geschichte Karl des Grossen*, Leipzig 1850. 100. l.) és utána Ivánffi (Orsz. rég. társ. 1879—85. *Évkönyve* 167. és 171. l.), hogy

győződhetünk meg annak tarthatatlanságáról. Nem máson alapszik az, mint II. Jenő pápa egyik levelének téves magyarázatán. E levél az, melyre Piligrim passaui püspök hivatkozott akkor, mikor a maga hierarchikus suprematiáját a szentszéknél kieszközölni törekedett. A újabb történetirók közt már jóformán átalános nézet, hogy az itt szóban levő pápai bulla magának Piligrimnek hamisítványa.[1]) Nem forog fenn ok arra, hogy mi e helyt Piligrimnek akár ezen, akár pedig egyéb, kieszközlendő egyházi fennhatósága ügyében felmutatott levelének hitelességét kutassuk, mert ha e levelek még oly hamisak is, annyi bennök okvetlenül igaz, hogy a helynevek és a létezett püspökségek dolgában bennök csalárdság fenn nem foroghat, mert ezek költésével Piligrim maga álczázta volna le hamisítványait egy oly időben, midőn még okvetlenül emlékezniök kellett az embereknek arra, hogy ily személyek s ily püspökségek léteztek-e vagy sem? E szempontból kiindulva tehát bizonyos, hogy II. Jenő idevágó oklevelében is a személyek és a geografiai terminusok valók.[2]) Ilyen terminusok a levélben megnevezett

---

„II. Jenő pápa Avaria püspökéül Theodorikot nevezi ki s annak székhelyéül *Pozsonyt* tűzi ki, Anno salzburgi érsek joghatósága alá rendelvén őt.“ Ugyancsak Ivánffi szerint „Arno avar püspök, *Pozsonyban* lakott.“ (*A régészet Mosonymegyében*, 21. l.) Patuzzi (*Geschichte Oesterreichs*, 1881. I, 15) azt irja N.-Károlyról: „Zu *Pressburg* errichtete er ein Bisthum.“

[1]) Dümmler: *Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch*, Leipzig, 1854. Hunfalvy: *Ethnographie v. Ungarn*, Budapest, 1877. 197. 208. 412. ll. Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 108. Krones: *Handbuch der Gesch. Oesterreichs*, Berlin 1876. I, 590. Pritz: *Geschichte des Landes ob der Enns*, I, 416—418. Kleimayrn: *Nachrichten von Juvavia*, 76. l. Blumberger: *Archiv für Geschichte*, Wien 1828. 71. sz. 376. l. és *Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, III, 363. Thierry ellenben valódi gyanánt veszi, amint már előtte Filz (*Wiener Jahrbücher der Litteratur* 1835. évfolyama 63—65. ll.), Rettberg (*Kirchengesch. Deutschlands*, II, 561), Safarik (*Slavische Alterthümer*, II, 469—470.) és Gebhardi (*Geschichte des Reichs Hung.* I, 341.) hitelesül elfogadták, bár Filz utóbb, 1843-ban (a *Museum Francisco-Carolinum* VII-ik jelentésében, 74—76. ll.) szintén a bulla ellen nyilatkozott.

[2]) Ily értelemben nyilatkozik Hunfalvy is. *Ethnographie v. Ungarn*, 259. l.

azon püspökségek, melyek püspökeihez a levél intézve lett. Ezek Rathfred *favianai*, Method *speculijuliumi* másképp *soriguturi*, Alvinus *nitravai* és Anno *vetvari* püspökök. Szól ezek mellett e levél még Tutund és Moymar fejedelmeknek valamint Hunnia, másképen Avaria és Moravia népe előkelőinek és katonáinak is.[1]) Hogy Faviana és Nitravia hol keresendők, tudjuk. Az egyik Bécsnek, a másik Nyitrának felel meg. Azonban annál eltérőbben magyarázták a másik kettőt. Speculijulium alatt ugyanis némelyek Olmüczet, mások Dévényt értették. S ez utóbbi vélemény vallói közül többen *Vetvar* alatt *Pozsonyt* vélik sejteni. Ám hogy minő joggal, legott látni fogjuk.

Hogy Speculijulium Dévény, oly nézet, mely valóban minden alapot nélkülöz. Nem egyéb az, mint egy esetlen névmagyarázat, mely azon alapszik, hogy az ember a dévényi várhegyről, mint egy alkalmas kilátóhegyről a körülfekvő tájat szépen átláthatja.[2]) Dévénynek multja, a mennyire csak ismerjük, legkisebb jogosultságot sem ad azon nézetnek, mintha területén valaha püspökség létezett volna. Már sokkal többet mondó azok nézete, kik Speculijulium-ot Morvaország mai fővárosára magyarázzák.[3]) Nézetünk szerint is az csakugyan *Olmücz*-nek felel meg.

Ami pedig *Vetvart* illeti, neve már magában véve ellentmond annak, hogy azt akár a Vratislavia, akár a Bresburg avagy a Pozsony névvel azonosítsuk. A névnek

---

[1]) Gevoldnál: *Chronicon Reicherspergense*, 1611. Ludewignál: *Scriptores rerum Germanicarum*, II, 852—360. Hansiznál: *Germ. Sacra*, I, 149. Fejérnél: *Cod. Dipl.* I, 153. Újabban Dümmlernél: *Piligrim von Passau*, 115–117. ll. Részleteket közölt belőle Thierry *Attila fiai s utódai történelmében*, 377—378. ll.

[2]) Jornandes *(De rebus geticis*, Migne-féle párisi kiad. in *Patrologiae cursu completo* LXIX. kötetében 1289. l) említi a *Hunnivar*-t.

[3]) Timon és utána Pray *Vetus Varinum*-nak olvassák. *(Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, 286. l.) s ugyancsak e szófejtés alapján magyarázták többen *Óvárra* és pedig *Magyar-Óvárra* Fessler *(Gesch. v. Ungarn*, I, 157.), *Német-Óvárra* Fényes. *(Magyarország Statistikája.)*

utótagja, a *var*, kétségtelenül hunavar eredetű,[1]) s így egymaga elég bizonyíték arra, hogy a név előtagjának, a *Vet*-nek is hason hunavar származásúnak kell lennie. Azért azok, kik azt a latin *vetus* megrövidítésének tartják[2]), inkább csak könnyed szójátékból, semmint tudományos meggyőződésből tehetik azt. A névképzések magyarázásában kell hogy elvünk az legyen, miszerint helynevek nem lehetnek különböző nyelvek conglomeratumai s ez okból ezen Vetvarról sem tehető fel, hogy az a latin és az avar nyelv szavainak összetételéből keletkezett volna, épp úgy, amint mondottuk, hogy a Bresburg név sem alakulhatott a szláv brod- és a német burg-ból.

Fájdalom, az avar nyelv épp úgy ment tönkre, mint civilisatiójuk minden egyéb emléke. Egy néhány koponyán, lószerszámon és ékszer-leleten, meg nehány kétes erődtöltésen kivül mivel sem bírunk, mi e hazánk területén harmadfél századon át tartózkodott népet velünk jobban megismertethetné. Csak annyit tudunk, hogy ott, hol ki-

---

[1]) Szalágyi fejezte ki ez értelemben nézetét, hogy e név azért ragadt Dévényre, quod ex ea partes in omnes, *velut e sublimi quadam specula prospectus esset* és Szalágyi e nézetét felhozza Pogán is *(Praepositura et Praepositi S. Martini alias SS. Salvatoris de Posonio,* 1855. 13. l.) Azonban e véleményre már Henszlmann tette a helyes megjegyzést, hogy a Specula Julii névnek alkalmazása a dévényi várra kevésbbé van kellőleg indokolva, mert ezen elnevezést különböző régi irók különböző helyiségre alkalmazták. *(Magyarország csúcsíves stylű műemlékei,* 1880. 77. l) Egyébiránt *Dévényre* magyarázza Speculumot Fessler is. *Die Geschichten der Ungern* I, 157.

[2]) Hansiz felhozza, hogy Aventinus és követői a Speculumjulii-t Juliomontanum-ra magyarázzák, melytől a megrövidített *Julmontium* azaz *Olomucium* keletkezett. Ez etymon ellen már Aeneas Sylvius kelt ki, s Hansiz is melléje szegődik. Hansiz szerint a név inkább *Speculunense*-nek irandó, mert Olmücz régente Holmunznak iratott, melynek értelme Holmont. Azt úgy fordították latinra, mint Mondsee-t Lunaelacense-re. A Hol = Höll-ből lett *Specus*, a Mont = Mondból *Lunense* s így az egészből *Speculunense*. Egyúttal elveti Lazi véleményét, mely szerint e helynév *Turnaviának* azaz Nagyszombatnak felelne meg. *(Germania Sacra* I, 147) Olmüczet fogadja el Gebhardi is. *Geschichte des Reichs Hungarn,* 1778. I, 341.

mutathatólag legtovább tartózkodtak, oly szavak maradtak fenn, melyek sem szláv, sem magyar szavak. A *vár, fertő* s *hanság* nyilván avar szavak, mert az első mellett maga a népnév bizonyít, a másik kettő mellett meg az, hogy e nevek nem avarsága esetére fel kellene tennünk, mit pedig nem hihetnénk, hogy e nép a Hanság és a Fertő tájain lakva, egyiknek sem adott legyen nevet. Valóban csakis tőlük vehette e két szót a később ide érkezett s még avarmaradványokat előtalált magyar, úgy amint az az itt talált szlávoktól vette át a Balaton szót. Nem valószinütlen tehát az, amit Hunfalvy állít, hogy a *Vetvar* névben a *vet* megfelel a vogul *vit,* a finn *vete* vagy *vede* szónak, mely azonos a magyar *víz*-zel, úgy hogy *Vetvar* annyi mint *Vízvár.*[1])

Ha csakugyan való volna e névmagyarázat, akkor a helynév keletkezési oka nem lehet más mint az, hogy az avarság vára vízzel volt körülvéve, avagy pedig, hogy oly víz közelébe esett melynek különös jelentősége volt. Egy vízzel körülvett avarvárat el is képzelhetünk a Fertő vagy a Hanság posványaiban, de azért még sem tartjuk valószinűnek, hogy egy olyan kitünően lovas nép, mint a milyen az avar volt, a Hanság vagy a Fertő süppedékes területére vonult volna vissza. Rhingjeit e nép bizonyára oly helyre építette, mely a lovas csapatoknak könnyen

[1]) *Ethnographie von Ung.* 359. l. Különben maga Hunfalvy idézett műve egyéb helyein a Vetvar név jelentését kétségesnek nyilvánítja, s e helyt megjegyezzük azt is, hogy a *var*-ra nézve sem egyeznek a tudósok véleményei, mert míg Jornandesnél a hun var *folyóvizet,* addig Vulcan szerint (Mignenél : *Patrolog.* LXIX, 1289. l. a jegy) *révet* (trajectum), Zeuss szerint pedig *(Die Deutschen und ihre Nachbarstämme,* 726 l) *hegyet* s *erdőt* jelent az A Vetvar nevet Hunfalvyn kivűl Dümmler is kétségesnek mondja, míg mások, nem tudjuk, mire támaszkodva, e helyet a morvai *Wetaw*-ra magyarázzák, mint Lazi, *Veszprém*-re, mint Aventinus, *Welihrad*-ra, mint Stredowski, *Hradist*-ra, mint Horváth Mihály. (Lásd Hansiz: *Germ. Sacra,* I, 147. Pray: *Annales Hun. Avar. et Hung.* I, 147 Inchofer: *Annal. Eccles. Regn. Hung.* I, 37. Gebhardi: *Geschichte des Reichs Hungarn,* I, 341. Horváth: *A kereszténység első százada Magyarországon,* 8. l.)

lehetségessé tette a kivonulást s a rhingen kivül való hadi kibontakozást. Az avar várak nem is voltak szorosan vett várak, melyekre hadműveleteik úgy alapultak volna, mikép az napjainkban történik, hanem inkább is erődített helyek voltak, melyek drágaságaik, kincseik, nejeik és gyermekeik befogadására szolgáltak s melyeket a fegyveres avarok nem belülről védtek az ellenség ellen, hanem kivülről. A várnak tehát oly területen kellett lennie, melylyel a kivül álló védők könnyen közlekedhettek. Ezért azt hisszük, hogy a Vetvar is nem volt egy vizzel hozzáférhetetlenné tett vár, hanem inkább olyan vár, mely nevét egy a szomszédságában létező különös jelentőségű víztől kapta, úgy amint Aquisgranum, Nagy-Károly székhelye, a mai Aachen is nevét azoktól a thermáktól vette, melyek területén fakadnak s a város jelentőségét kezdettől fogva a mai napig biztosították.

Hogy példaképen Aachent hoztuk fel, az onnan van, mivel e város az avaroknál nem volt ismeretlen. Ismételten fordultak meg követeik a falai között időző frank császárnál s itt vette fel egyik fejük a keresztséget is, s így nem valószinűtlen, hogy az ő Vetvarjuk is a frank Aquisgranum utánzása. Ám ez esetben fel kell vennünk azt is, hogy a Vetvár elkeresztelése mégcsak azon időbe eshetett, mikor a frank-avar viszony bensőbbé vált, vagyis midőn a frank fegyvernek meghódolt avar új területi rendezkedéshez jutott.

Ez kevéssel a frank-avar hadjárat után történt, midőn a szláv marahánok, vagyis a morva-szlávok a dunabalparti avarságot szorongatni kezdették. A folyton tartó bolygatások következtében elvándorlásra gondoltak s nyilván az egykor rettegett nép hatalmának nagy hanyatlására mutat, hogy az ellenséges nyomást megfelelő ellennyomással már nem egyensúlyozhatták. Úgy tarták és érezték, hogy a

nyomásnak engedniök kell s hogy a Dunán át kell vándorolniok. Ennek következtében 805-ben lakóhelyre alkalmas térséget kértek a frank királytól s ez számukra azon területet jelölte ki, *mely Carnuntum és Sabaria, azaz Petronell és Szombathely, mondjuk a Duna és a Rába között fekszik s ma Mosony, Sopron s részben Vasmegyéket foglalja magában.*[1]) E jókora területről tudjuk, hogy az a frank-avar háború idején egészen elnéptelenedett, részint a frankok kegyetlensége miatt,[2]) részint pedig azért, mivel a háború előtt az Ennsig lakott avarok a császár hadai előtt meghátrálva végre is a Dunán át a Tisza felé huzódtak. E lakóktól üres térség tehát egy számosabb nép állandó befogadására mindenképen alkalmas volt. Az avarság tettleg át is költözött a folyón. Pozsonyt és vidékét a morva-szlávok szállották meg, kik birodalmuk határát egyelőre másutt, mint a Dunánál nem vélték megállapíthatni, s ezen területük egyházilag a passaui, majd a nyitrai püspökség alá vonatott, míg a folyón túlra került avarok számára egy külön egyházi dioecesis alkottatott, — *a vetvari dioecesis tudniillik, mely eszerint nem a Duna balpartján, hanem annak jobbpartján keresendő s így Pozsony nem lehetett annak székhelye.*

Világosan kitünik az II. Jenő pápa már szóba hozott oklevelébői is. Ha igazi ez oklevél, az máskor mint 825—827 években nem kelhetett,[3]) mert Jenő pápa 827-

[1]) Chaganus princeps Hunnorum propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum *inter Sabariam et Carnuntum*, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus manere non poterat. *Annales Mettenses* ad an. 805.

[2]) Quot proelia in bello Avarico gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia, et locus, in quo regia kagani erat, ita desertus, ut nec vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc bello Hunnorum nobilitas periit, tota gloria decidit. *Eginhardi Vita Caroli Magni.* 13 fej.

[3]) Úgy Fejér, mint Thierry és Hunfalvy 826-ra, Permaneder (a Wetzer-Welte-féle *Kirchen-Lexicon*-ban VIII, 173.) 824-re teszik, Hansiz pedig 825—827-re.

ben aug. 27-ikén halt meg.[1]) Ha hamis, akkor Piligrim szintén csak ez évek valamelyikére költhette, mert hiszen ő azt II. Jenő pápának tulajdonította, már pedig ez években nem lehetett többé szó más Avariáról mint arról, mely a 805-iki avar-átköltözködéssel a Duna jobb partvidékén keletkezett.

Ha tehát Vetvar a Duna túlsó partvidékén keresendő, természetes, hogy, ha nyomába akadni akarunk, át is kell a folyón mennünk. Azt pedig annál örömestebben tehetjük, mert a Pozsonynyal szemben fekvő terület meglátogatása mindig sok élvezettel jár, miután e területet nemcsak a természet bája, hanem a történeti multnak ingere is teszi érdekessé.

Ha a helyi hajóval áthajózunk, a tulsó oldalon csakhamar oly jelenségekkel találkozunk, melyek annál jobban győznek meg arról, hogy a régi avar dioecesis terén vagyunk, mennél inkább elgondolkodunk a látottak felett. Hogy régi emlékeket lássunk, Hainburgnál kell ki szállanunk, melynek a niebelungi ének poezisében uszó akropolisa barátságosan tekint le reánk. Ám ez úttal nem a romvár az, mely figyelmünket leköti, hanem azon elhagyott körépület, mely a templomtól balra, a plébánialak közelében áll. Első pillanatra ráismerünk benne egy ősi körkápolnára, mely csakis a románkorú műépítészet idején épülhetett. Hainburgtól aztán a sima országúton Német-Óvár felé haladva, azt vagy fél órai haladás után elérjük. Bár por és izzó napsugárban nem volt hiány, mégis az út kellemes sétának bizonyult, mert e területhez annyi emlék fűződik, hogy a merengésből ki sem jövünk. Közvetlenül Német-Óvár előtt egy hatalmas tumulus állít meg, mely méltó arra, hogy megbámuljuk, mert nagyságával túl tesz Alföldünk leghatalmasabb földhalmain

---

[1]) Muratori: *Annali d'Italia,* milanói kiad. IV. kötetében.

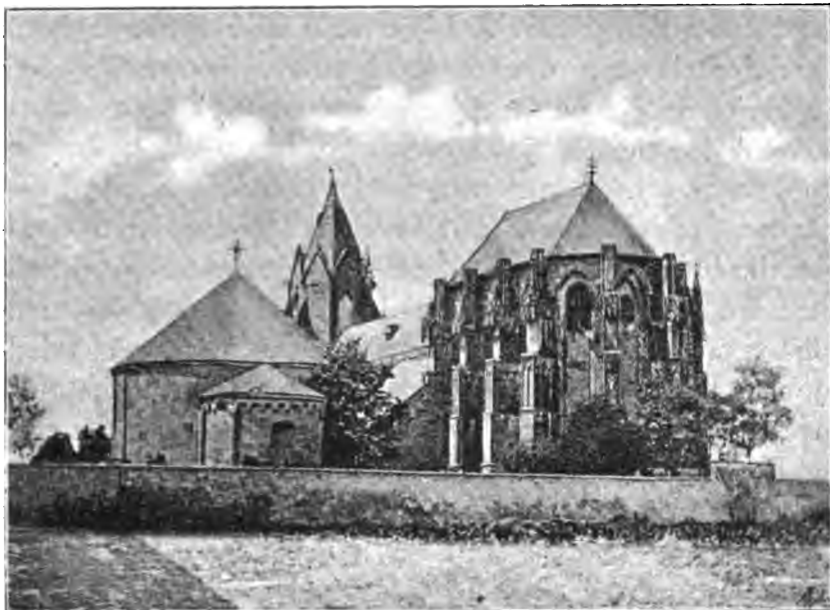
is.[1]) Mi természetesb mint az, hogy rája fel is menjünk, s azt nem is bánjuk meg, mert tetejéről a kilátás elragadó. Nemcsak a tágas carnuntumi terület, az újabban nagy erélylyel folytatott dunaszabályozási müveletek által megrendszabályozott felséges Duna s a duzzadó ifjú erővel hajtó dunaligetek által szegélyezett lendületes Morva-síkság képe tárul elénk,[2]) hanem közvetlen közelünkben egy oly műalkotás is szemlélhető, mely az örökké szép tájéknál is erősben köti le érdeklődésünket. E műalkotás a német-óvári régi templom, mely a terrenum magaslatán trónolva a Bécsből jövő dunai utasnak is feltünik. Első pillanatra romnak gondolnók. Alásülyedtnek látszó középhajója s a föléje kerekedő sugáralkotású szentélye meg kősisakos tornya, nemkülönben az állószobroktól megfosztott toronyfiak s legfőképpen kőanyagának időtől megbarnított szine az egész épitménynek romszerű szinezetet kölcsönöz. Pedig e templom nem rom s fel sem tehető az osztrák kormánytól, hogy rommá lenni engedje. Körülötte a kőkerítésen belűl a városka csinosan tartott temetője terül el. A templom ősisége nyilt szóvel hirdeti, hogy a temető friss sírhantjai az ősi temetőt takarják. A templom-szentélytől délre újból olyan körkápolnát látunk, mint Hainburgban, csakhogy a német-óvári jóval épebb s díszesebb, merő négyszögű kövekből van építve,[3]) s olyan ép, mintha csak minapában fejezték volna be építését a ma is élő kőmívesek. Pedig azok, akik építették, már réges régen nyugszanak a friss sírhantok alá rejtett ősi temető ölében. E

[1]) Magassága 15 méternyi.

[2]) Tiszta levegő idején a bécsi Sz. István-templom tornya is kivehető innen.

[3]) Amint a templom-toronynak kősisakja van, úgy volt e kápolnának is eredetileg kőkupolája. Körper úr egy nagy szorgalommal festett aquarelt mutatott, melyen a kápolnán még az eredeti kőkupolát láthatjuk. Ennek a nagy idő miatt beállott rozzantsága sürgösen szükségesse tette a kőfedélnek lehordását s a mai zsindelytetővel való ellátását.

körkápolna, úgynevezett halottas-kápolna, mert felső kápolnája alatt kripta van, szintén ősrégi épület, mely felett sok dicső és sok zivataros század zajlott el. E kápolna rendkivül díszes román portaléjának szerkezete s oszlopfejeinek sajátos alakítása és diszítése, az oszloptalpak zömöksége, az egyes oszlopoknak csavaros cannelirozása s aztán az

20. A német-óvári templom és körkápolna.

épület félkör-apsisán végig futó félköríves dísz egyhanguan bizonyítják rendkivüli ősiségét.

Akár e templomot, akár a mellette álló körkápolnát tekintsük, mély megilletődés vesz rajtunk erőt, mert érezzük, hogy egy ezer évvel idősb nemzedék műhagyatékával állunk szemben. Csak fokozódik a hatás, ha a földbe süllyedt alacsony oldalajtón a templom hajójába lépünk. Milyen régiség mered itt reánk mindenfelől! Míg a szentélynek ma háromnegyedrészben befalazott, de eredetileg

egészen nyilt hatalmas ablakai által áttört falai karcsún emelkednek a magasba, addig a hajó alacsony, nyomott szerkezete, zömök s a régóta viselt teher súlya alatt görnyedező oszlopai azonnal megértetik velünk, hogy szentély és hajó nem egy időben épültek. A hajóban minden még a román styl ősi korát hirdeti. A hajó, kivül is a tetőzet alatt végig futó félköríves diszítésével ugyancsak a román styl izéről tanuskodik. A hajót tehát azok építették, kik a körkápolnát, míg a góth stylű torony és szentély csak századok mulva járultak a régibb építményhez.

A templomtól éjszakra, attól nehány száz lépésnyire, a Dunára kihajló szirttetőn, az úgynevezett „Kövön," szokatlan földsánczokat szemlélhetünk. Széles árokból kiemelkedő égett sánczműből áll az, s mint ilyen méltán magára vonja ez is figyelmünket. Fájdalom ez ősi erődhely, melyet közönségesen quad-erődnek neveznek, mindjobban pusztul, mert azon sziklahegy, melyre épült, a dunaszabályozáshoz szükségelt kőanyagot szolgáltatja. E hegynek a Dunára kitérő egész éjszaki része már le van hordva, s vele az erődnek is egy jó része már örök pusztulásnak indult.

Mit hirdetnének mind ez ősi emlékek mást, mint azt, hogy a talaj, melyet lábunk tapad, ugyancsak klassikus föld. Méltó párja e terrenum a közelben levő Carnuntuménak, ha a rajta álló emlékek közt külömbség is van. Valóban édes örömest időznénk még tovább is e kies helyen, de minthogy szemlénket még be nem fejeztük, azért az országúton tovább haladunk. Megyünk torony irányában Petronell felé, s ennek területén, a templomtól délnyugatra egy harmadik körkápolnára találunk. Ez a hainburginál és a német-óvárinál is nagyobb és díszesebb, mert körfalát sugár oszlopok tagolják s a félköríves fries nemcsak az apsist, hanem az egész épületet diszíti, bár másrészt oly

portaléval, mint az óvári, nem dicsekszik. Ma e kápolna Petronell urainak, a Traun-Abensperg grófoknak családi sírboltját képezi, ellentétben eredeti rendeltetésével, mely nem volt más, mint hogy keresztelő kápolnául szolgáljon, amint azt nemcsak épitészeti, hanem a nyugati oldalra nyiló bejárata felett szemlélhető s még a bécsi dom óriáskapuja felett alkalmazott relieffaragványnál is durvább faragásu, Krisztus keresztelését feltüntető dombormű is hírdeti. Különben e körkápolnán kivül maga a plébánia-templom is ősi emlék, melynek főleg tornya és egyenes zárású szentélye tünik fel.

Ime mily közel egymáshoz, mennyi nagyérdekű építészeti műemlék. Ha kérdjük, hogy mikor, melyik évben épültek azok, határozott választ adni nem tudunk. Mindenesetre nagyon különös, hogy magukkal ezen emlékekkel a rájuk vonatkozó történeti ismeretek is fenn nem maradtak. A hagyomány csakis a német-óvári templomnál maradt fenn. A közhit ugyanis azt tartja róla, hogy azt Sz. István első magyar király építette.[1]) Az egyik vélekedés szerint a király lovai e helyt őt elragadták s miután ő a veszedelemtől megszabadúlt, hálából építette a Boldogságos Szűz tiszteletére e templomot. Ellenben a másik vélekedés szerint Sz. István, megtámadtatva Konrád német császár által, a háború szerencsés befejezése után e templom építésével rótta le hálájját a Boldogságos Szűznek.

[1]) Maurer József német-óvári plébános úr egy rézmetszet birtokába juttatni sziveskedett, mely a német-óvári templom csodahírben álló Sz. Mária képét mutatja. E kép aláírása ez: „Abbildung des wunderthätigen Gnadenbildes, *welches von dem heil. Stephan, ersten König in Ungarn, sammt der Kirche in Deutschaltenburg vor 800 Jahren hergestellt wurde.*“ Azonkép olvassuk Fuhrmann Mátyás 1734-ben megjelent könyvében: „Teutsch-Altenburg, ein uralte grosswunderthätige Gnaden-Bildnuss der Mutter Gottes, *welche vor 700 Jahren von dem H. Stephano ersten Christlichen König in Hungarn, in der dasigen von ihme erbauten Kirche* zur Verehrung aufgestellt worden“. *Alt u. Neues Oesterreich,* I, 844.

Hogy e templom Sz. István által történt építésének hite nem éppen a legújabb korban keletkezett, azt eléggé bizonyítja azon oldaloltár, mely ezen egyház hajójának baloldalán áll. Ez oltárt 1726-ban Kohári országbiró állította fel, amint azt az oltárkép fölé alkalmazott felirás bizonyítja. Az oltárképen Sz. István magyar királyt látjuk, amint térdelve az óvári templomot a Boldogságos Szűznek felajánlja. Mellette fia, Imre herczeg, Magyarország koronáját és czimerét tartja, s így e kép után itélve a templomot Sz. István építette, mert a felajánlás az egyház alapítását, építését jelenti. Ám másrészt épp a képből az is világos, hogy a XVIII. században az emberek a templomépítés történetére nézve már zavarban voltak.

21. A német-óvári templom oldaloltár-képe.

Ugyanis az oltárképen feltüntetett templom szakasztott mása a mai templomnak. Az oltárkép temploma góth toronynyal és góth sanctuariummal bir. A góth styl Sz. István korára nézve merő anachronismus. Sz. István idejében a monumentalis építészetben a román styl volt a kizárólag uralkodó. Ezt bizonyítják Sz. István magyarországi építkezéseinek maradványai is: a székesfejérvári meg a kalocsai bazilikák, melyek alapfalai a mi időnkben lettek kiásva és tanulmányozva.[1]) Hazánkban a góth styl még csak a XIII-ik században kezdett divatba jönni s ez okból kétségtelenül bizonyos, hogy a német-óvári templomszentélye és tornya nem egy időben épült a tiszta román stylű

[1]) Henszlmann: *A székesfejérvári ásatások eredménye,* 1864. Ugyanő: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa,* 1873.

nem is folytatólagos kiépítése a templomnak, ugyancsak a stylek befejezettsége mutatja. A hajó tiszta román styl, mely az átmeneti ízlésnek semmi jelét sem mutatja. A torony és kivált a szentély tiszta góth stylű, melyen a románból való átmenetnek szintén semmi jelét sem látjuk. E styl a gothismus virágzási korából való s épp azért, mert a két külön korszakot jelző stylt: a köríves és a csúcsíves stylt átmeneti kapocs össze nem köti, kétségtelen, hogy e templomon két egymással közvetlenül össze nem függő kor épített. Mikor Koháry az említett oltárképet festette, a stylkülönbséget nem vették figyelembe, de egyszersmind megtudjuk ebből azt is, hogy a mai oltárképnek mintául nem szolgálhatott oly festmény vagy faragvány, mely a XIII. századot megelőző időből származott volna. Ha Koháry festője minta után dolgozott, az csak olyan lehetett, mely a XIV—XV. században készült.

Ám azért még korántsem mondható, hogy a hit, mely Sz. Istvánt e templom építésével összeköttetésbe hozza, igazolatlan. A hajó stylje, valamint a körkápolnáé is mindenesetre feljogosít, hogy az e stylben épített részeket Sz. István korában fennállottnak tartsuk. Ha Sz. István nem is építette a mai tornyot és apsist, építhette a hajót, mert ez Sz. István kora építési modorának teljesen megfelel. De mi azt hisszük, hogy Sz. István nem volt e templom eredeti építője, ő inkább is csak átépíthette azt, mert az eredeti templom még Sz. István idejénél is régibb lehet.

Ha ugyanis Sz. István akár a háború, akár a szilaj lovak által felidézett veszedelemből történt szerencsés megszabadulása következtében építette a fogadalmi templomot, hogyan van az, hogy e templomon kívül e vidéken több helyen is olyan építészeti emlékeket találunk, melyek egészen a német-óvári körkápolna formájára s idejére vallanak? Nem-e bizonyos ebből, hogy itt nem egy fogadalmi

műről van csupán szó, hanem a kereszténységnek egy nagymultú elvirágzásáról? Azt tartjuk, hogy mindezek a román stylű építészeti emlékek, melyekhez hasonlókat elég közel Scheiblingkirchenben, Sanct-Lorenzenben, Pottensteinban, Pulkauban, Kuenringben, Hadersdorfban, Mistelbachban és Tullnban találhatunk, még amaz idők maradványai, mikor a Duna balpartjáról Nagy-Károly császár az avarságot a Duna jobbpartjára áttelepítette. Azon dioecesis, melynek Vetvar volt a székhelye, itt terült el s minthogy a német-óvári egyház valamennyinél a legkiválóbb, azért magát Vetvart is Német-Óvárral azonosítjuk, és pedig annál inkább, mivel itt egy régi földsáncz is fennmaradt, melyről előbb hihetjük, hogy avar, semmint quád mű.[1]) E sáncz az avarok birtokában egészen megfelelhetett azok igényeinek, kik mint lovas haderő, amúgy sem tartózkodtak e sánczon belül, hanem használták azt legvalóbbszinűen fejedelmük kincsőrző s netán családja tartózkodási helyéül. Azonkívül tekintetbe kell vennünk, hogy e vár tövénél, a várhegy alján gyógyító erejű hévvizek, jódtartalmú kénesvizek fakadnak, melyeknek már a rómaiak jó hasznát vették s így a vár és az ásványforrások eléggé igazolnák a Vetvar nevet, ha ez valóban Vízvár jelentéssel bir.[2])

---

[1]) A quádoknak e sánczművet tulajdonítani, semmi ok sem forog fenn. Much és Schmidel fáradozásának és vizsgálatainak köszönhetjük azon biztos tudást, hogy *római kor utáni* erődhelylyel van dolgunk, minthogy a sánczok római substructiókon nyugosznak s még csak oly időben épültek, mikor Carnuntum egy már teljesen elhagyatott s teljesen porrá, hamuvá összeomlott rombalmazzá vált volt.

[2]) E nézetet vallja Hansiz is, ki erre vonatkozólag ezeket irja: Certum videtur Vetvar fuisse oppidum Hunnorum non Moravorum. *Var* enim Hunnis idem erat, quod Germanis *burgum*, seu arx. Credibile est locum Vetvar fuisse Danubio Moraviam respicienti vicinum. Moravi enim ad Danubium usque colebant. Intra fluvium juxta rudera veteris Carnunti Tutundus seu Tudunus Hunnorum Princeps cum suis residebat. *Germania Sacra*, I, 147—148. Szentiványi Urolf lorchi érsekről irja, hogy az 825-ben *Óvárott*, németül *Altenburg*-ban járt, hol sok hunt és avart megtérített. (In *Catalogo Sanctorum Hungariae* ad diem 14. Januarii.)

És Német-Óvárral azonosítjuk még más miatt is. Említettük azon nagy földhalmot, mely a német-óvári templom tőszomszédságában áll. Mi lehet e nagy földmű, mi czélból építhették azt, micsoda időből származhatik az? Irott nyoma nem maradván fenn, tisztán csak a hozzávetés alapján szólhatunk mind e kérdésre. Azt állítani, hogy e tumulus hadi czélból épült akár a barbárok, akár a rómaiak, akár pedig a törökök által[1]), érthetetlen magyarázat. Mert ily magyarázatnak csakis nyilt síkon, lapos területen volna elfogadható értelme, de nem itt, ahol a szomszéd hegyek környezik s nagyban fölülmulják. Ha bármi nép jelt akart volna adni távolabbi vidéknek, azt a szomszéd magasabb helyekről bizonyára sokkal észrevehetőbben adhatta volna, úgy hogy e földművel szemben más véleményünk nem lehet, mint az, hogy valóságos tumulus, azaz sírdomb, melynek belsejében igen kiváló egyéniségnek kell nyugodnia. Valósággal tehát nem más az, mint testvére ama nagy földhalmaknak, melyek hazánk nagy alföldi síkságában találhatók. Ám épp azért nagyon meglepő, hogy ily halommal éppen Német-Óvár vidékén találkozunk. Az alföldi nagy halmok építői nem voltak keresztények. Nem azért mondjuk azt, mintha a halomnak sírfölé való emelése ellenkeznék a keresztény felfogással, hiszen temetőinkben a sírhantok elvégre szintén nem egyebek, mint szerény tumulusok. Hanem állítjuk azt azért, mivel ami tumulust eddig felnyitottak s átvizsgáltak, az mind annak bizonyítékát szolgáltatta, hogy egy ősi pogány népnek sírhalmai. Emelték azokat hunok, avarok s ama pogány kunok, kik még a XIII. században sem akarták szép szerével a kereszténységet elfogadni. S ebből kiindulva, gyorsan jövünk ama gondolatra, hogy a német-óvári tumulus is egy olyan ősi

[1]) V. ö. Kubitschekkel és Frankfurterrel: *Führer durch Carnuntum*, 44—45. ll.

népnek alkotása, mely a tumulus-építő népek közé tartozik. Tartjuk *avar* alkotásnak s oly sírdombnak, melynek bensejében igen előkelő avar egyén nyugszik.[1]) Azokról az avarokról, kik Nagy-Károly idején e tájra költöztek, tudjuk, hogy a kereszténységben soká ingadoztak. Egyik khánjuk, Tudun, elfogadja Aachenben a keresztséget, de itthon újból ősei hitére tért. Más tudósítások is megerősítik azt, hogy az avarok csak késve nyitották meg füleiket s sziveiket az evangéliumnak. Hasonlítottak XIII. századbeli kunjainkhoz, kik elfogadták ugyan kényszerből a kereszténységet, de soká mégis pogány módra éltek s pogány mód szerint viselkedtek.

Akkor, mikor avarjaink e tumulust egyik vezéregyéniségük tetemei fölé emelték, keresztény egyház még aligha állott e helyen. Akkor e tájon csak az avar-ring állott, úgy hogy tumulus és ring között az összefüggés szembetünő. Az egyház építése csak ezután történhetett. Ábrahám khán, ki azon Tudunt, ki a keresztségben a Tódor nevet kapta, követte a kháni méltóságban, a Fischa torkolatánál vette fel a keresztséget, miből talán azt következtethetjük, hogy a mai Óvár helyén akkor egyház még nem létezett. De minthogy másrészt Nagy-Károly az avar

---

[1]) Lanfranconi Enea úr, kivel egyszer együtt rándultunk ki Német-Óvárra, az itt levő tumulust *Árpád sírjának* tartja. Nézetében több oknál fogva nem osztozhatunk s azt hisszük, hogy nézetének tarthatatlanságáról ő maga is meg fogna győződni, ha tervét, e tumulust felásatni, végrehajtja. Valóban e tumulus felásása volna az egyedüli út, melyen a valóság felismeréséhez juthatnánk. Az ötvenes években a hainburgi pionierok hozzáfogtak ugyan a földhalom ásásához, de az nem tudományos czélból, hanem pusztán csak gyakorlatképen történt s ennek következtében a végzett munkáról jegyzőkönyvet sem vettek fel. Az egész ásás egyébiránt akkor a nagy földhalomnak csakis egyik oldalára szorítkozott. Lanfranconi úr, ki tudományos czélokra már nagy összegeket áldozott, kétségtelenül igen nagy újabb érdemeket szerezne, ha a német-óvári tumulus rendszeres felásatásának módját ejthetné meg.

népnek térítésében ugyanazt az erélyt fejtette ki, melyet a pogány szászoknál és bajoroknál, azért azt a további véleményt is koczkáztathatjuk, hogy a német-óvári egyház létrejötte már soká nem késett az után, hogy a *vetvári* egyházi kerület szervezve lett.

Ha igaz az a feljegyzés, hogy a mai német-óvári régi egyház okleveles emléke 1213-ból való, midőn azt a terület akkori birtokosai Dörr Albán és János lovagok építették fel [1]), akkor e feljegyzés bizonyára csakis a régibb templomnak átépítésére vonatkozhatik. Úgy építették azok át a Sz. István-féle templomot, amint a XV. században, 1400 körül átépítették a Dörrék templomát azok, kik a ma is álló tornyot és szentélyt építették, mert a román stylű hajónak egész szerkezete mutatja, hogy kellett román stylű apsisának és tornyának is lennie s nyilván az akkor lehordott építészeti anyagból jutott a templomkerítéshez az a sok antik kő- és diszítményrészlet, mely e kerítés falában szemlélhető. Átépítő volt-e Sz. István is? hogyan mondhatnók meg oklevelek nélkül biztosan. A templomhoz kötött hagyomány, s legfőképen annak oltárképe arra utal, hogy Sz. István is építő volt s ha valóban épített, akkor ő is csak átépítő volt, átépítője annak a templomnak, mely még Nagy-Károly korában épült volt.

Fog-e valaha több világosság e kérdésre derengeni, ki tudhatná? Annyi bizonyos, hogy a vetvari püspökségnek 826-on innen többé semmi említésével sem találkozunk. De az avarságnak is minden nyoma vész. 822-ben említik utoljára a birodalmi évkönyvek azon alkalomból, hogy az aacheni országgyűlésre Kegyes Lajos haragjának lecsillapítására ajándékokat küldenek.[2]) Azontúl semmi említésükkel

[1]) Kubitschek és Frankfurter i. h. 45. l. Azonkiv. l. Krones: *Handbuch der Gesch. Österr.* I, 272. Büdinger: *Österreichische Geschichte,* I, 137.

[2]) *Eginhardi Annales* ad an. 822.

sem találkozunk az évkönyvekben. Azért-e, mert e népnek fatuma, hogy nyomtalanul tünjék el az enyészet tengerén[1]), vagy azért-e, mert végre is egészen felolvadt a kereszténységben, úgy hogy mai utódaik a kereszténység polgárosító hatása következtében már réges-régen kivetkőztek a faji jelleg minden sajátosságából?

[1]) Egy orosz közmonda azt tartja: „Eltünt mint az avar, kinek többé se atyafia, se örököse nincsen." *Nestor* Schlözer fordításában II, 217. De a magyar is *avarsággal* jelöli a pusztultságot.

VII.

A pozsonyi prépostság alapitása. Eredeti helye. Birtokai, jogai, prépostjai s kanonokjai az első három században. Az első plebánia.

Az avarok elvándorlásával a kereszténység mindinkább általánossá lett a Morva-Vágközben s így az ősi Pozsonyban is. ' 822-ben említtetik *Moravia* először a történelemben s 830 körül Mojmár és Privina fejedelmeiül.[1]) Ezek lettek a kereszténységnek ha nem is első, de mindenesetre buzgó terjesztői a szlávok közt. Míg Mojmár a Morván túl levő részben tartózkodott, addig Privina a Morván innen Nyitrában székelt. Mojmárnak mindenesetre buzgó kereszténynek kellett lennie, mert már az ő idejében virágzott fel a speculijuliumi püspökség. Hogy amúgy is jó keresztény hirében állott, onnan tudjuk, mivel a II. Jenő pápának tulajdonitott 826. évi bulla őt is felszólítja keresztény püspökségek alapítására. Igaz e bulla későbbi koholmány, de ennek daczára is hiven bizonyítja azt, hogy Mojmár híre még egy évszázad mulva is olyan volt,

---

[1]) **Eginhard in *Vita Caroli Magni* ad an. 822. S ehhez l. Dümmler: *Pilgrim v. Passau,* 11. l. Palacky: *Gesch. v. Böhmen,* I, 107. Dudik: *Mährens Allgem. Geschichte,* I, 82. Büdinger: *Oesterr. Geschichte,* I, 183.**

mely keresztény buzgóságának nagyon kedvezett. Priviná-ról ez talán még inkább áll. Akkor, mikor ő a Morván innen levő részeken elhelyezkedett, Nyitrában még nem volt keresztény egyház, hiszen maga Privina is még csak ezentúl vette fel a keresztséget. Mikor őt Mojmár kizavarja birtokából, Privina Radbold határgrófhoz menekült s ez időbe esik Privinának a traismaueri sz. Márton-egyházban történt megkeresztelkedése. Erre Adalram salzburgi érsek Nyitrára jön s ott az első egyházat felavatja, mi csakis 821—836. évek közt levő időben történhetett, miután Adalram érsekeskedése ez évekre esik.[1]) Hogy ezen első nyitrai egyház nem volt *püspöki* egyház, talán csak eléggé kitünik azon körülményből, hogy az a történeti forrás, melyből mindezt megtudjuk, nem mondja a templomot püspöki egyháznak.[2]) De kézzel fogható ebből egyszersmind az a történeti anachronismus is, mely II. Jenő pápa állitólagos bullájában foglaltatik, mint melyben a nyitrai püspökség már 826-ban mondatik fennállónak. E püspökség tényleg még csak vagy öt évtized mulva jött létre, mit az okmánykoholó Piligrim egy század multán könnyen téveszthetett szem elől.

Valamint Mojmár, úgy az is, ki őt a morva fejedelemségben követte, Ratislaw, a kereszténység terjesztése mellett a morva szláv aspiratióknak is mind nagyobb kört vontak. Egyik is másik is a frank uralmat lerázni törekedett. De mindkettő kisérlete meghiusult, míg nem azt Mojmár harmadik utódja, Szvatopluk végre is valósitotta. E fejedelem uralkodása, amennyire azt a reánk jutott emlékekből megitélhetjük, nagyon czéltudatos lehetett

[1]) Dümmler: *Piligrim v. Passau,* 12. 155. ll. 26. jegyz.

[2]) *Conversio Bagoariorum et Carantanorum,* l. I. p. 12. Pertznél már id. helyen: Cui (t. i. Privinae) quondam Adalramus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate *loco vocato Nitrava* consecravit ecclesiam.

annak daczára is, hogy a politikai eszélyesség e fejedelmet nagyon ingatag jelleművé tette. Bizonyos, hogy hatalmi ambitiója nem volt csekély, s hogy tisztában volt magával aziránt, hogy a politikai függetlenséget mivel sem lehet jobban biztositani, mint a vallási függetlenséggel. Ezt már elődje is tudta s e tudat sarkalta mindkettőjüket arra, hogy birodalmukban egy oly püspökséget állitsanak fel, mely hivatva legyen a szlávságot a dunántúli német nagy vallási centrumoktól elvonni, mindjobban maga köré összpontositani. Konstantinápolyba menesztett követségök a görög császárt arra kérte, hogy küldene hozzájuk oly igehirdetőt, ki nekik egész tisztaságában fejtse fel ama tannak igazságát, melyet az Olasz-, Görög- és Németországból jövő tanitók értelmök előtt annyira összezavartak.[1]) S ezzel eléggé ki volt fejezve a küldők óhajának veleje. A nyugati praedicatorok müködése nem válhatott a szláv aspiratióknak javára. Ám azt sem kell hinnünk, hogy a morvaszlávok a görög praedicatorok működésében láthatták volna politikai ügyük diadalának biztositékát. Nekik *szláv* apostolra volt szükségök, ki az ő nyelvökön ne csak az evangelium tanait elemezze, hanem a ritus énekeit és a liturgiát is végezze. Ilyen apostolt pedig legelébb a keleti birodalomból kaphattak, hol Thesalonich környékén szláv lakosság élt. A császár tényleg innen küldötte Morvaországba Methodiust és testvérét Konstantint, ki később Cyrillnek nevezte magát. Ez utóbbi a sz. irást szláv nyelvre forditotta s testvérével együtt a ritust szláv nyelven végezte. Midőn aztán a politikai viszonyok úgy alakultak, hogy a 874. évi forchheimi egyezség Szvatoplukot morvaországi hatalmában megerősitette, a német papságnak távoznia

---

[1]) Dümmler: *Die pannonische Legende vom heil. Methodius,* közzétéve az *Archiv f. Kunde österr. Geschichtsforschung,* XIII, 186—187. ll. Azonkivül Miklosich: *Vita S. Methodii,* Bécs 1870. 18. l.

kellett Moraviából, s kétségtelenül ez időszakba esik a *nyitrai* püspökség alapitása.[1]) 879-ben Szvatopluk bizalmasa és kegyencze, az alamann Wiching, mint nyitrai püspök megy Rómába.

A nyitrai püspökség alapitása egyszersmind világos jelül tekinthető arra, hogy Szvatopluk mikép vélte szlávjait egyházilag s politikailag is egyesiteni. Bár Dévény Ratislaw főerődhelye volt, tehát alatta nagyon fölvirágozhatott, Szvatopluk mégis annak daczára nem itt alapítja meg a szláv püspökséget. De nem alapitja meg *Pozsony*ban sem, mert úgy Dévény, mint Pozsony közvetlenül a német határon feküdtek s így geografiailag nem felelhettek meg tervének. Az egyházi centrumot távolabbra kellett a német határtól elhelyeznie, mert szlávjait csak így vélte a németség absorbeáló befolyása ellen biztosíthatni. Nehogy mégis a dunai határ e legjelentékenyebb népességi pontja (mert Dévény inkább csak erődhely volt) egyházi védbástya nélkül maradjon, azért azt hisszük, bár okmánynyal nem igazolhatjuk, Pozsonyban is jelentősebb egyházi institutiót létesitett. Vajjon ez institutió az a

[1]) A nyitrai püspökségről többen Márton velehradi szerzetesre támaszkodva, azt tartják, hogy azt Fritigil, Rosemund markomann királynak Sz. Ambrus által megtéritett neje alapította 395-ben. Mások s ezek közt Szalágyi (*De statu Eccles. Pannoniae*, III, 225.), Katona (*Hist. Crit. Duc.* 537. l. és *Epist. Exeges.* 11. l.), Fejér (*Dissertatio in res hung. veteres*, 88. l. és *Initia religionis Christianae*, 135. l.), Pray (*Specimen Hierarchiae Hung.* I, 361.), Podhráczky (*Chronicon Budense*, 174. l.) Schrödl (Wetzer-Welte: *Kirchenlexiconá*-ban, VII, 766.) azt a IX. század elején, 824 körül Urolf lorchi érsek által tartják alapitottnak. Ha megfontoljuk, hogy a markomannok és a Nyitravidék közt nem a markomannok, hanem a quádok ültek, a markomann királyné alapitásának lehet-e valószinűsége? Nincs semmi biztos adatunk, melylyel a lorchi érsek alapitását igazolhatnók, míg ellenben a körülmények nagyon határozottan arra vallanak, hogy a nyitrai dioecesist csakugyan Szvatopluk alapitotta, amint e nézetet Szabó Károly (*A magyar vezérek kora*, 80. l.) és Krones is (*Handbuch d. Gesch. Oesterr.*, I, 478) vallják. Magunk is (*Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején*, I, 66.) e nézet mellett nyilatkoztunk.

prépostság volt-e, mely máig virágzik, vagy pedig csak olyan institutió, mely a később szervezett prépostság alapjául szolgált, hogyan mondhatnók meg ma, mikor erre vonatkozó semminemű történeti tudósitások reánk nem szállottak. Annyi kétségtelen, hogy Szvatopluk alapitványával Pozsonyban az egyházi élet erősebb gyökeret vert.

A nagy nemzetiségi czél, melyet Szvatopluk maga elé tűzött, el lett ugyan általa érve, de a siker nem volt tartós. Láttuk, hogy az Arnulffal szövetkezett magyarok csapásai alatt hogyan dőlt romba Szvatopluk trónja és azzal együtt birodalma. Kérdés, hogy a terület új urai alatt az egyházi élet is megszűnt-e eme vidéken?

Két jelenség van szemeink előtt, melyekből jóformán biztos következtetést vélünk vonhatni az eseményekre. Az egyik az, hogy a magyarság nemcsak mint keresztény, hanem még mint pogány nemzet is mindenkor vallási türelmességgel tüntette ki magát.

Bár a magyarok nemzeti istenségben hittek, mégis a külföldi évkönyviróknak rájok vonatkozó tudósitásaiban egyetlen hely sincs, mely arról vádolná őket, hogy vallási ellenszenvből üldözték volna félszázadon át a keresztény népeket. Kaland- és rablásvágy, vagy a szenvedett sértések megtorlása miatt törtek a nyugati tartományokba s nem vallási üldözésből sarczolták meg a kolostorokat és egyházakat. Mindez csak kincsszerzési szenvedélyből történt. Ennek megfelelőleg tehát azt sem tehetjük fel, hogy Szvatopluk legyőzése és tartományának elfoglalása után az általa alapitott pozsonyi egyházat felforgatták és tönkretették volna.

A másik jelenség, mely minket e hitben megerősit az, hogy Szvatopluknak egy másik alapitványát a *nyitrai* püspöki egyházat sem forgatták fel. Sz. Istvánnak 1006. évi okmánya kétségtelenné teszi a nyitrai püspöki egyház

fennállását. Nagyon jól tudjuk, hogy eme nyitrai oklevél hitelessége erősen meg van támadva.[1]) Magunk is azok táborához szegődünk, kik az oklevelet alaki formájánál fogva eredetinek nem tekinthetik. Sz. István cancelláriájában egészen más schema szerint készültek az oklevelek, de tagadjuk azt, hogy egy a formának meg nem felelő okmány a benne foglalt történelmi tényekre nézve is hamisitvány volna minden egyes esetben. Ha a forma hiányossága miatt el nem vetjük a pécsi püspökség alapitó oklevelét, akkor nincs jogunk azt a nyitrai oklevéllel sem tenni, mert a tények, melyek ebben foglaltatnak, nem bizonyithatók koholtaknak.[2])

Az 1006. évi oklevél azt mondja, hogy a nyitrai Sz. Emeram-egyház Sz. István idejében is fennállott. A szent király itt papokat talált, kik az isteni tiszteletet rendesen végezték. Ő maga is velök tartott az imádság végzésében. Velök együtt mondotta el Sz. Emeram oltáránál a psalmusokat.[3]) Az egyház csak annyiban ment át változáson,

---

[1]) Gyanusnak mondotta Katona (*Hist. Crit.* I, 127.), Jászay (*A magyar nemzet napjai az arany bulláig,* 239. l.), Fejér (*Dissert in res veteres,* 123. l. és *Initia relig. Christianae,* 137. l.), Kerékgyártó (*Magyarorsz. mivelőd. tört.* II, 84.), koholt álműnek pedig Szalay (*Magyarorsz. története,* I, 99.), Knauz (*Lányi Magy. Egyháztört.* I, 338.), Dudik (*Mährens Allg Gesch.* I, 43.), Záborszky (*Századok,* 1868. évf. 54. l.), Balics (*A r. k. egyház tört.* I, 92.) és legújabban Karácsonyi (*Sz. István király oklevelei,* 103—106. ll.)

[2]) Ezt is közelebbről kimutattuk *Magyarorsz. egyházi földleirása a XIV. század elején* czimű műben, 68—72 ll. Különben támogatják felfogásunkat nem kisebb történetirók mint Horváth Mihály (*A kereszténység első százada Magyarországon,* 188. l.) és Szabó Károly (*Kisebb történelmi munkái,* I, 271.), kik talán szintén „a valódi történettudósok közül" valók. De Fejérpataky sem mondja ki ez oklevél hamisságát (*A pannonhalmi apátság alapitó oklevele,* 160. l.) s azt csak annyiban zárja ki vizsgálódásából, amennyiben szövegezése a Sz. István 1001. évi oklevelétől teljesen elüt.

[3]) venimus ad castrum nostrum Nitra: vbi indicibili cordis nostri solatio affecti sumus, quia extra quamlibet exspectationem accidit nobis, quod nouem S. Romanae Ecclesiae Sacerdotes Presbiteros inuenimus, qui se capitulares canonicos Ecclesiae B. Emerami martyris, in dicto castro nostro Nitra situatae, nominabant; et dictae Ecclesiae ac populo, vsque ex

amennyiben püspöke Wiching, a magyarok ideérkeztekor a lelki gondjaira bizott nyájat hűtlenül elhagyta s Arnulfhoz menekült, kinek kanczellárjaként szerepelt azután.[1]) Természetes, hogy a pásztor megfutásával a nyáj is könnyen elszéledett, az egyház vagyona, melyről egyébiránt nem tudjuk, hogy miben állott, megfogyatkozott, annyira, hogy azok, kik Sz. Emerám egyházában az oltárnak szolgáltak, alig élhettek meg az oltár jövedelmeiből. De az egyház minden elszegényedése daczára is az oltár maga fennállott.

Egészen hasonló lehetett a pozsonyi egyház sorsa is. Az eredeti egyházi alapítvány csorbát szenvedhetett személyzetében és vagyonában. Elszegényedhetett mint a nyitrai egyház, de mint az, úgy ez is fel nem lett forgatva, s ez teszi előttünk Sz. Istvánnak eljárását is érthetővé.

Tudjuk, hogy Sz. István volt nemzetének apostola. Az ő fáradozásainak köszönhető, hogy a nemzet keresztténynyé lett. Ugyanő volt az, ki hazánk maig fennálló püspökségeinek legtöbbjét alapította, s ha emez alapításait megfigyeljük, azt látjuk, hogy országának népességi viszonyaira volt kiválólag tekintettel s azért nagyon meglepő, hogy épp ott, hol a népességi viszonyok legkedvezőbbek voltak, Éjszaknyugat-Magyarországon, egyházi dioecesist fel nem állított. E szembeszökő jelenségnek megfejtésére

partibus Marcomannorum illuc confluenti, inseruiebant, laudes diuinas.. assidue decantantes. Quibus nos vltra associati, diebus pluribus compsallere, veniamque peccatorum ac verae fidei lumen, robur, et incrementa deprecari non destitimus. Deserics: *De initiis et majoribus Hung. Commentaria,* V, 181. Legújabban Karácsonyi: *Sz. István kir. oklevelei,* 103. l.

[1]) A császári kegy őt még a passaui püspöki székre is felsegitette, de a 899. évi tartományi zsinat őt mint olyant, ki már előbb a *nyitrai* cathedrán ült, e helyről elmozditotta azon okadatolással, hogy a püspöki székek változtatása meg nem egyeztethető az egyházi törvényekkel. *Annales Fuldenses* ad an. 899. Kleinmayrn: *Iuvavia,* 99. l. Dümmler: *Piligrim v. Passau,* 7. l.

többen azt hozták fel, hogy a magyarok az augsburgi ütközet óta a nyugati országrész birtokában nem voltak, s így itt Sz. István sem tehetett alapítványokat. Azonban e nézet minden alapot nélkülöz. Igaz ugyan, hogy az augsburgi vereség után a dunántúli rész a Szárhegytől a Lajtáig elveszett, de épp oly igaz az is, hogy e területet Sz. István akkor, mikor 955-ben III. Henrik nővérét nőül vette, a német királytól ismét visszakapta.[1]) Hogy pedig a kárpátalji felföld a honfoglalás idejétől fogva folyton és szakitatlanul a magyarok kezén volt, kétségbevonhatatlan történeti igazság. Az az állítás, hogy a cseh Boleszláv 955-ben birodalma határait a Mátráig terjesztette volna ki[2]), a prágai püspökségnek 973. évi sem eredetiben, sem az 1086. évi átiratban fenn nem levő s mindössze is csak az 1125-ben elhalt Kozma prágai dékán cseh krónikájában található töredékben ránk jutott alapító oklevelének félremagyarázott szavain alapszik. Ugyanis az ez oklevélben említett *Mudre* helynevet minden kritika nélkül *Mátrá*-nak magyarázták, holott kimutathatólag az a *Mouriperg*, azaz *Malberg* a mai Alsó-Ausztria éjszaki részén, mint a meddig a X. században a prágai püspökség tényleg terjedhetett. Az pedig, hogy az 1000-dik évben a lengyel határ a Duna folyóig, Esztergom városáig, onnan Eger városáig s a Tiszáig terjedt volna[3]), szintén nem egyéb merő ábrándnál, melyet egy állítólag XII. századi, a történelemben

---

[1]) Infra Litham, nunc pars Vngariae est, olvassuk Aventinusnál. D. enim Henricus secundus Caesar Augustus, regulus Boiorum tertius, Stephano regi, Gisalae sororis suae marito, quo facilius gens effera religionem nostram reciperet, quasdam urbes Boiorum, regnique Boiariae, quae infra Litham sitae sunt, quasi dotis nomine traditisse legitur: Nempe *Posonium*, Vratislaburgium, Sempronium, Oedenburgium, et alia huiusmodi oppida. *Annales Boiorum*. Lib. IV. cap. 34. p. 306.

[2]) Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 157. 221. 226—228.

[3]) Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 248—249.

teljesen járatlan és tudatlan lengyel krónikás[1]) képtelenségekkel teljes, hitvány férczmunkája gyulasztott fel.[2])

Igy állván a dolgok, mindenesetre nagyon feltünő, hogy Sz. István egész Éjszaknyugat-Magyarországon semmi egyházi alapítványt nem tett a zobori apátságon kívül. De értjük ez eljárását, mihelyt feltesszük, hogy akkor úgy Pozsonyban, mint Nyitrán, ha nem is püspöki, de mindenesetre főegyházak, prépostságok, káptalanok léteztek.

A pozsonyi egyházra vonatkozó biztos tudósítás még csak a XII. század elején merül fel. Ez a kései említés szolgált okul arra, hogy iróink egy része ezen egyházat a XI. században még nem létezettnek, fenn nem állottnak hirdeti. De állításukat el nem fogadhatjuk.

A prépostságnak Sz. István és Sz. László alatt való fennállását, ha nem is bizonyíthatjuk okmánynyal[3]), de

[1]) *Cronica Hungarorum.* A varsói XIII. századi codexből kiadta Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana,* 60—82. ll. Bialovszkynál is: *Monumenta Poloniae,* I, 487.

[2]) Lásd Szabó Károly: *Igaz-e, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Sz. István foglalta el?* czimű értekezését a *Századok* 1868-iki évfolyama 5. 7. füzeteiben és *Kisebb Munkái*-ban I, 233—274. ll. A jeles tudós e művel teljesen eloszlatta a balvéleményeket. Szabó mellett említendő Botka Tivadar is, ki: *Tanulmány az esztergomi érseki egyházi megye első régi határairól és territoriumáról* czimű s a *Magyar Sion* 1864-iki évfolyama 241—261. lapjain megjelent dolgozatával ugyancsak hozzájárult a téves nézetek eloszlatásához. Hogy különben a józanabb tan a külföldi irók közt is kezd már terjedni, mutatja Roesler munkája: *Romänische Studien,* Leipzig 1871. Ebben, a 163. lapon elismeri, hogy a honfoglalás idején *wurde überall der Kamm der Karpaten die Grenze des ungarischen Reiches.* Épp úgy mondja Dümmler is, hogy a magyaroknak Morvaország ellen vívott harczai *führten zur völligen Besiegung dieses Reiches. Piligrim,* 14. l.

[3]) Kaprinai egy 1022. évi okmányról tesz ugyan említést, mint olyanról, melyben e prépostság már említtetnék. Ám kérdjük hol van ez okmány? Kaprinai kéziratai megvannak az egyetemi könyvtárban, de ezek közt az 1022. évi okmányt hiába keressük. Fejér, ki közölte Kaprinai gyüjteményéből a legrégibbeket, szintén nem akadt reá, mert különben okvetlenül közölte volna azt is, s így nem állíthatjuk az okirat alapján bizonyos gyanánt, hogy a pozsonyi prépostságot Sz. István alapította volna.

bizonyíthatjuk mégis azzal, hogy Kálmán király törvényében már említtetik, Kálmánnak pedig semmi esetre sem tulajdoníthatjuk alapitását. Kálmán ugyanis nem az a fejedelem volt, ki egyházi alapítványok által kitünt volna. Tekintve a történelemben feljegyzett intézkedéseit és kifejtett tevékenységét, valóban nem mondhatjuk, hogy ő nagy alapítványtevő király lett volna. A törvényhozásban őt kétségtelenül magasabb szellemi emelkedettség jellemzi. Egyes törvényczikkei kiváló felvilágosodottságról tanuskodnak, de viszont mások arról is, hogy az egyházi vagyon sokasításához nem járult. Egyik törvényczikkével elrendelte a felesleg egyházi vagyon visszavételét s a kincstár javára való értékesítését.[1]) Nincs egyetlen egy okmányunk sem, mely őt kolostor- vagy egyházalapítónak hirdetné. Egyik-másik régibb alapítványt megerősíti ugyan, tesszük a veszprémvölgyi görög apáczákét[2]), vagy az arbei egyházét[3]), vagy a zoborhegyi apátságét[4]), de maga újat nem alkot. Míg árpádházi királyaink közt I. István, Péter, I. Endre, I. Béla, I. Géza, I. László, II. Béla, II. Géza, III. Béla, Imre, II. Endre, IV. Béla, IV. László mind oly fejedelmek, kik egyházi alapítványok és monumentalis egyházi építkezések által tették nevöket emlékezetessé, addig Kálmán király azon kevesek közé tartozik, kik e téren kimutathatólag mitsem tettek. Amint III. István, II. László, IV. István, III. László, V. István s III. Endre királyokról mi hír nem szállott reánk, úgy Kálmánról sem tudjuk, hogy alapított avagy hogy valamely emlékszerű építményt

---

[1]) *Decret. Colom. regis* 15. Endlichernél: *Rer. Hung. Mon. Arpad.* 362. l.

[2]) Katona: *Hist. Crit.* III, 263. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 46. VII. I, 141. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 74.

[3]) Farlati: *Illyr. Sacrum,* III, 166. V, 236. Lucius: *De regno Croatiae,* 188. l. Katona: *Hist. Crit.* III, 276. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 56.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* II, 41. 58. V. I, 309. VII. IV, 57. VII. V, 87. Pray: *Diatribe de S. Ladislao,* 31. 40. Katona: *Hist. Crit.* III, 214.

templomot, kolostort emelt volna. A dömösi káptalan és templom alatta épült ugyan 1111-ben, de nem általa, hanem Álmos herczeg által.[1]) S azért tekintve mindezen érintett körülményeket, valamint a saját vérei ellen elkövetett kegyetlen és embertelen dühöngését,[2]) nem tartjuk valószinűtlennek, hogy a papi krónikások őt csakis ezen tulajdonságai miatt tüntették fel testi szörnyként, őt púposnak, szőrösnek, bandzsalnak, hebegőnek festve, holott kortársa s személyes ismerőse, Kozma prágai dékán, mitsem szól ilyes nagymérvű testi fogyatkozásokról.

Éppen azért, mert az egyházi alapítványok terén Kálmán ki nem tünik, nem is tehetjük fel róla, hogy ő a pozsonyi prépostságot alapította volna.

Ha pedig ő azt nem alapította, akkor okvetetlenül elődei Sz. István vagy Sz. László alatt már léteznie kellett, mert, mikép említettük, Kálmán törvénykönyvében a pozsonyi prépostság már említve van. E törvénykönyv I : 22 czikkében ugyanis Kálmán király tilalmazza a tüzes vassal és forró vízzel való istenitéletek tartását mindenütt, kivéve a püspöki székhelyeken és *a nagyobb prépostságokban mint Pozsonyban és Nyitrában.*[3]) Igaz a törvényczikk közlésében eltérés van, amennyiben némelyek annak *ut*-ja helyett *nec non*-t olvasnak és vitatnak,[4]) úgy hogy ezek szerint a törvényczikk az istenitételek tartását csakis a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságokban *valamint* Pozsonyban és Nyitrán engedi meg. Azonban mi ezt

[1]) *Marci Chronica*, cap. 66. Thuróczi: *Chronica*, II, c. 61. Katona: *Hist. Crit.* III, 225.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* II, 152.

[3]) Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et majoribus prepositaris, ut *Posonii* et Nitrie.

[4]) Így Endlicher: *Rer. Hung. Mon. Árpadiana*, 363. l. Pesty.: *A perdöntő bajvivások története Magyarországon*, 86. l. És mások. Ellenben a magyar törvénytárban *ut* áll s így közli a törvényt Batthyány : *Leges ecclesiasticae Regni Hung.* I, 454. és legújabban Knauz is : *Mon. Eccl. Strig.* I, 69.

az olvasást és értelmezést el nem fogadhatjuk. A törvényczikknek csakis az lehet helyes értelme, hogy nagyobb prépostságok Pozsonyban és Nyitrán voltak. Ha e helyeken nagyobb egyházak nem léteztek volna, az istenitéletek tartása itt sem lett volna engedélyezve. Különben is kétségtelen, hogy az ilyes istenitéletek közönséges egyházakban már amiatt sem voltak könnyen megtarthatók, mert megtartásuk nagyobb személyzetet igényelt, amennyiben ily alkalmakkor jegyzőkönyvi felvételekre, jegyzőkönyvi kivonatolásokra és azonkivül hivatalos ellenőrzésre volt szükség. A törvény nem is lett volna világos, ha a nagyobb prépostságokat névszerint ki nem jelöli, mert akkor nyilván minden prépostság magát nagyobbik prépostságnak tarthatta volna, részint hogy tekintélyét ily úton is öregbítse, részint hogy jövedelmét ilyképen is szaporítsa, mert az istenitéletek tartása kétségtelenül nem csekély jövedelemmel volt egybekapcsolva. A tilalom ez esetben tehát igen könnyen kijátszható lett volna s Kálmán bölcseségétől feltehető, hogy ilyes szöveget nem szentesített volna. A visszaélést a törvénynek csakis abbeli szövegezése lehetetlenítette, hogy névszerint megmondotta, melyek azok a nagyobb prépostságok t. i. *Pozsony* és Nyitra.

Ezt a magyarázatot annál is inkább kell elfogadnunk, mert a törvényszövegnek ellenkező értelemben vett olvasása és értelmezése még egyéb félreértéseket is szülne. Egyik irónk tényleg már nagyon sajátos következtetéseket vont le a hibás szöveg-magyarázásból.[1]) Azt állítja ugyanis, hogy a törvényczikkely megkülönbözteti a cathedralis egyházakat a társaskáptalanoktól, valamint azoktól az egyházaktól, melyek sem cathedralis egyházak, sem társaskáptalanok nem voltak, mint Pozsony és Nyitra. Vagyis szerinte

[1]) Podhraczky in *Chronicon Budense,* 175—176. ll.

Pozsonyban és Nyitrán *prépost nélkül levő egyházak voltak* s állítását Nyitrára nézve megerősítve látja II. Gézának 1158. évi diplomája által, mely szerint a nyitrai egyháznak még nincsen prépostja.[1]) Csakhogy az egész okoskodásnak nincs semmi alapja, mert ha a Kálmán-féle törvényt ily értelemben magyarázhatnók Nyitrára, épp oly értelemben kellene azt azután Pozsonyra is magyarázni, ami lehetetlen, miután *Pozsonyban préposlság létezett.* Préposlság képzelhető káptalan nélkül, de *nem prépost nélkül.*

Ha ezek szerint Pozsonyban már Kálmán király idején és pedig uralkodásának elején, mikor ezen törvény készült,[2]) préposlság létezik, világos, hogy annak alapítói a Csukárok nem lehetnek. Ez állítást sajátszerűen épp egy nagytudományú tudósunk bocsátotta világgá, kinek máskülönben nagyon sok okulást köszönhetünk a hazai történettudomány terén. Ő ugyanis a Péter fia János adományához megjegyzi: hogy a pozsonyi prépostságot nem a morva herczegek, sem a magyar királyok nem alapították, hanem az itt említett János.[3]) És elfogadta utána ez állítást Balics is.[4]) Pedig az egész állítás csak látszaton és félreérté-

[1]) Ecclesia Nitriensis *caret adhuc Preposito.*

[2]) Az évet pontosan meghatározni nem tudjuk. Mossóczy, Jászay, Knauz 1100-ra teszik, Batthyány 1099-re. *Leges ecclesiasticae Regni Hung.* I, 449—450. ll. e) jegyz. Annyi kétségtelen, hogy a törvénykönyvnek szerkezete, illetőleg a különböző években megalkotott törvényczikkeknek Alberik által történt összegyüjtése a XI. század végére és a XII. század elejére esik, miután Alberik e törvényeket Szeraphin érsek rendeletére gyüjtötte össze, Szeraphin pedig, mikép legújabban ki lett mutatva (Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 68.) 1095—1104-ben érsekeskedett.

[3]) E literis his assertio, que fundatae huius Praepositurae laudem Ducibus veteris Moraviae tribuit *(Praepositura Poson.* p. 3.) satis convellitur. Nec Duces hi, nec Reges Hungariae illam fundaverint; sed antenati Joannis huius, cum Patronatum exercuerint, atque in Ecclesia sepulti fuerint. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 297. l.

[4]) Tehát míg későbben netalán felfödözendő okmányok ellenkezőről nem fognak tanuskodni, — irja ő — a pozsonyi prépostságnak e Csukár gróf által való alapittatását legvalószinűbben a XII. század végére, vagy a XIII. század első éveire tehetjük, — s első birtokaul a Csukár-földet,

sen alapszik. Hazánkban, igaz, a nemzetségi monostorok emlékével sűrűn találkozunk. Ezek világos bizonyítékai annak, hogy a nemzetségek monostorokat alapítának, melyek nemzetségök tagjainak temetkezési helyekül szolgáltak, ám abból, hogy valakinek a genusa, illetőleg genusának tagjai közül többen egy bizonyos egyház alá temetkeztek, csak nem következhetik az, hogy az a genus az egyházat, vagy éppen azon apátságot vagy prépostságot is alapította, melynek a temetkezésre szolgáló temploma egyháza volt. Ez az eset a Csukároknál. Mi egy 1291 évi okiratból csak annyit tudunk meg, hogy a Csukárok egyik sarja, János, a Péterfia, mielőtt Albert osztrák herczeg ellen a magyar királylyal hadba indult, a pozsonyi prépostságnak földi javakat adományozott s hogy ő ezen alkalomból elődeit a pozsonyi Sz. Márton-egyház patronusainak nevezi, kik a nevezett egyház alá temetkeztek.[1]) A dolgon nagyon nagy erőszakot követnénk el, ha ez adat alapján azt vélnők állithatni, hogy a Csukárok a pozsonyi prépostságot alapították. Először is az adat csak azt mondja, hogy a Csukárok a *Sz. Márton-egyház* patronusai voltak s nem a *prépostságéi* s ezt úgy érthetjük, hogy a Csukárok földi javakat juttattak a Sz. Márton-egyháznak, amint az valósággal történt is. De másrészt amúgy sem mondható, hogy a patronus mindig egyjelentésű az alapítóval. A patronátus egyszernél többször kiesett az alapító család kezéből, átmenve egy nem alapító idegen családra, akár örökösödés, akár birtokszerzés, akár királyi adományozás utján.[2]) Tehát a Csukárok is lehettek nem alapító patronusok, a patronusi czimet és jogot pedig akkép szerezték, hogy a prépostság egyházát,

---

legelső prépostjául pedig az eddig is első prépostnak ismert Ubaldust vehetjük. *A r. k. egyház tört. Magyarországban*, I, 205.

[1]) cuius progenitores et antecessores eius sunt veri patroni.

[2]) Példát láss Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 160.

tehát nem magát a prépostságot, földi javakkal tetézték. Ezt egyébiránt III. Endre királynak 1292. évi oklevele, melylyel a pozsonyi egyháznak ezen Csukár-féle adományt megerősíti, világosan ki is jelenti. Azt mondja ugyanis abban, hogy János Péter fia, a pozsonyi vár nemes jobbágya Thurné-t *ájtatosságból és a Sz. Üdvözitőről czimzett egyház kegyúri jogának megszerzési czéljából* adományozta[1]) s ez adományát Óvárott halálos ágyán élő szóval is kifejezte. Az adomány az egyházat *patronátusi jog czimén* (ex iuris patronatus) illeti.[2])

Az 1291. évi ápril 14. kelt okirat szerint ugyanis Péterfia János pozsonyi várjobbágy Óvárott betegen feküvén, Miklós pozsonyi kanonok és Márton pozsonyi karpap, valamint Péter mosonyi plébános és János chuzthui (= csölösztői?) pap és mások jelenlétében megalkotta végrendeletét, melyben egyebek között ezeket mondja: Úgy a magam, mint összes atyafiságom lelkiüdveért rendelem, adom, hagyom és hagyományozom Thurne nevű, hajdan királyi adományból kapott birtokomat örök birtokjoggal a pozsonyi Sz. Üdvözitő-egyháznak, melynek temetőjében atyám Péter gróf és más őseim nyugosznak, amint én is ott választottam és választok ezennel sirhelyet.[3]) Azon esetre ha netán felgyógyulna, ezen birtok dominiumát magának tartja, de mihelyt kimulik, az azonnal átmegy a nevezett egyház birtokába.[4]) Ugyanezen év julius 18-dikán

---

[1]) pro deuocione et fundacione iuris patronatus eiusdem ecclesie sancti Saluatoris.

[2]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 316—317. Fejér: *Cod. Dipl.* VI. 1, 196.

[3]) ordinaui, dedi, reliqui et legaui quamdam possessionem meam Thurne uocatam, olym ex donacione Regia collatam, perpetuo possidendam pro salute et remedio anime mee et omnium parentum meorum Ecclesie Sancti Salvatoris de Posonio, sub cuius cymiterio pater meus Comes Petrus et alij progenitores mei requiescunt, quia et ego eciam ibi elegi et ex nunc eligo sepulturam.

[4]) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 54. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 282—83.

ugyanezen János pozsonyi nemes várjobbágy ugyanezen birtokát[1]) újra *ezen egyháznak, kinek elődei és ősei igaz kegyurai (eidem ecclesie, cujus progenitores et antecessores ejus sunt veri patroni),* hagyományozza.[2])

Az, hogy az első okmányban Csukár János nem emelte ki azt, hogy ősei a pozsonyi egyháznak kegyurai, eléggé érthetőleg magyarázza a második oklevélben hangsúlyozott *valódi kegyurak* (*veri patroni*) értelmét. A Csukárok tényleg nem voltak más, mint a pozsonyi egyház *jótevői* s ennyiben joggal mondathattak patronusoknak. Nincs ugyan okmányunk, de sejtjük, hogy Csukár Péter fiának, Jánosnak ősei különösen azon alkalomból érdemesültek mint jótevők a pozsonyi egyház körül, midőn a préposti egyház a várból a városba lekerült, mikor tehát új préposti egyháznak épülnie kellett.

A prépostság első egyháza ugyanis eredetileg a *várhegyen,* benn a *várban* állott. A pozsonyi vár legrégibb ismert képén, mely a XIV. századi bécsi Képeskrónika vagyis a Marci Chronica lapjain maradt fenn, a vár falain belül egy magas tetejü, tornyos egyházat látunk, mely helyesen van keletelve, miután szentélye keletnek van irányitva.[3]) Ezen egyház kétségtelenül az eredeti pozsonyi prépostsági egyház s ennyiben ezen kis képnek nagy helyi érdeke s jelentősége van. Az a körülmény, hogy a miniatur-festő

---

[1]) possessionem, villam seu terram suam, *Thurnie* vocatam, inter Tyrnam et Posonium existentem . . . ecclesie sancti Saluatoris de Posonio, cuius progenitores et antecessores eius sunt veri patroni . . . donaverit, ac contulerit, in elemosinam sempiternam, in eiusdem ecclesie Cymiterio, inter caros suos, ex voto se optens tradi ecclesiastice sepulture, in quo eius parentes et consanguinei requiescunt. E birtokot, ha a hadból szerencsésen visszatér, magának tartja élte befejezéseig. Post mortem autem illam eidem ecclesie sancti Saluatoris, et in eadem deo famulantibus, pro tempore, preposito scilicet et capitulo adja. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 51. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 296—97.

[2]) *Új Magy. Sion,* 1880. évf. 252—253. ll.

[3]) Lásd 15. sz. rajzunkat a 94. l.

az egyházat a *várban* tüntette fel, bizonyossá tesz arról, hogy ő vagy egy régibb mintát ideálizált, vagy pedig, régibb leirás után indulva az egész képet maga fogalmazta.

Azt tartjuk azonban, hogy épp e kép után indulva, az egykori prépostsági templom helyének kijelölésében mégis tévedtek mindazok, kik e templomat a mai várpalota romjaiban található várkápolnával azonositják. A várkápolnát egy időn át iróink a várpalota keleti oldalán keresték. Ma tudjuk, hogy az itt egykori várkápolnául mutatott helyiség nem lehetett kápolna, mert így keletelve sem lett volna, miután szentélye nem keletnek, hanem éjszaknak esett volna. E tágas s díszes helyiség inkább is a régi lovagtermet képezte, míg a kápolna az épület déli szögletén volt berendezve, úgy hogy oltárával, mint illett, keletnek állott.[1]) De ismételjük e kápolna a várpalota szenthelye volt, mely csak századok mulva épült ki abban az alakban, amelyben ma a várpalota romjait szemlélhetjük. A régi prépostsági egyház bizonyára nem a mai várpalota területén, hanem e terület mögött állott, valószinűleg azon a lapályos téren, mely a várpalota és a katonai laktanyák közt terül el s melyen lombos fák üditik árnyékukkal a felfáradt látogatót. E területen több alapfal nyomai mutatkoznak s ha valahol, úgy bizonyára itt volna érdemes ásatással bizonyosságot szerezni az eltünt régi prépostsági egyház ügyében.

Hogy a régi prépostsági egyház csakugyan a várban állott, azt egyébiránt nem egyedül a XIV. századi Képeskrónika rajzából tudjuk. Ezt e rajznál sokkal hitelesebben okmányos adatok bizonyitják. Ugyanis már a XIII. század elején tervezték a prépostsági egyháznak a várból való eltávolitását. Az erre vonatkozó okmányok az okot is vilá-

[1]) Henszlmann: *Magyarország csúcsíves stylű műemlékei,* 87. l.

gosan megmondják, amely miatt e dolgot tervezték. 1204-ben ápril 24-dikén III. Incze pápa az esztergomi érseknek ir, megengedve azt, *hogy a pozsonyi prépostság a várból a várfalakon kivül eső területre áthelyeztessék.* A pápa pedig úgy jutott az engedély megadásához, hogy hozzá Imre király folyamodást intézett az áthelyezés ügyében, előadva, miszerint a hiveknek a vártemplomba való feljárásából könnyen veszélyeztethetnék a vár biztonsága.[1]) A pápa ennek következtében meghagyta az érseknek, hogy tegye meg azt, amit az országnak szüksége és az egyháznak haszna megkiván. Egyszersmind szivére köti neki, hogy a nevezett egyházban nyugvó sz. vértanu teteme a kellő tisztelettől meg ne fosztassék.[2])

Ám a pápának emez engedélye daczára is a templom áthelyezésének ügye még sokáig huzódott, mert 1221-ben ápril 20-dikán Honorius pápa újabb levelet intéz ez ügyben az esztergomi érsekkez.[3]) Azt mondja ebben, hogy a pozsonyi prépost őt a felől tudositja, *hogy miután a pozsonyi egyház a vár erősségében van, gyakran megesik, hogy a kanonokok a meghatározott órákban a várba be nem bocsájtatnak s így az előirt isteni tiszteletet meg nem tarthatják.* Ez okból esedezik a prépost aziránt, hogy a templomot a városba lehessen áttenni, mit a pápa meg is engedett.[4])

---

[1]) Supplicavit nobis Rex Vngarorum illustris, *ut quia in quodam castro suo Posoniensi Praepositura consistit,* et ex accessu hominum ad eandem timet sibi de castro illo periculum provenire; ei licentiam concedere dignaremur, ut Praeposituram ipsam extra munitionem construere de licentia nostra valeat.

[2]) quod necessitati Regni et vtilitati ecclesiae noveris expedire. Provisurus, ne corpus beati Martyris, qui in dicta Ecclesia requiescit, debita veneratione fraudetur. Az oklevél a Lateranban kelt. Dobner: *Mon.* II, 346 Katona: *Hist. Crit.* IV, 710. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 430. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 170.

[3]) Hibáznak tehát mindazok, kik az áthelyezést már 1204-ben tényleg megtörténtnek állitják.

[4]) Posoniensis Prepositus proposuit coram nobis, *quod cum Posoniensis ecclesia in munitione castri Posoniensis*

Ezekből az oklevelekből tehát megtudjuk azt, hogy Imre király merő katonai szempontból óhajtotta a székesegyház áthelyezését, de megtudjuk egyszersmind azt is, hogy volt a templom áthelyezésére törekvő tervnek a katonain kivül más közelebb fekvő oka is, mert maga a káptalan is óhajtotta azt, miután a viszonyok olyanok voltak, hogy tagjai rendes időre a vári templomba fel nem juthattak.

Ha a prépostnak a pápához intézett levelét figyelemmel olvassuk, kell hogy feltünjék, miszerint ő a kérést nem a maga, hanem a káptalanbeliek bajával okadatolja. Ebből tehát bizonyos, hogy az a baj, mely a káptalanbelieket a templom látogatásában akadályozta, a prépostra nézve nem forgott fenn, vagyis bizonyos, hogy míg a *káptalanbeliek lenn a városban laktak, addig a prépost fenn a várban székelt,* ahol egyháza is volt. Nagyon rosszul mondja azért egy hazai kitünőségünk, hogy a várban prépost és káptalan együtt lakott. „Feltehetjük — irja ő — hogy a várfallal vagy csak sánczczal is körülvett területének csekély kiterjedése miatt a prépostság papjai, kanonokjai egy épületben együtt éltek (collegiatim). Ezen együttes élet a középkorban szokásos volt, csak nálunk, sem Székesfejérvárott, sem Kalocsán nem sikerült az erre szükséges zárdaépületekre akadni. A premontreiek canonici regulares neve is ezen együttes életből, sub regula származik.[1])

Nagyon meglepő, hogy az érdemes tudós, kinek a pápai bullákat ismernie kellett, hogyan irhatta a tények-

---

sit sita, frequenter contingit, ut eisdem canonicis castrum ipsum statutis horis intrare nequaquam valentibus, ecclesia ipsa debitis obsequiis defraudetur; quare — supplicavit, ut in Burgum eiusdem castri eam liceret — transferri. Mit a pápa megenged. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 312. Theiner: *Mon. hist.* I, 29. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 229.

[1]) Henszlmann: *Magyarország csúcsíves műemlékei,* 117. ll.

kel annyira ellentétben álló ezen sorokat. Ha ugyanis a káptalan és a prépost együtt laktak volna fenn a várban, akkor mi okon panaszolhatta volna fel a prépost azt, *hogy a kanonokok az isteni tiszteletet nem végezhetik, miután őket minden időben a várba be nem bocsátják?* Ez a körülmény tényleg minden kétségét kizárja annak, hogy a káptalan csakugyan a váron kivül volt. Amit Henszlmann a premontreiekről mond, áll; de ezekről, mint szerzetes rendről nem szabad következtetést vonni a világi papi intézményekre. Azután is, hogy prépost és káptalan a városban összekerültek, meg nem mondhatjuk, csakúgy mint nem a székesfejérváriról vagy kalocsairól, hogy *egy épületben együtt* laktak-e? Ha egy 1236. évi okmányában a pozsonyi káptalan azt mondja, hogy Bökény gróf kész *in nostro monasterio* esküt tenni [1]), ezen monostor alatt más nem érthető, mint az egyház *sekrestyéje*, melyben a káptalan hivatalos működését teljesitette.[2])

Az a tényállás, hogy a prépost a várban, a káptalan a városban lakott, nyilván nagyon alkalmatos arra, hogy belőle minden erőszakosság nélkül újabb, a helyi érdek szempontjából nagy fontosságu következtetést vonjunk. Ha a prépost a várban, a káptalan a váron kivül a városban lakott, akkor ugyanis mi kétséget sem szenvedhet az, *hogy a prépostság eredeti alapitásában tisztán prépostság volt, melyhez a káptalan csak később járult.*[3]) A káptalanok nálunk

[1]) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 25.

[2]) Henszlmann egyébiránt más tekintetben is zavarban van magával s ír ennek következtében zavarosan. Így állitja egyik helyt, hogy „a pozsonyi várban a XIII. század legelején meg volt a Sz. Üdvözitőnek (S. Salvatoris) prépostsága *és hihetőleg temploma is.*“ Más helyt ezzel ellenkezőleg azt mondja, hogy „a várban nemcsak a prépostság, hanem természetszerűleg az ahhoz tartozó templom is volt a XIII. század legelején.“

[3]) Azon irodalmi harczban, mely Knauz és Rimely apáturak között a pozsonyi prépostság történetére nézve kitört, a pozsonyi egyház *czime* is meg lett vitatva. Knauz szerint a pozsonyi egyház nem káptalan, hanem *prépostság*, Rimely szerint a prépost

is csak úgy alakultak, mint egyébütt, hol a püspökök körül alsóbb állású papok gyülekeztek, kik a püspök kisegítői voltak. Nem lettek ezek eredetileg kinevezve, hanem a püspöki egyház körül gyülekezve székesegyházi papokká lettek. Erre vezethető vissza az, hogy a legrégibb időkben egy-egy püspöki széktemplom kanonokjainak száma 20—40 egyénre is rugott. Hogy Sz.-Gellért hogyan alapitotta káptalanját, tudjuk annak életiratából. Az egyházi tanitásban részesitett egyéneket segitőiül alkalmazta a templomban, az iskolában, a lelkipásztorkodásban. A zárt káptalanok, melyekben a káptalanbelieknek száma meg volt állapitva, csak később szerveződtek. Bár a pozsonyi főegyházról nem tudjuk kimutatni, hogy az eredetileg püspöki egyháznak volt alapítva, mégis annyit bizonyosul tudunk, hogy jelentékenyebb egyházat képezett elejétől fogva. A meddig ismereteink visszanyulnak az időben, a pozsonyi egyház élén *prépost* állott s e körül épp úgy gyültek össze alsóbb rangu papok, mint a püspökök körül, anélkül, hogy ezek szervezett, alapitott prépostsági káptalant képeztek volna.

A gyanusitott nyitrai 1006. évi oklevél valóban nagy okulásunkra van e tekintetben is, mert megtudjuk belőle azt, hogy ott is a káptalani viszonyok épp olyképen fejlődtek és szervezkedtek, mikép azt imént előadtuk. Azok a papok, kik itt Sz. Emerám oltára körül forgolódtak, magukat kanonokoknak mondogatták, de hogy valósággal nem a maihoz hasonló zárt káptalant képeztek, világos abból, hogy őket ilyenné még csak Sz. István tette azzal, hogy nemcsak anyagilag szervezte őket s ezáltal rendes

és a káptalan együttesen *egy collegiumot* képez. (Lásd *Új Magyar Sion* 1880. évf. és *A pozsonyi prépostság. Adalék.* 1881. 5—8 ll.) Bizonyos tekintetben mindkét tudós igazat állit, mert alapitására nézve a pozsonyi egyház *prépostság*, későbbi szervezete alapján azonban *prépostság és káptalan* vagyis oly collegium, melynek *feje* a prépost, *tagjai* pedig a kanonokok.

megélhetési módjukat biztositotta, hanem szervezte őket hierarchiailag is.[1]) E ténynek felemlitése annyira összevág az ősi egyházi viszonyokkal s annyira ellenkezik a mai s a mult századi viszonyokkal, hogy mi az okmányt semmi szín alatt mult századi koholmánynak nem tarthatjuk. A mult század oklevélgyártója, ha még oly raffinirozott volt is, soha olyasmit ki nem eszelhetett volna, mi a maga idejének élésmódjával, joggyakorlatával és egyhází praxisával oly lényegesen ellenkezett. Azt valóban csak úgy irhatta le, hogy annak egy régibb iratban nyomára akadt s azért, ha formailag ez oklevél költött is, történeti tartalmára bizonyosan authentikus.

Mi volt oka annak, hogy a pozsonyi prépostság áthelyezése annyi időn át késett, nem tudjuk. Alig magyarázhatjuk azt máskép, mint azzal, hogy a városban a szükségelt prépostsági új templom el nem készült. Nincs ez időből egyetlen okmányunk, mely biztos útbaigazitást adna. Csak gyanitjuk, hogy az új templom ott épült, ahol domunk ma is áll, a várfalak mellett, a mai prépostság tőszomszédságában. S minthogy a XIII. században a Csukárok magukat a Sz. Üdvözitő-egyház patronusainak mondották, elég alapunk van azon további vélekedésre is, hogy épp e templom épitése körül is szaporitották érdemeiket.

Mikor Csukár János 1291-ben Csukárdot a pozsonyi egyháznak adományozta, különösen kiemeli, hogy az ő atyja és más ősei a Sz. Üdvözitő-egyház czintermében nyugosznak, s hogy ő maga is itt választott a maga

[1]) Et ut tanto amplior haec donatio nostra habeatur; ordinauimus, uti presentes et futuri sacerdotes presbiteri Ecclesiae S. Emerami Martyris de castro Nitra capitulares canonici in omnibus tam Synodalibus, quam Regis et Regnicolarum conuentibus ab Ecclesia et Capitulo Strigoniensi statim secundum locum teneant, et vicem habeant.

A pozsonyi dóm délfelől. (

város története

lól. (Boros Radó eredeti rajza.)

A pozsonyi dóm délfelől.

l. (Boros Radó eredeti rajza.)

számára temetkezési helyet. Ha nemcsak atyja, de ősei is ide temetkeztek, feltehetjük, hogy a mostani dom helyén már 1221 előtt is állott templom, mert az a 70 év, mely 1221 és 1291 közé esik, nyilván alig elegendő arra, hogy Csukár János az e helyt eltemetett őseiről beszélhessen. És ezt annál inkább hisszük, mivel csak így vélünk tisztába jöhetni arra a kérdésre nézve is, hogyan kapta a Sz. Üdvözitő egyház a Sz. Márton czimet? A sz. Márton czim a XIV. század elején kezd erőre kapni akkor, mikor a káptalan és a város a plébánia ügyében megegyeztek, 1302-től fogva, s ezt úgy fejtjük meg, bár okirattal nem bizonyíthatjuk, hogy a Csukárok temetkezési temploma eredetileg sz. Mártonról volt czimezve, mely czim azután is fenntartotta magát, hogy a várból lekerült prépostság egyházává lett, úgy hogy ezentúl e templomnak tulajdonkép kettős czime volt: Sz. Mártonról és Sz. Üdvözitőről.

Azt alig hihetjük, hogy az a templom, melynek a Csukárok patronusai voltak, még mielőtt prépostsági templommá lett, különös terjedelmű lett volna. Valószinű hogy csak kápolnaszerű egyház volt, melyet, hogy megfelelő prépostsági egyházzá lehessen, átépíteni, de sőt tetemesen nagyobbitani kellett. S épp ez az átépités és nagyobbitás, mely nagy részben újépités volt, késleltethette a prépostságnak a várból való áthelyeztetését.

Vannak, kik azt hiszik, hogy mai domunk hajója még az eredeti, valamint az éjszaki bejárat, a porta speciosa is. Mi ez állítást oly nagyon elfogadni még sem merjük. Az bizonyos, hogy a hajó oldalfalai s az említett bejárat a templom legrégibb részletei, de minthogy éppen a porta speciosán a kora csúcsíves styl jelenkezik, azért mi e templomrészeket nem a XIII. század első, hanem annak második feléből valóknak tartjuk. Vagy azt kell tehát

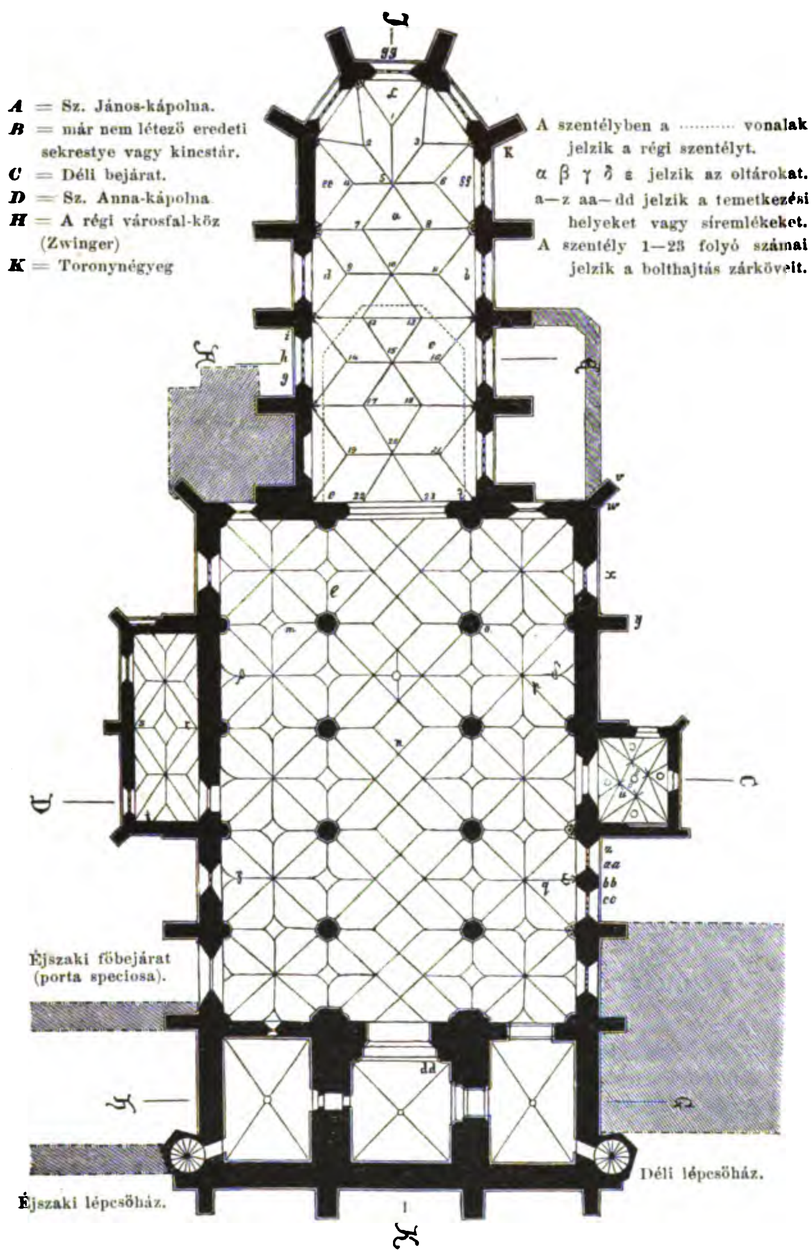
tartanunk, hogy a mai dom oly új építés a régi eredeti templom helyén, mely már mit sem tartalmaz az első templom falazatából, vagy pedig oly építmény, melyben a hajó oldalfalai és az ezeken áttört porta speciosa csakugyan még az első eredeti templom maradványa. Csakhogy az utóbbi esetben azt kell mondanunk, miszerint az első eredeti templom kiépítése még csak a XIII. század derekán történt, úgy hogy fel kell vennünk, miszerint az eredeti szentély, (melynek helyén ma a XV. században épült szép góth stylű szentély áll), még a XIII. század első felében épült, míg hozzá a hajó (melynek mai boltívei szintén későbbiek) s a torony a XIII. század második felében épültek. És ez nem éppen valószinűtlen, mert ha a templom építéséhez, mondjuk, 1221 táján fogtak, van még a század végeig 70—-80 év, nem túlsok idő arra, hogy az akkori időkben s ily nagy arányoknál ekkora épület létrejöjjön,[1]) főleg ha meggondoljuk, hogy időközben a háború viszontagságai is rájártak a városra úgy, mint a templomra.

Különben az évet, melyben az új prépostsági templom építéséhez fogtak, meghatározni szintén nem áll módunkban. Mert nem ismerjük azt az időt sem, melyben a prépostság leköltöztetése történt. Bizonyos csak annyi, hogy az 1221 után történt, de sem 1277-ben, sem 1296-ban, mikép azt egyes tudósaink hiszik.[2]) Legvalóbbszinű, hogy ez áthelyezés az 1221-ik évet csakhamar követte.

---

[1]) Pesty Frigyes nézete szerint „Éppen oly formán áll a mostani főegyház (dom) azon ősrégi templom helyén, mely tán még a magyarok bejövetele előtt, vagy az első magyar királyok alatt épült." *(A perdöntő bajvívások története,* 128. l. 1. jegyz.) Ez állítás, ha az ősrégi templom alatt a prépostsági templomot érti, egészen hamis, mert mikép láttuk, az eredeti prépostsági templom nem a mainak helyén, *hanem fenn a várban* állott.

[2]) Baernkopf *(Praep. praepositi S. Martini, alias SS. Salvatoris,* 1848.) talán 1277 utánra véli tehetőnek, mivel IV. László király 1277. évi oklevelében a pozsonyi várnak bevételét a levéltár kirablásával köti össze. Ellenben Knauz 1296-ra állapítja azt meg, mert akkor III. Endre király

22. A pozsonyi dom alaprajza.
(Kőnyöki József felmérése és rajza szerint.)

Végre nem mondhatjuk meg azt sem, hogy a várbeli eredeti prépostsági templomnak mi lett a sorsa. Vajjon fennállott-e mint vártemplom azontúl is, hogy lenn a városban új prépostsági egyház keletkezett, avagy lebontották azt? Minderről semmit sem tudunk. A Marci Chronicon képe, bár az nem egy XIV., hanem egy XII. századi eseményt tüntet fel, mindenesetre azt látszik bizonyítani, hogy a templom még a XIV. században is lebontatlanul állott a várban.

De lássuk ezek után a prépostság régi birtokviszonyait.

Az alapító oklevélnek hiánya lehetetleníti a prépostság eredeti alapítványait is meghatározni. A XIII. század derekáig semmit sem találunk feljegyezve azon kérdést illetőleg, hogy mi tartozott jószágul a pozsonyi prépostsághoz. Először még csak IV. László király 1277-ik évi okmányában említtetik, hogy a prépostság és káptalan javai részint királyi adományból, részint a hívek kegyajándékaiból, avagy részint vételből s egyébképi szerzésből kerültek össze.[1]) Nevezetesen, hogy IV. Béla király a Csallóközben Sámodot, Völköt és Kürtöt adományozta Zozuoseurem, Senketekuta, Haruskuuth és Körtvélyes nevű halasokkal, valamint egyéb Csőszrész nevű halasokkal együtt örök adományképen a pozsonyi prépostságnak és egyháznak, mely adományt nevezett évben IV. László király is meg-

---

nőül vevén az osztrák Ágnest, Pozsonyt neki hitbérül adományozta, s ilyképen Pozsony és vidéke a német oldal felől teljes biztonságot nyert. De hiszi azt főleg azon szerződés miatt is, melyet 1302-ben a város a prépostsággal a plébános-választás ügyében kötött, miután ily szerződésre természetesen csak azon időtől fogva volt szükség, hogy a prépostság a várból a városi plébániatemplomba helyezkedett át. (*Magyar Sion*, 1881. évf.) Ám a tudós püspök e nézetének tarthatatlanságát meggyőzőleg mutatta ki Rimely a pozsonyi prépostságról közzétett *Adalékában*, 30—32. ll.

[1]) ex donacione Regia, uel pia deuocione fidelium, uel empcionis, aut cuiuscunque alterius contractus titulo.

erősítette.[1]) Nevezetes, hogy ezen javakból Sámod a prépostéé, a többi három a káptalan javai lettek, amint még ma is így birják azokat prépost és káptalan.

Egy évvel később 1278-ban IV. László király, Habsburgi Rudolffal együtt legyőzvén Ottokár cseh királyt, Pozsonyon át vette útját haza.[2]) Ez alkalomból a káptalan a király elé járult őt győzelme alkalmából üdvözlendő. Egyszersmind felkérte őt, kárpótolná a káptalant azon károkért, miket javaiban Ottokár részéről szenvedett. A király ekkor meggyőződvén arról, hogy a káptalan csakugyan nagy károkat szenvedett,[3]) *Flanczendorf* nevű, a Dunától Köpcsényig terjedő rétet adományozta neki örök időre. E földet a káptalan ma is birja, mely e miatt *Káptalan-rétjének* is neveztetik.[4]) Azonkívül Nagyszombat közelében *Szilincs* nevű királyi földet szintén a káptalannak adományozta.[5]) Ugyanő 1280-ban egy másik Szilincs nevű földet is adományozott a káptalannak.[6]) Mindkettőt III. Endre király 1291-ben megerősítette a káptalannak.[7])

Ezekből állanak mindössze az ismert királyi adományok,

---

[1]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 77—78. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 81.

[2]) per partes Posonij in redeundo transitum fecit.

[3]) invenissemus Posoniensem ecclesiam certo cercius oculata fide per hostiles incursus predicti Boemorum Regis in suis facultatibus grauiter lesam et pene ad extreme exinanicionis facultatem conlapsam, nimia inopia laborare; condolentes ipsius ecclesie ruine et volentes eius miserie, ut debita, sic deuota, restauracione prospicere, et misericorditer misererj, annak Antal pozsonyi prépost kérelmére Flanzendorf földet és Szilincset adományozza. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

[4]) Bél: *Notitia Hung. Novae.* I, 559. Rimely: *Capitulum Eccl. Poson.* 100—101. ll.

[5]) 1278. IV. László a pozsonyi káptalannak adományozza terram *Flezyndorph* vocatam, iuxta danubium sitam in confinio Regni nostri et Castro Potunburg contiguam et vicinam, et aliam terram *Zelynch* nomine, in maiori Posonio existentem, iuxta Thijrnam, ad collacionem nostram spectantes, vacuas tunc et incolis, ac habitatoribus destitutas. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

[6]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 51.

[7]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 35.

melyekhez némely magánosokéi járultak. 1287-ben Benedekfia Pál, pozsonyi kanonok *Uzur*, *Akoli*, *Csörle* és *Simperg* nevű helységekben levő birtokrészeit örök joggal a pozsonyi Sz. Salvator-egyháznak s annak prépostjának és káptalanjának adományozta.[1]) 1291-ben adományozta, miképp már láttuk, Csukár János a Péterfia *Csukárdot*. Ám ez az adományozás a káptalannak birtokbajokat idézett fel. Egy 1292. évi okiratból ugyanis megtudjuk, hogy Csukár nemzetségének némely tagjai és a pozsonyi egyház közt Csukárfalva miatt szóvita támadt,[2]) de ennek csakhamar vége lett, mert Nyéky Miklós, Pákai Veres Péter, Lipót és Chama (Tamás), valamint Bwdi Miklós, pozsonymegyei nemesek megjelentek a győri káptalan előtt s lemondottak előtte a pozsonyi Sz. Üdvözítő-egyház, ennek prépostja és káptalana javára Csukárfalvára vonatkozó mindennemű jogigényökről.[3]) Két év mulva, azaz 1294-ben III. Endre e birtokot ünnepélyesen megerősítette az egyháznak. De bár az abba be lett vezetve, már két év mulva újból háborítást szenvedett benne, mert 1296-ban ugyancsak Nyéki Panka Miklós, Pákai Veres Péter, Lipót és Tamás, valamint Budi Miklós, tehát ugyanazok, kik előtt a csukárdi birtokot illetőleg minden jogról lemondottak, most újabb

[1]) nobilis vir magister Paulus filius Benedicti Canonicus Posoniensis . . . portiones suas de possessionibus, terris seu villis Vzur, Ocoly, Churle et Simperg vocatis ipsum de jure hereditario contingentes, saluis tamen porcionibus Johannis et Petri fratrum suorum, Ecclesie Sancti Saluatoris de Posonio et eius Preposito et Capitulo ex voto pie mentis dedit, optulit et donauit in elemosinam sempiternam. Ered. okl. a pozsonyi kápt. magánltban, Capsa C. fasc. Nr. 121. Kiadta Knauz után Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 304.

[2]) inter ipsos, et Prepositum ac Capitulum super possessione Twrne seu Chukarfalua nuncupata, Ecclesie Sancti Saluatoris de Poson per Johannem filium Petri in vita et in morte collata altercatio quedam et uerba mota fuissent.

[3]) ipsi tamen propter bonum pacis et iusticie ac premiorum intuitum eternorum, omni altercationi, controuersie, liti et iuri, si que forte eis in ipsa possessione Twrne nominata ex eo, quod ipsi de generacione quondam Comitis Chukar, aui prefati Johannis

birtokigénynyel léptek fel, mi ellen a pozsonyi káptalan legott 1296-ban[1]) a győri káptalan előtt tiltakozott. A káptalan tiltakozásának eredményesnek kellett lenni, mert később is Csukárd birtokélvezetében találjuk.

Egyébiránt ezen Csukárd nem volt az egyedüli birtok, mit a káptalan a Csukároktól kapott. Már Péterfia János egyik őse a Csallon-rév mellett *Csukárfölde* nevű földrészét adományozta volt a káptalannak.

Ez időszakban adta Jánoki Jakab *Csandalt*, vagyis a mai *Toronyt* a pozsonyi káptalannak. E földet eredetileg IV. Béla király 1253-ban Tepuzfiának, Miklósnak adományozta, kitől azt később Jánoki Jakab szerezte meg. A birtok 36 holdból állott. Nevezett Jakab élte fogytáig magának tartá fenn e birtok hasznát s csak halála után rendelte azt a káptalan birtokába menendőnek. Adományát megerősítette III. Endre király 1296-ban.[2])

Hogy a birtokokkal *jogok* is voltak összekötve, magától értetődik. Különben a prépostság és káptalan nemcsak a birtokon alapuló jogok élvezetében voltak, hanem oly jogokéban is, melyek külön adományból folytak. Így tudjuk, hogy a prépostság és káptalan alá tartozó népek a megyei comes hatósága alól fel voltak mentve. Midőn IV. László 1277-ben a pozsonyi prépost és káptalan javait megerősíti, kivonja azok népeit a nevezett főispánnak s minden tisztjének hatalma s hatósága alól.[3]) 1278-ban is, midőn Flanczendorfot és Szilincset adományozta a prépost-

essent, competeret, nomine suo, et nomine ac vice omnium fratrum et cognatorum suorum cessissent et renunciassent, et quod predictam Ecclesiam Sancti Saluatoris, et eius Prepositum ac Capitulum prefatam possessionem Twrne, seu Chukarfalua dictam tenere, habere et possidere reliquissent pacifice et dimisissent. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 71.

[1]) Knauz 1299-re teszi, *Mon. Eccl. Strig.* II, 469. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 242.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 148.

[3]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 77—78. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 81.

nak és káptalannak, ezek lakóit ugyancsak kivonja a pozsonyi comes hatósága alól.[1]) 1284-ben pedig Miklós nádor és pozsonyi főispán ugyancsak elismeri azt, hogy a pozsonyi prépostság és egyház népei az ő főispáni hatósága s a vár iránt minden tartozás és teher alól felmentvék és meghagyja szigorúan különösen a vár gondnokának és a pozsonyi alispánnak, valamint a jövevények birájának (comes hospitum castri), hogy közülök valamelyik a prépostság és pozsonyi egyház népeit idézni, elmarasztalni, megadóztatni avagy megterhelni ne merészelje.[2])

Ami a pozsonyi prépostnak eredeti egyházi állását s ebből folyó jogkörét illeti, irodalmunkban nyoma van annak, hogy ő *püspöki joghatóság*-félét gyakorolt a XIII. századig.[3]) És ez állitás nem is alap nélküli. Tekintetbe kell ugyanis vennünk mindazokat a körülményeket, melyek között a prépostság alapítása jelenkezik. Alapítva volt, miképp mondottuk, még Sz. István kora előtt s így megelőzte a magyar egyházmegyék alapítását. Az esztergomi érsekség alapítása 998-ra esik, s így a már a morva-szlávok idején keletkezett pozsonyi főegyház egyházközigazgatásilag nem lehetett Esztergomnak alárendelve. Alá volt rendelve a morva főpüspöki egyháznak, vagy a nyitrainak, vagy az olmüczinek. A morva birodalom összedőlése után amint a Morva folyón túl levő tartománynak a Morva-Vágközzel való minden politikai összefüggése megszünt, úgy szünt

[1]) Knauz: *Mon Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

[2]) Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 181—182. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 267.

[3]) Bärnkopf püspök szerint: jurisdictio fuit ipsis (a prépostoknak) propria et peculiaris, atque tanta, quanta nulli praepositorum competebat. S aztán: patebit praepositorum posoniensium fuisse olim auctoritatem et jurisdictionem tam voluntariam, quam contentiosam, episcopali haud minorem. Pogánnál: *Praep. Poson.* 1848. Azonkivül l. hasonló értelemben Cherriért: *A magy. egyház tört.* 91. l. főleg pedig Rimelyt: *Capitulum Posoniense*, 22. l. s még inkább annak *Adalék*-át, 49. s kk. ll.

meg az olmüczi püspöknek is minden egyházi hatósága e földterületre, s azért azt kellene tartanunk, hogy a pozsonyi egyház szükségképen a nyitrai püspökség hatáskörébe vonatott. Igen ám, de a nyitrai püspökség ugyanakkor szünt meg, mikor a morvaországi politikai hatóság, mert Nyitra püspöke elvándorolt s Sz. Emerám egyháza nemcsak hogy elárvult, hanem teljesen el is szegényedett, s így egészen megszakadt ama függési kötelék, mely a pozsonyi egyházat netán a nyitrai egyházhoz kötötte. Kétségtelen, hogy a morva-szláv birodalom megszünése után a német egyház s nevezetesen a passaui egyház, melynek élén a válságos időszakban az a nagyratörő Piligrim állott, kinek legfőbb ambitiója volt egyházának fényét s egyházi hatalmát minél jobban fokozni, teljes erővel s buzgósággal igyekezett a Morván és a Lajtán túl levő magyar földet egyházi hatóságának alávetni, de minthogy ez minden igyekezete daczára sem történhetett, azért a pozsonyi egyházra valóban oly időszak állott be, mikor *önállóságát* könnyen fejleszthette és érvényre juttathatta. Ha ismernők a személyt vagy személyeket, kik ez időszakban a pozsonyi egyház élén állottak, azok erélyéből nyilván többet is következtethetnénk az egyházi önállósítás mikép történt előhaladására. Így mindössze is csak nagyon valószinűnek tetszhetik, hogy a pozsonyi egyház exempt állása alakuláshoz jutott s be is fejeződött arra az időre, melyben Sz. István az esztergomi dioecesist megalapította.

Hogy az esztergomi egyházmegye alapítása a pozsonyi prépostság kivételességének véget nem vetett, azt a Kálmán-féle törvénykönyv eléggé bizonyítja. Mikép láttuk, e törvénykönyv az ordaliák megtarthatását *csakis a püspöki székegyházakra meg a pozsonyi és nyitrai nagyobb prépostságokra* szorítja. A pozsonyi és a nyitrai nagyobb prépostságoknak okvetlenül tehát olyanoknak kellett lenniök,

melyek ha nem is voltak püspöki egyházak, mégis ezekhez hasonló vagy ezeket megközelítő egyházigazgatási szervezettel birtak. Valóban teljesen érthetetlen volna Kálmán királynak kérdésben levő törvényczikke, ha már Sz. László és Sz. István alatt s esetleg még előbb is e két prépostságban oly egyházközigazgatási állapotok nem fejlődtek volna ki, melyeket a világi törvényalkotásnak is ne kellett volna tekintetbe vennie. Az 1006. évi oklevél is oly dolgokról tudósít, melyek egészen megfelelnek az események fejlődésének s melyek újabb tanubizonyságát adják annak, hogy nekünk az oklevél authenticitásának kérdésében nem szabad kizárólag a diplomatikai forma után indulnunk, hanem a benne foglalt történeti tények alapján kell itélnünk. Azt mondja az oklevél, hogy a nyitrai káptalan Sz. István jóvoltából nem csak földi javakat kapott, hanem hierarchiai elsőbbséget is egyéb káptalanok felett.[1]) Miért s hogyan, mikor a nyitrai egyház nem is Sz. István alapítása? mikor ő csak nagy meglepetésére értesült ezen egyház fennállásáról? Ha ennek daczára mégis elsőségi jogot adott a nyitraiaknak, az másképen nem magyarázható, *mint hogy ezen egyház mint ősi püspöki káptalan az elsőbbséghez már történeti jogosultságot szerzett volt.*

Meglepő, hogy összes eddig ismeretes Árpádkorszaki okleveleinkben, melyek legalább is vagy tizezerre mennek, egyetlenegy olyan sincsen, mely említést tenne a *pozsonyi főesperestségről,* holott az esztergomi érsekség egyéb archidiaconatusainak okleveles nyoma ez időszakban egyszernél többször előfordul. Így az esztergomié,[2]) a komáromié,[3])

[1]) Capitulares canonici in omnibus tam Synodalibus, quam Regis et Regnicolarum conventibus ab Ecclesia et Capitulo Strigoniensi, per nos in Metropolitanum erecto *statim secundum locum teneant, et vicum habeant.*

[2]) 1241-ben és 1266-ban. Knauz: *Mon.* I, 340. 532. 534. Theiner: *Mon.* I, 281. 282. 288. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 341. 358. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* III, 147.

[3]) 1223-ban és 1233-ban. Fejér:

a barsié,[1]) a sasvárié,[2]) a hontié,[3]) a nógrádié,[4]) a sz. eustachié.[5]) Nem következtethetünk-e e jelenségből is arra, hogy a mai pozsonyi főesperestség az imént előszámláltakkal nem egyidejű, hanem későbbkorú? S e későbbkorúsága nem-e bizonyítja azt, hogy Pozsonymegye egyházi tekintetben a magyar hierarchia alapitásakor nem úgy volt az esztergomi érsekségnek egyik közigazgatási kerülete, mint Bars, Hont, Nógrád, Komárom? s hogy csak utóbb lett azzá, mikor a pozsonyi prépostok egyházi joghatósága már csorbát szenvedett?

Fájdalom nem állanak rendelkezésünkre okmányok, melyekből a pozsonyi prépostság egyházi positiójának fejlődését apróra megtanulhatnók. Különben nem is hisszük, *hogy valaha oly okmányok léteztek volna, melyek a pozsonyi prépostnak exempt állását mint egyházi állást biztosítani akarták volna*, mert azt hisszük, hogy az egyházjogi állás nem királyi s nem pápai kegylevelek alapján sarkallott, hanem pusztán *történeti fejlődésen.* A pozsonyi prépostság két ország határán s két nemzet érintkezési pontján oly helyzetbe jutott, hogy irott privilegiumok nélkül is hierarchiai önállósághoz juthatott, s ebben keresendő aztán annak oka is, hogy idővel ez önállóságát elveszítette. Ha a prépostok rendelkezésére diplomák állottak volna, akkor annak egy-

---

Cod. Dipl. III. I, 428. Knauz: *Mon.* I, 241. 291. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VI, 538. 544.

[1]) 1233-ban és 1263-ban. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 326. Knauz: *Mon.* I, 297. 488. Theiner: *Mon.* I, 116. 244. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* III, 34.

[2]) 1233-ban és 1272-ben. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 319. 326. V. I, 255. Knauz: *Mon.* I, 297. 597. Theiner: *Mon.* I, 116. 117.

[3]) 1233-ban, 1262-ben és 1263-ban. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* III, 34. VI, 533. VIII, 61. Knauz: *Mon.* I, 290. 482. 488. 491. Theiner: *Mon.* I, 244

[4]) 1254-ben. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 247. VII, 362. Knauz: *Mon.* I, 415. 416. Theiner: *Mon.* I, 225.

[5]) 1264-ben és 1265-ben. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 228. 258. Knauz: *Mon.* I, 498. 520. Theiner: *Mon.* I, 266. 279.

házi positiója oly könnyen meg nem ingattathatott volna, mert a prépostok e diplomákat felmutatták volna.

Hogy a pozsonyi prépost valóban kiválóbb joghatóságot gyakorolt, azt kétségbevonhatlan tények és adatok bizonyítják. Már maga a Kálmán-féle törvény mondja azt, amidőn a pozsonyi egyházat *nagyobb prépostságnak* (praepositura majornak) nevezi. Világos, hogy itt a *major* jelző másra mint a *prépostság titulusára,* tehát a prépost *jurisdictionalis hatalmára* nem vonatkozhatik. Ezen titulus majornál fogva felülemelkedett e prépostság minden egyéb apátság és prépostság fölé s ha nem is lett általa a püspöki joghatóság coequalisa, mégis igen megközelítette azt, mert az ordinatión alapuló joghatóságon kivül sok jurisdictionalis hatalma csakugyan egyenlő volt a püspökökével. Így bizonyítják a XIV. század egyes okmányai azt, hogy a pozsonyi prépostok káptalanjukban kanonokságokat és jadalmakat adományoztak,[1]) megerősítettek, azoktól megfosztottak, adtak megürült kanonoki javadalmakra várandóságokat, megkivánták nemcsak a plébánosoktól, de maguktól a kanonokoktól is az alárendeltségi esküt, beszedték és pedig nem merően *főesperesti,* hanem *tiszteleti* czimen[2]) a nekik alárendelt plébániáktól és kápolnáktól a székilletményt azaz a cathedraticumot, valamint a halálnegyedrészt. Azonkivül biráskodtak, büntettek, a szent helyek felett joghatóságot gyakoroltak, kineveztek szabadon s visszavontak szabadon átalános helynököket s ügyhallgatókat,[3])

---

[1]) Igy 1302-ben a pozsonyi prépost káptalanjának egyik megürült székét gr. Jakabfia Miklósnak adta. Kápt. ltár. Capsa K. 4. 1341-ben pedig Mihály prépost a kanonoki javadalmat Zalai Miklósnak adta. U. o. Capsa F. 9. 192.

[2]) Kitetszik ez úgy II. Ulászló 1515. évi okleveléből, mint Bakócz Tamás esztergomi érseknek 1516. évi átiratából, mely utóbbiban határozottan mondatik, hogy a székdíj a prépostot „decoris ecclesie collegiate Sancti Martini posoniensis“ czimén illeti meg. Kápt. ltár. Caps. A. 2. 5.

[3]) Mint ilyenek ismeretesek a

megerősítették a káptalan kebléből választott plébánost,[1]) egyházi tilalommal illettek, kiközösítettek és pedig oly jogerővel, hogy III. Honor pápa 1221. ápr. 23. kelt bullájával az esztergomi és veszprémi főpapoknak kötelességévé tette a pozsonyi prépost által kiközösitetteket be nem fogadni s lelki gondozásban nem részesíteni,[2]) s mindezt nem delegált, hanem rendes, saját joghatóságuk erejénél fogva gyakorolták. Ezért olvassuk is egy 1316. évi káptalani okmányban, hogy a csallóközi szentkereszti plébános végrendeletileg óhajtván intézkedni vagyonáról, azt Albert pozsonyi prépost engedélyével tehetni vélé, miután a papok feletti lelkigondoskodás jogosan a prépostot illeti.[3]) E jog miatt a prépostok az okmányokban folyton „ordinariusok-" nak neveztetnek,[4]) mely szó, mikép tudjuk, a kitünőbb méltóságon alapuló joghatóságot jelenti.

A pozsonyi prépostoknak e kitünő szabadsága el is volt a régi időben ismerve. Az 1397. évi esztergommegyei egyházlátogatás alkalmával a főmegye joghatóságához tartozó világi prépostságok között e kiváló méltósága és tekintélye alapján első helyen neveztetik, még a szepesi prépost előtt is, bár ez püspöki jogokat és tiszteket használt IV. Miklós pápának engedélyéből. És megmaradt a pozsonyi prépost ezen kiváló elsőségében még ezentúl is, még az 1629-ik évi nagyszombati zsinat actáiban is a világi prépostok sorozatában első helyen a pozsonyi

XIV. században Tamás pozsonyi kanonok, Márton dömösi prépost, Péter és Miklós kanonokok.

[1]) presentare Domino Preposito *confirmandum*. Így az 1302. évi conventió. Fejérnél: *Cod. Dipl.* VIII. I, 616.

[2]) Theiner: *Mon. hist.* I, 29. Fejér: *Cod. Dipl.* III I, 352. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, I, 179. Knauz: *Mon.* I, 230.

[3]) Rimelynél: *Adalék*, 50. l.

[4]) Egy 1344. évi okirat szerint Jakab kanonok és plébános vétkezett contra Dominum Prepositum velut *Ordinarium* Ugyanott Szeraphin prépost a pozsonyi egyház *jogos pásztorának* mondatik. Úgy az 1302. mint az 1348. okmányokban mondatik, hogy a plébánossá választott kanonok recognoscere tenebitur ipsum Prepositum, ut *Ordinarium suum et prelatum*.

prépost említtetik.[1]) Mondhatni, hogy a pozsonyi prépostok kitűnőbb méltóságukon alapuló joghatóságukkal szabadon s az esztergomi érsekek részéről — a vád és felebbezési esetek kivételével — háborítlanúl éltek a XIV. század végeig, midőn e jogaikban részükről történt visszaélések miatt megszoríttattak és pedig a joghatóságnak nem egyszerű érseki visszavonása, hanem zsinati határozatok által.[2])

Ezért nagyon is értjük, hogy a pozsonyi *főesperestségi* terület még királyi iratokban is *dioecesis* névvel jelöltetik[3]) s hogy a pozsonyi prépost itthon is, de még inkább a külföldön *püspöknek* neveztetik.[4])

De a prépost jurisdictionalis hatalmán kivül szóba kell itt hoznunk a pozsonyi egyháznak oly jogképesítéseit is, melyekben a prépostságnak tartozéka, a káptalan is osztozott. Ezek egyike, melyet Kálmán törvénykönyve említ, az *ordáliák* tartása; másika, hogy *hitelességi* helyet képezett; harmadika, hogy a *lelkipásztorkodási jog* is őt illette. Az ordáliák, vagyis az istenitéletek, hazánkban csak úgy dívottak, mint egyéb akár keresztény, akár nem keresztény államokban, akár művelt, akár műveletlen nemzeteknél. Vajjon már Sz. István idejében honosodtak

---

[1]) Péterffy: *Sacra concilia,* II, 268.

[2]) Mindezekre nézve lásd Rimelyt: *Capit. Poson.* 22—31. ll. És *Adalék,* 49—53. ll.

[3]) Így II. Ulászló ama decretumában, melylyel ő a „sub *dioecesi* ac jurisdictione ecclesie Posoniensis" álló plébánosokat a cathedraticum megfizetésére szorította. Ez oklevélben háromszor is ismételi a *dioecesis* szót. *Magyar Sion,* 1866. évf. 160. s kk. ll.

[4]) 1278-ban máj. 9. I. Károly sziciliai király meghagyja magistro Portulano Apulie, quod restaurari faciat *galeamEpiscopi Posoniensi* . . . et quod Episcopum ipsum cum dicta galea exire per mare libere permittat. (*Mon. Hung. Diplomacziai Eml. az Anjoukorból,* I, 55.) Erre megjegyzi Knauz: Error hic irrepsit; Episcopus enim Posoniensis nec tunc, sed nec unquam in Hungaria extitit. (II, 81) Meglehet, hogy csakugyan tévedés van a dologban, de a fenntebb mondottakat megfontolva, nincs kizárva az sem, hogy a pozsonyi prépost idegen földön tényleg *püspök* számba vétetett.

meg, avagy még csak későbbi utódai alatt, biztosan alig mondhatjuk meg. Tény, hogy Sz. István törvényeiben még nincsen nyomuk, csak Sz. Lászlóéiban és Kálmánéiban, meg a magyar egyházi törvényekben.[1]) De legyen ez bármikép is, annyi bizonyos, hogy mint mindenütt, úgy nálunk is az ordáliák szervezése az igazságszolgáltatás terén az előző jogszolgáltatási gyakorlathoz képest jobb irányba való haladást jelez, mert az Isten közvetlen itéletére való hivatkozás, ha ennek formája még annyira ki nem elégítőnek mondathatik is az észjog követelménye szempontjából, elejét vette a személyes igazságszolgáltatásnak, mely mikép tudjuk, itt is, ott is a vérboszúhoz és a féktelen hatalmaskodáshoz vezetett. Amúgy is az ordáliák, akár hogyan vesszük is azokat, kevésbbé szégyenítik meg az észt s kevésbbé sértik a humanismust, mint a nyilvános igazságszolgáltatásnak későbbi aberratiói: a *boszorkányüldözés* és a *kínvallatás*. A hazai ordáliák szervezésében mindenesetre feltetsző, hogy ebben hasztalan keressük azokat a bizarr formákat, melyek egyéb tartományokban annyira ijesztőleg szemünkbe tűnnek. Míg a nyugati tartományokban a tűz- és vízpróbákon, meg a bajvivásokon kivül még a feszület-, a szent-vacsora-, a sorsvetés-, a tüzes szántóvas-, a komor gyászpad-féle próbák is dívottak, addig nálunk a három elsőn kívül az ordáliák mi más nemét sem ismerjük. Mutatja ez is azt az intellectualis erőt, melyet fajunknál sem a babona, sem a vakhit el nem homályosított soha. Igaz, nálunk is az ordáliák gyakorlása egy időn át annyira

[1]) Szalay már Sz. István alatt dívottaknak állítja. *Magyarorsz. tört.* I, 119. Ami Sz. László törvénykönyvét illeti, abban olvassuk: hogy az Örök kapitányai oszszák a tolvajokat sub decenario numero, quorum unus pro decem portat iudicium. Qui si fuerit saluus, reliqui nouem salui fiant. Sin autem, nouem portent iudicium unusquisque pro se. Ille autem qui pro nouem iudicium portauerit, ipse eciam pro se portet aeque iudicium. *Decret. III. c. I.* Endlichernél: *Rer. hung. Monum. Arpad.* 341. l.

találkozott a közfelfogással, hogy a híres Váradi Regestrum[1]) tanusága szerint alig 21 évnyi időközön át, vagyis 1201—1235-ig nem kevesebb, mint négyszáz ordáliás eset adta elő magát egymagában Váradon Sz. László sírjánál. És igaz, hogy Kálmán király törvényét sem magyarázhatjuk máskép, mint abban az értelemben, hogy az istenitéletek tartása iránt országszerte kedv és bizalom mutatkozott, úgy hogy a felvilágosodott fejedelem szükségét látta e kedvnek és bizalomnak erejét az által korlátozni, hogy az ordáliák tartását *csakis* a püspöki, és a két nagyobb prépostsági egyházakra szorította. Ám másrészt kell, hogy kierőszakolja még elleneinknél is az elismerést az a körülmény, miszerint nálunk az ordáliák hamarabb tüntek el, mint ama népeknél, kiknek nagyobb társadalmi műveltségét csak jóval később kaptuk meg.[2]) Magyarországon a tüzes vas és forró víz próbája a XIV. század első tizedében már végleg kihal[3]) s csak a

---

[1]) Kiadta Bél: *Adparatus ad historiam Hung.* Pozsony, 1735. 191—278. ll. És újabban Endlicher: *Rer. hung. Mon. Arpad.* 640—742. ll.

[2]) Fleury szerint Ausztriában a tűzpróba még 1485-ben is gyakorlatban volt. A szomszéd Csehországban pedig 1364-ben töröltetett el a bÁróknak csak nagy ellenzése és visszatetszése mellett. Lásd Pesty i. m. 128. l.

[3]) Az 1279. évi budai zsinat tiltja a papságnak, hogy a tüzes vas és forró vízpróbáknál szertartásokat végezzen. Péterffy: *Sacra Concilia,* I, 108. Endlicher: *Rer. hung. Mon. Árp.* 569. l. A tudományos közhit, melynek Pray (*Hist. regum Hung.* II, 56.), Kitonich (*Directio methodica processus judicarii Regni Hung.* Cap. I. quaest. 9. §. 5.), Bél (*Adparatus ad hist. Hung.* 190. l.), Windisch (*Ungr. Magazin,* I, 218.), Szilágyi Sándor (*Új Magy. Muzeum,* 1855. I, 439) és mások is kifejezést adtak, azt tartja, hogy Róbert Károly törölte el a tűz- és vízordáliákat 1310-ben. De ezzel szemben Szegedi és annak nyomán Pesty is azt állítják, hogy a tűzpróbák soha világosan el nem töröltettek hazai törvény által. *A bajvivások tört.* 130. l. Hogy *Pozsonyban* a XIII. század végén az ordáliák gyakorlata beszüntnek tekinthető, azt, úgy hisszük, abból az esetből is következtethetjük, hogy 1304-ben a perlekedő felek a Pozsony szomszédságában levő *Sz.-Györgyről* nem a pozsonyi, hanem a nagy távolságban levő *nagyváradi* egyházhoz mennek ügyük eldöntése végett. *Magy. Sion,* I, 387.

perdöntő bajvivások szokása tartott Mátyás királyig, mi egy folyton fegyvert viselő népnél azt hisszük, könnyen megérthető.

Műveltségtörténelmi szempontból felette sajnálhatjuk, hogy a pozsonyi egyháznál végzett tűz- és vízpróbákat feljegyezve nem találjuk, úgy mint a fenntebb említett váradi egyház regestrumában, mely jogszolgáltatási, bűnstatistikai, jogszervezési, társadalmi és közműveltségi szempontból egy valóban kimeríthetetlen forráskönyvet képez. Hogy ilyen regestrum okvetlenül létezett a mi egyházunknál is, kétségtelen, mert az ordáliák gyakorlása hatósági jelleggel birt s azért fel sem tehető, hogy egy oly testület, mely egyszersmind *hitelességi* minőséggel is dicsekedhetett, az egyházában megejtett próbák eseteit el ne könyvelte volna. Egyetlenegy esetet sem ismerünk, de még a helyiséget sem jelölhetjük ki dómunkban, melyben a tűz- és vízpróbák véghezmentek. Annyi bizonyos, hogy a mai Sz. Anna-kápolna, mely dómunk éjszaki oldalához van építve, e helyiség nem lehetett, mert e kápolna, mikép azt csúcsíves stylje mutatja, egy oly időben épült, mikor az ordáliák intézménye már közel másfél századdal meg volt haladva.[1]) Csak sejtelemkép mondjuk, hogy az ordáliák színhelye a sekrestyés helyiség lehetett. A legtöbb eset különben nem is a mai dóm helyén, hanem a várbeli eredeti prépostsági templomban nyert elintézést.

Mint *hiteles hely* a pozsonyi káptalan mindvégig megtartotta jelentőségét. Híteles alakban s saját pecsétje alatt

[1]) A kétes hitelű hagyományt, mely a Sz. Anna-kápolnát ordália-kápolnának nevezi, mint tényleges adatokkal nem igazolhatót felhozza Pesty is. Ha e hagyománynak, mondja ő, alapja volna, ezen állítás legfeljebb egy régibb kápolnáról lenne elfogadható, a melynek helyén a mostani gótizlésű kápolna épült. *A perdöntő bajvivások tört.* 129. l. i) jegyz. Azonkivül lásd Ipolyit: *Mittheilnngen der k. k. Central-Commission in Wien*, 1857. évf. 186. l. és Henszlmann: *Magy. csúcsíves műeml.* 138. l.

kelt nagyszámú kiadványaiból az, ami a végenyészetet eddig kikerülte, hazánkban mindenfelé szétszóródott s részint országos, káptalani avagy magánlevéltárakban őriztetik.[1]) A pecsét, mely alatt a káptalan e kiadványai kiadattak, időről-időre természetesen változott, de azt hisszük, hogy a legrégibb pecsétekből való az, melynek vas-pecsétnyomója ma is a pozsonyi plébániahivatalban őriztetik. E pecséten, mikép a mellékelt rajz mutatja, hiányzik az évszám, de egész kiállítása csalhatatlanul hirdeti régiségét. Ezt hirdeti egyébiránt az a körülmény is, hogy rajta nem az egyház későbbi védszentjének, Sz. Mártonnak, hanem eredeti egyháztitulusának, a Sz. Üdvözítőnek alakja szemlélhető. Amellett látjuk, hogy a pecséten feltüntetett épület nem az egyház épülete, hanem a váré[2]) s abban annak bizonyítékát látjuk, hogy e pecsét még amaz időből való, mikor a prépostsági egyház fenn a várban volt. Hogy egyébiránt e pecsétnyomó valósággal Árpádházi korból származik, mutatja az, hogy Árpádházi okiratokon rajta van. Ilyen okirat, 1288-ból datálva, talál-

23. A pozsonyi káptalan ismert legrégibb pecsétje.

[1]) Lásd a II. számú *Melléklet*-et.

[2]) E pecséten is épp úgy gyanítjuk a *vár* rajzát, mint a városnak általunk közzétett pecsétjein is. Tudjuk ugyan, hogy a középkori városi pecséteken jelenkező tornyos épületek rendszerint a *városi* kapuormozatra vonatkoznak s átalán a városnak fallal kerített *városi* jellegét tüntetik fel, minélfogva feltűnő hasonlatosság is van az egyes városok pecsétjei között. Így, tesszük, a soproni, fejérvári, visegrádi, zágrábi és pozsonyi pecsétek között, melyek Majláth által vannak a *Turul* 1885. évf. III, 135—137. ll. közzétéve. Ennek daczára azonban a pozsonyi pecsétekre nézve azon véleményben vagyunk, hogy úgy a városi, mint a káptalani pecséteken feltüntetett tornyos épület mindannyiszor a *várra* és nem a városra vonatkozik. A város még csak 1291-ben kapta III. Endre

ható a pozsonyi városi levéltárban is.[1]) A káptalani levéltár számos Árpádkori oklevelén szintén rajta van.[2])

A káptalan, mint hitelességi hely nemcsak okmánykiadásokra szorítkozott, hanem okiratok conserválásával is tett a közügynek szolgálatot. A káptalani levéltár, mely a dómtorony éjszaki emeleti helyiségében van elhelyezve, ma, fájdalom, egykori irott-kincshalmazának csak töredékeivel bir. A nehéz viszontagságok, melyek városunkat az Árpádházi királyok korszakában érték, tűz, pusztítás, rablás nagyon megviselték archivumát, mely pedig, tekintve, hogy mai megfogyott állapotában is az ország egyik legjelentékenyebb levéltára,[3]) nagyon hivatott lett volna arra, hogy a magyar monarchia első századaira is fényes világosságot áraszszon.

---

királytól szabadalmait s így előbb nem használhatta pecsétjén a városi jelleget feltüntető tornyos épületet, de minthogy az a káptalannak már 1288. évi pecsétjén szemlélhető, de sőt, ha a Knauz által közzétett 1116. év utáni pecsét is a pozsonyi káptalané, jóval előbb is már. Azért azt hisszük, hogy nem tévedünk, ha pecsétjeinken a kőépületet nem a városi kapura, hanem a *vár* épületére magyarázzuk.

[1]) Vár. ltár XI. 6. Rajza már többször közzé lett téve. Így Ipolyi *(Mittheilungen der k. k. Central-Comm.* V, 291.), Henszlmann *(Magyarorsz. csúcsíves műemlékei,* 161. l.), Rimely *(Capitul. Poson.* 295. l.) s Knauz *(Mon. Eccl. Strig.* I, 100.) által is. A Knauz által közzétett, ha helyesen készült, különbözik a választó pontokra nézve a mienktől s hogy a Knauzé a mienknél régibb pecsét, mutatja az, hogy azt egy 1139. évi okmány után adja. Ugyanő közöl (u. o. I, 79.) az 1116. év után egy körirat nélküli pecsétet, mely szemlátomást a pozsonyi káptalan pecsétjére emlékeztet. Itt is két tornyú s kúpos födelű kőépület s a két torony közt a tanító Üdvözítő szemlélhető. Abból, hogy a tudós közlő e pecsétet egy 1116. évi okmány után adja, azt következtetjük, hogy azt a XII. század elejéről való okiraton találta, mit szért kell itt felemlítenünk, mert a pecsét rajza és metszete inkább is azt mutatná, hogy későbbi időből való. Rajza és metszete ugyanis tökéletesebb mint az általunk fenntebb közölt pecsété.

[2]) Így, teszszük, a capsa VII. XIV. és XXXIII. számos 1279—1300. évi okmányán, melyeken az ép pecsétek vörös, zöld, fehér, vagy pedig vörös-fehér, vörös-zöld, fehér-ibolya, vörös-fehér-zöld, ibolya-sárga-kék, meggyszin-sárga selymen vagy csak hártyazsinegen függnek.

[3]) Ismertettük a *Századok* 1877. évf. 107. l. a vidéki kirándulásokról szóló jelentések között.

Ami végre a *lelkipásztorkodást* illeti, az tényleg elejétől fogva a prépostsági egyházhoz tartozott s kétségtelenül bizonyítja, hogy a prépostsági egyház volt Pozsonynak első egyháza. IV. Incze pápának egyik 1253. január 13-dikán kelt bullája világosan mondja, hogy a *pozsonyi* és a hanti prépostságok lelkipásztorkodást gyakorolnak.[1]) De megértjük ezt, sokkal korábbi eseményekből is. Láttuk, hogy Imre király 1204-ben merő katonai szempontból sürgette a pápánál a vártemplom eltávolítását. Okul hozta volt fel azt a veszedelmet, mely a várat az *oda felmenő emberek* részéről érhetné. Minő emberekre czélzott? A templomba járogató kanonokokra csak nem. Ezek a várnak nyugalmát és biztonságát még ha akarták volna is, nem veszélyeztethették. De igen is tehette azt a *hívek sokasága*, mely naponta felsereglett a Sz. Üdvözítő templomába. Ha ez pusztán csak ajtatossági czélból történt, misehallgatás avagy amiatt, hogy a vártemplomban elhelyezett sz. vértanú ereklyéi előtt vallásos kegyeletének kifejezést adjon, akkor a király valóban könnyen segíthetett volna a bajon, anélkül hogy kérésével a pápához forduljon. A király a templomot ez esetben egyszerűen elzárta volna egyszer s mindenkorra a sokaság előtt s a sz. ereklyéket oly helyre hozatta volna, hol a nép azokat anélkül tisztelhette volna, hogy a vár biztonságát veszélyeztesse. És ezt Imre király bizonyára annál könnyebben fogta volna tenni, mivel épp ő róla tudjuk, hogy akár az ország, akár a dynastia érdekének szempontjából egész határozottsággal szembeszállott a római curia intézkedéseivel. Ha azonban most mégsem intézkedett a baj elhárítására röviden, az annak jele, hogy e baj nem olyan volt, melyen rövid intézkedéssel segíthetett volna. A várbeli templom ugyanis nemcsak

[1]) *quas curam animarum habentes.* Theinernél: *Mon. hist.* I, 216. Fejérnél: *Cod. Dipl.* IV. II, 177. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 402.

prépostsági egyház volt, hanem egyszersmind *plebánia* is, s így ő a templom egyszerű elzárásával amaz egyházi functiókat szüntette volna be, melyek a vallásos élet előirt szükségleteihez tartoztak. És ezen még azzal sem lehetett volna segíteni, ha ő lenn a városban jelölt volna ki egy templomot, vagy ennek nem léteztében épített volna új templomot, mely ezentúl plébániai templomul szolgáljon. Ez azért nem volt tehető, mert a *plebánia-jog a prépostságot illette s azt e jogtól meg nem foszthatta.* A bajon tehát csakis úgy lehetett segíteni, hogy magát a prépostságot leköltöztesse a városba, mihez azonban már pápai engedelem kellett.

Miután a prépostság a várból lekerült, vele a plebánia is a városba helyeztetett át. Mint fenn a várban, úgy volt most a városban is a prépostsági egyház egyszersmind plebánia s maradt az egész a mai napig. A külömbség a mai és a régi állapot közt csak az, hogy ma e plebániának a város a kegyura, régen a Csukár-család volt. Ma a városnak mint patronusnak van joga a plebános-választásra; hajdan mi ilyes joggal sem birt az. E joghoz a város még csak az 1302. évi szerződés által jutott, mikép mi azt annak helyén látni fogjuk.

Fájdalom, sem a prépostok, sem a kanonokok teljes sorozatát nem birjuk ezen korszakból. A XI. századból egyetlenegyét sem, de Árpádházi okmányainknak évről-évre való szaporodása nincs minden biztatás nélkül az iránt, hogy legalább a XII. és XIII. századra vonatkozó névsorozatunk jobban ki fog egészíttethetni.[1])

[1]) Lásd a III. számú mellékletet.

VIII.

A német támadó hadjáratok kora. Pozsony ismételt megostromlása. IX. Sz. Leo pápa Pozsony előtt. A város 1052. évi védelmének világtörténeti jelentősége.

Sz. István halála után szomorú napok következtek az országra, mert akik őt a trónon követték, azok nem voltak képesek a keresztény állam-alapitás és szervezés nagy művét folytatni. Sz. István közvetlen utóda Urseolo Péter, keresztény létére ledér erkölcsöket, fennhéjázó magaviseletet és a magyar nemzet iránt való leplezetlen gyülöletet hozott magával. Ily tulajdonságok mellett természetes, hogy a nemzet becsülését és szeretetét a maga számára ki nem vívhatta. A magyar ellenszenvvel, sőt gyülölettel viseltetett iránta s haragját kiterjeszté mindazokra is, kiknek Péter a maga trónrajutását köszönhette. Ezek közé maga az elhunyt sz. király, de főleg és kiválólag ennek neje, Gizela is tartozott. Pedig ha mindkettőnek kegyességét és isteni félelmét vesszük, másrészt pedig azt a lángoló hazafiságot, melylyel Sz. István Magyarország javát megalapitani és előmozdítani törekedett, valamint azt a készséget, melylyel Gizela királyi férjének minden országos intézkedését támogatta: akkor okvetetlenül erőt vesz rajtunk

azon gondolat, hogy ők Péter trónrajutását csakis üdvösöknek látszó okok miatt akarhatták. A látszat valóban olyan is volt, mely elhatározásukat igazolhatta. Sz. István legközelebbi vérrokonai, első sorban Vazul, nem nyujtottak elegendő kezességet arra nézve, hogy a kereszténységben szilárd és állhatatos meggyőződéssel birnak. Míg viszont kétségtelennek látszott, hogy egy jeles ősi keresztény családnak sarja, Péter, oly tulajdonokat egyesit magában, melyekkel a sz. István által kezdeményezett művet biztosan és sikeresen tovább folytathatja. Ez okból valóban legkisebb szemrehányás sem érheti Sz. István és neje emlékét, mert mindkettő az ország javára czélzó legjobb szándékkal cselekedett. Még ha Gizelának csakugyan része volna Vazul megnyomorításán — minek egyébiránt kegyessége és is- tenes jámborsága ellentmond — akkor is bizonyára nem a magyar dynastia és a magyar nemzet elleni gyülölet, hanem az ország és népe iránt való gondossága vezette.

Fájdalom, amire Sz. István és neje s a velük tartó püspökök és egyéb előkelők számitottak, az nem ment teljesedésbe. Péter mindenkép méltatlan utóda lett Sz. Istvánnak, miért is a megbőszült nemzet őt elüzte és helyébe Sz. István sógorát Aba Samut választotta s kozonázta meg királynak. Csakhogy Aba Samu trónrajutása sem volt szerencsésebb. Egyrészt gyengesége, másrészt zsarnoksága, működését szintén üdvtelenné tették. Alatta az ország tekintélye rohamosan sülyedt, az elégedetlenség fokozódott s a háború réme mind vészesebben fenyegetődzött.

Ami az ország tekintélyét leginkább csorbitotta, s a nemzet önérzetét legfájóbban sértette, az a külföldi hatalomnak most bekövetkezett beavatkozása volt. Az elűzött Péter a szomszéd németeknél keresett menekülést és segélyt és ámbár még kevéssel előbb Bratislav, lázadó cseh herczeg

támogatása által a német császár ellenségének mutatkozott,[1]) most, hogy saját hitványsága következtében trónvesztetté lett, nagy szorultságában azon császárhoz fordult, ki ellen még csak imént kezét felemelte volt. A császár kegyelemmel fogadta a magát mélyen megalázót[2]) s minden már is hirdeté, hogy az eddig független Magyarország *hűbérállammá* lenni készül. Aba Samu, a nemzeti király is sokkal gyengébb s ügyofagyottabb volt, semhogy a német beavatkozást az országból távol tarthatta volna. Tett ugyan erre kisérletet, de az szerencsétlenül végződött. Németországba rontott seregének két része vereséget szenvedett, mi az ő visszavonulását is magával hozta.[3]) Ami azután következett egyaránt mutatja, hogy Aba amily szerencsétlen diplomata, épp oly szerencsétlen hadvezér is volt.

A német-római birodalom trónján ekkor III. Henrik ült, ama Konrád fia, ki még Sz. István alatt kisérletet tett Magyarország politikai leigázására. Konrád kisérletének meghiusitására elegendők voltak a természetes akadályok, melyek az ország határán útjában állottak.[4]) Világos bizonyitéka az Konrád lelki gyengeségének, mert az önérzetes erő nem ismeri a czél után való törekvésben az akadályt, amely tan igazságát éppen Konrád fia s utódja Henrik bizonyitotta be legszólóbban. III. Henrik, amily lelkesedéssel magáénak vallá őseinek politikai hagyományát, épp oly elhatározottsággal szánta el magát e politikai hagyományt

[1]) *Cosmae Chronicon,* Pertznél XI, 74. *Marci Chronica,* 39. l.

[2]) Herimanni Augiensis szerint pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam et imploravit et impetravit. *Chronicon,* Pertznél i. h. VII, 123. Azonkivül Otto Frisingensis *Chronicon,* Pertznél XX, 244.

[3]) Lamberti Hersfeldensis *Annales* ad an. 1042. Pertznél V, 134 Herimanni Augiensis *Chronicon.* Pertznél VII, 123. *Annales Altahenses* ad an. 1042. Pertznél XX, 796. 797. Simonis de Kéza: *Gesta Hungarorum* cap. 2. Endlichernél: *Rer. Hung. Mon. Arp.* 111. l.

[4]) Vipo: *Vita Chuonradi imperatoris,* Pertznél XIII, 268.

a nemzetközi életben érvényre is juttatni. Őt a természet nem közönséges lelki adományokkal ruházta fel. Volt esze, bátorsága, erélye, szivóssága s amilyen mély volt vallásossága, épp oly féktelennek mutatkozott dicsvágya is. Nyilván mind oly tulajdonságok, melyeknél fogva nagy czélok elérését tőle biztosan reményleni lehetett. Czélja egyrészt a keresztény vallásnak Európában való biztositása, másrészt a Nagy-Károly által megteremtett hatalmi állásnak, a német-római császárságnak lehetőleg legnagyobb felvirágoztatása volt. Alatta a német birodalom valóban világra szóló nagyhatalmat képezett. Határai az Éjszaki- és a Keletitengertől a Fölközitengerig terjedtek. Egyfelől Francziaország, másfelől Magyarország voltak szomszédállamai. Elszász és Lothringia, Holland és Belgium, Cseh-, Morva- és Lengyelország mind e birodalom kiegészitő részeit képezték. Henrik valóban egy világbirodalom ura volt.

Ha meggondoljuk, hogy e birodalom alkotó részeit mennyi heterogén elem képezte s ha meggondoljuk azt is, hogy e sok elütő elemnek egyesitése mennyi erőszaknak volt a gyümölcse, akkor valóban azt kellene hinnünk, hogy egy oly nagy eszű uralkodó, mint Henrik, fejedelmi feladatát arra szoritja, hogy tényleges birodalmának belső laza szervezetét lehetőleg megerősítse. Túlcsapongó dicsvágya azonban e tekintetben az eszélyességet nem juttatta nála kellő érvényre. Lehet, hogy poitiersi Ágnessel, aquitaniai Vilmos herczeg leányával való házasságának indokát nem más képezte, mint azon számitás, hogy ilyen úton Francziaországot is birodalma számára megszerezze.[1]) Magyarországnak meghóditása és vazallállammá tevése kétségtelen terve és czélja volt, amint tagadhatatlan is, hogy e czélja elérésére

[1]) Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, II, 359—360.

a viszonyok soha kedvezőbben nem alakulhattak volna, mint most, mikor Péter és utána Aba Samu királyok ültek Magyarország trónján.

Egyrészt Péternek hozzá történt menekülése, másrészt Abának a német tartományokba való beütése a külső jogczimet is megadta neki szándéka valósítására. A Magyarország ellen való háborút tehát elhatározta s ezzel hazánk történetében egy olyan időszak következett, mely örökre emlékezetessé vált s melyet itt annál buzgóbban kell tárgyalnunk, mivel lefolyásában és végeredményeiben kiválóan összefügg városunk történetével. Ami feladatunk itt t. i. annak a kutatása, hogy a bekövetkezett nagy küzdelemben és védelemben minő sorsa s szerepe jutott Pozsonynak, mely az ország határánál való fekvésénél fogva az ellenséges invasío útjába esett.

Azon forrásművek, melyekből mi a német harczok eseményeit megismerhetjük, úgy a hazai, mint a külföldi krónikák, s ámbár nem mondhatjuk, hogy a bennök feltalálható feljegyzések egy egészen világos kép szerkesztésére képesitenének, mégis másrészt nem tagadhatjuk azt sem, hogy velök annak daczára is oly képet vázolhatunk, melyen a fővonások egészen világosak s általuk a kép tanusága teljesen megérthető.[1])

[1]) A külföldi krónikák főleg abban térnek el a hazaiaktól, hogy Henrik hadjáratait mint *dicső hadi vállalatokat* igyekszenek feltüntetni. Némely krónikás dicsekedve emeli ki, hogy Henrik császár csak maroknyi néppel verte le a tömérdek magyar sereget. Hol Henrik kudarcza szembetünő, ott vagy hallgatnak, vagy csak egy-két szóval említik. A magyar kútfők viszont gyakran összezavarják a különböző hadjáratokat, adatok dolgában sem mérkőzhetnek meg a német kútfőkkel, de azért mégis tagadhatatlan, hogy a német kútfők adatai jól csakis a magyar kútfők ellenőrzésével és azok kiegészítő adataival használhatók. A magyar kútfők épp oly adatokat tartalmaznak, melyek a hadjáratok történetében lényegesek. Ezért okvetlenül figyelembe veendők, mi azon újabb irók részéről, kik eddig Henrik hadjáratairól irtak, nem igen történt. Még magyar történetiróink is hiányosan és hibásan adják e hadjáratok leirását. Szalay, Horváth Mihály, Majláth, Fessler, Kerékgyártó

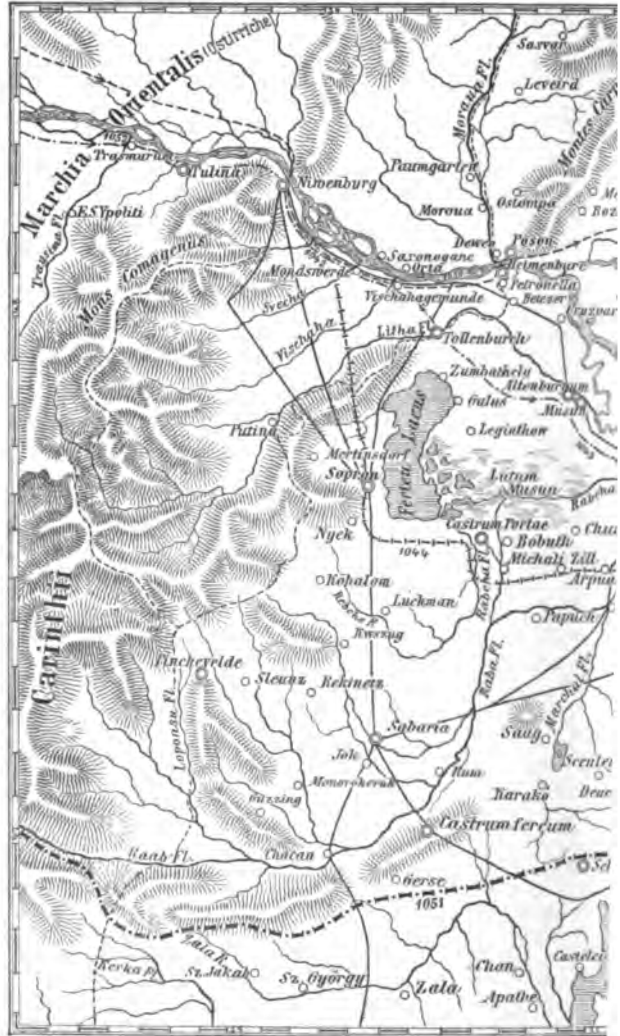
Henrik czélja, mikép emlitettük, Magyarország meghódoltatása volt. Akár az ország népességét, akár állami és egyházi institutióit tekintsük, nyilvánvaló, hogy Magyarországot ez időben leginkább a dunántúli rész képviselte. Amint a római időszakban a dunántúli rész hazánk egyéb részei felett túlsúlyra jutott, úgy vált jelentősbbé a magyar királyság megalapitásával is a Duna jobbparti táj a Duna balpartinál. Itt volt az ország fővárosa: Esztergom s illetőleg Székesfejérvár. Itt volt az egyházi életnek és kormányzatnak középpontja. Itt alakult az esztergomi érsekség s vele jóformán egyidejüleg a győri, a veszprémi, a pécsi püspökség, míg az ország másik két harmadában a

---

stb. ezekre vonatkozó közlései sem nem teljesek, sem nem eléggé kritikusak. Pray Annaleseiben jobban értékesítvék ugyan a kútfők, mégis az események feltüntetése nem eléggé összefüggő és okadatolt azokban sem. Ami a külön monografiákat illeti, már kedvezőbb eredményt constatálhatunk. A Hormayr József báró ismert *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* czimü folyóiratának 1830. évi kötetében a 321—389, lapokon: *Heinrichs III. Züge nach Ungarn* czimen terjedelmesebb tanulmány jelent meg, mely sok tárgyismeretről tanuskodik. 1856-ban jelent meg Berlinben Strehlke: *De Henrici III. imperatoris bellis hungaricis* czimű dolgozata, mely azonban épp úgy mint Szabó Károlynak: *Péter és Aba* czimű a M. Tud.-Akad. értekezései során (Értekezések a tört. tud. köréből, 1872. II. köt.) megjelent jeles tanulmánya, valamint Kandra Kabosnak: *Aba Samu király* czimű Egerben 1891-ben megjelent könyve csakis Henriknek Aba ellen folytatott hadjáratait tárgyalják. Kimerítőbbek Dr. J. G. Meyndtnak: *Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn* czimű, 1870-ben megjelent és ugyanannak: *Kaiser Heinrich III. u. König Andreas I.* czimű művei, melyek nagy készültséggel és kútfőismerettel, bár egynél több helyt nem csekély elfogultsággal írvák. Legújabban, 1891-ben közöltetett a Rónai Horváth Jenő szerkesztése mellett megjelenő *Hadtörténelmi közlemények* IV. évf. I—III. füzeteiben Kiss Lajosnak: *Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen* czimű, az 1890. évi hadtörténelmi pályázaton megdicsért pályamunkája. E mű, ha nem is meriti ki a forrásokat s egyátalán magát a tárgyat, úgy mégis jeles műnek tartható, mely világos irálylyal és helyes felfogással tanulságosan van megirva. Ha szerző az 1041—1053. évi hadjáratok területének földtani alakulását, mely egyszersmind niveau-alakulást jelez, valamint a XI. században nálunk még igénybe vett római úthálózatot, tekintetbe vette volna, egyben-másban itélete nyilván másképen hangzott volna.

nyitrai, a váczi, a csanádi, a váradi dioecesisek csak jóval későbben alakulnak. A keresztény művelődésnek egyik első rangú tényezője, a sz. mártoni apátság, mint az ország első apátsága, szintén túl a Dunán alakul meg. Ott épül fel a legtöbb város és helység s ott legélénkebb a forgalom és közlekedés. Szóval a dunántúli rész a XI. században a tulajdonképi Magyarország s ezért Henrik haditervének czélja nem is lehetett másutt, mint a dunántúli Magyarországban kitűzve.

Az utak, melyek a német birodalomból hazánk Dunántúl levő részébe vezettek, nem ismeretlenek előttünk. A XI. század még nem igen tüntette ki magát az új utak tervezésében és építésében. Ezért fel kell tennünk, hogy azokat az utakat használta, melyeket mint a rómaiak örökségét itt találta, mert ámbár a barbárok a római városokat tönkre tették, a római utakat mégis el nem pusztithatták, egyrészt azért nem, mert még a barbároknak sem állhatott érdekében a kényelmes közlekedési vonalakat megsemmisiteni, de másrészt azért sem, mivel a rómaiak nem úgy építették útjaikat, hogy azokat akár ember, akár idő oly könnyen elpusztithatta volna. Manap is országos utaink akárhány helyen római útalapon vannak kiépítve, s azért bátran mondhatjuk, hogy a XI. században a római utak jelölik a közlekedési vonalakat annál is inkább, mivel azok a terület-, föld- és vízrajzi igények szerint voltak tervezve és építve. Úgy az itinerariumok, mint a még fennlévő útmaradványak nyomán tudjuk, hogy a mai Ausztria és Magyarország között a római úthálózat úgy volt elhelyezve, hogy ez útvonal szorosan a Duna mentén, annak jobb partján, az árterület határán vonult el. Ezen főútágból szakadt ki a mai Bécs tájáról déli irány felé két útág, az egyik a mai Badennek s onnan a Fischán és a Lajtán át egyenes irányban Sopronnak. A másik ág Bécsből egye-

Térkép III. Henrik császár

(A Hormayr-féle Taschenbuch 1830. évfolyamában közzétett

...magyarországi hadjárataihoz.

(...rajz után újból rajzolva és a római hadútakkal kiegészitve.)

nesen Sopronnak ment, hol azon úttal találkozott, mely Carnuntumból, mint tudjuk, a mai Petronellből jövet a Fertő nyugati oldalán le Szombathelynek s onnan tovább Alsó-Lendvának és Pettaunak tartott. S amint Sopron három útnak góczpontja volt, úgy volt Szombathely is egy igen nevezetes útcsomó. Mert innen indult ki egy útvonal Szalabéren át a Balaton mellett fekvő Keszthelynek és még tovább. Egy másik vonal Vépen és Sárváron, Árpáson és Koronczón át Győrnek, egy harmadik vonal pedig ugyancsak Sárváron, Varsányon, Csákváron át Ó-Budának. Csákvár, a római Florianae, szintén nevezetes útcsomó, mert itt találkoztak a Keszthely-Ó-Budai, a Szombathely-Ó-Budai, az Ó-Szöny-Pécsi útvonalak, melyek közül az utóbbi Székesfejérvárat, a római Herculiát is érintette. És végre megjegyezzük még, hogy egy útág Győrből is indult ki s tartott Pécsnek, amelyen Veszprémhez és Székesfejérvárhoz is lehetett jutni.

Ez úthálózatot szem előtt tartva jóformán bizton elfogunk igazodhatni Henrik császár hadi útjaira nézve is. Egyet azonban még előbb meg kell állapitanunk. Tudniillik a most kijelölt úthálozatot illetőleg meg kell figyelnünk, hogy ebből mi milyen geologiai talajra esik, mert ettől nagyon sok függött akkor, mikor egy egész sereg továbbitásáról volt szó. A bécs-soproni útágak túlnyomólag neogén képleteken huzódtak el. Csak Baden, Bécsujhely és Lajta-Bruk között terül el egy összefüggőbb áradmányi talaj. A petronell-sopron-szombathely-pettaui nagy útág csupa neogén földterületen huzódott el, melyet csak a közbeeső folyók árterei szakitanak meg egyforma geologiai összefüggésökben. Ugyanez áll a szombathely-keszthelyi és a keszthely-csákvári útágakra nézve azon külömbséggel, hogy az utóbbiban a neogén képletet nem csupán a negyedkorszaki áradmány, hanem a harmadkor-

szaki eocén és a másodkorszaki kréta és trias szakadékai is szakitották meg. Ez az eset többé-kevésbbé a szombathely-csákvári útvonalnál is. Ellenben a nagy dunamenti út merő alluvial területen haladt, a győr-pécsi út pedig nagyrészében alluvial területre volt építve, melyet csak Sz. Márton vidékén szakitott meg a neogén képlet, a Bakonyban pedig a harmadkorszaki eocén és a másodkorszaki kréta s trias. A talajnak ezen geologiai ismerete e helyt azért fontos, mert mindaz, ami nem alluvial, egyszersmind *jelentékenyebb talaj-emelkedést* jelez, mert míg a Rábaköz, a Szigetköz s a Csallóköz, melyek a pozsonyi medencze belső körét képezik a száz méteren fölül nem sokkal emelkednek, addig a harmad- és másodkorszaki talaj mindenütt 200—400 méternyire emelkedik fel, ide nem számítva a Bakony és a Vértes hegyemelkedéseit, melyek az 500—700 méternyi magasságot is elérik.

A talajnak ezen emelkedéséből nem nehéz most már megállapitani az útágak azon szakaszait, melyek esős években könnyen víz alá merülhettek, főleg a XI. században, midőn az itt szóban levő földmedencze vizei rakonczátlan szabadságban, merre tetszett, medret vájtak az engedékeny altalajban. E tekintetben a római időszak és a XI. század között már jelentékeny külömbség volt, mert a római féket vetett a folyóra is, amennyiben azt útvonala érdekében szabályozta, az összegyülemlő álló vizeket lecsapolta, elvezette s így útjait e mélysíkokban is mindig járható állapotban tartotta. Ebben már a barbár, ki a rómainak örökét átvette, nem utánozta az örökhagyó jó szokását s épp úgy nem utánozta azt az a félbarbár sem, mely még csak Sz. István igyekezetei által kapta meg a keresztény nyugati civilisatióban rejlő haladási képességet. Amint a római utak constructiójuk helyessége és szilárdsága következtében évszázadokon át tönkre nem mentek, épp oly menthetet-

lenül pusztultak el rövid idő alatt a római vízszabályozási művek, melyek már természetöknél fogva sem voltak hosszú állandóságra tervezve. Így történt aztán tényleg, hogy a Fertő és a Rába közt fekvő mélysík, hol a Rábcza, Repcze, Rába és Marczal s ezek mellékvízfolyásai egy rengetegen összekúszált vízhálózatot képeztek s részben még ma is képeznek, — jóformán járhatatlanná lett.

De a Csallóközre is van megjegyezni valónk. A Csallóköz mondhatni a pozsonyi medencze Duna balparti részének mintegy felét teszi. Geologiai és vízrajzi szempontból a régi és a mai Csallóköz közt a külömbség óriási. Ma ugyanis e hatalmas szigetség egy összefüggő geologiai egészet képez, mely a Kis-Dunának évről-évre való elapadása folytán ma-holnap szigeti jellegét is elfogja veszíteni. Hajdan a Csallóköz nem volt geologiai egész. Ha a XIII. század okirataiból e sziget vízhálózatát reconstruáljuk, akkor azt látjuk, hogy száz meg száz vízág ugyanannyi külön szigetre darabolja fel, úgy hogy elképzelhetetlen, miszerint e területen át egy nagy hadsereg előhatolhatott volna. Kedvezőbb a Kis-Dunától éjszakra eső, vagyis a pozsonyi medenczének Csallóközön kivűl levő része, mert ez már közelebb esik a neogén emelkedéshez, de másrészt a nagyobb folyóvizek, melyek e területet hasitják, a Vág és Nyitra nem éppen csekély átkelési nehézségeket okozhattak.

Eszerint Henrik császárnak, mikor a dunántúli résznek, s nevezetesen Székesfejérvárnak elfoglalását haditervbe vette, nagyon meg kellett fontolnia, hogy melyik utat válaszsza hadműveletének végrehajtására. Ő a hainburg-győri utat választotta, mely Magyar-Óváron és Mosonyon át vezetett Győrre. Győrről ez út a régi római utat követve, jóformán egyenesen azon természetes kapuhoz vezetett, mely a győri síkságból a fejérváriba vezet át. E két sík-

földet ugyanis a Bakonyerdő, a Vértes- és a Gerecse hegységek választják el egymástól. E hegyvonal jelzi egyszersmind a vízválasztót, mert annak nyugati felén a Rába és a Duna mellékvizei éjszaki és éjszak-nyugati irányt követnek, ellenben a hegyvonal keleti felén a Sárvár és a Duna mellékvizei délkeleti irányban futnak. A Bakonyerdő és a Vértes közt egy mély földhorpadás, a moóri horpadás, fekszik, melyen át a Sárvíz egyik ága, a Csurgó folyik. Míg a Vértest és a Bakonyerdőt geologiailag másodkorszaki földképzések: a trias és a rhaetiai formatió alkotják zömükben, mely formatiókat külsőleg a neogén környezi, addig maga az átvezető horpadás merő alluvium. Ezzel tehát a vidék magassági alkata is jelezve van. Fejérvár úgy fekszik az itt említett hegyvonal mögött, hogy éppen a moóri horpadás hosszúsági tengelyébe esík s így egyenesen Győrre tekint. Ebből egyszersmind nyilvánvaló, hogy a hainburg-győr-moóri út valamennyi közt a legrövidebb út Fejérvárra annak, ki Bécs irányából jön. Nyilván e rövidség bírta Henrik császárt e választásra, csakhogy vele elárulta azt is, hogy ő és vezérkara még sem voltak elegendőképen a terület természete iránt tájékoztatva. Ez csak utólag történt, midőn már az utat folytatni kellett. Ekkor értesült arról, hogy a sok eső folytán kiáradt vizek az utat, nyilván ott, hol a Lajta, az oroszvári Duna és a Rába szakadékai egymásba ömlöttek, elöntötték.

Mielőtt Henrik hadait Győr felé mozgósithatta, hátát kellett biztosítania. Az a terület ugyanis, mely a Lajta és a hátsó Szárhegy közt fekszik, ez időben még magyar terület volt, melyet tehát előbb hatalmába kellett ejteni. Úgy látszik e tekintetben mi nehézségei sem voltak, mert az egykorú s közelkorú források miről sem tudósitanak. E határterületnek legnevezetesebb s hadászatilag legfontosabb pontja Hainburg volt, mely erődített helyet képezett

s mint ilyen úgy a dunai, mint a száraz közlekedés felett uralkodott. E várat a császár ugyan könnyen kikerülhette volna, hogyha a pécs-soproni úton tolja elő hadait, de ez mégis csak annyi lett volna, mint az akadályt kikerülni, nem pedig elhárítani és megsemmisíteni. Hainburgot e szerint okvetetlenül kezére kellett kerítenie, mert a császár nem csak szárazföldi sereget vezetett az országba, hanem hajóhadat is hozott magával. A német hajóhad jóformán egészen az volt, ami a római flotilla, mely évszázadok előtt a Duna tükrén oly jelentékeny szerepet játszott s melynek egyik kikötőhelye, mikép tudjuk, épp Hainburg közelében Petronellnél volt. Amint a római flotillának feladata nem az volt, hogy csatákat vívjon, hanem hogy csapatokat, élelmi szereket, hadi podgyászt szállítson, rév- és partszolgálatokat teljesítsen, csapatokat egyik partról a másikra átvigyen, úgy a német flotillának feladata is tisztán csak másodrangú volt. Szállitotta az élelmi szereket, az ostromgépeket, a hadi tartalékfelszerelést s közvetítette a csapatoknak egyik partról a másikra való átszállását. Ha a hadi operatió szempontjából ez a flotta nem is jött számitásba, annál nagyobb jelentősséggel birt az operáló csapatok karban tartására, mert ezeknek élelmezése és hadi munitióval való ellátása tisztán a flottától lett feltételezve. Ezért látjuk is, hogy úgy Nagy-Károly, mint Lajos és Henrik hadvezetésében a flotta képezi a parti seregek alapját. Sem a hadsereg nem távozik annyira a parttól, hogy a flotta nyomát veszitse, sem a flotta annyira magára hagyatott, hogy a hadsereg hadműködéséről tudomása nem lett volna. Hol nincs tudomása, ott már a haditerv végrehajtásában fekszik a hiba s amint flotta és hadsereg közt nincs érintkezés, az már annak jele, hogy a hadi terv sikeres kivitelében nehézségek, avagy éppen megmeghiusító körülmények léptek volt érvényre.

Értjük ennélfogva, hogy Henriknek már csak a hajóhad miatt is a Duna közelében kellett maradnia s első sorban azokat az akadályokat elháritania, melyek a hajóhad útjában állottak. Hainburg s vele jó formán szemben Pozsony nagyon olyan pontok voltak, melyek útját állhatták a flottának s azért Henriknek Pozsonyt még azon esetre is kézre kellett keritenie, ha hadaival egészen a túlsó parton marad is. *Pozsony dunamenti fekvésénél fogva tehát Henrik támadó hadjárataiban eleitől végig csakugyan fontos s miként látni fogjuk döntő szerepet játszott.*

Feltéve, hogy a császár tervének 1042-ben mi természetes akadály sem állott volna útjában, úgy hogy ő hadait a hainburg-győri úton vezethette volna el, még ez esetre is bizonyos, hogy neki Hainburg megvivása után előbb Pozsonyt kellett volna megvivnia. Ez okból serege egy részének okvetlenül át kellett jönnie a balpartra, mert mindaddig, míg Pozsony nincs az ő kezében, a flotilla nemcsak hogy akadályozva lett volna feladata teljesitésében, hanem annak a komoly veszélynek is ki lett volna téve, hogy az ellenség martalékává lesz. Ám amire a császár nem számitott, az bekövetkezett. Neki *egész* hadseregével át kellett jönnie a Dunán, mert a nagy esők miatt a Duna jobbparti terület annyira átázott, s a vízfolyások, nevezetesen az útnak ama szakaszában, hol a Lajta, az oroszvári Duna, a Rábcza és a Rába szakadékai egymásba szakadtak, az utat annyira elöntötték, hogy seregét azon el nem vezethette. Hadi tervét tehát egészen meg kellett változtatnia és Henrik nem is volt az a hadvezér, kit ilyes dolog elbátortalanitott volna. Ő a sikert nem látta ez által koczkáztatva, csak a hadi fáradalmak szaporodtak fel, de ezek makacs természetét meg nem törhették.

Henrik újabb haditerve, melynek létrejöttében Bratislav

cseh herczegnek kiváló része volt,[1]) abban állott, hogy azt az utat, melyet a Duna jobb partján a vadvizek miatt meg nem tehetett, a Duna balpartján teszi meg. Vagy a Vágig volt menendő, hol aztán Komáromnál lépte volna át ismét a Dunát s folytatta volna útját Fejérvár felé, vagy ha a szükség úgy parancsolja, átment volna a Nyitrán is a Garamig, melynek völgyében leszállva Esztergom táján száll vala át a Dunán. A Komáromnál való átszállást a kedvezőbb partviszonyok s a Székesfejérvár felé vezető kényelmesebb út inkább tanácsolták, de másrészt a Garamtoroknál való átkelésnek az az előnye lett volna, hogy Magyarország egyházi főhelye, az érsekség székhelye, Esztergom került volna kezére.

Az út, melyre ezek szerint Henrik császár vállalkozott, kitűzött czélja tekintetében ugyan nagy kerülő volt, de éppen nem olyan út, melyen czélját el nem érhette volna. A főnehézség ez úton a sok folyónak átlépése volt. Arra nem is gondolhatott, hogy a Csallóközön haladjon le Komáromig,[2]) mert mikép már mondottuk, a csallóközi terrenum csupa szigetség volt. Neki okvetlenül a Kis-Duna menti területet kellett választania, csakhogy itt a Dudvág, a Vág s esetleg a Nyitra s Zsitva nem éppen csekély átkelési nehézségeket okozhattak.

A forrásokból meg nem érthetjük, hogy Pozsonynál melyik ponton szállitotta át Henrik hadait a balpartra. Azt tartjuk, hogy ez közvetlenül Pozsony alatt történt s nem Pozsony felett. Pozsonyon felül ugyanis a Morvamezőnek Dunára kiérő szélét, mint évről évre gyarapodó áradmányi földet, a hadvezénylet alig ha találta volna a sereg kiszállitására alkalmasnak. Amellett a Morva folyó torkolata

[1]) Kézai: *Gesta Hungarorum*, cap. II. Endlichernél 111. l.

[2]) Kandra Kabos tévesen azon nézetben van, mintha a császári had a *Csallóközön* át haladt volna. *Aba Samu király*, 71. l.

közelében amúgy sem alkalmas átkelőhely, mert a Dunának a hainburg-dévényi földkönyök által is erősbített erős oldalnyomása feltűnő módon nehezíti a Morvának kifolyását. Még rendes körülmények között is a Morvatorok visszatorlaszolt víztömegével vonja magára figyelmünket, mi áradásokkor természetesen még inkább az eset. De tekintetbe

24. A Morvavölgyet Pozsony vidékétöl elválasztó Kis-Kárpátok Dévénynél.

kell vennünk azt is, hogy a Morvamezőt a Duna és Schlosshof között két vízfolyás szeli át: a Russbach és a Stampfelbach. Mindkettő a Morva folyóba torkollik Dévény és Dévény-Újfalu között. E két patak, esős évben, a terület járhatóságát igen megnehezíti s okvetlenül igen nagy akadályt hengerít vala a német sereg útjába, úgy hogy az kénytelen lett volna nagy kerülékeket tenni nyugati irányba s azonkivül jó messzire éjszakra, okvetlenül Dévény-Újfaluig felkerülnie, hogy a Morván alkalmas átkelési

helyre találjon. De át is kelve azon, egy másik nehézséggel kellett volna a seregnek megküzdenie s a hadvezénylet éppenséggel nem is tudhatta, hogy az ellenfél mennyiben nem fogta volna a természet előnyeit a maga védelmére kihasználni. A Kis-Kárpátokon átvezető út, mely a dévényi és hidegkúti, meg a lamácsi és a pozsonyi hegyek (Zergehegy) közé közként szorul, csekély erővel könnyen és sikeresen megvédelmezhető s Henriknek okvetlenül tartania is kellett attól, hogy e védelmet a magyar hadvezérlet nem fogja elmulasztani. Mind e nehézségek elestek, ha a német sereg közvetlenül Pozsony alatt, a mai liget táján száll vala át.

Ám legyen ez még annyira nyilt kérdés is, annyi bizonyos, hogy Henrik hadserege tettleg Pozsony alá érkezett. Pozsony első megvívása megkezdődött és csakhamar az ellenség kezében volt. E gyors elesést némelyek azzal vélik megérthetni, hogy Pozsony ez időben még igen jelentéktelen erődhely volt,[1]) de e magyarázat téves, mert Pozsony, mikép az eddig mondottakból kitetszik, ez időben is már komoly számitásba jött strategiai pont volt. Pozsonynak ezen gyors elbukása inkább is a védelemnek hiányosságára vezetendő vissza, amint azt az altaichi évkönyvekből tisztán meg is értjük. Ez évkönyvek *Hainburg és Pozsony felforgatását nem a német seregnek, hanem maguknak a városbelieknek tulajdonitják,* mit ismét egy másik hazai történetiró nem tart valószinűnek, mert szerinte a német évkönyviró a fölégetés vádját csak elakarja háritani a németségtől.[2]) Pedig nézetünk szerint ez az annalista szándéka nem lehetett. Az annalista nyilván jobban hizelgett volna úgy a maga, mint népe hiuságá-

[1]) Kiss is e véleményben van. *Hadtört. Közl.* IV, 343.

[2]) Kandra Kabos: *Aba Samu király,* 70 l.

nak, ha Hainburgot és Pozsonyt a német fegyver vívja meg. Azt hisszük azért, hogy állítása nagyon is megfelel a valónak. Hainburgot és Pozsonyt tényleg saját lakói gyujthatták fel, ezt pedig akkép magyarázzuk, hogy e két erődített hely őrségét németség képezte. Hazai krónikáinkból tudjuk, hogy Péter a várakba nem magyar, hanem ellenséges érzületű német és olasz őrséget rakott mindenfelé.[1]) Mert nyilván ezekre támaszkodott ő, ki a magyarok rokonszenvét megnyerni képtelen volt. Pozsonyban is a vár német helyőrsége, nehogy az erődített város magyar lakóssága a német ostromló sereggel a védelmet csak meg is kisérthesse, a várost védképtelenné tette azáltal, hogy azt felgyujtotta.

Pozsonynak kézre keritése után a császár legott megkezdte hadi útját keleti irányban. Fájdalom a források olyanok, hogy ez út eseményeire nézve elegendő tájékoztatást nem adnak. Lambert szerint Henrik 1042-ben Abát megfutamítva a Rábáig nyomult előre s három igen nagy várost foglalt el.[2]) Ez elbeszélés mindenesetre az 1042 és az 1043. évi hadjáratokat zavarja össze, mert hogy 1042-ben a császár a Rábáig nem nyomult, egyéb forrásokból bizonyos. Nevezetesen Herimannus Augiensis győz meg arról, hogy a császár csakis az éjszaki Dunaparton haladt előre egészen a Garamig, s útjában mindent elpusztított.[3]) Abával ez úttal meg sem ütközött, mert Aba a támadást nem ezen az oldalon várta, hanem a Duna jobb partvidékén. Az egykorú évkönyvek nem is említik

---

[1]) Munitiones, praesidia et castella Teutonicis et Latinis custodienda tradebat. Marci *Chronica*, cap. 43.

[2]) tres urbes maximas cepit. *Annales* ad an. 1042. Pertznél: *Mon. Germ. hist.* V, 152.

[3]) septentrionalem Danubii partem, quia flumina australem et paludes munierant, usque ad Grana fluvium vastavit seu in detitionem accepit.

Abát mint olyant, ki ekkor vereséget szenvedett volna. Ezt csak Aloldus teszi,[1]) kiről már rég ki van mutatva, hogy műve mult századi koholmány.[2]) Egyébiránt más tekintetben is Herimannus tudósítása a kielégitőbb, mert nemcsak hogy a hadjárat idejét határozza meg jobban, mondván, hogy az az 1042. év őszére esett, hanem a Henrik által felforgatott városokat is megnevezi. Ezek, szerinte, Hainburg és *Pozsony* voltak.[3])

Kérdjük képzelhető-e az, hogy Henrik, ki Magyarország meghódítására, az ország fővárosának hatalmába ejtésére indult ki hadaival és a kinek hadviselési eredményeit nemcsak Németország, hanem mondhatni egész Európa figyelemmel kisérte, hogy ily czéllal szemben s ily öntudattal agyában megelégedett legyen azzal, hogy a Morva s Garam közt levő földrészt elpusztitsa? Ez nem volt hódoltató, hanem valóságos rablóhad, mely sem a császár

---

[1]) Vastatur regnum, *et Ovo maximam cladem accipit.* Aloldus: *Notulae Anecdotae e Chronica.* Kremsi kiad. 1742. ad. an. 1042. Nyilván csakis Aloldus alapján írhattak kül- s belföldi irók Aba megveretéséről. Igy Giesebrecht (*Geschichte der deutschen Kaiserzeit,* II, 353.), Büdinger (*Oesterr. Geschichte,* I, 430.) s Weiss (*Gesch. der Stadt Wien,* I, 61.) kik szerint 1042-ben Aba *kétszer* veretett meg a Garamnál. Weiss egyébiránt Garam helyett már *Esztergomot* említi a Gran vizet összezavarva Gran várossal. A belföldiek is eltérnek egymástól, mert míg Szalay szerint Henrik az elfoglalt Pozsonynál verte meg Abát (*Magy. tört.* I, 139.), addig Szentkláray (*A dunai hajóhadak története,* 36. l.) és mások a Vághoz és a Garamhoz teszik Aba vereségét.

[2]) Waitz: *Jahrbücher der Regierung Heinrichs I.* Blumberger: *Jahrbücher der Literatur,* Wien 1839. LXXXVII. kötet. Anzeigeblatt 41. Chmel: *Handschriften der Wiener kais. Bibliothek,* II, 657.

[3]) Heinricus rex autumno Pannonias petens, Heimenburg et *Brezesburg* evertit. Pertznél V, 124. Egyik codexében e hely így kerül elő: duas populosissimas civitates evertit. Herimannus itt idézett helye tehát egészen igazolttá teszi Giesebrecht eljárását, ki az altaichi évkönyveket Aventinus és egyéb irók idézeteiből összeállítva, a bajor határhoz közel eső két várost szintén Hainburgra és *Pozsonyra* magyarázza. Giesebrecht: *Annales Altahenses,* Berlin. 1841. 66—67. ll. És az ő nyomán Büdinger (*Oesterr. Gesch.* I, 430.) és Weiss is. *Gesch. der Stadt Wien,* I, 61. Különben így értelmezi azt Szalay is. *Magy. tört.* I, 139

ambitióját ki nem elégíthette, sem a közvárakozásnak a külföldön meg nem felelhetett. Henrik dicsvágyától, hatalomra és uralkodásra vágyó önzésétől tényleg fel nem tehetjük, hogy ő kitűzött czélja elérésére még csak kisérletet sem tett volna. Miért indult meg a Duna mentében, ha alább alkalmas helyen a Dunán átjönni és Székesfejérvár felé hatolni nem volt eredeti szándékában? Morva-garami hadjárata teljesen érthetetlen lenne előttünk s megzavarna a császár kétségtelen eszélyessége tekintetében. Azért is nézetünk szerint a források hallgatása nem azt mondja, hogy Henrik tényleg meg sem kisérte kitűzött czélja elérését, hanem inkább is azt mondja e hallgatás, hogy e megtett kisérlet nem sikerült. Nem sikerült pedig azért, mert a Dunán való átkelést nem foganatosíthatta, nem azért, mintha akár Komáromnál, akár Esztergomnál a természet görditett volna eléje leküzdhetlen akadályokat, hanem mivel a tulsó parton oly ellentállásra talált, melylyel szembeszállani nem mert.

Mondottuk, hogy Aba a német császárt nem a Duna balparti területén várta, hanem a dunántúli részen, a Rába vízkörnyékén. Mikor értésére esett, hogy a német sereg az árvizek miatt a hainburg-győri úton elő nem haladhatott s ennek következtében a Duna balpartjára ment át, világos volt Aba előtt a császár további hadműködésének terve is. Nyilvánvaló volt, hogy ő csak az útban levő akadályt kerüli ki s hogy azt megkerülve más oldalról fog kitűzött czélja felé haladni. E megváltozott támadással szemben tehát Aba védelmi intézkedéseit is megváltoztatta. Seregét a Rába folyó és a Gerecse-hegy közt levő területen pontositotta össze, azon a tájon, honnan az ellenségnek, ha a Dunán való átkelést csakugyan megkisérli, jönnie kellett. Lehetetlenség Abáról feltenni azt, hogy az invasióval nem törődött volna. Már csak saját önfenntartási ösztöne miatt is kellett a védelemről gondoskodnia s mi kétségtelennek tartjuk,

hogy a magyar haderő Abának vezetése alatt a Duna jobb partján annyira fenyegető állásban volt, hogy vele szemben a császár a Dunán való átkelést megkisérteni csakugyan nem merte.

Ez tehát annyit jelent, hogy a császár hadjárata meghiúsult, amint valóban úgy is volt. Mert a kivívott eredményeket tekintve, a császár mással, mint egy darab földnek elpusztításával, Hainburgnak és Pozsonynak hitvány áruláson való elfoglalásával nem dicsekedhetett. Magyarországot annyira nem hóditá meg, hogy még a Morva-Garam közt levő földrész népe is kereken kijelentette előtte, hogy Pétert semmi áron vissza nem fogadja királyul.[1]) Így egy meghódított nép csak nem beszélhetett! De még több. Henrik az általa bejárt s elpusztított földdarabot mint hűbért a német birodalomhoz csatolta ugyan, de ennek az intézkedésének is csak addig volt érvénye, míg lovának patkói e föld rögét tapodták. Amint eltávozott, a föld idegen országhoz való füzése legott meg is szünt. Mert Aba seregei az itt hátrahagyott németeket könnyű szerrel kiverték s a Morva-Garamközt újból magyar fennhatóság alá hozták.[2])

Pozsony sorsa sem volt rosszabb. Az altaichi évkönyvek feljegyezték azt, hogy Henrik császár Bretislav cseh herczeg kérésére és a lakósság megegyezésével az általa elfoglalt városokat, tehát *Pozsonyt* is Sz. István

---

[1]) Herimannus Augiensis (*Chronicon* ad an. 1042. Pertznél VII, 124.) azt mondja: Et subactis partium illarum Ungariis, *cum Petrum recipere nollent.* Hasonlót mondanak az *Annales Altahenses* ad an. 1042. Pertznél XX, 798. És mindezek daczára is a német történetirok fennen hirdetik Henrik ez évi fényes hadi eredményeit. Giesebrecht szerint „Heinrich war bald Herr des ganzen westlichen Ungarns, des Mittelpunkts des Reiches und verliess dann *sieggekrönt* das Land. *Gesch. der deut. Kaiserzeit,* II, 353.

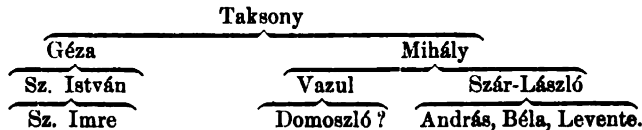
[2]) Ezt a német irók is elismerik. Lásd Giesebrecht: *Gesch. der deutsch. Kaiserzeit,* II, 354. Büdinger: *Oesterr. Geschichte,* I, 431. Hormayr: *Taschenbuch,* 1830. évf. I, 336.

rokonának adta, ki a cseh sereggel együtt részt vett a hadjáratban.[1]) Ez újból állítólagos hódításának természetéről tesz tanuságot, mert a meghódolt városi lakósság alatt aligha érthető más, mint azon zsoldos csapat, mely, hogy a várost megadásra birja, üszköt vetett a házak tetőire. Ha pedig a város polgárságára is kellene e tudósitást vonatkoztatnunk, akkor hódoltságuk minősége iránt teljesen felvilágosit az a körülmény, hogy a magát a császár kegyébe behizelgett herczegfi uraságának elviseléséhez *beleegyezését* adta, azaz a hódítónak a meghódoltaknak beleegyezését kellett kikérnie.

Kik eddig történetiróink közül nevet találgattak azon

---

[1]) A *patruelis* szó nyomán Sz. István apai nagybátyjára kellene gondolnunk, mert Sz. István vérrokonsága emez:

Bizonyos, hogy a nevezett herczeg sem *Vazul*, sem *Szár-László* nem lehetett, hanem csakis ezeknek valamelyik fia. Szabó Károly *(Péter és Aba*, 20 l.) *Endré*-re azaz *András*-ra gondol, Katona *Bélá*-ra, tehát Mihály herczeg valamelyik unokájára, de ezt az állítást el nem fogadhatjuk, mert hogy akár András, akár Béla Bratizlav társaságában részt vett volna Henrik hadjáratában, nem tudjuk a történeti eseményekkel megegyeztetni. Amúgy is Mihály unokái nem Csehországban, hanem Oroszországban tartózkodtak mint menekültek, mert a Csehországban való tartózkodásuk, melyről Márk krónikája tudósit *(Chronica*, cap. 46), csak átmenetinek vehető. Ez okból mi több valószinűséggel *Domoszló*-ra vélünk gondolhatni, kit okiratilag ismerünk (Fejér II, 149. III, II, 118. 125.) s kit Horvát István, Hormayr, Büdinger s mások épp oly tévesen tartanak SzárLászló fiának, mint a hogyan Andrást, Bélát és Leventét Vazul fiainak. *(Tudom. Gyüjt.* 1878. évf. *Taschenbuch*, 1830. évf. I, 375. *Österr. Gesch.* I, 427.) Ez utóbbi állítást legújabban Karácsonyi is elfogadta *(Turul*, 1890. évf. VIII, 49—54) a váradi és zágrábi krónikák alapján Kézai és krónikás társai ellenében, de nem meggyőző érvekből, melyekre azonban itt ki nem terjeszkedhetünk. Itt csak azt említjük, hogy mi, miután Domoszlót Mihály *fiágából* származónak hisszük, el nem fogadhatjuk azok nézetét sem, kik, mint Engel is, a *patruelis* szó alatt *anyai* rokonságot értenek s az itt szóban levő herczeget Sz. István anyai nagybátyjának, Gyula erdélyi vezérnek fiára *Proknui*-ra vagyis *Bokná*-ra magyarázzák.

kérdés megfejtésére, hogy ki volt Sz. Istvánnak itt szóban forgó atyafia, puszta sejtelemnél bizonyosabb eredményre nem juthattak.[1]) Biztos tudomásunk csak egy árpádházi herczegről van, ki Vazul megvakittatása után Csehországba futott, s ez Domoszló. Már maga az a körülmény, hogy Domoszló nem Lengyel- s illetőleg Oroszországba futott, mikép Szár-Lászlónak kétségtelen gyermekei András, Béla és Levente, elég útbaigazitás arra nézve, hogy Domoszlóban ne sejtsük Szár-Lászlónak egy negyedik fiát, hanem egy oly herczeget, kinek anyja cseh volt. Ez nyilván Vazul neje lehetett, mert Szár-Lászlón kivűl más Árpádházi herczeget nem ismerünk mint Vazult Sz. István korában, s azért Domoszlót a nyitrai börtönben megvakitott s megsiketített szerencsétlen Vazul fiának tartjuk.

De ezen Domoszló sem tarthatta magát az új szerzésben. Aba hadai őt is kiszorították, úgy hogy futnia kellett.[2]) S hogy egyátalán Henrik 1042. évi hadjárata mennyire meddő volt a sikerben, legjobban mutatja az a körülmény is, hogy még a Lajta-Szárhegy közt levő föld sem maradhatott birtokában. E föld s azon Hainburg vára, mikép látni fogjuk, ezentúl is magyar fennhatóság alatt állott, mert Aba még csak az 1043. évi békében mondott le róla a császár javára.[3])

---

[1]) Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratezlavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit. *Annales Altahenses,* Pertznél XX, 798. Herimannus Augiensis pedig: quendam alium ex illis, item apud Boemos exulantem, ducem eis constituit. *Chronicon* ad an. 1042. Pertznél i. h.

[2]) quem tamen Ovo statim post discessum regis resistere non valentem in Boemiam repulit, mondja Herimannus Augiensis in *Chronicon* ad. an. 1042.

[3]) E földnek átadását *Reichenaui Hermann* említi az 1043. évhez, az *altaichi évkönyvek* pedig közelebbről is megjelölik azt, mert szerintök az a Szárhegytől a Morváig és a Lajtáig terjedt. III. Henriknek egy 1051. évi okt. 25-iki okmányában határokul említvék ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtin (?) et ostia Fiscaha usque in Maraha. *Monum. Boica,* XXX. P. I, 104. És Giesebrechtnél: *Kaiserzeit,* II, 620. Számos erre vonat-

Ez az 1043. év újabb német hadakat hozott az országra,[1]) mi nyilván nem történt volna, ha Henrik 1042. évi hadjáratával Magyarországot meghódította s hűbérállammá tette volna. Újabb hadi vállalatával tehát maga bizonyitja, hogy mily messzire maradt volt el kitűzött czéljától.

Nagyon meglepő, hogy Aba, amint a császár újabb érkezésének hirét vette, legott békeért esedező követeket küldött hozzá.[2]) A császár akkor már a Rábczához érkezett s miután Aba békeajánlata nagyon előnyös volt, vele tényleg meg is kötötte a békét. Ennek értelmében Aba lemondott a császár javára a Szárhegyig terjedő lajtántúli földrészről, azonkivül kötelezte magát négyszáz font aranyat tevő hadikárpótlás fizetésére, a német foglyok hazabocsátására s kezesek átszolgáltatására.[3]) A béke nyilván nagyon csúf volt s az egész országban általános elkeseredettséget keltett, annyira, hogy Aba ügye ezentúl Magyarországon rossz fordulatot kezdett venni.[4]) A különben ekkor már önmagával is meghasonlott férfiú csakis zsarnoksággal tarthatta magát az ingadozó trónon. Vérengzések jelölik ezentúl tetteit s az általa véres üldözésbe vett családok napról napra nagyobb számmal menekülnek Henrikhez s lesznek annak vezetőivé, midőn az 1044-ben junius végén

kozó okleveles adatot közöl Hormayr: *Taschenbuch für vat. Gesch.* 1830. évf. I, 370—374.

[1]) Rex . . . . ingentem classem summis viribus instruit, atque iterum per Danubium intravit. *Annales Sangallenses* ad an. 1043.

[2]) Aba Rex missis legatis ad Caesarem, que pacis sunt, quaerebat, promittens captivorum dimissionem, quos habebat, eorum autem quos reddere non poterat, condignam conpensacionem. Marci *Chronica*, cap. 45.

[3]) Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1043. Pertznél VII, 124. Lamberti Hersfeldensis *Annales* ad an. 1043. Pertznél VII, 153. *Annales Altahenses* ad an. 1043 Pertznél XX, 798.

[4]) Ez okból nem jól mondja Giesebrecht: Ohne einen Schwertstreich hatte Heinrich den glänzendsten Triumpf gewonnen; *Ungarn erkannte seine Oberherrschaft an.* Id. mű II, 355.

újból Magyarországba jön, okul adva, hogy Aba az elvállalt kötelezettségeinek meg nem felelt.[1]) Aba szerencsecsillaga ekkor egészen leáldozik. Henrik őt julius 4-ikén vagy 5-ikén Ménfőnél teljesen megveri és megfutamítja.[2])

E diadalt Henrik valóban nem valami nagy hadi dicsőségnek tekinthette. Tény ugyanis, hogy a békét kieszközölhetni vélő Aba védelmi intézkedései ez úttal a leglanyhábbak voltak. Tény továbbá, hogy Henriket a sereg vezetésében Aba ellenei, a Henrikhez menekült magyarok kalauzolták. És tény végre, hogy a ménfői csata sorsát egyátalán nem a hadi számitás, hanem egyrészt némely zászlóaljak árulása,[3]) másrészt a magyar sereget megzavaró s hadműködésében akadályozó hirtelen támadt fergeteg[4]) döntötte el. Úgy az 1042. mint az 1043. évi események után itélve többen Abát erélytelen és tehetetlen hadvezérnek mondják, pedig ez az itélet aligha igazolt. Erély és

[1]) cum vellet (a császár t. i.) per Bobuch-Rabcha pertransire, fluvium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit. Hungari ergo, qui erant cum Caesare et Petro Rege, duxerunt exercitum, tota nocte equitantes sursum iuxta fluvios Raba et Rabcha, quos illuscente sole facili vado transierunt. Marci *Chronica*, cap. 45. Hasonlót mond Kézai is, *Gesta Hungar.* cap. II. Endlichernél 112. l.

[2]) Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1044. Pertznél VII, 124. *Annales Altahenses* Pertznél XX, 800. Az *Annales Hildesheimenses* ad an. 1045. e csata napját jul. 4-ikére teszik s úgy látszik az *altaichi évkönyvek* s *Aventinus* is. Ellenben *Reichenaui Hermann* ad. an. 1044., és a *Necrologium Salisburgense* (Pertznél IX, 773 n. 61,) jul. 5-ikére. Ennek következtében az újabbkori irók is eltérnek egymástól. Igy Strehlke jul. 4-ikére, Giesebrecht jul. 4-ikére vagy 5-ikére (*Gesch. der deut. Kaiserzeit,* II, 385 és 625.), Hormayr (*Taschenbuch,* 1830. I, 342), Büdinger (*Oesterr. Gesch.* I, 432.) és Weiss (*Gesch. der Stadt Wien,* I, 61.) jul. 5-ikére teszik.

[3]) Aba Rex victoriam habuisset nisi quia Hungari quidam amicitiam Petro Regi reservantes, super terram sua vexilla proiecissent, et fugissent. Marci *Chronica*, cap. 45. Kézai *Gesta Hung.* cap. II. Endlichernél 112. l.

[4]) turboque vehemens divinitus incitatus, terribilem pulverem obtutibus ingessit Ungarorum. Marci *Chronica*, cap. 45. De említik az *altaichi évkönyvek* is (L. Giesebrecht i. m. II, 384.) Ha Rodulf (Pertznél VII, 70) egy a magyarokat ért *égi elsötétülésről* szól, az nyilván szintén csakis ezen porfellegre vonatkoztatható.

tehetség nélkül e férfiú bizonyára nem lehetett volna magyar királylyá egy oly időben, midőn a nemzet legnagyobb részében az ősi vérszerződés iránt való lelkesedés még élénken lángolt. Az idegen Urseolo Pétert nem a nemzet, hanem a kereszténység jövőjén töprengő királyi udvar és a papság segitette fel a trónra. Abáról is azon nézeten vagyunk, hogy ő sem volt a nemzet választottja, mert a nemzet zöme az ősi vérszerződéshez ragaszkodott, mely Árpád családjából való királyt kivánt a trónon látni. Abát egy fractió emelte fel, nyilván az az udvari párt, mely az idegen Péterrel szemben Sz. István másik nővérének, Aba hitvesének kivánta a trónt biztosítani. E párt könnyen nyerhette meg a papságot is, mert Aba ez idő szerint buzgó keresztény lehetett. Neve, *Aba*, mely pogány kún név,[7]) mutatja, hogy nem mint keresztény született. A keresztséget csak később vette fel s akkor kapta a Sámuel nevet. Mint neophita a neophiták buzgóságával birhatott, mire az általa Sáron alapított monostor is következtetni enged. A papság talán arra is számitott, hogy általa a kúnok is be fognak a kereszténység körébe vonatni. Ha mindezek a körülmények kedvezők voltak Aba megválasztására az udvari és a papi pártnál, éppen nem voltak kedvezők arra, hogy a nemzet zöme is az ő megválasztásában állapodjék meg. A nemzet rokonszenve a külföldön bújdosó Árpádfiak felé irányult. Ezek valamelyikét óhajtotta fejedelmül. Abának tehát és pártjának mindenesetre nagy erélykifejtésre volt szüksége, hogy czélhoz érjen s okvetlenül sok ügyességet tesz fel ő benne az, hogy sikerült neki az

[7]) A névtelen jegyző szerint Sámuelt „*kegyességeért* nevezték Abának," de ez a névnek téves eredeztetése. De téved Katona (*Hist. Crit. Reg.* I, 609.) és az ő nyomán Büdinger is (*Oest. Gesch.* I, 429.), midőn azt tartják, hogy Aba a Samuel nevet még csak királylyá történt választásakor vette fel.

ellene nyilatkozó nemzeti reactiót engedékenységre birni, mi nyilván a majd idővel haza kerülő Árpád-sarjakkal való biztatással történt.

Ám ha feltesszük Abában úgy az erélyt, mint a tehetséget, hogyan magyarázzuk meg akkor Henrikkel szemben tanusított magatartását, mely sem erélyre, sem tehetségre nem mutat? Ha valahol kedvezők voltak a területi viszonyok az ellenséges invasió feltartóztatására, úgy nyilván a dunántúli részen volt az az eset, hol csak némi erélylyel is Henrik hadait meg lehetett volna állítani. Ha Aba azt a harczmodort követi, melyet kevéssel később Endre király, mikép látni fogjuk, követett, akkor Henriknek sohasem sikerülend Székesfejérvárba bevonulnia. Endre harczmodora a régi magyarság taktikáján alapult. Nem ismerte-e ezen kitünő harczmodort Aba is? Ezt róla fel nem tételezhetjük, hiszen tudjuk, hogy ő származására nézve *kún* volt.[1]) A kúnoknál az ősi szokások legtovább tartották magukat s a kereszténység csak nagyon nehezen tudta a kún nemzeti szokások sajátosságait eltüntetni. Még a XIII. század derekán is e népfaj az ősi szokás szerint ruházkodik, visel üstökös hajcsombókot, ereszt fésületlen szakált s lakik nemez-sátrak alatt. Az ősi megszokottsághoz való ama makacs ragaszkodás nem mondja-e azt is, hogy e népfajnál fenntarták magukat a hadi szokások ís ősi eredetiségökben? Aba kétségtelenül teljesen ismerte a nemzeti ősi harczolási modort s hogy ennek megfelelőleg tett is Henrik fogadására intézkedéseket, azt kétségtelenné teszi a krónikák abbeli tudósitása, hogy Henrik császár 1042-ben a Rábcza partjait eltorlaszolva, megerősítve találta,[2]) vagyis azt a kapu-erődítést, mely a

[1]) A névtelen jegyző őt az Árpád alatt szerepelt Ed és Edömér kún vezérektől származtatja. *De gestis Hungarorum*, cap. XXXII.

[2]) Venit ergo Caesar ad terminos Hungariae, et in crastinum *expugnare disposuit obstacula, quibus Hungari fluvium Rabcha concluserant*. Marci *Chro-*

dunántúli vidék védelmi intézkedéseiben annyira jellemző. Aba védintézkedései, melyek által a Hanság természetes védelmi előnyeit is ügyesen felhasználva a hainburg-győr-fejérvári útat egészen elzárta, e tekintetben annyira számbaveendők voltak, hogy Henrik kényszerült azok lerontására nehéz katapultáit idáig hozni.[1])

Ezek azt hisszük mind oly körülmények és jelenségek, melyek amellett bizonyitanak, hogy Abában a tehetség nem hiányozhatott, és ha mégis ennek daczára szerencsétlen hadvezérnek bizonyult, annak magyarázata bizonyára egészen másban, semmint személyes tulajdonaiban keresendő. Abban t. i. hogy Aba akkor már meghasonlott nemzetével. Nemcsak az úri osztály, de a köznemesség is elfordult tőle. Ha igaz egy külföldi évkönyv tudósitása, még egyházilag is ki volt közösítve,[2]) mi a papsággal való teljes szakitását is mutatná. A krónika azt jegyzi fel róla, hogy az urakat megvetve a jobbágyokkal fogott össze, kikkel evett, lovagolt és mulatott, tehát azzal a néposztálylyal, mely nálunk a fegyverviselésre nem volt képesitve.[3]) A nemesség és a várkatonaság képviselte a régi monarchiában a hadakozó elemet, a parasztság, a pór, a mezei munkák rabja volt. Az ősi magyar taktika, bár látszatra könnyű és rendetlen volt, valójában mégis igen sok pontosságot és

---

nica, cap. 45. Említik a Rábczát elzáró védműveket az altaichi évkönyvek is. Nyomaik ma is szemlélhetők s a köznép „várdomb," „várhely" néven jelöli azokat. Hormayr: *Taschenbuch*, 1830. I, 338.

[1]) factis machinis contra opus, quo fluvium Rabiniza occluserant. *Annales Altahenses* ad an. 1043.

[2]) *Annales Altahenses*, ad an. 1044. Pertznél XX, 800.

[3]) Ex hinc itaque Rex Aba securitate accepta, factus est insolens, et coepit crudeliter saevire in Hungaros; arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat, nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari vero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbationem eius moleste ferentes, conspiraverunt et coniuraverunt, ut ipsum occiderent. Marci *Chronica*, cap. 45.

képzettséget tételezett fel. A csapatoknak úgy a rendezkedésben, mint a támadásban és üldözésben igen gyakorlottaknak kellett lenniök. A magyar manoeverek annál több tanulékonyságot tételeznek fel, mivel az egész hadsereg csupa lovasságból állott. Így tehát elképzelhetni, hogy a gyakorlatlan pórság mennyire alkalmatlan volt arra a nagy rendtartáson alapuló harczolásra, melynek a magyar hadsereg annyi diadalát, annyi sikerét köszönhette. A pórság még csak lovasságot sem képezhetett s bizonyos, hogy Aba serege nagyrészt gyalogságból állott.

A kellő számú s a kellő képzettségű had nélkül természetes, hogy Aba nem várhatta a harcztéren ellenével szemben a döntő sikert, főleg nem akkor, mikor az ellennél a magyar hadakozási módot jól ismerő menekült magyarok voltak.[1]) A balszerencse eszerint ellene fordult s végzete a ménfői vereség után csakhamar utólérte. Henrik pedig bevonult Székesfejérvárba s ott a magával hozott Pétert újból trónra ültette s annak védelmére német őrséget hagyott hátra. Majd a következő 1045. évben Pétertől hűbéri esküt is vett[2]) s így meg volt a külső látszata annak, hogy Magyarország a hatalmas Németbirodalom vazallállammává lett.[3])

Ez azonban inkább csak látszat, semmint valóság volt. Az oktroyált fejedelem nem határozhatott az ország nevé-

---

[1]) Marci *Chronica*, cap. 45.

[2]) *Annales Altahenses* ad an. 1045. Pertznél XX, 802. Herimanni Augiensis *Chronicon* ad anum 1045. Pertznél VII, 125. *Annales Corbejenses* ad. an. 1045.

[3]) A *Königsbergi világkrónika* ennek kifejezést is ad. Szerinte: Caesar Henricus cum valido exercitu intravit Ungariam restituens eundem Petrum in regnum suum *cum magnis laboribus et sic Ungari subiiciebantur Romano imperio* (Kiadva Giesebrechtnél: *Gesch. der deutsch. Kaiserzeit,* II, 670.) De nagyon találóan idézhetjük ily phrasisokkal szemben Büdinger szavait: So leicht aber, wie Heinrich und sein venetianischer Schützling glauben mochten, war Ungarn nicht unter eine fremde Herrschaft zu bringen. *Oesterr. Gesch.* I, 435.

ben, amint egyátalán magyar fejedelem még ha nem is oktroyált, hanem törvényes király volt is, államjogi érvényességgel az ország integritása felett egymaga nem határozhatott. A nemzetben az ellenzék gyorsan és hatalmasan szervezkedett. A reactió egészen ősnemzeti alapra helyezkedett, mely félredobta mindazt, mi keresztény szellemet és felfogást, meg nyugoteurópai művelődési szinezetet tanusított. Ősi isteni tisztelet, lóáldozat, lóhúsevés, csombókba fonott hajviselet kapott fel újra s egymaga a királyság maradt illetlenül az ősi állapotok visszaállításában. A könynyű szerrel megbuktatott s megvakított Péter helyére a trónra a külföldön bújdosó Árpádházi herczeg, Endre hivatott meg, ki is a meghivást elfogadta s Magyarországba visszatért. Endre azonban sokkal józanabb államférfiú volt, semhogy a reactió rombolását sokáig tűrhette volna. Csak az első pillanatban volt a vészes nemzeti mozgalommal szemben tehetetlen, de amint a hatalmat kezébe ragadta, legott elfojtotta a Vatha által lángra gyulasztott vallási forrongást. És nemcsak a keresztény vallást, mint a haladási képesség és az állami fennmaradhatóság egyedüli biztosítékát állította újból helyre, hanem az ország politikai függetlenségét is oly dicsőséggel vivta ki, mely nevét és emlékét hazánk történetében mindvégig fenn fogja tartani.[1])

Abban, amiben Aba a legnagyobb mulasztást követte el, Endre és testvére, a hadak tulajdonképi vezére, Béla herczeg, a legnagyobb serénységet tanusitották. Megerősítették a határvédelmet s ezzel Henrik további támadásainak meghiusítását eredményezték.

[1]) Giesebrecht (i. m. II, 633.) helyesen emeli ki, hogy Magyarországnak a kereszténységre való visszatérése tekintetében igen fontosak a *Constitutiones ecclesiasticae Andreae I.* Kiadva Mansinál XIX, 631. Rájok a *Vita S. Gerardi* is hivatkozik s ezért az Endlicher *Monumentaiból* való kimaradásuk méltán mint oly hiány jelezendő, mely e jeles gyüjtemény értékét csorbítja.

Henrik tényleg, amint a birodalom nyugati részében a lázadást elfojtotta, legott Magyarország ellen újabb hadjáratot tervezett. Az 1050. év elején a császár rokona Gebhard püspök az ország határára ütve nagy pusztítást vitt véghez. A magyarok azonnal visszaadták a kölcsönt, mert csakhamar megjelentek Hainburg alatt s azt megvivták, felgyujtották s kizsákmányolták,[1]) minek hirére még ez év augusztus vége

25. Hainburg középkori erődítései.

felé a német had szárazon és vizen az országra szállott. Az ütközetek sora Pozsony közelében, Hainburgnál kezdődött meg. A német hadvezénylet e határvárost hadászati alappá kivánta tenni, úgy amint évszázadok előtt Marc Aurel a Hainburg közelében lévő Carnuntumot tette volt a markomannok ellen inditott hadjáratában hadi kiinduló pontul. E végett a németek a mult évben a magyarok által felforgatott Hainburg felépitéséhez fogtak. Erre a magyarok szept. 22-ikén éjjel a németeket váratlanul megtámadták s nyolcz napon át keményen zaklatták. Támadásuk azután is ismétlődött,

[1]) Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1050. Pertznél VII, 129.

26. A Bécsikapu Hainburgban.

úgy, hogy a német őrseregnek nagy megerőltetésébe került az ostromlókat elűzni s az erődítéseket befejezni.[1])

[1]) *Annales Altahenses* ad an 1050. Pertznél XX, 805. Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1050. i. h. VII, 129. *Auctarium Zwetlense* ad an. 1049. Pertznél XI, 539.

Endre nyilván a belügyek sikeresebb rendezhetésére való tekintetből is a császárral a jó egyetértést diplomacziai úton akarta helyreállítani. E végett még a pápához is fordult ismételten közbenjárásra kérve őt fel.[1]) De Endre igyekezete eredménytelen maradt. Henrik a kibékülésre oly feltételeket szabott, melyeket Endre ha csak Aba sorsára jutni nem akart, el nem fogadhatott s ezzel az újabb háború koczkája el volt vetve. A császár 1051-ben az egész római-német birodalomban roppant hadakat mozgósított[2]) s megindult velök Magyarország felé, hová azon évi augusztus végén megérkezett.[3])

A császár haditerve ez úttal is a dunántúli résznek elfoglalására és Székesfejérvárnak kivivására irányult. Seregét három részre osztotta. Az egyik Bretisláv cseh és Welf karinthiai herczeg vezérlete alatt Pozsonynál volt átkelendő a Dunán.[4]) A hajóhad Gebhard regensburgi püspök vezetése alatt volt a Dunán lemenendő,[5]) míg maga a császár a sereg zömével a karinthiai határgrófságon át volt nagy kerülő úton Székesfejérvár felé nyomulandó.[6])

---

[1]) multiplicibus legatis adierat, írja IX. Leo pápa egykorú életirója Wibert. *Acta Sanctorum, Mens. April.* II, 660.

[2]) expeditione imperiali contra Hunnorum impetus *totius regni viribus* congregata, olvassuk in *Vita Bennonis Episcopi* Pertznél XIV, 63.

[3]) autumno magno cum exercitu pactum Andreae regis ut per legatos offerebatur, accipere contemnens, Pannonias petiit. Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 129. 130. Azonkiv. l. *Annales Altahenses* ad an. 1051. Pertznél XX, 805. És Aventinus: *Annales Boiorum*, 510—511. ll.

[4]) Herimannus Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 129.

[5]) Ugyanaz ugyanott. A hazai Képeskrónika is mondja: sed et naves victuales oneratas per Danubium misit in Hungariam, praefecitque eis Episcopum Gebbarth fratrem suum azaz unokatestvérét. *Marci Chronica*, cap. 50.

[6]) Ez nyilvánvaló úgy az altaichi évkönyvekből (Pertznél XX, 805. ad an. 1051.), mint Reichenaui Hermann krónikájából (Pertznél VII, 129. ad an. 1051.), valamint az altaichi évkönyvekből meritett későbbi Aventinusból is, ki szerint a császár per *Charionum* fines vezette át seregét. *(Annales Boiorum*, 511. 1.) De elég világosan mondják ezt a budai, a dubniczi és a müncheni krónikák is (a két

E nagy kerüléknek okát a történettudósok ismét csak az árvizekben keresik, mintha a nagy esőzések következtében a pozsonyi medencze annyira el lett volna vizektől lepve, hogy a sereg azon át útját nem folytathatta. Ez okadatolást azonban nem tarthatjuk alaposnak. Mert ha a mosony-győri út, hol a vadvizek leginkább gyülemlettek össze, el is volt állva azoktól[1]), a császári seregnek még mindig alkalmas közlekedési vonalul szolgálhatott a sopron-szombathelyi útvonal, mely az emelkedettebb neogén területen huzódott el s Szombathelytől jóformán egyenes keleti irányban, a régi római út mentén Székesfejérvárnak tartott. Ez az út a Rába és a Marczal ingoványos ártereit is kikerülte s aránylag nem nagy vesződségek mellett a

---

utóbbi Mátyás Flóriánnál in *Fontes rer. hung. domestici*, III, 66. 231.), midőn a német sereget a *Zala* és *Zelicze* forrásai mellett vezetik el. Kétségtelen, hogy az utóbbi tudósítás a régibb Márk-féle vagyis a bécsi Képeskrónikából van merítve, mely arra vonatkozólag ezt irja: Caesar cum magna multitudine bellatorum ob easdem causas venit in Hungariam *iuxta fontes rivorum Zala et Zelice. Chronica*, cap. 50. Ugyanígy Thuróczi is, ki tudvalevőleg a bécsi Képeskrónikát egészen átvette. A Zala és Zelicze, a Rába vasmegyei szakaszán túl fakadnak s így a császár tényleg csak nagy kitéréssel kerülhetett oly mélyre déli irányban. Többen a Zelice-t a *Kerká*-ra magyarázták, mint Podhraczky (*Chronicon Budense,* 110. l. 5. jegyz. és ugyanő: *Béla király névt. jegyz. ideje-kora és hitelessége,* 350. l.) és az ő nyomán Kiss (*Hadtört. Közl.* IV, 189.), míg Katona azt a *Lajtával (Hist. Crit.* II, 56.), Szaszinek pedig a *Zalával* azonosítja. (*Magyar Sion,* II, 117.) A Zelicze sem a Zala, sem a Lajta, sem a Kerka, hanem a *Kis-Zala,* amint van okiratunk is, melyban az *utraque Sala* említtetik. (*Magyarorsz. vízrajza,* II, 429.) Ez okból valóbbszinű is, hogy Henrik nem a Mürz völgyében vonult a Mura völgyébe, lekerülve a Kerkának a Murába való torkolatáig, amint azt Meyndt is hiszi (*Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn,* 41—44. ll.), hanem a Feistritz völgyében került le a Rábához, (amint azt Kiss is mondja a *Hadtört. Közl.* IV. 194.) s azon átjöve a Zalához, melynek irányát követve könnyen érhette el a Székesfejérvár felé vezető éjszakbalatoni közutat.

[1]) Annus totus pluvialis, mondják az *Annales Lambacenses* ad an. 1051. Pertznél VI, 19. De Reichenaui Hermann is, ki e hadjáratról bőven ir, azt mondja: longo *propter fluviorum illuvionem* circuitu per Carentani fines transiens. *Chronicon* Pertznél VII, 129.

sereget czélhoz vezethette. Sőt megengedve, hogy az esőzések a Rába és a Marczal e vidékeit is ez időszerint egy nagy sereg számára járhatatlanná tették, azért a császárnak még mindig nem kellett Karinthiáig terjedő kerüléket tennie, mert a sopron-szombathelyi úton odább haladhatott volna s Körmöndnél vagy Alsó-Lendvánál az éjszak-balatoni útra térhetett volna, mely Veszprémen át vezetett Székesfejérvárnak. A karinthiai nagy kitérésnek ezért mindenesetre más titkos czélzata volt. A császár Hainburgnál visszafordulva a bécsi úton azt a látszatot akarta szándékának adni, mintha seregének nagy részével a birodalomba visszasietne. Számítása szerint a magyarok erről értesülve, másrészt pedig azt látva, hogy Duna mentén a császári hajóhad és a balparton egy hadosztály nyomul Magyarországba, azon meggyőződésre fogtak volna jutni, hogy e flotta és a túlparti hadosztály az összes támadó haderő s ehhez képest összes védelmi erejöket a Duna irányába fogták volna összevonni, úgy amint azt a mult évben Aba király tette. A császár számítása szerint ekkép a magyarokat védelmi intézkedéseikben megtévesztetve, a karinthiai hegyeken át megkerülve az ország nyugati határait, akár a Muravölgyön, akár a Rábavölgyön át özönlött volna be az országba, tehát egy olyan vidéken, hol senki sem várta s így a magyar védelmi vonalnak hátába került volna. Szóval a császár haditerve volt: a magyarságot meglepni s ezáltal annál bizonyosabbul letiporhatni.

Hogy úgy a flottának, mint a Dunabalparti seregosztálynak más czélja, mint az ellenséget tévedésbe ejteni, nem lehetett, már abból eléggé kitetsző, hogy azoknak mi összeköttetesük sem volt a fősereggel. Az egykoruak feljegyzéséből megértjük, hogy amint Henrik mitsem tudott a flottának állásáról, úgy nem tudott a regensburgi püspök,

a flotta parancsnoka sem a császár hadi mozdulatairól. Oly nagy távolságra nem is lehetett az akkori hadszervezés mellett ilyen összeköttetés. Hogy a császár nem a hajóhad által kivánta csapatait élelmeztetni, abból nyilvánvaló, hogy ő a szükséges élelmi szereket lovakra rakatta s maga után vitette.[1])

Csakhogy számitása nem volt annyira bölcsen kigondolva, hogy vele a magyar védelmet tényleg megtéveszthette volna. Tudjuk, hogy a régi magyar hadsereg kiválólag kitünt a rendkivüli óvatosságban. Ezt már Leo császár tartotta szükségesnek felemlíteni. Európa egy hadviselő népénél sem volt a kémlelés s az előörsi szolgálat annyira rendszeresítve s akkora ügyességgel foganatosítva, mint éppen őseinknél. Mielőtt mai hazájokba jöttek, már ismerték annak természeti és néprajzi tulajdonságait, vízfolyásait, termékenységét és az itt lakozó népeket. Amint az agg Mánd eleve kikémlelte Erdélyt, úgy kémlelték ki mások az ország többi vidékeit és úgy kémlelték ki a külföld amaz országait is, melyekbe be-becsaptak. A sz. galleni hadosztály, melyről Ekkehard sz. galleni barát oly nagyérdekű tudósitásokat jegyzett fel, nem volt egyéb mint kémlő, fürkésző csapat, mely a sereg zöme előtt járt. Ily taktikai kiképzés mellett mennyire jellemző tehát a német hadvezényletnek ama naiv eljárása, melylyel egyszernél többször a magyar hadaknak a találkozási tért kijelölni kivánta. Nem-e jele ez annak, hogy a német a magyarnak hadakozási modorát még oly időben is, mikor azt már jól ismerhette volna, még egyre teljesen félreismerte. Henrik ezért most újból nagyban elszámitotta magát, midőn azon hitben élt, hogy sikerülhet karinthiai manoevere által a magyarokat meglepni. Mindjárt látni fogjuk, hogy számitása csakugyan hiu remény volt.

---

[1]) *Annales Altahenses,* Pertznél XX, 805.

A magyar fővezér, amint a flottán és egy jelentéktelen szárazföldi seregdetachementen kivűl mi egyéb haderőnek közeledtéről hirt nem vett, legott Henriknek cselre alapitott haditervére következtetett. Intézkedései ennek következtében nem szoritkoztak csupán a dunai hadvonalra. S amint tisztába jött aziránt, hogy a nyugati támadás mely vidékről éri az országot, védelmi eljárása is legott foganatositva lett. Eljárása abban állott, hogy a közeledő ellenség előtt mindent elpusztitott. Tette pedig azt olyképen, hogy a lakósságot falvaikból és tanyáikból barmaikkal és nyájaikkal együtt kitelepítette, a házakat, csűröket, majorságokat, valamint az el nem szállítható széna- s szalmaboglyákat és gabonakazalokat felgyújtatta, a felesleg s szintén el nem vihető élelmi szereket földvermekbe elásatta, elégettette avagy megfertőztette, úgy hogy az ellenség mindenütt, a hol megjelent csak avar pusztaságra talált.[1]) Amellett az ellenséggel sehol nyilt csatába nem bocsátkozott. A nyilt csata a magyar harczosok számbeli csekélységénél és a németség védőfegyverzetének nyíl és kard ellen való alkalmasságánál fogva a megtámadottakra nézve nagyon bizonytalan eredményű lett volna. Amúgy is tudjuk, hogy Leo császár feljegyzése szerint ellenökre van a sík puszta vidéken tömötten rendezett lovasság és a kézviadal nehéz gyalogsággal. Béla serege ez okból nem is a nagy, hanem a kis csata, az apró csatározás által akarta az ellenséget tönkre tenni. A nagy hirtelenséggel megjelenő s ugyanoly hirtelenséggel eltünő, szünet nélkül száguldozó könnyű lovasság egyre zaklatta, nyugtalanitotta és pihenéshez jutni

[1]) Hiis auditis Andreas Rex et Dux Bela omnes acervos segetum, et thyrsos herbarum igne combusserunt, habitatoresque cum universis animalibus eorum de partibus illis, per quas Caesar erat transiturus, procul abduxerunt. Marci *Chronica*, cap. 50. Otto freisingi püspök is megjegyzi, hogy a föld lakói mindenütt elrejtőzködtek s az élelmi szereket vagy elrejtették vagy megfertőztették. *Chronicon* Pertznél XX, 245.

nem engedte ellenét. A invasió egész vonalán sehol a rendszeres nagy csatának semmi nyoma. Mindenütt csak lesből előtörő, gyorsan s biztosan lövő s rögtön újból visszavonuló apró csatárvonalak voltak. Commassált hadsorok helyett szétszórt plenklirozás volt mindenfelé. Ezért jajdul fel a német évkönyviró, hogy a magyar sereg rablók módjára száguldoz mindenfelé, anélkül, hogy nyilt csatába ereszkedni merészkednék.[1]) Az évkönyviró a magyarság ez eljárását bátorsághiányra, félelemre, kétségbeesésre magyarázta[2]), pedig nem volt egyéb életrevaló taktikánál. Ugyanaz a taktika, melylyel a magyar már 907-ben Lajos király csapatait tönkre tette s melylyel azután is fél Európát megvívta. A magyar tehát, mikép látjuk, másfél század alatt sem felejtette el a régi sikeres fegyvergyakorlatot s amin nagyon csodálkoznunk kell, az, hogy e fegyvergyakorlattal szemben az a németség, melynek aránylag legtöbb alkalma volt azzal megismerkedhetni, semmi tanulságot, semmi okulást nem merített. Ennyiben tehát a német mindenesetre tanulékonytalanabbnak bizonyult a görögnél, ki ha taktikájának alapjául a régi phalanxot meg is tartotta, mégis az ellenség harczmodorából ellesett életrevaló fogásokat sem hagyta felhasználatlanul. Ez tehát félreismerhetlenül a teuton drillnek a görögénél való alábbvalóságát jelenti.

Henrik a folytonos zaklatások és a velök járt nagy veszteségek daczára is egyre előnyomult. Míg a magával hozott élelmi szerből telt, a meg-megújuló zaklatások még nem válhattak rá nézve válságosakká. Eleinte, mikor a magyar védelem az ellenség betörési vidékére nézve még teljes biztonságot nem nyerhetett s így ama vidék lakósságának kitelepitését sem eszközölhette, Henrik requirálás

---

1) Herimannus Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 129–30.

2) Így a hadjáratban részt vett Benno is Pertznél XIV, 63.

útján még szaporíthatta az élelmi szereket, de az a lehetőség csakhamar egészen megszünt. Mihelyt haladásának iránya a magyar előtt többé titok nem volt, a vidék által való élelmezés teljesen elapadt a német sereg előtt.[1]) Ezentúl az csak elpusztult vidékre jutott s ilyenen át tette meg a császár azt az útat, mely a Rába és a Zala vízvölgyeiből a Bakonyon át Székesfejérvárig vezetett[2]), mert hogy Székesfejérvárig eljutott, azon a történeti feljegyzések kételkedni nem engednek. De már magát a várost kezére keríteni hasztalanul igyekezett. A válság mindinkább érezhetővé lett, úgy hogy most már múlhatlanul rajta kellett lennie, seregét a veszedelmes helyzetből kivezetni.

Útját a székesfejérvár-győri úton vette, melyet már

---

[1]) Cumque Caesar intrasset ad Hungariam, et venisset in regiones combustas, neque militibus suis invenire potuit victualia, nec equis. Alább: omni victualium penuria laborans. Még alább: ad mortem incepit egere; similiter et universus exercitus eius cum equis et subvectoribus miserabiliter fame periclitabantur. Marci *Chronica*, cap. 50. De emlitik a császár és serege eme nagy baját a német évkönyvirók is. Így Reichenaui Herimann (Pertznél VII, 129—130.), az altaichi évkönyvek (Pertznél XX, 805.), Otto freisingi püspök. *(Chronicon*, Pertznél XX, 245.) Benno, a későbbi osnabrücki püspök pedig, ki e hadjáratban személyesen részt vett, a német sereg „rendkivüli és legiszonytatóbb éhszükségéről“ tesz emlitést. *Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis* Pertznél: *Mon. Germ.* XIV, 63.

[2]) Márk krónikája szerint: Transiens autem *silvas*, appropinquavit montibus *Bodohat. Chronica*, cap. 50. Ez a *Bodóhát* a Bakonyerdőség keleti végszakadéka, melyet a móri horpadás választ el a Vérteshegytől. Hogy Henrik Székesfejérvárig jutott volna, azt a külföldi krónikák szóval sem mondják, de annál határozottabban emlitik a hazai krónikák. Kézai krónikája szerint a császár Székesfejérvárat öt hónapon átostromolta. *(Gesta Hungar.* cap. 4. Endlichernél 114. l.) Meyndt a német forrásokra támaszkodva szintén nem tartja Székesfejérvár ostromát valószínűnek (*Beiträge*, 46. l.), míg Hormayr azt egy hónapon át tartottnak állitja. *(Taschenbuch für vat. Geschichte*, 1830. évf. I, 356.) Ha bizonyos is, hogy a császár csakugyan a magyar főváros alá érkezett, mert csak ennek kézrekerítésével vélhette nemcsak czélját elérni, hanem élelemben való nagy szükségét is kielégíthetni, úgy másrészt kétségtelen az is, hogy Székesfejérvárat inkább is csak megszállta, semmint ostromolta, és hogy ezen megszállás sem terjedhetett néhány napon túl, amint azt Kiss világosan s elfogadhatólag kimutatta. *Hadtört. Közl.* IV, 205.

előbbi hadjáratából ismert s mely egyszersmind a legrövidebb volt valamennyi közt. Ez a körülmény is igazolja fenntebb mondott amaz állításunkat, hogy nem az árvizek miatt vezette seregét a hosszú karantán kerüléken Magyarországba, hanem cselvetésből, meglepési szándékból. Ez út választására annál inkább érezte magát ösztönöztetve, mert seregének eltartása napról-napra kétségbeejtőbb gondokat hengerített vállaira. Ez úton haladva remélhette, hogy összeköttetésbe léphet a hajóhaddal. Mert ha volt e hadjáratban a hajóhadnak valami hadtervi utasitása, úgy az csak is az lehetett, hogy a Magyarország déli részéből a dunai oldalra kerülő hadseregnek istápolására szolgáljon. Ezt egyébiránt csak úgy mellesleg gondoljuk, hogy a flotta utasítása lett volna, mert a császár elég biztosnak érezte magát a hadjárat meginditásakor a czél sikeres elérésében. Csakhogy most már egészen másképen kellett a valóságról meggyőződnie.

A magyar, amint a bevonuló ellenség előtt folytonosan manoevrirozott, úgy tette azt a visszavonuló had mögött is. Sőt fokozta támadásait, hatványozta erélyét. A hadi kép egészen más szinezetet nyert. Csakhamar félreismerhetlenné lett, hogy ezentúl már a német had az üldözött. Az üldözésben a régi magyar hadsereg kiválónak bizonyult. Soha sem fogyasztotta el a homlokharczban erejét annyira, hogy abból üldözésre is ne maradt volna. Leo császár is kiemeli, hogy a magyarok, ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelnek, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mindaddig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot felhasználva.[1] Tapasztalhatta azt

[1] *Taktika,* 59. fej.

most Henrik is. A portyázó magyar lovasság folyton kisérte, de sőt felbukkant előtte is. Míg az üldözők a német sereg hátvédét szorongatták, addig az elővéd előtt hirtelen feltámadók a visszavonulónak útját vágták el. Elől hátul tehát a német sereg egyforma szorongatásnak volt kitéve. A partok mellett felhányt sánczok mögül és a mocsaras helyek rejtekeiből előrontott lesek és szétszórt csatasorok rémitő zavarba hozták a visszavonuló német csapatokat. A visszavonulás csakhamar valóságos futássá vált, mely a seregre, mennél rendetlenebbé, annál vészesebbé is lett.[1]) Egyes seregrészek, kisebb-nagyobb csapatok, a rendes útról letereltetve, kátyukba, lápokba, vad s átgázolhatatlan ingoványokba rekedtek. Más seregrészek a folyók és folyóágak átlépésekor pusztultak el a sietős és rohamos menekvési rendetlenségben. És az üldözők mindenütt lépten nyomon. Még éjjeli nyugvásról, pihenésről sincs szó, az üldözők behatolnak még a visszavonulók esti táborhelyének belső köreibe is s nyilat lőve és hurkot vetve az alvókra, avagy a tábor helyén szolgálatban ide s oda járókra, soraik közt kegyetlenül pusztítanak és rémitenek. Az üldözöttek, csakhogy meneküljenek a nyilak zápora és a hurkok elől, gödröket ásnak a nedves, vizes földbe s azokba feküve, pajzsaikkal teritették le magukat.[2]) Nagyban járult a sereg

[1]) Amint a német sereg Fejérvár alól elindult, visszavonulása legott futássá lett. Kitetszik ez a Képeskrónika ama tudósításából, mely szerint a németek „pajzsaikat és minden holmijokat elhajigálva oly sebbel-lobbal sietének vissza Németországba, hogy még csak hátra sem tekintének. S ezen esetről azt a helyet, a honnan a németek ily rútul csúfot vallva, vértjeiket elhányva elszaladtak, mai napig *Vértes hegyének* hivják.“ *Chronica*, cap. 50. A Vértes-hegy, mely a Bakonynak éjszaki folytatását képezi, nem messze esik Fejérvártól. Hogy Henrik visszavonulása valóságos futás volt, azt az általa megtett úttávolságokkal is érdekesen bizonyítja Kiss. *Hadtört. Közl.* IV, 334.

[2]) Insuper Hungari et Bisseni singulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo, et funes extendentes inter pampiliones eorum, quam plures aliqua servitia facientes rapiebant. Prae timore autem imbrium sagittarum, quibus Teuto-

romlásához az is, hogy a folyókon való átnyomuláskor, ott hol esetleg hidak lehetségesitették az egyik partról a másikra való közlekedést, maga a császár rendelte el, mihelyt a sereg zömével átkelt, a hidak lerontását, nehogy az üldözők is azokon átnyomulhassanak. A hátvéd ilyenkor rendesen a folyó innenső partján rekedt s az üldözők által vagy a vízbe ugrattatott, vagy fogságba ejtetett.[1]) A sereg zömétől elszakadt, az elszéledt, eltévedt csapatokat s a sereg haladásával lépést nem tarthatott rokkantakat, sebesülteket, betegeket a jobbágyság és a földnép verte agyon[2]), úgy hogy a szerencsétlen császár csak roppant erőfeszítéssel, s azáltal, hogy a visszavonulásban is a zárkózott tömegben való rendezkedést igyekezett lehetőleg fenntartani, menekülhetett meg seregének romjaival. Nem az elemek, hanem a magyarok kara győzte őt le.[3]) Október 25-dikén érkezett meg Hainburgba[4]), hol az ellenség üldözése véget

nici conpluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram, et desuper insertis clipeis etiam vivi cum mortuis iacebant in sepulcris. Marci *Chronica*, cap. 50. Kézai: *Gesta Hung.* cap. III. Endlichernél 115 l.

[1]) Így történt ez a rábczai átkelésnél. Reichenaui Hermann *Chronicon*-ja Pertznél VII, 130. Azonkivül lásd Meyndt: *Beiträge*, 46. l. Giesebrecht: *Kaiserzeit*, II, 473. Hormayr: *Taschenbuch*, I, 361. Kiss: *Hadtört. Közl.* IV, 338.

[2]) Kézai a német utóhad szorultságát valóban megrázólag adja elő. Szerinte sokan betegen, bádgyadtan, zsellyeszékekben bársony vánkosokon heverve vitették magukat . . . . majd elhagyva zsellyeszékeiket paripákon és szekereken törekszenek az ingoványokon keresztül. Kisérő csatlósaik, amint mögöttük a mező-őrsi várnagy csapatát megpillantották, ott hagyva a kocsikat s azokon uraikat, amint csak tudtak úgy elfutottak. Akkor a parasztok rajtok ütvén, az urakat a kocsikon leölik s testeiket a vízbe hajigálták. Mely betegekben némelyek lovagok, mások grófok s néhányan őrgrófok valának. A honnan azon gázlóban, midőn a víz kiszáradt, mai napig is lópatkókat, kardokat s több efféléket szoktak találni. *Gesta Hungar.* cap. III. Endlichernél 115. l.

[3]) Ezt azért hangsúlyozzuk, mert még oly történetiró is, minő Ranke Lipót, irhatni véli III. Henrik császár hatalmának feltüntetésében, hogy az Magyarországot „wenigstens auf eine Zeitlang zur Lehnspflicht nöthigte, jenseits der Raab, *und nur die Elemente setzten ihm Schranken.*“ *Geschichte der Päpste*, I, 16.

[4]) Itt e napon okleveleket állít ki. Stumpf: *Die Regesten der fränkischen Kaiser*, 2414 és 2415 sz. a.

ért. November 12-dikén már Regensburgban volt[1]). Itt nem várakoztak reá, mint 1042-ben, örömünnepélyek. A trophaeumok és diadalmi babérok nélkül visszaérkezett császár tekintélye és hatalmi állása mélyen meg volt rendítve.

Mi történt időközben az éjszaki hadtesttel, a flottával meg a Bretislav-Welf-féle hadosztálylyal? A német évkönyvek nagyon hallgatnak ezekről s ez mindenesetre jogosulttá teszi a gyanakodást, hogy e seregrészek sem voltak szerencsések. Gebhard regensburgi püspök hajóhadának sorsáról a hazai krónikák tudósítanak, melyek szerint a magyarok elfogván Gebhard püspöknek egy, Henrik császárhoz küldött levelét, arra álnokul a császár nevében oly választ adtak, melynek következtében a püspök hajóhadát megsemmisítette s embereivel visszaindult Németországba.[2]) A krónika e tudósításában nincs semmi olyan, mi hihetetlen volna. Ellenkezőleg, némely ezt hirdető véleménynyel szemben[3]) mi a püspök eljárását nagyon hihetőnek találjuk, mert ha a flottának e hadjáratban a tüntetésen és a magyarságnak a császár haditerve iránt való megtévesztetésén kivül strategiai szerepe is volt, úgy az más nem lehetett, mint hogy a császár seregét élelmezze akkor, ha az már Székesfejérvár elfoglalása után hazatérő útján a Dunához közeledett. A Bretislav-Welf-féle hadosztályról pedig még a hazai krónikák sem adnak hirt. Azt hisszük, ha e hadosztály Pozsonyt kezére kerítette volna, akkor azt a német évkönyvek mint nevezetes és dicső eseményt okvetlenül feljegyezték volna,[4]) hogy legalább ezzel mérsékeljék az egész szerencsétlen hadi vállalat nyomasztó szégyenét.

---

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* VII. IV, 49.

[2]) Marci *Chronica*, cap. 51.

[3]) Meyndt: *Beiträge* czímű már idézett művében.

[4]) Herimannus Augiensis mindössze is csak azt mondja, hogy az éjszaki hadtest vállalatának *sikeres* befejezése után hagyta el Magyarországot. (*Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 130.) Helyesen jegyzi meg erre Kiss: „Hogy miben állott ez a (Herimannus által említett) siker, alig képzelhető.

Nyilván az egész hadi vállalat szerencsétlen lefolyásának szégyenérzete okozhatta Henrikben azt az elhatározást, hogy a szenvedett vereséget minél előbb jóvátegye.[1]) Mint egy hatalmas birodalom császárának nagy segélyeszközei voltak. Tényleg még ki sem heverte a csapás következményeit, már is újabb hadjárat megindítását vette tervbe, vas akarata s határtalan dicsvágya azon reménységbe ringatták, hogy a mult év szégyenét még jóvá teheti. Ezért sem Endre királynak békeajánlatait, sem Adalbert osztrák őrgrófnak, sem személyes barátjának és rokonának, IX. Leo pápának békére irányuló közbenjárásait tekintetbe nem vette.[2]) Már a következő 1052. évben tényleg megindítja az újabb hadjáratot. A Duna hemzsegett a német hadihajóktól és nyögött a hatalmas és nehéz vivó- és ostromgépektől, melyeket magával hozott. Julius végén eléri Magyarország határait, *hol első sorban is Pozsonyt akarja hatalmába keriteni.* És julius végén vagy augusztus elején megkezdi összes szárazföldi és vízi hatalmával e város ostromát.[3])

Egy elsőrangú hazai történettudósunk Pózsony ez évi ostromát akkép képzeli, hogy a császár a várat és várost *hajóiról* ostromoltatta.[4]) Ezt azonban elhinnünk lehetetlen. Ilyen ostrom talán ma volna elképzelhető, midőn a duna-

---

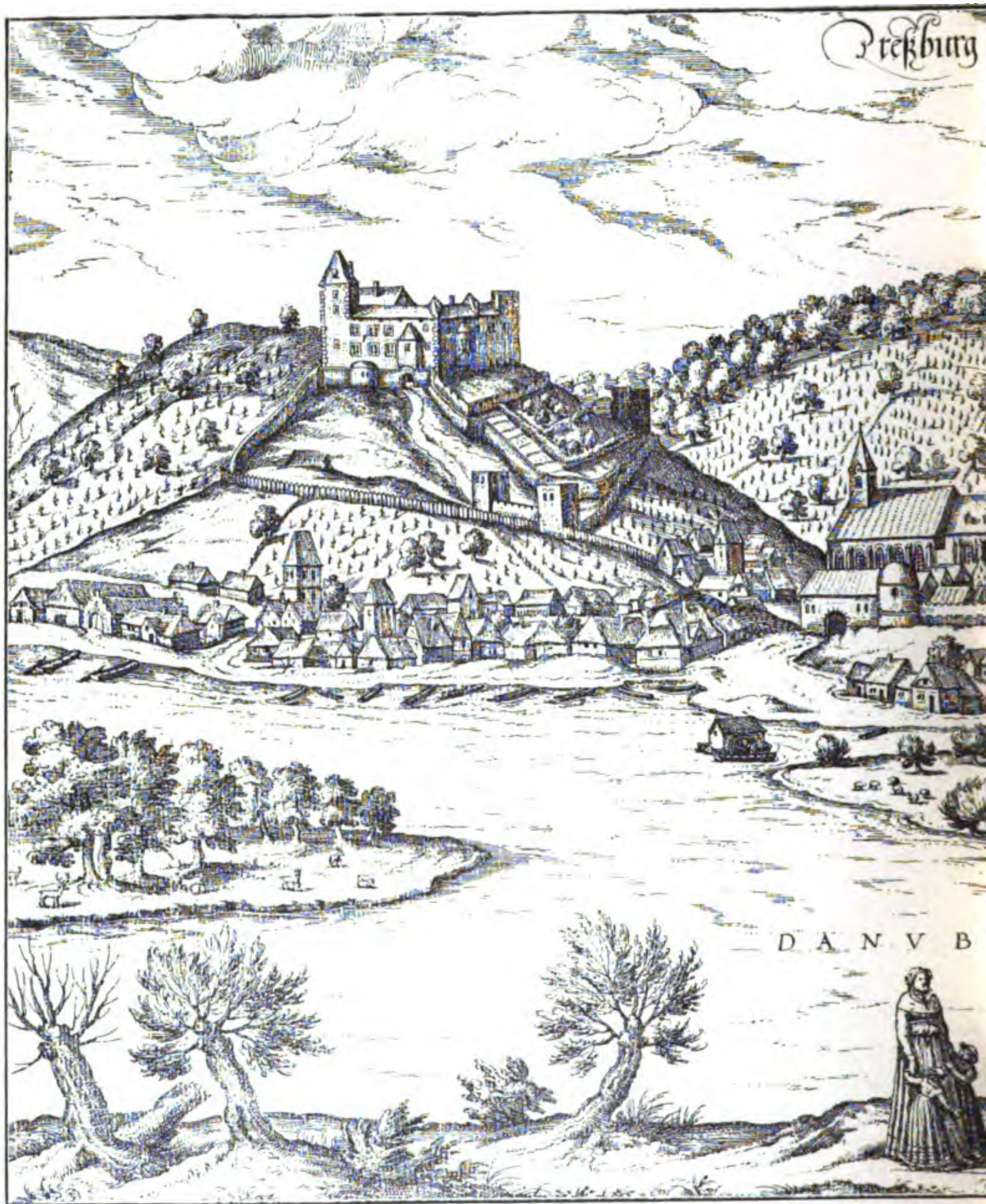
Pozsonyt talán ostromolta, de az bizonyos, hogy hasztalanul. Az tény, hogy Gebhard, Welf és Bretislav sokkal előbb hagyták el hazánkat, mint a császár." (*Hadtört Közl.* IV, 203. 339.) S ez bizonyára arra vall, hogy vállalatuk valami nagyon sikeres nem lehetett.

[1]) Das Unternehmen des Kaisers — irja Giesebrecht — war gescheitert .... Der Kaiser sah ein, dass es eines neuen Kriegszugs bedürfe, um den Ungarn zu demüthigen und die Ehre des Kaiserthums zu wahren. *Gesch. d. deut. Kaiserzeit,* II, 474.

[2]) Lásd Herimanni Augiensis *Chronicon* Pertznél VII, 129. *Annales Melicenses* Pertznél XI, 498.

[3]) Eo tempore Teutonicorum Rex cum magno exercitu obsedit *castrum Poson* . . . . . Extruxit autem multas machinas bellicas ad expugnandum castrum. Marci *Chronica,* cap. 50.

[4]) Szalay: *Magyarorsz. története,* I, 149.

A régi Pozsony dél felől. (A pozsonyi

...rosi Muzeumban levő XVI. századi metszet után.)

sori nagy házak egészen a Dunapartra kiérnek, úgy hogy a dunai hajókról katapulták segélyével dobott kövek kisebb-nagyobb kárt tehetnének a legközelebb álló házakon, de a régibb századokban ez semmiképen sem történhetett. Pozsonynak régi physiognomiája egészen különbözött a maitól, amint erről városunknak régibb rajzai is meggyőzhetnek.[1]) Ott hol ma a Ferencz-József-városnak a Vödricz és a Baross-Gáborút közé eső része terül el házaival, tereivel és sétányaival, ott még a mult századokban is s annál inkább a XI. században üres terek állottak, melyeken legfelebb egyes halászgunyhók voltak találhatók. A mai Sétatér s András-utcza mindamaz utczákkal, melyek a Sétatértől és az András-utczától délre, azaz a Duna felé esnek, már a városon kivűl voltak. A város régi erődítéseit a Sétatér és az Andás-utcza éjzaki oldalai jelölik. A Sétatérnek éjszaki részén a városi árok huzódott el s végig haladt az az András-utczán is. A Sétatérnek déli részén egy Dunaág húzodott el, mely körülbelül a Rózsa-utcza irányában a mai Baross-Gábor-út vidékén egyesült újból a nagy Dunával. Lehetetlen ezért elképzelni, hogy a hajókon álló ostromgépek kövei a városnak csak legkisebbet is árthattak volna. De nemcsak a várost nem érhette a Duna hátáról baj, hanem még a Vödriczet sem. Ennek a házai is régente annyira ki nem értek a Dunapartra mint ma. Hozzájárúl, hogy itt a Dunapartnak magassága sem tette a hajóktól való ostromlást lehetségessé. Ami pedig a várat illeti, ez annyira biztosnak érezhette magát a hajóhaddal szemben, hogy miatta akár utolsó őrét is bevonhatta belső helyiségeibe.

Mi ez okból Henrik ostromát másképen nem gondolhatjuk, mint úgy, hogy a hajókon elszállitott ostromgépeket a hajókról leemeltette s közvetlenül a városi erődítések

[1]) Lásd a mellékelt VI. számu táblánkat.

előtt felállíttatta. A XI. században a város erőditései körárokból, földsánczokból, czölöpgátból, falazott részekből s falazott kapukból állottak s az ostromló ellenségnek főigyekezete oda irányult, hogy a kapukat ejtse hatalmába. Eszerint a katapultákat főleg a kapuk elé állították s itt fejlődött ki mindannyiszor a leghevesebb harcz, a legvérengzőbb viaskodás. Pozsonynál is kétségtelenül ez volt az eset.

Hogy mi volt Pozsony, azt legjobban Henrik császár ezen ostroma mutatja. Egy szilárd, helytálló erősség volt az, az ország valóságos bástyája, melyen az ostromlók minden ereje széttörött. De hozzá kell még tennünk, hogy a védelem is kitünően felelt meg a hely hadi felszerelésének. Ha azok a nevek, melyeket a hazai krónikák egyike mint a várban levő küzdők előkelőinek neveit említi, nemis mind tőzsgyökeres magyar hangzásuak, mégis a védők hősisége és elszántsága kétségtelenül hirdeti, hogy valamennyi hű hazafi volt.[1]) Hogy kinek kezében feküdt a város és vár védelmének vezetése, azt sem a hazai, sem a külföldi krónikákból meg nem tudjuk, de a védelem helyessége és erélyessége alig enged kétséget ahhoz férni, hogy a védők vezére kitünő férfiú volt, ki erélyével, kitartásával, eszélyességével az ellenségnek minden igyekezetét meghiusította.[2]) A tagadhatatlan tény az, hogy a nehéz

[1]) Multi enim milites erant in Poson, sed praecipui erant inter eos Wojtech, Endre, Vylungard, Vrosa et Martinus, qui cottidie cum Teutonicis dimicabant acriter. Marci *Chronica*, cap. 50. Kiss vélekedése szerint ezek „valószinűleg csapatvezetők s talán a szomszédos várispánságok parancsnokai valának.“ *(Hadtört Közl.* IV, 345.) Az első nézet, hogy *csapatvezetők* voltak, nem valószinűtlen, do hogy várispánságok parancsnokai lettek volna, nem hihető. Ennek ellentmond a várispánsági szervezet, de másrészt az is, hogy nem gondolható, miszerint oly nehéz időszakban, mikor az országot egy nagyhatalmu birodalom hadserege megtámadja, a Pozsony szomszédságában levő várispánok a gondjaikra bizott várakból kivonultak volna.

[2]) Vannak, kik Béla herczegre gondolnak, de bizonyára helytelenül. Ezt a krónikák okvetlenül felemlítették volna, de aztán már amiatt sem gondolhatunk reá, mivel a magyar honvédelem alapja egy *vár*, ha még

katapulták mázsás kövei és az ostromlók ismételt rohamai a városi őrséget meg nem ingathatták. Pozsony rendület-lenül állott, ügyesen és elszántan daczolva az ádáz ellen-séggel. És hogy mennyire ment a védelem biztonsága, mutatja az a körülmény, hogy a városbeliek ki-kirohantak az ostromló ellenre súlyos veszteségeket okozva soraikban. De sőt a védők ügyessége annyira ment, hogy a Dunán horgonyozó hajókat megfuratták s így elsülyesztették, mi bizonyára hallatlan bravour volt, amint a németeket ezen események végtelenül le is verték s az ostromban eddig tanusított kitartásukat nagyon megingatták.[1])

Azt hisszük, a krónikának ezen előadása nem nélkülözi a valószinüséget, ha az általa jelzett tett még oly vak-merőnek látszik is. Mindenesetre nem a hazai krónikások gondolták ki, hiszen a XVI. század elején Aventinus is említi, ki pedig azt valószinűleg az altaichi évkönyvek (ma már veszendőbe ment) részéből vehette át.[2]) Az eredmény mely a császár hadjáratát követte, minden-

oly erős volt is, nem lehetett. Hogy miben állott a magyar honvédelem ez időben, láttuk az 1051. évi hadviselés-ben. Sem Béla herczeg mint hadvezér, sem Endre mint király egy várba nem zárkózhattak, mely védőinek hősisége daczára is az ellenség kezébe kerülhe-tett. Elfogadjuk azért Kiss abbeli vé-lekedését, hogy Béla haditervében a főszereplésre az országos hadsereg s nem egy vár volt hivatva s ennek következtében a fővezér nem a várban, hanem a hadseregnél volt, mely a fe-nyegetett várostól nem igen messzire táborozhatott, sőt az események folya-mából az is kitünik, hogy a király maga szintén a táborban volt. *Hadtört. Közl.* IV, 346.

[1]) Tunc Hungari, qui in castro erant, natatoriae prudentissimum in-venerunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naves Im-peratoris miserunt, qui sub aqua ve-niens, omnes naves perforavit, que subito aqua plenae factae sunt, et potentia Teutonicorum contrita est. Marci *Chronica*, cap. 50. Márk előadá-sát reprodukálja Thuróczi is in *Chro-nica Hungaror.* cap. XLIII. Említi az eseményt a *Chronicon Monacense* is Mátyás Flórián kiadásában. (*Fontes rer. hung. domestici*, III, 231.) Henrik császár hajóinak elsülyesztését tünteti fel a jelen mű 94. lapján, a Márk krónikájából átvett 15. sz. képünk.

[2]) Maga Giesebrecht erre vonat-kozólag azt irja: Die Notiz des Thuró-czy (ki mint tudvalevőleg a XIV. szá-zadi bécsi Képeskrónikát azaz a Marci Chronicont átvette), dass namentlich

esetre olyan, mely Zothmund bravourjának történeti szinezetet ad.

A meggyőződés csakhamar átalánossá lett, hogy az ostromlók várba és városba be nem hatolhatnak. És amely fokban ez a meggyőződés az ellenség kedvét és bátorságát lelohasztotta, épp oly mérvben fokozta a védőkét. Már attól lehetett tartani, hogy Henrik kudarcza a tavalyinál is csúfább lesz, mert míg az elmult hadjáratban a németség a természet nehézségeivel, a kiütött betegségekkel és éhszükséggel védekezhetett s így a katonai becsületet a természet mostohaságával mentegethette, addig most a katonai becsület menthetlenül koczkára volt állítva. Ez okból bizonyosul fogadhatjuk el, hogy úgy a császár, mint serege egyaránt örömmel vette annak hirét, hogy IX. Leo pápa Pozsony alá érkezik, mert kétségtelen volt, hogy a pápa mint közvetítő keresi fel a császárt.

Leo valóban mint közvetítő jött Henrik táborába.[1]) Említettük, hogy Endre király az 1051. évi hadjárat után a római curiához is fordult a Henrikkel kötendő béke ügyében. A pápa örömest vállalkozott a közvetítésre, mert érdekében feküdt, hogy Magyarországon a keresztény hit most minél erősebben megszilárduljon. A Vata-féle lázadás, melylyel Endre király trónralépése annyira összefüggött, világos bizonyítékát szolgáltatta annak, hogy a nemzetben a pogányságra hajló reactiónak még elég számbajövő eleme van. Endre erélye ugyan e reactiót elnémította, de valóban ki nem irtotta, mert ki sem irthatta.

Taucher, welche die Schiffe der Deutschen anbohrten, dem Heere vielen Schaden zugefügt hätten, scheint, da sie auch Aventin hat, auf unseren Annalen (t. i. Altahenses) zu beruhen. *Annales Altahenses.* Berlini kiad. 86. l. 2) jegyz.

[1]) Wibert in *Vita Leonis,* közzétéve in *Actis Sanctorum.* Mensis April. II, 660. Siegebert is említve a magyar királynak Henrikkel való ellenségeskedését, hozzáteszi: pro quo *reconciliando Leo papa* ad Imperatorem venit. *Acta Sanctorum.* Mensis Aprilis. II, 645. Pertznél VIII, 359.

Endre fellépése a legjobb biztosítékát adta annak, hogy hivatott uralkodó s hogy kormánya alatt a keresztény institutiók meg fognak szilárdulni. A pápa ennélfogva csak helyes egyházpolitikát követett, midőn mindenképen rajta volt a magyar nemzet fejét a császárral kibékíteni, nehogy a folytatandó ellenségeskedések alatt a vallási ügyek Magyarországban elmérgesedjenek. Csakhogy a pápát nem kizárólag Endre király ügye hozta Magyarországba, mit azért szükséges itt különösen kiemelnünk, mivel Endrének későbbi magatartásából a közte és a pápa között fennforgott viszonyt hamis világításba állították azok, kik Endre és sikerei iránt való ellenszenvüket le nem győzhették. Leo valóban a maga érdekében is kereste a császárt. Még csak imént csatolta az egyházi államhoz a beneventi herczegséget s már is az a veszedelem fenyegette, hogy ismét el is veszti azt. A délitáliai normannok fegyvert ragadtak ellene s Leo csakis a császár segítségével remélhette elleneit legyőzhetni. Érthetjük tehát, hogy mennyire óhajthatta Endrének Henrikkel való kibékülését. A német-magyar háború kitörése csak fokozta volna a normannok merészségét s így a pápa sietve elhatározta magát a hosszú útra, amint csak hirét vette annak, hogy az általa a császárhoz a magyar ügyben küldött clunyi apát, Hugo,[1]) eredménytelenül járt Henriknél. Most már csak személyes megjelenése által remélhette a császárt a magyar háborúról lebeszélni, ám mire ő megérkezett, akkor a háború koczkája már el volt vetve. *Henrik ekkor már Pozsony alatt állott.* Az idő mikor Leo Pozsonyhoz érkezett, 1052. augusztus végére avagy szeptember elejére tehető.

Amint a nyolcz héten át tartott ostrom[2]) alatt napról

1) *Acta Sanctorum.* Mensis Aprilis. De Sancto Hugone. II, 660. és III, 644.

2) per *octo ebdomadas obsedendo* nihil profecit. Marci *Chronica,* cap. 50. Nyolcz hétről beszél a *Chronicon Dub-*

napra mindinkább megbizonyosodott, hogy a császár igyekezete, Pozsonyt kezére kerithetni, dugába dül, annál inkább megváltozott a kötendő béke alapja is. Endre az 1051. évi hadjárat után hajlandónak nyilatkozott méltányos feltételek mellett a császárral békére lépni, de Henriknek főfeltétele volt, hogy a magyar király *évi adót* fizessen, azaz ismerje el a német császár hűbéruraságát.[1]) Ám most, hogy a hadiszerencse újból Endrére mosolygott, természetes, hogy ő már nem a régibb ajánlat mellett óhajtott a császárral kibékülni. Az alap, melyen most a békealkudozásokat megindítani óhajtotta, a régi alaptól lényegesen eltért. Hogy mi volt a külömbség a régi és az újabb békebásis között, ki nem jelölhetjük ugyan, de sejtjük, hogy Endre nemcsak a követelt évi adó ellen szabadkozott, hanem még az Aba által elvesztett Neumarkot azaz a Lajta és Szárhegy között fekvő tartományrésznek magyar fennhatóság alá való visszabocsátását is követelte.

Ámbár a pápa, ki a helyzetet tisztán, a maga valóságában megitélhette, Endre kivánságának jogosultságát belátta, a németség mégis Endre követelését felette zokon vette. Őt álnokságról és csalárdságról vádolták s olyanul tüntetik fel, mint ki az általa ideszólított pápát megcsalta,[2]) pedig a vád amily jogosulatlan oly elfogult is. Mert amint Endre a pápát csakis diplomacziai közvetítésre kérte fel s nem arra hogy Pozsony alá jöjjön, úgy az alkudozás alap-

---

nicense (Mátyás Floriánnál: *Fontes rer. hung. domestici,* III, 66.) és Haselbachi Ebendorfer is. (Peznél: *Script. rer. Austriac.* II, 700.)

[1]) *Acta Sanctorum.* Mensis Aprilis. II, 660. III, 644.

[2]) Quod factum est callida machinatione regis Ungrorum, qui promiserat, quaecunque papa iussisset, se facturum, si per eius obtentum imperator cessaret ab oppugnatione suorum. Cum vero Danubium transfretasset exercitus, cuncta quae spoponderat, est mentitus. *Annales Altahenses* ad an. 1052. Pertznél XX, 806. Ez egyébiránt némely modern történetirónak is a nézete, mint Giesebrechté és Meyndté. *Beiträge,* 57. l.

ját sem változtatta meg máskép, mint ahogy azt a megváltozott körülmények természetszerűen magukkal hozták.

Nagyon jellemző a császárra, hogy midőn Pozsonynyal szemben hadi tehetetlensége már nyilvánvalóvá lett, Endrét a *pápai átokkal* akarta megfélemlíteni s felfuvalkodott követelései iránt engedékenységre birni. Maguk a német évkönyvek említik, hogy Leo pápa kiközösítéssel fenyegette a magyar királyt azon esetre, ha Henrik kivánságához nem alkalmazkodik.[1]) A pápának szent élete és erős igazságérzete pillanatig sem hagynak afelől kételkedni, hogy e fenyegetés nem önkénytes elhatározásából folyt, hanem a császár által ki volt erőszakolva. Leo a pápai tiarát tudvalevőleg Henriknek köszönhette, de mondottuk, hogy most az őt szorongató normannok ellen is segélyt keresett nála s azért nagyon könnyű megérteni, hogy ő a császár kivánságára Endrét anathemával fenyegette. Valójában azonban az átkot rája ki nem mondotta s így eléggé megmutatta, mennyire meg volt győződve Endre király lelki szilárdságának jogosúltságáról.

Endrének valóban csak érdemül tudhatja be a történelem itélőszéke azt, hogy az ország érdekéhez szilárdon ragaszkodott akkor, mikor a fegyveres tusában a siker az ő részén állott. S viszont csakis Henriket érheti a vád, hogy ismételt kudarczai után is merev makacssággal ragaszkodott oly követelésekhez, melyekhez tulajdonképeni jogalapja soha nem volt és melyet, ha lett volna is, a fegyveres mérközésben szenvedett vereségei következtében tagadhatatlanul elvesztett. A két ellenfél formális békekötés nélkül vált meg a küzdtérről.[2])

---

[1]) Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1052. Pertznél VII, 131.

[2]) Helyesen jegyzi meg erre Giesebrecht: Dass Ungarn unbezwungen geblieben war *und nicht einmal durch einen Frieden seine Verhältnisse mit dem Kaiser geordnet hatte, konnte auf die Machtstellung des Reichs im ganzen Osten nicht anders als nachtheilig wirken. Kaiserzeit,* II, 517.

VIII. Fejezet.

Henrik teljesen meggyőződve Pozsony meg nem vívhatásáról, felhagyott a további erőszakolással s haza vezette, mikép a német krónika nem keserűség nélkül megjegyzi, „haszon és becsület nélkül“ seregét.[1]) Nyilván megfelelőbb lett volna azt mondania, hogy a császár „kárral és szégyennel“ tért vissza birodalmába. A hazai krónika sokat mondólag azt irja visszavonulásához, hogy „a németek hatalma meg lett törve s meg lett gyalázva. Erejöket vesztve térének vissza országukba.“[2]) Valóban úgy is volt. A német császár s vele a birodalom meg volt gyalázva. Ennek érzetében költötték egynémely loyalis és hiu évkönyvirók a hírt, mintha a birodalmi sereget és koronás vezérét nem az ellenség ereje, hanem a „pápai rábeszélés“ birta volna a hazavonulásra.[3]) De egyes krónikairók mégis lep-

---

[1]) nihil *honoris* vel *utilitatis* adquisitum regno. *Annales Altahenses*, Pertznél XX, 806.

[2]) potentia Teutonicorum contrita est, et sic effeminati, enervatique viribus, reversi sunt ad propria. Marci *Chronica*, cap. 50.

[3]) Cum enim urbem *Preslawaspurch*, in finibus utriusque regni sitam, diutina premerent obsidione, *papae adiuratione constricti*, inde discessere. *Annales Altahenses*, ad. an. 1052. Pertznél XX, 806. Azonkép Hermannus Augiensis: Interim domnus Leo papa, ab Andrea accitus, cum pro pace componenda intervenisset, *imperatorem ab obsidione avocavit. Chronicon* ad. an. 1052 Pertznél V, 131. Némely újabbkoriak, a császár kudarczát enyhítendő, a beállott *éhinséget* emlegetik, mely Henriket az ostrom felhagyására kényszerítette. Igy Fritz, ki szerint Henrik „aus Mangel an Lebensmitteln die Belagerung von Pressburg aufgeben musste.“ Wetzer-Welte: *Kirchenlexicon*, VI, 466. Ugyanazt teszi Giesebrecht is, bár másfelől a császár vereségét és annak nagy horderejét őszintén elismeri. Der Kaiser — irja ő — musste schon desshalb (Endrével szemben) nachgiebiger sein, *weil er die Unmöglichkeit einsah Pressburg zu nehmen und den Krieg fortzusetzen.* Sein Heer war *durch Mangel an Lebensmitteln* so erschöpft, dass er, als die Hoffnung auf eine Ausgleichung schwand, schleunigst den Rückzug antreten musste . . . . *Auch der zweite Kriegszug des Kaisers gegen Andreas war vollständig missglückt.* Weder Ehre noch Vortheil, sagen die Altaicher Annalen, sei auf demselben gewonnen. *Aber, die Wahrheit zu gestehen, der Erfolg war noch bei weitem schlimmer.* Nicht allein das war zu beklagen, dass sich eine bereits gewonnene (?) Provinz des Reichs nicht behaupten liess, *sondern mit dem Glauben an die Unüberwindlichkeit des Kaisers schwand auch die Achtung vor ihm im Inneren*

lezetlenül bevallják az igazságot s beismerik a császárnak „Isten különös rendeletéből“ történt teljes vereségét.[1])

A császári seregnek Pozsony alól való visszavonulása nagyszerű képet nyújhatott azoknak, kik annak szemlélői voltak. A visszahúzódó németség átkelt a Dunán s a túlsó oldalon Hainburgon át indult haza. Nagyon valószinű, hogy a hajórajnak még épen maradt dereglyéit is magával vitte, egyelőre legalább Német-Óvárig maga után vonszolva, hol a Dunának már a rómaiak által kikötőként igénybe vett s a legújabbkorig fennállott öblében elhelyezte.

Henrik október 7-dikén már Regensburgban volt Leo pápával s habár a formális békekötés létre nem jött, nyilt s átalános volt a napi politika terén az a meggyőződés, hogy Pozsony kiostromlásának sikertelenségével örökre megszünt a német birodalomnak Magyarország felett igényelt hűbérjoga, mert bebizonyult, hogy a római-német birodalom összes erejével sem képes Magyarországot meghódítani. A veszteség oly nagy volt, hogy maguk az egykorú németek országos csapás számba vették azt. Wibert, Leo pápa segéde és hiteles életirója ez eseményt illetőleg azt jegyezte fel: „A római birodalomra nézve Magyarország meghódolása veszendőbe ment.“ [2])

De nemcsak Magyarország politikai függetlensége

---

und alsbald erhob das gedehmüthigte Fürstenthum freier das gesenkte Haupt. *Kaiserzeit*, II, 475.

[1]) Romana respublica subjectionem regni Ungariae perdidit. *Vita Leonis* Pertznél.

[2]) Igy Herimannus Augiensis, ki szerint a császár haddal jött Pannoniába Andreaque, rege Ungariorum minus, minusque pro pacto pacis postulando allegante et promittente, *Brezisburg* (breziburc) castrum obsedit, et variis belli machinis diu oppugnatum, *Deo obsessis se anxie invocantibus opitulante, frustratis semper nisibus, nullo modo capere potuit. Chronicon* ad an. 1052. Pertznél V, 131. Az *Annales Augustani* ad an. 1052. szintén ez értelemben írják: Imperator terminos Ungariorum cum exercitu *nullo effectu* petiit. *Bresburc frustra obsessa, non capitur*. Imperatori filius nascitur Pertznél III, 126.

lett a pozsonyi hősvédelem által biztosítva, hanem nagykihatású világtörténelmi következményei is voltak annak. Egy első rangú német történetiró helyesen jegyzi meg, hogy „a szerencsétlen pozsonyi ostrom forduló pontot képez III. Henrik és a német birodalom történetében. Közvetlen utána oly események történnek, melyek eléggé kimutatták, mily ingatag alapon áll a császárság roppant épitménye s mily kevéssé szilárd a császár hatalma bennt."[1]) A német birodalomban kitörtek a pártviszályok és lázadások, melyek a császárságot alapjaiban rendítették meg.[2]) Lotharingiában, Flandriában, Lengyelországban, Némethonban egyszerre villogott fel a fegyver. Délolaszországban a normannok alázzák meg a császárt. Henriket mindenfelé az örvény fenyegeti elnyeléssel. Egykori legjobb hivei élete ellen esküsznek össze.[3]) Mindezek az események, melyek a pozsonyi kudarczczal veszik kezdetöket, elementáris erővel rázzák meg a császár hajthatatlannak tartott lelkületét. Most már csak arról lehetett szó, hogy Nagy-Károly örökségét megmentse. Minden igyekezetet tehát a német-római birodalom megmentésére és a maga dynastiája számára való biztosítására kellett irányoznia. A tervet, melynek megvalósításán tizenhárom éven át lázas erőlködéssel, egy határtalan nagyravágyás összes hatalmával fáradozott, most egyszerre elejti. Az a császár, kinél hatalmasabb Nagy-Károly óta nem ült a német-római trónon; kit Dánia királya felkeresett Merse-

---

1) Die unglückliche Belagerung Pressburgs bildet gleichsam den Wendepunkt in der Geschichte Heinrichs III. und unseres Kaiserreichs. Unmittelbar an dieses gescheiterte Unternehmen schloss sich eine Reihe von Aufständen, die aller Welt deutlich verriethen, wie wenig gesichert jene furchterregende Macht des Kaisers war. Sobald die Erfolge gegen die äusseren Feinde versagten, entbrannten die inneren Fehden aufs Neue und richteten sich sogleich gegen die Autorität des Kaisers selbst. Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit,* II, 476.

2) Giesebrecht II, 476—484.

3) Giesebrecht II, 512—517.

burgban; kinek Francziaország egyik leghatalmasabb fejedelme, a toursi gróf hűbérese lett; ki castiliai I. Ferdinándtól megkivánta, hogy ez őt minden dicsősége és hatalma daczára is az összes keresztény királyok főhűbérurának elismerje[1]), — ez a császár lemond most egyszerre a Magyarország és népe felett való hűbérigényekről. Endre hódolása helyett ezentúl annak barátságát keresi, eljegyzi annak fia Salamon számára leányát Zsófiát.[2]) Valóban az eseményekoly rendkivüli fordulata az, mely méltó arra, hogy necsak a hazai, hanem a világtörténelem lapjai is hirdessék a népek és fejedelmek okulására.

1) Ranke: *Die römischen Päpste,* I, 16.

2) Kézai: *Gesta Hungar.* cap. IV. Endlichernél 115. l. Marci *Chronica,* cap. 50. E krónikák tudósításában csakis az időre nézve van tévedés, mert ezek az eljegyzést még a háboru idejére helyzik, holott az nem 1051-ben, semnem 1052-ben, semnem 1053-ban, mikép azt Szabó Károly mondja (Kézai magy. fordításához csatolt jegyzetében, 69. l.), hanem még csak 1056-ban a gozlari gyülésen, II. Viktor pápa jelenlétében történt, amint azt Meyndt (*Beiträge* 77.) és Kiss (*Hadtört. Közl.* IV, 357.) helyesen véleményezik.

IX.

A XII. század eseményei. V. Henrik pozsonyi ostroma. A magyar polgárháború. Boris támadása. A keresztes hadjáratok. Sz. Erzsébet születése és eljegyzése.

Bár Pozsony 1052. évi megostromlásának lefolyása népek és fejedelmek tanulságaul szolgálhatott, mégis alig egy félszázad elegendő volt arra, hogy Henrik politikája újból kisérteni kezdjen. Kálmán király idején V. Henrik király újból fegyveres kézzel tört Magyarországra. Ürügyül Kálmánnak a dalmát tengerparton való megjelenését említette, mi pedig sem a német király, sem a római császár szemében kihívás nem lehetett, miután Dalmátiának elfoglalása csak természetes következménye, folytatása és befejezése volt Horvátország már I. László király által történt elfoglalásának. V. Henrik csak ügyetlen ürügy alá rejtette ősének maga által is kitűzött politikai czélját. Ámbitionálta a Magyarország felett való uralmat, készségesen engedett egy nála megjelenő lázadó magyar herczeg, Álmos kérésének, hogy fegyveresen betörjön az országba. Ám amint őse III. Henrik, úgy számitotta el magát V. Henrik is hazai viszonyaink megitélésében. Hazánkban ugyanis a

viszonyok Kálmán király uralkodása alatt határozottan javultak s így a nemzetnek a németek részéről feltételezett készületlensége kevésbbé volt olyan, hogy annak felhasználásából a nagyravágyó ellenség könnyen hasznot húzhatott volna. A német sereg tényleg, amint a magyar határon megjelent, nem várt akadályokra talált. Különösen a dunai átjárók, az eltorlaszolt gázlók okoztak neki tömérdek vesződséget, sőt leküzdhetlen akadályokat, úgy hogy Henrik csak nagy ügygyel-bajjal juthatott Pozsony alá. Csakhogy Pozsony alá jutni még nem jelentette azt Pozsonyt tényleg el is foglalni. E város lakósságában még eleven volt az 1052. évi ősök dicső emlékezete. Az unokák nem lettek az apák erényeihez hűtlenek, mert ők is, úgy mint azok, dicsőséggel védték meg tűzhelyeiket az ellenség támadása ellen. V. Henrik hosszasan ostromoltatta Pozsonyt, de minden siker nélkül. Mint őse, III. Henrik, úgy ő is eredmény nélkül kényszerült visszavonulni.[1]) És így Pozsony újból nagy tényezője lett annak, hogy a német hegemonia tervei ismét meghiusultak. Várának erősségével és védőinek hősiségével sikeresen útjában állott a császár és népe törekvéseinek.

[1]) Úgy az *Ekkehardi Chronicon*, mint az *Annalista Saxo* és *Otto* freisingi püspök híven s egymással egyezőleg beszélik el az eseményt. Ekkehard azt írja ad annum 1108: His querelis (t. i. Álmos herczeg, Kálmán király öcscse) motus rex Henricus, insuper etiam, quod idem Colomannus fines regni nostri scilicet in locis maritimis invaserit, Ungariam exercitu petit; sed preparatis multiformiter adversariis, maximeque per obstructa fluminis undique vada, post morosam et cassam obsidionem castri *Bresburg* (bresburch) pene inacte redit. (Pertznél: *Mon. Germ. hist.* Script. VI, 242.) Ugyanígy, szószerint, beszéli el az eseményt (kivéve, hogy városunk neve nála *Bresburh* alakban fordul elő), a szász évkönyviró is. (Pertznél i. h. VI, 747.) Freisingi Otto püspök pedig ezeket mondja: Eo tempore Colomannus Ungarorum rex fratrem suum Almum de consortio regni suspectum habens persequitur. Qui profugus ad regem Heinricum veniens iniuriamque suam deplorans, auxilium eius impetrat. Itaque condicta rex expedicione Ungaros bello petit; sed castro *quod Bosan vocatur,* inconsulte se occupans, parum proficere potuit, sicque infecto negocio ad propria rediit. (*Chronicon,* Lib. VII. cap. 13. Pertznél XX, 254.)

IX. Fejezet.

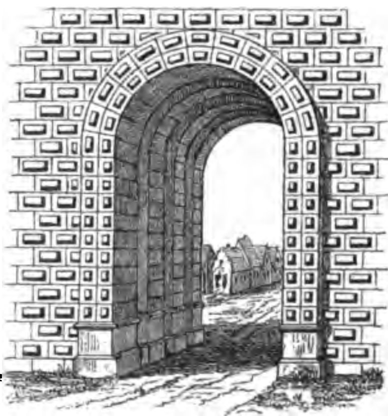
Azonban fájdalom, benn az országban az uralkodó család tagjai és ezek hivei között a jó egyetértés nem volt oly erős, hogy egyszernél többször meg nem szakadt volna. Ilyen megszakítás mindannyiszor belső forrongásra, vészes polgárháborúra vezetett. Ilyen tört ki III. Henrik császár dicső legyőzője Endre király fia, Salamon uralkodása alatt is. Salamon király és királyházi rokonai, Géza és László között egyes gonosz tanácsosok a viszály és egyenetlenség magvát hintették el. A kölcsönös bizalmatlanság és féltékenység, szítva a haszonleső velleitások besúgásai és mindennemű cselvetései által, csakhamar oly erőt vett a királyi rokonokon, hogy azok egymás ellen forditották fegyvereiket. A hazai rögöt most már nem a külső ellenség, hanem a polgárok vére áztatta. A hires mogyoródi ütközetben a nemzet szine java hullott el.

E szomorú időszakban *Pozsonynak* nem volt éppen alárendelt szereplése. Inkább is azt mondhatjuk, hogy e város most is az események színhelyévé lett, mert a Géza és László herczegek által legyőzött Salamon, belátva, „hogy az Úr nem segíti őt a háborúban“ sietve Mosonyba és *Pozsonyba* menekült. Ő e várakat már előbb erősitette meg, sőt a közhit azt tartja, hogy a mult században lerombolt vödriczi kaput, melyet hosszú bolthajtásos alkata miatt „setét kapu“-nak is neveztek, ő építette Pozsonyban. A menekülés iránt való gondosságát különben már az is mutatja, hogy midőn a harczba indult, anyját és nejét e két biztos helyen hagyta. Majd aztán, hogy a harczban legyőzetett, a herczegektől való félelmében ő maga is oda sietett.[1])

A királyi herczegek hol Lengyelországban, hol itthon toborzották össze katonáikat. A hazai elemekből igen jó

[1]) *Marci Chronica,* 58. fej.

szolgálatokat tettek nekik kivált a besenyők, kikről tudjuk, hogy amily zabolátlan épp oly vitéz katonák voltak. E besenyők azon régi besenyő-nép ivadékai, mely a X. századi görög irók tudósításai szerint a Dunán innen létezett népek leghatalmasbika volt.[1]) A magyarsággal vérrokonságban állott, vele hasonló politikai szervezettel birt, kivéve, hogy egyes törzsei közös főnökkel nem birtak. A rokonság daczára azonban folytonos ellenségeskedésben élt a magyarral s az utóbbit még etelközi hazájából is kizavarta. Kétségtelenül a belső meghasonlás következtében mint nép még a X. században vesztette el hatalmi jelentőségét. Egy része különböző időkben Magyarországba telepedett, hol a különböző vármegyékben található *Besenyő* nevű helységek is az ő ottan történt letelepedésöket hirdetik.[2]) E vármegyék közt szerepel Pozsony is, melyben Kis- és Nagy-Padány nevű helységek rájok emlékeztetnek. IV. Béla király ugyanis némely padányiakról mint besenyőfiakról (qui filii Bissenorum dicuntur) szól.[3]) De hogy Pozsony közvetlen szomszédságában is tanyásztak, bizonyítja szerintünk a pozsonyi *Pötschen* nevű sziget, mely a váraljai révparttal szemben fekszik s egész Károlyfalva irányáig huzódik a folyam túlsó partján. E terjedelmes sziget alkalmas tartózkodási helyül szolgált nekik s valószinűleg a Mosonymegyei, s

27. Az egykori vödriczi kapu.

---

[1]) Róluk tüzetesebben Biborban született Konstantin császár szól.
[2]) Egyenként felsorolvák Jerneynél: *Keleti utazás*, Pest. 1851. I, 227—270.
[3]) Jerney: *Keleti utazás*, I, 248.

eredetileg a németek ellen határőrökül rendelt[1]) besenyőtelepekből rajzottak Pozsony alá. Biztosan tudjuk, hogy Géza és Salamon királyok idején már szerepeltek e vidéken, mert a krónika szerint ők maguk kérték Géza királyt, tenné őket szabadokká s ez esetre „ők Salamon király incselkedéseit megzabolázzák, úgy, hogy majd ki sem mer lépni Mosonyból és Pozsonyból Magyarországot megkisérteni.“[2])

Miután Salamon abbeli reményében, hogy a német császár által trónjára visszaültettetik, csalatkozott „sóhajtozva és szomorúan Pozsonyba vonula.“ Nyilván e vár erősségében többet bizott mint Mosonyéban, amint az fekvésénél és védőképességénél megbizhatóbb is volt. Nehogy tehát Salamon e várból nyugtalanítsa az országot, László herczeg elhatározta, hogy őt belőle kiostromolja s így az a vár, mely előbb a német ellenséget látta falai alatt, most magyar ostromlók támadásának volt kitéve. De bármennyire tünt legyen is ki László vitézségben és hadi eszélyességben, az általa vezényelt ostrom mégis alatta is sokáig huzódott, mert a várbeli ellenség sem volt tétlen s gyakrabban ki-kitört az ostromlókra. A krónika szerint „Salamon király vitézei a várból kijárnak és László vitézeivel bajt vívnak vala. S olykor Salamon és László is czimereiket változtatva kimennek és mint közvitézek vívnak vala.“[3])

Valóban a Pozsony falai alatt lejátszódott események nem nélkülözték a középkori lovagság romantikáját. Érdekesen beszél el egyes eseményeket a XIV. századi kró-

---

[1]) Béla király névtelen jegyzőjének tudósítása szerint Zoltán vezér ex parte Teutonicorum ultra lutum Musun (= Fertő) collocavit etiam Bissenos non paucos. Cap. LVII.

[2]) *Marci Chronica,* 59. fej.

[3]) *Marci Chronica,* 61. fej.

nika is, mely azokat régibb iratokból, meg a nép szájából vette át.

„Történt pedig — irja a krónika — hogy László a déli pihenés alatt a vár alá ment s meglátván Salamon hogy jő, czimerét kicserélvén, nem tudva, hogy kicsoda, kimene elébe. De László sem ismer vala rá. Salamon vitézei pedig a vár falain ülve nézik vala őket, és Salamon azt nemes vitéznek véli vala, s azért kerekedett kedve, vele megvivni, mihelyt azonban hozzá érkezett és arczát megtekintette, két angyalt láta László feje fölött tüzes karddal repkedve és ellenségeit fenyegetve. Minek láttára Salamon a várba futa. S vitézei mondták neki: Uram, mi dolog az, amit láttunk? soha sem láttunk téged két vagy három ember elől szaladni, miért hát most? Kiknek mondá: Tudjátok meg, hogy ember elől nem szaladtam volna; de az nem ember, mert tüzes karddal oltalmazzák. Minek hallatára csudálkoznak vala és ettől fogva tőle még inkább kezdének félni. Salamon katonái pedig, a szükség kényszerítvén őket, Lászlóhoz járulnak vala, és ő királyi nemeslelkűséggel és igen szives bőkezűséggel táplálja vala őket, és megengedi vala, urukhoz szabadon visszatérniök.“ [1])

E mondában nyilván felismerhetjük Sz. Lászlónak a köznépben gyarapodó tekintélyét. Mint Árpádházi fejedelmeink egyik legkitünőbbike s leglovagiasbja sokszoros tárgyát képezte a nép és a krónikairók tiszteletének. Pozsony történetének mindenesetre egy előkelő lapja az, mely hírül adja, hogy a fejedelem népies tiszteletének gyarapításához az e város alatt történt hadiszereplése is jelentékenyen járult. Annál is inkább, minthogy a hadi tevékenység érdemét benne a keresztény engesztelődés

[1]) *Marci Chronica* 61. fej. E jelenetet tünteti fel a Képeskrónikának ama miniatur-rajza, melyet jelen művünk 95. lapján közlünk.

szelleme is emelte. Kész volt a napról napra kétségbeejtőbb viszonyok közé jutó Salamonnal kibékülni. Ugyancsak a krónika szerint: „Salamon *Pozsonyban* vala s Sz. László a püspökök kértére, de amúgy is a saját kegyességét követve, uralkodásának negyedik esztendejében kibékült Salamonnal, évi fizetést adván neki.“ [1])

Mily események következtek a polgárháború lezajlása után Pozsonyra, krónikáink hézagossága következtében meg nem mondhatjuk. Csak a XII-dik század közepe felé 1146-ban emlékeznek róla újból a történeti források. Azon időben, midőn Henrik noricumi herczeg Henrik regensburgi püspökkel és Odoacer stiriai herczeggel háboruskodott, a keleti határgrófságból egy csapat katona titkon Magyarországra rohant, éjjel Pozsonyt meglepte és kezére kerítette. Ez alkalommal többeket fogságba ejtettek, többeket megöltek. Sokan futással mentették meg magukat. Midőn Géza király mind ennek hirét vette, azonnal követeket küldött annak kitudására, hogy miért történt az alattomos támadás. Maga pedig azalatt nagy sereggel sietett a pozsonyi vár felszabadítására. A király követeit sokáig késleltették, végre is azt a feleletet adták nekik, hogy Pozsonyt nem a császár és nem is a keleti határgróf, hanem Boris számára foglalták el.[2])

---

[1]) *Marci Chronica*, 62. fej.

[2]) Ez eseményt Otto freisingi püspök következőleg beszéli el: Igitur eo tempore quo praedictus Heinricus Noricorum dux cum praenominato Heinrico Ratisponensium episcopo civibusque suis ac Styrensi marchione Odoacro gravissimam guerram agitabat, quidam milites de Orientali marchia egressi, Pannoniam latenter ingrediuntur, ac noctu *castrum Bosan, quod et Bresburc*, quod olim imperator Heinricus obsidione cinxerat, *ex improviso agressi capiunt*, quibusdam comprehensis, nonnullis occisis, aliis per fugam elapsis. Quod audiens Ungariae rex Geiza, Bele regis filius, praemissis quibusdam comitibus suis, qui quare vel qualiter hoc factum fuerit inquirerent, ipse eosdem subsecutus, ad liberationem castri cum magna Ungarorum multitudine, properat. Comites qui praecesserant, ab oppidanis, cuius rei causa tam gravem regi intulerint iniuriam, solerter percunctantur. Qui responderunt, se nec pro Romanorum

Ez a Boris[1]) Kálmán királynak, nejétől, a görög Eufemiától, 1113-ban született fia volt, ki Comnen János görög császár rokonát birta volt nőül. Mint trónkövetelő lépvén fel[2]), az országnak nem csekély kárára volt. Trónigényei főleg rokonsága körében Orosz- és Lengyelországban találtak gyámolításra. Valószinű, hogy Konstantinápolyban levő rokonsága is örömest látta volna őt Magyarország trónján. Ám ezen családi támogatások daczára is sem az éjszaki tartományokból, sem a görög birodalomból mi segélyt sem kapott nagyratörő önző czéljai kivivására. Boris ennek következtében III. Konrád német királyhoz fordult, ki is II. Vladislav cseh herczeg ajánlatára őt pártfogásába vette, s — ő maga az olasz ügyekkel lévén elfoglalva — Boris igényei kivivásával az osztrák Henriket bizta meg.

Hogy az erős Pozsonynak elfoglalása egy éjjeli meglepetéssel oly könnyen sikerült, az már magában eléggé sejteti azt, hogy itt nincs egy hősi fegyvertényről szó. Radbold gróf, ki a németség élén állott, titkon összeköttetésbe lépett a pozsonyi vár ispánjával Gyulával, kit nyilván pénzzel vesztegetett meg s így árulóvá tett.[3]) Ezért mondja a hazai krónika is, hogy Radbolt a várat ezen

principe, nec pro duce suo fecisse, *sed pro domino suo Boritio. Gesta Friderici I. Imperatoris*, cap. 30. Pertznél: *Mon. German.* XX, 368.

[1]) A hazai krónikák *Borich* = Boricsnak irják nevét, de tévesen, mert a herczeg neve *Boris* volt, mely orosz nevet a Rurik-dynastia több tagja viselte. Épp oly tévesen nevezik őt Kálmán király fattyufiának. Dr. Wertner érdeme, hogy Boris származását újabban tisztázta, kimutatva, miszerint Boris nem Predslavától, hanem Eufemiától született. *Turul*, 1890 évf. VIII, 65—73.

[2]) Erat autem Boritius Colomanni quondam regis Ungariae filius, *praedictum regnum Ungariae, iure haereditario repetens*. Otto Frisingensis: *Gesta Friderici I. Imp.* cap. 30. Pertznél XX, 368

[3]) Freisingi Ottó is kiemeli azt, hogy Boris pénzzel vesztegette meg a magyar katonaságot. *Gesta Friderici I. Imperat.* cap. 30. Pertznél XX, 368.

ispán gonoszságából foglalta el „mit a magyarok nem csekély nyomorúságnak tartának.“ [1])

E közben Géza király Pozsony alá érkezett seregével, a várost körülkeríti és különböző ostromgépekkel vivni kezdi. A várba szorult németség, mi segitséget sem remélhetve sem a császártól, sem a Felső-Bajorországban időző határgróftól, a magyarokkal alkudozásba bocsátkozott. Végre is abban történt megállapodás, hogy 3 ezer font ezüstért[2]) a várat kiszolgáltatták s abból tényleg kivonultak.[3])

Így tehát Pozsony ismét visszakerült a magyar király kezére, ki azonban, amint e fontos határvárat ismét a maga harczosaival megrakta, legott Henrik osztrák herczeg ellen indult, megboszulandó rajta azon álnokságot, melylyel

[1]) Rapolt vero, miles Alamanus, *castrum Poson ex industria et inprobitate Juliani Comitis ceperat,* quod Hungari non pro modica habuerunt penuria. *Marci Chronicon,* 70. fej.

[2]) Freisingi Ottó szerint *promisso trium milium librarum in pondere.* Ebből világos, hogy itt *pénzmértékről* van szó. A *libra* emlitve van már Sz. Istvánnak a pannonhalmi apátság számára adott oklevelében. A Sz. István s a rákövetkező királyok idején használt libra = font, a római librának *mértékfelosztásán* alapult ugyan, amennyiben az nem mint a mai tizedes mérték behozatala előtt használt bécsi font 32, hanem csak 24 latból állott, úgy amint a gyógyszerészeti font ma is csak 24 latból áll. *Súlyra* nézve azonban a frank és a magyar libra könnyebb volt a római libránál. A frank libra ugyanis, amint az Nagy-Károly alatt megállapíttatott a római 12 uncia helyett csak 10½ unciát = latot tartalmazott. (Simonchich: *Dissertatio de Num. Hung.* 151. l.) A közforgalomban átalános mérték gyanánt használt magyarországi librának egy-egy unciája 20 denárt tartalmazott s így egy libra tiszta ezüst 240 dénárt, éppen úgy mikép a frankoknál. V. ö. Schönvisnerrel: *Not. Hung. rei num.* 151. l. és Végh Ödönnel: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban,* Pest 1867. 13—15. ll.

[3]) Igitur Rex Ungariae superveniens castraque ponens, oppidum cinxit, diversis instrumentis tormentorumque generibus adhibitis ac sagittariis oppido circumfusis. Teutonici, eo quod dux in superioribus Baioariae partibus moraretur, princeps vero in remotis regni maneret locis, cum nullum liberationis suae solatium haberent, de facienda cum Ungaris pace pertractare incipiunt. Ita mutuo colloquentes, accepto a rege sub iure iurando promisso trium milium librarum in pondere, castrum sibi reddunt, ipsique ad propria redeunt. Otto Frisingensis: *Gesta Friderici I. Imp.* cap. 30. Pertznél XX, 368.

rablóként országára ütött. Mintegy 70 ezernyi harczossal átkelt Pozsonynál a Dunán s a Lajta és Mosony közt fekvő téren szállott táborba. A folyó tulsó részén Henrik herczeg állott ausztriai, bajor és szász csapatokkal. 1146. szeptember 11-dikén történt meg az ütközet, melyen Géza teljes győzelmet aratott a németek felett.[1]) Ez ütközetben kézre került azon Radbolt is, ki Pozsonyt éjjeli meglepetéssel elfoglalta volt.[2]) A németek veresége pedig oly tökéletes volt, „hogy ők ezentúl még a határszéleiken lakó magyar parasztokon sem mertek semmi sérelmet vagy bármiféle bántást elkövetni.“ [3]) Pozsony ekkép közvetlen okul szolgált arra, hogy a magyar fegyver oly diadalt arasson, mely a német birodalom tekintélyét újból tetemesen alábbszállitotta.

Az ütközettel megszünt azon veszedelem is, mely az országot Boris részéről fenyegette. Bár Géza nem kötött békét az osztrák herczeggel, úgy mégis az többé mi kisérletet sem tett Boris trónigényei valósitására. Boris különben is mindjobban elveszitette lábai alatt a szilárd talajt. Egy évvel későbben 1147-ben felbukkan azon franczia keresztesek között, kiket VII. Lajos király vezetett át hazánkon. Valóban a szent földre akart-e vele menni? Ez alig hihető. Boris inkább is az országba lopódzkodott, hogy a keresztesek átvonulásával beállott zavarokat a maga

---

[1]) Ezt a külföldiek is elismerik. Így Freisingi Ottó is szomoruan jegyezte fel: Cecidit in hoc praelio virorum nobilum illustrium pars magna, vulgi vero multitudo innumerabilis. *Gesta Friderici I,* 32. Pertznél XX, 369. A hazai krónikák szerint a németek elesettjeit 7000-re számitják. Et corruerunt in ore gladii plus quam septem milia bellatorum, residui vero fugierunt. *Marci Chronica,* 70. fej.

[2]) In eodem autem praelio Comes Vros cepit Comitem Rapolt Teutonicum, qui iam pridem nocturnis insidiis castrum *Poson* occupaverat. *Marci Chronica,* 70. fej.

[3]) Ibi usque adeo contritum est robur Teutonicorum, quod nec rusticis Hungaris in confinio eorum habitantibus aliquam iniuriam, seu quodcunque gravamen inferre praesumpserunt. *Marci Chronica,* 70. fej.

czéljai érdekében kizsákmányolja s a hozzá szítókkal egyesülve ismét a király életére törjön.[1]) Géza király azonban idején megtudván Boris tartózkodását, követelte a lappangó pártütő kiadását, de VII. Lajos lovagiassága nem szánhatta el magát arra, hogy azon embert, ki magát könyörögve lábaihoz vetette, kiszolgáltassa.[2]) Nehogy azonban a vendégszerető magyar király jóakaratát és barátságát elveszítse, gondoskodott arról, hogy Boris jövőben királyi barátjának ártalmára ne lehessen. Magával vitte s így az országból eltávolitotta.[3]) A herczeg élete amúgy sem húzodott már soká, mert 1155-ben Zimonynál utólérte sorsa, hol egy őt fel nem ismerő kún harczos fegyverének áldozatul esett.

A Boris-féle eseményekkel egyidejűleg Pozsony történetében az elvonuló keresztesek is szerepelnek, bár ezt határozott adatokkal ki nem mutathatjuk. Amint a szeldzsuki törökök 1144-ben Edessát elfoglalták s ez által a jeruzsálemi királyságot fenyegették, a nyugati népekben ismét úgy fellángolt a lelkesedés, mint közel egy század előtt, midőn amiensi Péter és a clairveauxi apát lángoló beszédei a közlelkesedést európaszerte felgyújtották. A népár újból megeredt s habár a lelkesedés hazánkban kevésbbé nyilvánult, mégis országunk már földrajzi fekvésénél fogva is e nagy eseményekbe bevonatott. A nyugati keresz-

[1]) Borich autem venerat consilio quorundam Hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro Domino haberetur, et relicto Rege ei multi adhaererent. *Marci Chronica,* 71. fej.

[2]) Borisnak a franczia hadseregben való tartózkodását és az őt ott ért kalandot érdekesen beszéli el Odo de Diogilo, ki VII. Lajos király kiséretében hazánkon át Keletre utazott. L. Odonis de Diogilo de Ludovici VII. Francorum regis profectione in Orientem, cui ipse interfuit. Opus septem libellis distinctum. Kiadva Mignenél: *Patrologiae Cursus completus.* Patr. Lat. Tom. CLXXXV, 1214—1216.

[3]) noster autem (t. i. rex), irja Odo de Diogilo, Boricium satis honeste secum habens, de Hungaria educit. E tekintetben tehát a külföldi forrás eltér a hazaiaktól, mert ez utóbbiak szerint Boris VII. Lajos király egyik paripáját ellopva, azzal üldözői elől megmenekült. *Marci Chronica,* 71. fej.

tesek ugyanis hazánkon át vették útjokat Kelet felé s így hazánk mozgalmas nemzetközi élet szinhelyévé vált. A keresztesek elvonuló útja, igaz, inkább a dunántúli vidékre esett, de azért Pozsony is kétségtelenül többször látott idegen keresztes csapatokat, mert közel esett azon úthoz, mely a nyugati keresztes hadak országútjává lett. Amellett a hajókon Zimonyig és Nándorfejérvárig leutazó keresztesek okvetlenül Pozsony mellett haladtak el. VII. Lajos franczia király szárazföldi serege is Pozsony láthatárán vonult el, mert kisérője és életirója Odo de Diogilo felemlíti az ad portas Hungariae való megérkezésöket,[1]) mely alatt a hainburg-mosonyi út kezdetét érti.[2]) Mégis legemlékezetesbbé lett Pozsonyra az 1189-iki év, melyben I. Frigyes császár időzött falai között. A császár ugyanis a pünkösdöt május 28-dikán Pozsonyban ünnepelte. Itt fogadta meg nagy és fényes gyülésben a kereszteshadat. Itt toborzá össze a keresztes csapatokat. Itt adta át fiának, Henriknek a királyi hatalmat. Itt osztá szét fiai közt fekvőségei jövedelmeit. Itt bucsúzott el országától és népétől, s indult el hasonnevű fiával, a sváb herczeggel, továbbá a meiseni őrgróffal, a szászokkal és sok fejedelmi egyénnel és püspökkel s igen jól felszerelt sereggel Keletre Saladin saracen király ellen.[3])

---

[1]) Igitur Metis, Wormatia, Wirceburgis, Ratispona, Patavia civitates opulentissimae tribus dietis a se invicem distant. A postremo nominata quinque dietae sunt usque ad Novam urbem; *ab hac una usque ad portas Hungariae.* Lib. II. Mignenél Tom. CLXXXV, 1212.

[2]) Ez út a bécsi Képeskrónikában is *porta* néven említtetik.

[3]) Anno dominice incarnacionis 1189. Fridericus imperator in pentecoste generalem curiam *Prehsburc* (egyik codexben *Prechsburc*), in markia Ungarie celebrans, exercitum peregrinorum in militiam Christi coadunavit, traditisque regalibus Heinrico filio suo, divisisque pro velle suo inter filios prediorum suorum redditibus, cum collatis dignitatibus omnibusque bene dispositis, cunctis valedixit, et cum filio equivoco Swevorum duce, nec non et marchione de Misen, cum Saxonibus et multis aliis principibus et episcopis, exercitu omni militari apparatu admodum instructo et copiosissimo, in Orientem contra Saladinum Saracenorum regem et omnes crucis

Képzelhető, mekkora lelkesedést, s milyen nyüzsge, tarka életet látott ekkor Pozsony. Milyen képet nyújthatott ekkor a pozsonyi Dunarév, melyen a keresztesek ezrei átvonultak! Frigyes császár seregének számát 150.000-re teszik.

A magyar király, a lovagias III. Béla, az átvonuló császárt és hadnépét nagy tisztességgel fogadta Esztergomban, sőt bőven el is látta őket élelmi szerekkel, liszttel, borral, hussal, mit a külföldi krónikás, Ottó freisingi püspök művének folytatója hálásan említ fel.

Mily események következtek be Pozsonyban a keresztesek elvonulása után, azt a krónikák fájdalom nem mondják. Különben az egész országra is oly időszak következett, mely az eseményekből alig jegyzett fel valamit. Imre királynak 1196—1205-ig tartott országlási idejéből jóformán semmit sem tudunk. Maga Kézai Simon mester, ki a XIII. század második felében irta krónikáját s így nagyon közel állott e korhoz, mély hallgatással surran azon át. Megelégszik azzal, hogy Imrének Béla után következett uralkodását egyszerűen jelezi. Úgy látszik az Imre király és Endre herczeg viszályai nagy visszavonást szültek a nemzet életében. A krónikairás elnémulása mindenesetre nem jót jelez hazai akkori viszonyaink alakulásáról.

II. Endrével viszontagságteljes időszak állott be hazánkban, de lettek legyen az uralkodása alatt az országot s különösen Pozsonyt is ért viszontagságok bármilyenek, annyi kétségtelen, hogy alatta derült, örvendetes, sőt fényes

---

Christi inimicos procinctum movit, ac per Ungariam iter arripiens, multis muneribus a rege Ungarie (t. i. III. Béla) liberaliter honoratus, datis etiam exercitui victualibus in copia farine, vini, carniumque in Bulgariam copias transposuit. *Chronici ab Ottone Frisingensi conscripti continuatio*, auctore, uti videtur, Ottone S. Blasii Monacho. Edidit Rogerus Wilmans, Pertznél, XX, 320. ad an. 1189. Azonkivül l. Arnoldus Lubecensis apud Leibnitz: *Scriptor. rer. Brunsv.* II, 677.

napok is ébredtek e városra. Így örömmel hirdeti máig a közhit városunkban azt, hogy nemzeti szenteink egyik legbájosbika, a keresztény emberszeretet szelid angyala, *Sz. Erzsébet* itt született és itt jegyeztetett el Lajos thüringeni tartománygrófnak.

Hogy vajjon csakugyan Pozsonyban született-e II. Endrének meráni Gertrudtól származó leánya Sz. Erzsébet? azt határozott, kétségtelen adattal nem bizonyíthatjuk. A külföldi hagiografok e szentnek születési helyéről mélyen hallgatnak, a hazaiak pedig megoszolnak maguk között e kérdésben, mert egy részük *Pozsonyt*, más részük Sárospatakot említi Sz. Erzsébet születési helyeül.

Ez utóbbiak a XV. században élt s a XVI. század elején elhalt ferenczrendű szerzetesre Temesvári Pelbártra, korának egyik legnevezetesebb s legtudósabb egyházi szónokára és irójára hivatkoznak. Ő valóban a herczegnő születését Sárospatakra helyzi.[1]) Ám honnan vette Pelbártunk ez adatot? Pray úgy vélekedik, hogy ő azt hihetőleg Sz. Erzsébetnek valamely régi, akkor a magyarok között még közkézen forgó legendájából vette, mire maga Pelbárt is utalni látszik azon nyilatkozatával: „így olvastatik az róla".[2]) Pray maga is Pelbárt állitását valószinűnek találja és figyelmeztet a régi királyok életmódjára, melynél fogva azok Róbert Károly ideje előtt sehol biztos s állandó székhelylyel nem birtak, hanem az országban folyton ide s oda utazgattak.[3])

Csakhogy Pray e körülmény felemlítésével még mit sem bizonyít. Mert abból, hogy királyaink szerte-szét jár-

---

[1]) Elizabeth Andree regis Hungarie filia, *dum nata fuisset in oppido Sorospatak*, et in delitiis nutrita, omnia puerilia contempsit. *In sermonibus de Sanctis*, Hága 1501.

[2]) sic enim de ea legitur.

[3]) *Dissertatio praevia de Sancta Elisabetha vidua*, N.-Szombat 1770. 1—2 ll.

28. Magyarországi Sz. Erzsébet.
Simone di Martino, másképen Simone Memmi (1284—1344) képe után.

tak az országban, gyermekeik születésére nézve tényleg mi sem következtethető. Királynéink ugyanis nem követték mindannyiszor királyi férjeiket hivatalos körutaikon, hanem hon maradtak családuk körében. Királyainknak kezdettől fogva rendes székhelyök volt. Az Árpádházi királyok eredetileg Esztergomban, aztán Székesfejérvárott, végül Budán székeltek. Míg tehát a királyok köruton voltak, a királynők gyermekeikkel s udvartartásukkal a székhelyen tartózkodtak. Azt meg éppen nem tehetni fel, hogy az áldott állapotban levő s lebetegedése elé néző királynő férjét követte volna utazásában, mely amaz időkben rendszerint amúgy is csak lóháton történt.

Ha ehhez hozzá veszszük meráni Gertrud

királyné elkényesztettségét, nagyszabású fényűzését és kényelemszeretetét, nemkülönben azt a nagyfokú büszkeségét, mely őt mint kora egyik legelőkelőbb fejedelmi házának sarját jellemezte, s melynél fogva ő fellépésében és magatartásában mindenkor elárulta amaz önérzetét, hogy egyenes ágon Nagy-Károlytól származik, akkor nagyon is meggyöngül a valószinűség, hogy ő egy oly időben, midőn szülésnek nézett eléje, Sárospatakon időzött volna. Ellenben nagyon is hihető, hogy ő ezen eseményt egy oly helyen várta be, melyen megszokottságának megfelelő kényelmes és fejedelmileg berendezett lakosztálylyal birt s hol messze sem volt hazájától. Ez okból tehát a nézet, hogy Sz. Erzsébet *Pozsonyban* született, sokkal valóbbszinű, amint e nézetet a külföldi és belföldi irók javarésze vallja is.[1])

Az év, melyben szentünk világra jött még azon esetre is közelről érdekel, ha csakugyan nem is Pozsonyban született volna. Mert születési éve alapján határozhatjuk meg azt az évet, melyben már *kétségtelenül Pozsonyban* eljegyeztetett. A német irók Sz. Erzsébet halálát 1231-re teszik.[2]) Ez évet határozza meg a szentnek legendája is. Másrészt azonban tudjuk, hogy egészben csak 24 évet élt. A thüringeni tartománygrófok története szerint meghalt ő 1231-ben élete 24-dik évében,[3]) s így születésének 1207-ben kellett történnie. Ez évet egyébként a thüringeni landgráfok évkönyvei világosan ki is jelölik.[4])

[1]) Így Fink Sz. Erzsébet életrajzában az Ersch- és Gruber-féle *Egyetemes Encyklopädiában,* XXXIII, 348, hol egyébiránt mint némelyek véleménye Sárospatak is fel van említve. Továbbá a Werfer-Steck-féle *Grosse Heiligen Legende* 1885. évi kiad. 1074. l. Werfer a Wetzer és Welte-féle nagy *Kirchen-Lexicon*-ban III, 531.— *Wartburg. Das Leben der heil. Elisabeth nach M. v. Schwind.*

[2]) Ferrarai Riccobald az 1231. évre mondja: Sanctus Antonius de Padua ordinis Fratrum Minorum, et *Sancta Elisabeth in Marpurg* migraverunt ad Christum. *Chronologia,* Tom. l. Pistoriusnál: *Scriptor. rer. Germanic.* 1100 l.

[3]) Obiit autem anno Domini MCCXXXI. anno aetatis suae 24. Pistoriusnál: *Script. rer. Germ.* 1324 l.

[4]) Anno Domini MCCVII. Andreas

Ha már most ilykép Sz. Erzsébet születési évét ismerjük, könnyen meg is határozhatjuk azon évet, melyben Pozsonyban eljegyeztetett. Eljegyzésekor ugyanis *négy* éves volt s így annak 1211-ben kellett történnie. Ezt a külföldi évkönyvek is mondják. Szerintök Hermann tartományi gróf 1211-ben küldötte mindkét nemből álló fényes küldöttségét Magyarországba, hogy az a magyar király leányát elsőszülött fiának Lajosnak eljegyezze.[1]) Egy másik évkönyv ki is mondja, hogy a küldöttség 1211-ben *Pozsonyba* jött a magyar királyhoz a herczegleány kezének megkérésére[2]) s így el kell vetnünk Siegfried pap ama tudósitását, mely szerint az eljegyzés a királyi sarjnak *három* éves korában történt volna.[3])

A követségben, mikép illett igen előkelő egyének vettek részt. Ezt úgy a küldőnek előkelősége, mint a magyar királyi család fenséges fejedelmi méltósága természetszerűleg kivánta meg. Névszerint Mühlbergi Reinhard gróf, Varilai Valter pohárnok, Bertha Beindeliebeni Eglilof özvegye, kit a krónikák okossága és szerénysége, szépsége és jámborsága miatt dicsérnek, továbbá még két nemes kisasszony, és két lovag.[4]) A követséghez azonkivül még egy legalább 30 lóra menő kiséret is tartozott.[5])

Úgy látszik a követségben részt vett Európának egy

---

in Hungaria rex . . . filiam generis sui decus, Elisabeth nomine accepit per genituram. Pistoriusnál i. h. 1371. l.

[1]) Anno Domini MCCXI. Hermannus Lantgravius, — mondja ezek története — famosus Princeps in Alemannia, et acer in hostes, misit solennes nuncios utriusque sexus in Hungariam, pro filia regis Hungariae, filio suo Ludovico primogenito desponsanda, quam filiam Sanctam Elisabeth iidem nuncii secum ad Thuringiam adduxerunt *aetatis suae anno quarto.* Pistoriusnál i. h. 1321 l.

[2]) que adhuc sugens utera, desponsata est Ludovico: deinde missi ad *Presburg* ad regem Hungariae anno MCCXI. Pistoriusnál i. h. I, 1371.

[3]) *Scriptores rer. Germ.* I, 1042.

[4]) Comes Meinhardus de Nueburg et Gualterus de Vargila, dominaque Bertha, uxor Egelolfi de Bendeleiben ad Thuringiam adduxerunt. Pistoriusnál i. h. 1371. l.

[5]) Montalembert: *Leben der heil. Elisabeth v. Ungarn,* 1880. 90. l.

akkor nagy hirre vergődött egyéne: a magyarországi Klingsor. Neve mindenesetre nem magyar származására mutat. A Klingsor von Ungarland nevezet, melyen ismeretessé lett, csak arra utal, hogy hazánkban lakott. Alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ő erdélyi származású volt. Tudjuk ugyanis, hogy azon flamandok, kiknek védgátjait a tenger Gravelin és a Rajna-torok közt áttörte, a besenyők által elpusztított erdélyi Királyföldre telepíttettek II. Géza király idején. Ezek közül való lehetett Klingsor is. Az idő, mely az erdélyi szászság bevándorlása és a wartburgi dalnokverseny között fekszik, akkora, hogy Klingsorban nem csak bevándorolt, hanem akár már Erdélyben született egyént is feltételezhetünk. Az, hogy a wartburgi dalnokok róla tudnak, sőt őt versenyük eldöntésére meghívják, világosan utal arra, hogy a külfölddel való érintkezése fennállott. Hirét az idegenben nyilván külföldi rokonai és ismerősei terjesztették. Ő e hirét az alchymiának, a csillagisménék s az úgynevezett feketemüvészetnek köszönhette. Aranycsinálási, jóslási, büvészeti tulajdonságai csakhamar mondaszerűvé tették egyéniségét, mit az is mutat, hogy róla nem kevesebbet tettek fel kortársai, mint azt, hogy egyetlen éj alatt képes a Wartburgból Erdélyig lovagolni.

Hirét, alig hogy a Wartburg alján fekvő Eisenachba megérkezett, egy nevezetessé vált jóslatával öregbitette. Midőn ugyanis az eisenachi polgárok tőle újságot tudakoltak, ő a csillagok állásából azt jósolta: „hogy még az éjjel urának, a magyar királynak, leánya fog születni, kinek neve Erzsébet lesz s ki a thüringeni tartományróf neje lesz s kinek szentségében az egész kereszténység örvendeni és vigasztalódni fog.“[1])

[1]) Roth: *Chronicon Germanicum rythmicum de S. Elisabetha,* 5. fej.

Ily formán e jóslat vagy Klingsor ravasz élelmességének az eredménye volt, bekövetkezendőnek jelezve azt, mit már bekövetkezettnek tudott, vagy, s ez valóbbszinű, e jóslatot a közhit még csak utóbb költötte, mi abból is kitűnik, hogy az a királyleány születési helyét nem említi, mint melyet a krónikák sem említenek. Klingsor, Magyarországból jövén s mint olyan férfiú, kinek II. Endre egy háromezer mark ezüstből álló évi járadékot fizetett szolgálataiért, okvetlenül tudomással birt a királyné szüléséről s így könnyen gondolhatott az újszülött királyleánynak a landgráfok örökösével való eljegyeztetésére. Az sem valószinütlen, hogy éppen a magyar királyi udvarban ébresztették fel benne ezt az eszmét és pedig egyenest a királyné környezetében. Meráni Gertrud vajmi szivesen vette kilátásba leányának a Thüringeni házba való beházasítását. Hermann thüringeni és hesseni tartománygróf és szász pfalzgráf a XIII. század leghatalmasabb és leghiresebb fejedelmei közé tartozott. Ő III. Incze pápa különös védelme alatt állott. Unokaöccse volt Rőtszakállú Frigyes császárnak, rokonságban állott Ottokár cseh királylyal és a szász-bajor meg osztrák dynastiákkal. Tartománya Németország közepében feküdve, a Lahntól az Elbeig terjedt ki. Mindez egy nagy politikai szereplésre képesítette. S ha nem is volt a szent római birodalom választója, mégis befolyásával döntött a választásban. Szövetségétől függött a koronakeresők sikere.[1])

Amint tehát a Wartburgban megérkezett s ott a kisded landgráförököst látta, legott megfogamzhatott benne a magyar és a thüringeni házak aliancejának eszméje, ha ugyan azt, mikép mondottuk, már otthon a királyi udvarban nem költötték fel benne. Akár megbizásból akár pedig önszán-

---

[1]) Montalembert i. m. 83. l.

tából hozta a dolgot szóba, annyi bizonyos, hogy szavai figyelmet keltettek. A magyar királyi sarj előkelősége s annak anyja utján való nagynevezetességű német rokonsága nagyon kivánatossá tették a szülőknek is, hogy Lajos gróf neje Gertrud királyné leánya legyen.

Mikép mondottuk, a fényes követség Pozsonyba érkezett, hol akkor a királyi udvar tartózkodott. A követség eredményesen járt küldetésében, s úgy látszik Klingsor maga volt a szónok, ki ékesszólásával könnyen győzte meg Endrét és nejét arról, hogy leányuk méltó fejedelemfi hitvese leend. A herczegasszony tényleg el lett jegyezve Lajos grófnak s az ez alkalomból rendezett ünnepélyek rendkivül fényesek voltak. Három napon át tartottak a lovagjátékok és tánczok, zene hangzott mindenfelé, meg a dalnokok énekei. Midőn azután a thüringiak elbocsáttatásukért esdettek, a királyi szülők átadták nekik négy évesnél nem idősb gyermeköket, mely arany- és ezüsthimzésű selyemruhába volt öltözve, tömör ezüstből készült bölcsőbe volt fektetve. A király távozó gyermekét leginkább Varilai Valther lovagbecsületére bizta. A királyné is sirva ajánlotta gyermekét a nemes lovag gondjaiba.

Még mielőtt a követek Pozsonyt elhagyták, tömérdek ajándékot vettek a király és királyné kezeiből, részint a maguk, részint Hermann gróf számára, részint pedig a királyi gyermek hozományaként. Az egykorú történetirók részletesen sorolják elő mind ezen ajándékokat, megjegyezve, hogy soha sem láttak ezeknél szebbeket és drágábbakat Thüringiában. A drágaságok között sok szépen formált arany- és ezüstedények, elefántcsontból faragott szekrények, drágakövekből készült fejékek és koszorúk, s drágakövekkel megrakott gyűrűk meg övek, biborselyemből szabott nagymennyiségű ruha és ágytakaró, egy ezüst fürdőkád, hat ritka szépségű ló, melyek ára ezer forintnál nagyobb volt

s melyeket Endre különösen leánya szolgálatára rendelt. A királyné a maga részéről ezer márk ezüstöt csatolt férje adományához s igérte, hogy ha életben marad, akkor ő a maga vagyonából megkétszerezi majd ez összeget.[1])

A két kocsin megérkezett követség 13 kocsival utazott vissza, annyira gyarapodott volt podgyásza. A herczegasszonynyal 13 magyar nemes kisasszony is utazott, kiket Hermann gróf mind kiházasított Thüringiában. A Frankóiak egyik őse, Berthold vitéz, kinek II. Géza alatt bevándorolt ősei birtokadományban részesültek[2]), lett a távozó herczegasszony utazási marsallja. Ő, nejével együtt egy egész éven át künn maradt a herczegasszony mellett, pazarköltséggel képviselve Magyarországot.[3]) De voltak Erzsébet kiséretében egyéb előkelő magyar urak is, mikép az IV. Bélának egyik 1244. évi okiratából kitetszik. Ezen okirat szerint ugyanis *Farkas* és *Dávid* urak voltak a királyi szűz kisérői annak vándorútján s úgy látszik annak haláláig mellette maradtak is. Midőn utóbb hazájukba visszakerültek, a királytól engedélyt kértek arra, hogy birtokukon Sz. Erzsébet nevében és annak tiszteletére plébániát alapíthassanak. Ehhez a király az engedélyt megadva, Farkas és Dávid megalapították a Sz. Erzsébetről czímzett egyházat s annak hiveiül a király engedelméből Kapuzd, Igrecz (a mai Igrám), Chatey (a mai Csataj), Borsa, Bahun (a mai Báhony) lakói rendeltettek.[4]) A hely, melyen a nevezett plébánia-egyház épült, a mai pozsonymegyei *Kápolna*.

[1]) Theodoric. Thuring. Katonánál: *Hist. Crit.* V, 153.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* II, 184. VII. V, 119. 121. És Nagy Imre: *Soproni Okltár*, I, 1. 3.

[3]) Béla ifj. király egy 1230. évi okiratában mondja: Bertholdus Regi et Regno utilis et fidelis extitisse dinoscitur, *idem per circulum anni extra Regnum cum sorore nostra ex mandato patris nostri in Thuringia una simul cum uxore sua in grauibus expensis et famosa conuersacione ad honorem tocius Regni commendabiliter laborauerit.* Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* VI, 485.

[4]) cum beata Elyzabet — mondja

Idegen földön a gyermek nagygyá nőtt. Lajos herczeggel 1221-ben kelt egybe s élete szakadatlanul a szenvedők keservei enyhitésének volt szentelve.[1]) Az egyház ma mint szentet ünnepli s midőnerényeit, irgalmassági cselekedeteit, istenes életét ezrek és milliók tisztelik, e dicsőségnek visszfénye a nemzetet is érinti, melyből származott s a várost is, hol született vagy legalább is első gyermekéveit átélte.

IV. Béla király — soror nostra in Christo karissima in regno Turingie maritali viduata esset consorcio, antequam animam meritis plenam felicibus tradidisset bonis inhesuram perhempnibus, *quidam, qui ex regnicolis nostris illuc secum sue desponsacionis tempore iuerant, ad nos reuersi fuissent videlicet Farcasius et David in retribucionem seruiciorum suorum eidem sorori nostre beate Elyzabet inpensorum,* humili cum instancia a nobis petiuerunt, ut in possessione eorum in nomine et honore eiusdem beate Elyzabet ecclesiam possint construere et edificare, et ut in ea laudes deo debite queant persolui, sine preiudicio aliorum parochiam dare et limitare dignaremur eidem. *Hazai Okltár,* 11. l. V. ö. azonkivül Prayval: *Vita S. Elisabethae* 23. l. és Fejérrel: *Cod. Dipl.* IV. I, 339. Mindkét utóbbi helyen hiányosan.

[1]) Gazdag irodalma fel van sorolva az Ersch- és Gruber-féle *Allgemeine Encyklopädie* XXXIII. kötetében, 355—357. ll. és Justi: *Elisabeth, die Heilige, Landgräfin v. Thüringen u. Hessen* czímű mű XVIII–LXXVIII. lapjain. Sok szeretettel és lelki emelkedettséggel irta meg legújabban szentünk életét Montalembert gróf f. i. művében. A Bollandisták *Acta Sanctorum* czímű nagy gyüjteménye számára a szent életirata még csak ezután kerül sajtó alá.

29. Sz. Erzsébet Kassa város pecsétén 1381.

X.

A XIII. század eseményei. A tatárjárás. A tatárok hadszervezete. Hadi sikereik főoka. Pozsony sorsa a tatárjárás alatt. Új építkezések.

A XIII. század közepét megelőzőleg egy évtizeddel egy nagy horderejű esemény következett be Közép-Európában, mely hazánkra nézve is válságossá lett. Állam és nemzet megrendült alatta s pillanatra úgy látszott, mintha mindkettő menthetlenül s örökre elsülyedne a rettenetes vész örvényében.[1])

Az 1241-dik év tavaszán ugyanis az éjszakkárpáti átjáró szorosokon egy nagyszámu harczias nép jelent meg. Test- és arczalkotása elárulta a jövevényekben az ázsiai fajt, mert az előrenyuló arczéllel biró rövid koponya (brachikephal prognath), a nyomott, pisze orr, a szőrtelen ál, a kiálló pofacsontok, a sötétbarnáig menő bőrsárga arczszin, a sima egyenes haj, az apró szemek, a duzzadt mell, a rövid lábszárak félreismerhetetlenül a

---

[1]) Maga IV. Béla király Konrád német királyhoz intézett 1241. évi oklevelében úgy nyilatkozik, *quod iam non solum agitari fluctibus videatur fidelium navicula, sed submergi.* Hormayrnál: *Die goldene Chronik von Hohenschwangau,* II, 65. És Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* II, 126.

mongol typusra vallottak.[1]) Mindannyian lovasok voltak, kik alacsony, sovány, nélkülözni tudó, de másrészt mégis izomerős, kitartó, gyorsjárásu, s könnyen igazgatható lovakon ültek.[2]) Patáik alját, hogy a hegyes, köves talajon annál kitartóbb lehessen, vas patkók erősítették.[3]) Magok a harczosok nyeregben ültek s kengyelben támaszkodtak meg.[4]) Ruhájuk bikabőrből pikkelyesen készült,[5]) fejüket bőrsisak fedte,[6]) vállukon nyíl lógott,[7]) oldalukon bőrszijon görbe kard csüngött,[8]) kezökben kópja volt, sőt egyes csapatokéban fejsze s bárd.[9]) Látszott valamennyin, hogy jó lovasok, mert nemcsak könnyen s biztosan ültek lovaik

[1]) „Nagyon irtóztató ábrázatuk tekintete, lábszáraik rövidek, de melljök roppant, arczuk széles, bőrök fehér, áluk szőrtelen, orruk pisze, szemeik kicsinyek s egymástól távolabbacska állanak.“ Így irja le őket az egykoru Tamás spalatói esperest *Historia Salonitanorum* czimű műve, XXXVIII. fej.

[2]) „Lovaik alacsonyak, de erősek, éhséget, fáradságot bírók . . . három nap egy folytában fárasztva, egy kis kórótakarmánynyal megelégesznek.“ Másutt: „lovaik úgy ki vannak tanítva, hogy bárhová megy is egy emberök, a többi mint a kutya mind utána megy.“ Tamás esperest i. h. XXXVIII. fejezet.

[3]) Tamás esperest ugyan azt állítja, hogy lovaik „a sziklákon, köveken *patkó nélkül* úgy nyargalásznak, mintha vad kecskék volnának“ (i. m. XXXVIII. fej.), de a patkóknak alkalmazását nincs okunk a tatároknál kétségbevonni, miután a keleti népek már évszázadokkal előbb alkalmazták lovaikra a patkót. Őseink is alkalmazták azokat.

[4]) Tamás esperest a *kengyelt* nem említi s a *nyerget* illetőleg azt mondja, hogy „a tatárok lovaikon parasztmódra (azaz nyereg nélkül) lovagolnak.“ XXXVIII. fej. De ebben ismét nem követhetjük állítását, mert kengyel és nyereg ősi találmány az ázsiai népeknél. Nemcsak a IX. X. századi magyaroknál, de a hunoknál és avaroknál is találjuk azokat használatban. A sz.-endrei avar-sírban ott volt a kengyel. De amúgy is a tatárjárás egy másik szemtanúja, Rogerius mester határozottan említi, hogy az osztrák herczeg csapása alatt leterített tatár hadnagy *nyergéből* (de sella) lezuhanva, meghala. *Miserabile Carmen*, XXIII. fejezet.

[5]) „Fegyverzetök bikabőrből pikkelyesen készített, de azért áthathatatlan és igen biztos vért.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

[6]) „Vas- és bőrsisakot hordanak.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

[7]) „tegzeiket és íjaikat katonásan hordják.“ Tamás esperest XXXVIII. fejezet.

[8]) „görbe kardot viselnek.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

[9]) Mind e fegyverek említvék úgy Tamás esperestnél, mint Rogerius mesternél.

hátán,[1]) de nem ismertek területi akadályokat sem.[2]) Egy-egy napon akkora utat tettek meg, mennyit másféle lovasok talán három nap alatt sem.[3]) Azonkivűl kiváló lövők és vivók is. Lóhátról menet, de sőt száguldozás közben is biztosan lőttek minden irányba nyilaikkal.[4]) A szemben való támadáskor nagy ügyességgel forgatták kardjaikat s kezelték kópjáikat.[5]) Ha a szükség úgy kivánta, gyalog is sikeresen szembeszálltak elleneikkel.[6])

---

[1]) „Tartari equites sunt agiles" mondja a XIII. sz. papir-codex szerzője.

[2]) „Sziklákon, köveken úgy nyargalásznak, mintha kecskék volnának." Alább: „Alig van oly sebes víz, mely meggátolja, hogy lóháton át ne úsztassák." Tamás esperest XXXVIII. fej. „Kajdán vezér nem mintha az úton járt, hanem mintha a levegőben repült volna, úgy jöve, járatlan útakon, a legzordonabb hegyeket megmászva, hol soha hadsereg nem járt." Tamás esperest XL. fej.

[3]) Rogerius mester szerint 1241. böjtben márczius 12-dikén törtek be, s márczius 15-dikén már Pesthez közel félnapi járásra érkeztek. *Miserab. Carmen,* XVI. és XXI. fej. Ezek szerint tehát 72 óra alatt közel ugyanannyi mértföldet tettek meg.

[4]) „longius iaciunt sagittis, quam cetere consueverint nationes, et in prima congressione belli, sicut dicitur, non sagittare, sed quasi pluere sagittas videntur." A XIII. sz. Julián barát tudósítása. A nyilazást illetőleg többi kútfőink is tanulságos közleményeket tartalmaznak. „A tatárok öldöklő nyilai csalhatatlanul találva bizonyosabb halált okoznak vala; mert nem volt vért, paizs vagy pánczél, melyen a tatárkéz által irányzott lövés át ne hatott volna." Tamás esperest XXXVII. fej. Lövésben való nagy ügyességüket a XIII. századi kézirati papir-codex szerzője is kiemeli, miből egyszersmind kitünik, hogy *hátra*-felé épp oly biztosan lőttek mint *előre.* Mondja ugyanis: „Tartari . . . . in armis, *precipue arcubus* bene docti." Alább: „quos (sagittas et arcus) proiiciunt fortiter et directe, et sunt ita docti in arte sagittandi, quod eorum sagitte fere penetrant omne genus armorum . . . persequi vero illos est valde periculosum, *quum retrograde sagittas iaciunt fugiendo,* et equos et homines vulnerant et occidunt." Rogerius mester „a mérgezett" lándzsákat, kardokat és nyilakat is említi, XXIX. fejezet, de ezt nyilván nem vehetjük betűszerint való értelemben.

[5]) „Tartari in facto armorum sunt strenui bellatores." A XIII. századi papir-codex szerzője. Ha a XIII. századi Julian domonkosrendű barát azt mondja: „gladiis et lanceis dicuntur minus apti ad bellum" ezzel kétségtelenül csak azt adja értésünkre, hogy *főfegyverük* nem a kard s a kópja, hanem a nyil volt.

[6]) Így tettek Klissánál, hol „leszállván lovaikról, kezdének kezeikkel kapaszkodva fölfelé mászni . . . egész a nagy sziklák aljáig, ember ember ellen viva, följutának s a házakat kirablák s nem csekély zsákmányt

E nép, e harczosok a *tatárok* voltak, kikről az egykoru krónikások oly ijesztő képet rajzolnak, hogy mi őket másnak mint „daemonok seregének“ nem is képzelhetjük. Ám a krónikások által rajzolt képek nem mindig hűek. Sokszor, főleg ha félelem s a kiállott rettegés emlékének hatása alatt irtak, túlzásokra is ragadtatták magukat. Úgy történt, azt hisszük, tényleg a „kutyafejű tatárok“ rajzolásánál is, ha még oly igaz marad, hogy vér és pusztulás jelöli nyomukat ott, hová hadjárásukkor eljutottak.

Mindenek előtt feltünik, hogy sokaságuk, melyet egykorú okmányok a pusztai sáskasereghez hasonlítanak,[1]) nem mint a „vadnépek“ rendetlen tömegekben nyomul előre. Hadösszességük félreismerhetetlen taktikai felosztás szerint oszlott meg, mert a sereg csupa dandárokból állott, melyek fehér-fekete lobogók alatt rendezkedtek.[2]) A dandár alapját a tizes rendszer képezte, melyhez képest a kisebb szakaszok élén tizedesek és századosok állottak.[3]) Ebből aztán két dolog kétségtelen, először: hogy a dandárok nem alakulhattak össze törzsek, nemzetségek avagy családok szerint, mert különben annyira egyenlőek nem lehettek volna; másodszor: hogy a sereg beosztása a tartalék létezettségét okvetlenül feltételezi, mert csakis a tartalék létezése mellett lehetett annyiszor, a hányszor a szük-

---

hurczolának el.“ Tamás esperest XL. fejezet. Ha ezzel szemben a XIII. századi papir-codex szerzője azt mondja: pedites non possunt incedere nisi pigre (Wenzelnél: VII, 547.), világos, hogy azt úgy kell értenünk, hogy a *gyalogküzdés* nem volt rendes szokásuk.

[1]) barbare nationes, que se Tartaros appellant, de plaga orientali *velut locuste ex heremo prodeuntes*. IV. Béla király 1241. évi okirata. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* II, 126.

[2]) „zászlaik rövidek s fekete és fehér szinnel vannak tarkázva s némelyiknek hegyén gyapjugomb van.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

[3]) „Taliter enim suum cuneum ordinant, quod X. hominibus unus Thartar preest, item centum hominibus unus centurio preest.“ A XIII. századi Julian barát levele szerint.

ség beállott, a hadsorokben támadt hézagokat kitölteni.[1]) Ez kétségtelenné teszi azt is, hogy amint nem menetközben, úgy harcz idején sem állottak zárt tömegbe össze. Voltak egymástól elkülönitett valóságos hadsoraik, melyek a terrenum szerint s a szembenálló ellenség számához képest kisebb-nagyobb kibontakozhatásra alkalmasaknak bizonyultak, s visszavonulásuk sőt netáni vereségük esetén sem bomlottak fel.[2]) A sereg hadi architekturája eszerint lényegében mindig azonos, de gyakorlati kivitelében jóformán mindig változatos volt. Hogy a hadsorok mélysége jelentékenyebbnek, a felállított egyes dandárok között hagyott hézagok ellenben kevésbbé jelentékenyeknek kellett lenniök, abból következtethetjük, hogy összességük kevesebbnek látszott tényleges számuknál.[3]) A hadsorok mögött a tartalék s a podgyász, valamint a gazdasági állatok falkái következtek.

Már az a körülmény, hogy a harczosok kezeiben nyilat, kópját, kardot, bárdot látunk, eléggé meggyőz arról, hogy volt e seregben munkafelosztás is. Mert nem hihető, hogy kópját, kardot, íjat, bárdot egy s ugyanazon vitéz használt volna. A mai doni kozákok, kik eme tatárok legközelebb álló utódjai, de a mi dzsidásaink is, dzsidákkal, karddal, pisztolylyal vagy karabélylyal vannak ugyan felfegyverezve, de a modern lőfegyvernek kezelése nyilván hasonlíthatatlanul könnyebb s egyszerűbb, mint a régi lőfegyvernek, az íjnak kezelése. Az íjnak felhuzása s ellövése

---

[1]) „si forte contingeret, eorum aliquem diminui propter bellum, possit restitui sine mora." A XIII. sz. Julian barát levele.

[2]) A XIII. századi papir-codex szerzője szerint „in campo belli contra inimicos suos (sunt) *per acies ordinati.*" Alább: „Quando Tartari debellantur, omnes simul fugiunt *per turmas et acies ordinatas.*"

[3]) „Non est magne apparencie exercitus Tartarorum, qui omnes simul et congregati incedunt, ita quod acies mille Tartarorum quingentorum apparenciam non habebit." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

izomerős karokat, a vitéz *mindkét* karját igényelte. Azok tehát, kik bárddal, fejszével voltak felfegyverezve, bizonyára nem az íjasak közé tartoztak s valóban nem is voltak ezek mások, mint amit ma *utász, pionnier* név alatt értünk. Ők a sereg zömét előzték meg s egészen azon feladattal birtak, melylyel mai pionnierjeink. Egyengették a fősereg számára az utat, irtották az erdősűrűséget, félrehányták a természetes, avagy az ellenfél által emelt mesterséges torlaszokat,[1]) kifürkészték a vizek gázlóhelyeit,[2]) készitették nagyobb folyóvizek átkelésekor a vesszőből font csolnakokat[3]) s mindezekben a teendőkben bámulatos ügyességet fejtettek ki.[4]) Ők fürkészték ki egyúttal az ellenséges földet, annak népét és természetes viszonyait, úgy hogy a sereg fővezérlete mindig biztos intézkedéseket tehetett.[5])

Ha a reánk szállott adatok kifogástalanok, akkor azt is kell állítanunk, hogy volt e tatárseregnek külön *tüzérsége* is. Tényleg e sereg ismételten használta a faltörő gépeket,[6])

[1]) „Vala pedig negyvenezer fejszések, kik a sereg előtt járnak vala erdőket irtva, útakat egyengetve s minden gátat a bejárásoktól elhárítva." Tamás esperest XXXVII. fej.

[2]) „midőn (Kajdán vezér) megtudta, hogy azon víz, mely a várost a száraztól választja, az iszap mélysége miatt átgázolhatatlan, onnan visszavonula." Tamás esperest XL fej.

[3]) „ha valami átúsztathatatlan vízre akadnak, vesszőből tüstént csolnak formára kasokat fonnak, azokat bőrrel bevonják s bele rakván podgyászaikat, beleülnek és bátran átkelnek." Tamás esperest XXXVIII. fej.

[4]) „A torlaszokon, melyeket a király (IV. Béla) készíttetett volt, oly könnyen áthágának, mintha nem roppant fenyvek és tölgyek halmazából lettek volna építve, hanem hitvány kórókból készítve, s azokat oly hirtelen összetörék és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályukra nem valának." Tamás esperest XXXVII. fej. A torlaszok lerontását Rogerius mester is említi a XVI. fej.

[5]) Helyesen jegyzé meg Szalay, hogy a mongol-tatár hadak Magyarországot 1241-ben nem vaktában özönölték el, *hanem eleve megállapított terv nyomán foglalták el. (Magyarorsz. tört.* II, 42.) Hammer-Purgstall *(Geschichte der goldenen Horde)* és Majláth (Hormayr s Mednyánszky: *Taschenbuch für vaterl. Geschichte,* 1821. évf. II, 162.) haditervöket *nagyszerűnek* találják.

[6]) „A tatárok azonban a (sajói)

bár azért még nem állítjuk, de nem is hihetjük, hogy e gépeket mint rendes hadifelszerelési tárgyakat vitték volna magukkal. Nyilván csak ott vették azokat igénybe, hol előállitásukra a szükséges anyagban nem volt hiány s nagyon valószínű, hogy tüzérség és utászság egy s ugyanazon seregrészben egyesült.

Az a körülmény, hogy alkalom adtán, hol a szükséges anyag rendelkezésükre állott, ostromgépeket is készitettek, nyilván bizonyítékul szolgál arra is, hogy náluk a *hadi kézműipár* a katonai szervezetnek nem éppen jelentéktelen ágát képezhette. Megvoltak e seregben kétségtelenül az ácsok, kerékgyártók, fegyvercsiszárok, kovácsok, ív- és nyílkészítők, vargák, szabók, szűcsek, szíjgyártók és egynémely más rokon kézműves.[1]) Akkora vállalatnál, minő az övék volt, nagyon koczkáztatott dolog lett volna a fegyvereket csak is harácsolás útján beszerezni. Ez különben már csak azért sem volt igen tehető, mert csatáikat nem bárminemű fegyverrel vívhatták. Európában csakis európai fegyvereket harácsolhattak volna, nem görbe, hanem egyenes kardot s nem oly szerkezetű nyilat, mint minő-

hídfőnél hét gépet állítva föl, a magyarok őreit messze visszaverék, roppant köveket hajigálván." Tamás esperest XXXVII. fej. „A váradi várat körülvéve az új kőfallal szemben hét gépet állítanak, s azokból éjjel nappal szünet nélkül hajigálák a köveket, míg az új fal egészen össze nem dőlt." Rogerius XXXIV. fej. „Az egresi monostort megszállva, sok gépet alkalmaztak ellene." Rogerius XXXVII. fej. „Esztergom előtt harminczig való gépet csinálának, a rőzsekévékből falat rakának, s azon fal mögé az emített harmicz gépet fölállíták, úgy hogy a városra s a fatornyokra éjjel nappal szórják vala a köveket ... s midőn a tatárok a fa erősségeket lerontották, gépeikkel földdel megtöltött zsákokat hajigálnak vala, hogy az árkokat betöltsék." Rogerius XXXIX. fej.

[1]) Midőn Tamás esperesnél olvassuk, hogy ők „a szent öltönyökből ágyasaiknak és nejeiknek köntösöket késziteknek vala (XXXVIII. fej.), ebből a szabóság mesterségére következtethetünk. Vagy ha az öltönykészítés a sereggel járó asszonynép feladatához tartozott, bizonyára nem tartozott ezéhez a bőrös, pikkelyes öltönyök készitése, melyek tehát szükségképen a vargák s szíjgyártók mesterembereire engednek következtetni.

höz ők voltak szokva.[1]) Vért, pánczél, pajzs, vasing olyas védő fegyverek voltak, melyeknek nemcsak hogy hasznukat nem vehették, hanem melyek nekik, ha csakugyan használni akarták, csak kárukra és vesztükre lettek volna. A nyugateurópai fegyverek egyátalán nem voltak volna kézügyükben. Az egyenes kard forgatásához nem értettek kellőleg azok, kik a keleti görbe karddal tanulták meg a viaskodást. Az, ki *vágásra* volt begyakorolva, nagyon ügyetlennek bizonyulhatott akkor, mikor egyenes karddal *szúrni* kellett. A kópjának hosszúságától és nehézségétől függött a vele bánónak kezelési biztonsága. A nyílnak minőségétől volt feltételezve a nyilazónak czélozási tökélye s így mindez arra vall, hogy a tatársereg nyomában a hadi iparosok rendszeresített osztályai haladtak.

Hogy egy sereg nő és gyermek is követte a tatárhadakat, azt az egykorú kútfők világosan értésünkre adják.[2]) Nyilvánvaló, hogy ez asszonysereg gondoskodott a megszokott élelmezésről, ételkészitésről, minélfogva vagy egyszerűen túlzottak azok az adatok, melyek szerint a tatárok az elhullott ellenség testeiből táplálkoztak; vagy ha ez csakugyan megtörtént dolog, akkor ez csak igen kivételesen, csak nagyon megszorult helyzetekben, nagy szükségi esetekben, Magyarországon aligha csak egyszer is történhetett. A tatár úgy mint lova kevés táplálékkal érte be. A kumisz, azaz az erjedt lótejből és vérből készitett szeszes ital, a tatár étlap egyik állandó tétele volt.[3]) Ez

[1]) „nyilvesszeik a mieinknél négy újjal hosszabbak s vassal, csonttal és szaruhegygyel vannak hegyezve; nyilaik rovátkái oly keskenyek, hogy a mi íjaink idegei sehogy sem férnének beléjök.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

[2]) „A tatárok nejei férfi módra fölfegyverkezve, vakmerően járnak vala a csatában.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius mester szerint Bathu egész családja vele volt. XX. fejezet. A gráczi XIII. századi papircodex szerzője szerint náluk a többnejűség dívott: „uxores ducunt plures.“

[3]) „étellel csaknem mitsem gondolva, csak a kegyetlenségnek élnek,

italféle egyrészt a szomjat oltotta, de másrészt a gyomort is táplálta. Ez okból a sereg mögött merően gazdasági czélból kanczák, tehenek, juhok csordái következtek.[1])

Még inkább feltünik *taktikájuk*. Ez abban állott, hogy cselvetéssel, szinleges visszahúzodással, futásnak tetsző ellovagolással elleneiket tévedésbe s aztán hirtelen való megfordulással zavarba hozták s megtámadták.[2]) Gyors és váratlan meglepetéssel elleneiket tőrbe csalták, körülkerítették és megsemmisítették.[3]) Ravaszságuk és fortélyuk sok éleseszűséggel volt kigondolva és végrehajtva[4]) s ennek

a kenyérevéstől irtóznak, tiszta és tisztátalan állatok húsát egyiránt eszik s lóvérrel megaltatott tejet isznak." Tamás esperest XXXVIII. fej.

[1]) „Quando Tartari ingrediuntur terram, in qua credunt victualium penuriam invenire, ducunt secum equas, vaccas et alia animalia, et de eorum lacte vivunt, et carnes equorum comedunt quando habent." A gráczi papir-codex XIII. sz. szerzője.

[2]) „quando vident homines dissolute sequentes, se vertunt continuo super illos, et sepe accidit, qui triumphum teuuerunt, debellantur." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

[3]) Így történt ez Muhinál is. „A roppant tatárság — irja Tamás esperest — összes serege mintegy tánczkör gyanánt bekeríté a magyarok egész táborát s íjaikat fölajzva minden oldalról kezdének nyilazni, mások meg a tábor körébe tüzet vetni ügyekeznek vala." XXXVII. fej.

[4]) Benedek váradi püspököt úgy szedték rá, hogy tartalék-lovaikra (nyilván asztagból formált) vázakat ültettek. Rogerius mester XXVII. fej. Muhinál a magyar sereggel szemben oly helyen szállottak táborba, mely vízzel és mocsárral volt körülvéve, úgy hogy a magyarok teljes biztonságban érezték magukat, meg lévén arról győződve, hogy a tatárok híd nélkül a nagy iszapon át nem jöhetnek. Ám épp erre számitottak a tatárok, kik „távol a seregtől gázlót találván, egy éjjel szívvel lélekkel átkelének s hajnalban a király egész seregét körülfogva, jégeső gyanánt kezdték rászórni nyilaikat. Rogerius XXVIII. fej. Ezen eljárásukat II. Frigyes római császár is felemlíti az angol királyhoz 1241. jul. 3-ikán irott levelében, mely szerint irruerunt raptim in aurorae crepusculo Tartarorum praeambuli, et subito castris Hungarorum circumdatis, rettenetesen gyilkoltak. Mathaei Parisii *Hist. Angl.* 377. l. Épp így szedték rá a tatárok egy erődített sziget népét is, melyet körülkerítettek, „s minthogy intézkedéseikből azt lehetett gondolni, hogy a szigetet a vizen át akarják megvívni, a sziget népe rászedetve azon tájak védelmére fordula. A tatárok pedig másfelől az őrség nélkül maradt kapukra rohanván, azokat megvivák s a szigetbe bemenének, nem találának a mieink közül senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton vagy gyalog velök szembeszállt volna." Rogerius mester XXXIV. fej.

segélyével kerítettek sokszor oly városokat és várakat is hatalmukba, melyeket különben nyers erővel el nem foglalhattak volna.[1]) Haditervük sokszor a meglepett ellenséget annyira megzavarta, hogy az a védelemre nem is gondolhatott, csakis a futásra. Nyilt csatában egyébiránt a tatárok a kézviadalt be nem várták,[2]) a csatát távolról kezdették meg nyilazással,[3]) aztán kópjával és karddal eldöntötték[4]) s végre kitartó üldözéssel befejezték azt.[5]) Egyes adatok kétségtelenné teszik azt is, hogy hadmozdulataikban, előnyomulásaikban s támadásaikban rendkivűl óvatosak voltak. A folyókon átkelendő, azokat előzetesen kifürkészették. A maguk erejét mindig összevetették az ellenség erejével[6]) s azt, ha fedett állásban gyakorlati szemméréssel ki nem tudhatták, portyázó csapataik által kibontakozásra ingerelték.[7]) A futást egyébiránt, ha hasznukra volt,

[1]) „Tartari sunt valde subtiles et ingeniosi et sagaces ad expugnandum et capiendum civitates et castra." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

[2]) „si placuerit eis, prelium inchoabunt, si vero prelium voluerint evitare, inimici cum eis non poterunt inire conflictum." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

[3]) „A tatársereg nem várván be a kézviadalt, szokása szerint nyilakat lövöldözve az ellenségre, sebes nyargalvást szalad vala." Tamás esperest XXXVII. fej. A XIII. sz. papir-codex irója szerint „Tartari semper querunt prerogativam contra inimicos suos, et avantagium . . . habent prerogativam inter alias naciones, quod . . . si placuerit eis, prelium inchoabunt."

[4]) A muhii ütközetről mondja Rogerius, hogy „a mezőkön és útakon hevert a sok holt test, egy résznek *feje levágva*, más rész *darabokra konczolva.*" XXX. fej.

[5]) „A tatárok hallatlan kegyetlensége a rablással mitsem gondolva s a drága kincsek minden zsákmányát kevésbe véve, egyedül az emberek öldöklésében dühönge . . . *Kezdték őket jobbról balról kópjákkal leszúrni, karddal nyakazni,* senkinek nem kegyelmezve, hanem mindnyájokat baromilag öldökölve." Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius is hasonlót mond: „Az arany és ezüst edényeket, selyemruhákat és más becses szereket, melyeket a futók a mezőkön és erdőkben elhánytak, hogy az üldözők kezeiből maguk gyorsabb futással menekülhessenek, nem vala ki összeszedje. A tatárok az emberek ölésének esve, zsákmánynyal legkevesbet sem látszának gondolni." XXX. fej.

[6]) „A tatárok pedig észrevéve, hogy (a pécsi püspök s László ispán csapatai) sokan vannak, visszatérének." Rogerius mester XXIX. fej.

[7]) „s küldének maguk előtt egy

szégyenletesnek nem tartották.[1]) A terrenum akadályait utászaik által előbb elháríttatták, kik is ebben bámulatos ügyességet s gyakorlottságot tanusitottak. Általok kémleltették ki a táj- és népviszonyokat, de kényszeritették a belföldieket is kalauzszolgálatok teljesítésére[2]) s ezért ilyen gondoskodás mellett alig is volt képzelhető, hogy az ellenség meglepéssel rajtuk üssön. Ha valami nagyon széles árok, mocsáros sánczárkok nem vették körül a városfalakat, mint Székesfejérvárat,[3]) akkor azokat is sikeresen tudták ostromolni. Az ostromokat akkép intézték, hogy rözséből a városfalakkal parallel falakat emeltek. Ezek mögé állíták aztán ostromgépeiket. Így cselekedtek Esztergomnál is, hol azonkivül, miután a faerősségeket lerontották, gépeik segélyével földdel megtöltött zsákokat vetettek az árkokba, ekkép kitöltve s áthidalva azokat.[4]) Néha az ostromolt várost faczölöpzettel köröskörül bezárták, hogy senki ki ne mehessen.[5]) De az emelkedettebb fekvésű várakat és fellegvárakat nem tudták bevenni, amint tényleg sem Esztergom, sem a pannonhalmi Sz. Márton, sem Trencsén, Nyitra, Pozsony várait be nem vették.[6]) Táborukat, ahol lehetett rejtett helyeken helyezték el s így a kikémlelés ellen lehetőleg biztosították.[7]) Sátraik vászonból és bőrből

---

csapat lovasságot, kik a magyarok táborához közelgetvén s magokat gyakrabban mutogatván, őket csatára ingerlik vala, meg akarván tapasztalni, vajjon a magyaroknak van-e bátorságuk ellenök harczolni." Tamás esperest XXXVII. fej.

[1]) „non est verecundia fugere inter eos, si fuga in commodum cedit eis." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

[2]) Így tudjuk, hogy a legyőzött radnai fegyveresekből 600 válogatott vitézt maga mellé vett Kajdán s általok vezettette magát Erdélyből Magyarországba. Rogerius mester XX. fej.

[3]) „Midőn a tatárok Fejérvár királyi voroshoz vonultak, mely mocsárokkal van körülvéve, minthogy hó és jégolvadáskor történt, azt nem birák elfoglalni." Rogerius mester XL. fej.

[4]) Rogerius mester XXXIX. fej.

[5]) Rogerius mester XXXIX. fej.

[6]) Rogerius mester XL. fej. és Szabó Károly Rogerius magyar fordításához adott jegyzeteiben, 48. l. 1. jegyz.

[7]) „A tatárok egész tömege pedig tábort ütött volt túl azon vizen *rejtett*

készültek,[1]) de minthogy nem csak a melegebb időszakon, hanem a zord téli időben is hadi úton voltak, természetes, hogy ellenség földén a *kantonirozást* sem mellőzték. Elhelyezkedtek ugyanis a megszállott vidék falvaiban, helységeiben, a meghódítottak vagy az elmenekültek lakházaiban s gazdaságaiban,[2]) miért is nem igen hihető, hogy minden vidéket egyformán sivataggá tettek, minden épületre égő üszköt vetettek volna. Már csak kitelelhetésök miatt is kimélniök kellett a vidéket, de sőt a vidék lakósságát is. Szó sem lehet tehát arról, hogy minden élőt lekonczoltak volna. Inkább is azt látjuk, hogy a hódolt falvak népét bántatlanul hagyták, s a gazdasági munkák végzésére birták,[3]) így biztosítva maguknak a szükséges élelmiszereket, és lovaiknak s baromcsordáiknak a szükséges téli takarmányokat. A megszállott országokat közigazgatásilag beosztották s biróságokat állítottak fel.[4]) A kegyetlenkedés csak akkor állott be, mikor az ellenség megkíméléséből rájok veszedelem következett volna. Vagy midőn oly vidéken vonultak keresztül, melynek élelmezésére és takarmányszállítására nem számitottak. Hódoltatás alatt a nép java

---

helyeken, sürü erdőkben, miért is a magyarok őket nem egészen, csak félig meddig láthatták." Tamás esperest XXXVII. fej. Julian barát pedig kiemeli buzgóságukat, „ne exploratores supervenientes possint aliquatenus latere inter eos."

[1]) „Vászon- és bőrsátrakat használnak." Tamás esperest XXXVIII. fejezet. „In castris et civitatibus nesciunt habitare, imo semper volunt esse *in tentoriis* et in campis." A XIII. sz. papir-codex szerzője.

[2]) Rogerius mesternél.

[3]) „A népet ideiglen élni hagyták óvatosságból, hogy a gabonát összegyüjtsék s a szőlőt megszüreteljék, de nem akarták, hogy elfogyaszsza amit gyüjtött." Rogerius mester XXXVI. fejezet. Julian barát is irja: „rusticos ad preliandum minus aptos relinquunt ad excolendam terram."

[4]) „A tatárok kenézeket állítottak vagyis balivokat, összesen csaknem százat, kik igazságot szolgáltassanak. Mindegyik falu választa királyt magának a tatárok közül. A kenézeknek ajándékok, lovak, barmok, fegyverek, öltözetek jártak. Békességünk és vásárunk vala, kinek kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala." Rogerius XXXV. fejezet.

részét beosztották hadseregökbe, amint tényleg hadsoraikban kúnok, ruthenek, magyarok, bolgárok állottak. Hogy az idegen s kényszerítetten katonáskodó elemekből veszély ne támadjon rájuk, azokat mindig saját túlnyomó csapataikkal figyelemben tartatták. Várak és városok ostromakor is ezeket tolták előre s így a maguk erejének megkimélésére küldték maguk előtt a halál torkába.[1]) Mikor pedig az idegen elemek terhökre lenni kezdtek, akkor vagy elbocsátották azokat, vagy ha attól kellett tartaniok, hogy elbocsátásukból hátuk mögött azok veszedelmesekké lehetnek, akkor valóban nem átallották őket tömegesen is lekonczolni.

Mindezeket azért szükséges e helyt tudnunk, mert különben a tatárjárást sem a maga lefolyásában, sem annak következményeiben helyesen meg nem érthetjük, főleg pedig megfoghatatlan maradna előttünk, hogy mikép történhetett meg az, hogy Magyarországot annyira tönkre tegyék. Mondjuk *Magyarországot,* mert a magyar nemzet ősi hadakozási módja, és a tatárok hadakozási módja között nagyon sok azonosságot veszünk észre. A tatárok és az ősmagyarok hadszervezete között ugyanis feltünő a hasonlatosság.[2]) Egyformán fegyverkeztek, épp úgy hadakoz-

[1]) „Harczra a magyar foglyokat küldték elől s miután azok egészen elvesztek, a ruthenek, izmaeliták (= mahomedán vallású bolgárok) és kúnok vivának. A tatárok pedig mindnyájuk háta mögött állva, nevetik vala azok baját és romlását és a harcztól visszavonulók közül igen sokakat kardjaik élére hánynak vala." Rogerius mester XXXVII. fej. Hasonlóan szól Julian barát. Szerinte „milites autem et rusticos fortes ad prelium, ante se mittunt armatos ad preliandum sine sponte." Alább ugyanő: „milites vero, qui ad preliandum compelluntur, si bene pugnant et vincunt, parva (eis) gratia; si vero in prelio moriuntur, nulla cura; si vero in prelio retrocedunt, sine mora a Thartaris occiduntur." Még alább: „Castra munita non expugnant, sed prius terram devastant, et populum depredantur, et eiusdem terre populum simul congregant et compellunt ad pugnam, ad expugnandum ipsum suum castrum."

[2]) Aki összeveti ezen előadásunkat azon jeles művel, melyet leggeniálisabb történetirónk, Salamon Ferencz. „*A*

tak, taktikailag is azonképen rendezkedtek és hadjárásuk idején egyformán táboroztak, mi kétségtelenné teszi azt, hogy e hadiszervezet és taktika nem *faji*, nem *ethnografiai*, hanem merően *geografiai* jelentőségű, épp úgy amint a görbe kard is a Keletet, az egyenes kard a Nyugatot jellemzi. A magyar mint eredeti finn-ugor s későbbi vándorlásai következtében erős turán befolyások alá került faj lényegesen eltért a mongol fajtól, amint azt már külső

---

magyar haditörténethez a vezérek korában" czímen a *Századok* 1876. évi folyamában közzétett, a két nemzet hadiszervezetének azonosságáról legott meg fog győződhetni. Salamon a magyarok hadszervezetét a byzantinusok, legfőképen Leo császár Taktikája alapján ismerteti, mi a tatárokét tisztán azon XIII. századi eredeti iratokból, melyek a mongolok betörésére és azok szokásai rajzolására vonatkoznak. A tatárokról mondott állításaink nem egy helyt olyanok mintha a byzantinusokból volnának merítve s viszont Salamonnak állításai szintén nem egy helyt olyanok, mintha a tatárokat illető kútfőkből származnának. Ez utóbbi kútfőket illetőleg még megjegyezzük, hogy Tamás spalatói esperest tudósítása *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium* czímű becses forrásművéből (XXXVII—XL. fej.) van véve. Ki van adva latin eredetijében Schwandtnernél: *Scriptores rerum Hungaricarum* III-ik kötetében, Bécs, 1748. Mi azon jeles magyar fordítását használtuk, melyet Szabó Károly tett közzé *Magyarország történetének forrásai* I-ső köt. II. füzetében, Pest 1861. A másik forrásmű Rogerius mester váradi kanonok, utóbb spalatói érsek *Carmen Miserabile* feliratu, legújabban Endlicher által *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* czímű ismert gyüjteményében közzétett korrajza, mely egyszersmind korának legjelentősebb politikai irata. Magyar fordítását szintén Szabó Károlynak köszönhetjük. Megjelent azon gyüjteményben, melyben Tamás esperes műve. Egyéb használt forrásaink a *Liber de regnis aliquarum nationum presertim barbararum*, melynek szerzője a XIII. században élt. E mű eredeti papir-codexe a gráczi egyetem könyvtárában őriztetik s kiadta Dudik Béla, utána pedig Wenzel Gusztáv az *Árp. új Okmtár* VII-ik kötetének függelékében. Ugyanott jelent meg a már előbb b. Hormayr-Hortenburg József *(Die goldene Chronik* von *Hohenschwangau*, München 1842, II. r. 67. s kk. ll.) és Dudik Béla *(Iter romanum*, Bécs 1855. 327. s kk. ll.) által eltérő olvasással kiadott *Julian* XIII. századi magyar domonkosrendi szerzetes a mongolok hadjárataira vonatkozó levele. Végre ugyancsak Wenzelnél le van nyomva a Remusat Ábel által a Szo-Hong-Kienlu chinai-mongol történelmi műből közzétett *Soubutai général mongol (Nouveaux melanges Asiatiques*, Paris 1829, II. köt. 89. s kk. ll.) czímű nagyérdekű s a hazánkban 1241. és 1242-ben szerepelt mongol vezérre vonatkozó tudósítás.

testalkotásuk is bizonyítja, lévén a magyar nem brachykephal prognath, hanem brachykephal orthognath typus.

A geografiai befolyások által eredményezett közös alapazonosság mellett vannak azonban a fajilag különböző hadnépek életében és szokásaiban lényeges eltérések is, melyek a fajok physiologiai képességeiből származnak, tehát egyiknek a másik felett való értelmi fejlettebbségéből valók. Magyar és tatár között a politikai szabadság tekintetében lényeges különbség volt. A tatároknál a politikai szervezet nem állott azon fokon, melyen a magyarnál. Leo császár különösen hangsúlyozta a magyarnál azt, hogy „szabad ezen nemzet.“ A tatár a politikai szabadságot nem ismerte, amint a tatár fajnak mai képviselői, a doni kozákság is az orosz hadihatalom kezében a politikai szabadsági mozgalmak elnyomására nagyon sikeresen alkalmazhatók, a mire azonban a magyar faj sem iskoláztatás, sem erőszakolás által használható nem volna, nem lévén olyan geniusza, mely ilyszerű alkalmazhatóságát lehetségessé tenné. Míg a IX. századi magyarság a „vérszerződéssel“ biztosítja a maga számára a politikai önrendelkezési jogot, a XIII. században pedig az „aranybulla“ kiadatása által, addig a tatárság teljhatalmu főnökök, politikai szervezet, alkotmány által a tömeggel szemben le nem kötött korlátlan zsarnokok alatt állott. Némán hallgatták meg ezeknek s ezek képviselőinek parancsait s némán engedelmeskedtek nekik még a harcz hevében is.[1]) A tatár nagy-khán, kinek a Magyarországban járt Batu, Kajdán, Peta feltétlenül alárendelve voltak, egyesíti a maga

[1]) „mintha némák volnának, alig hogy szót is szóllanak, hallgatva járnak s hallgatva harczolnak.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius is azt mondja a muhii csatáról: „s ily nagy ütközetben zaj vagy szó sem vala köztök.“ XXVIII fej. A XIII. száz. papir-codex szerzője szerint „plus quam alie naciones sunt suo domino obedientes. Et dominus potest ab eis accipere et auferre quidquid vult absque contradiccione eorum.“

személyében az összes hatalmat, míg a honfoglalás előtt a magyar törzsfőnökök egymásnak alárendelve nem voltak s később, hogy a honfoglalás megejtése után a monarchia létre jött, az alkotmány védbástyái védték a nemzetet a monarcha zsarnoksága de sőt gyengébb túlkapásai ellen is.

Mindezeknél fogva tehát felette érdekesnek kellett lennie két oly népnek a csatasíkon való találkozásának, melyeknek eredeti hadszervezete és hadi eljárása a dolog lényegére nézve annyira azonos, avagy legalább is annyira hasonló volt. Ha nem tudnók a történelemből e két nép megmérkőzésének eredményét, okvetlenül azt kellene tartanunk, nekünk vagy bárkinek másnak, ki tisztán elvekre alapítja következtetéseit és itéleteit, hogy a magyarnak kellett vala diadalmaskodnia a mongol felett, mert annak a népnek, melynél fejlettebb a politikai önelhatározhatóság, okvetlenül fölül kell kerekednie ama nép felett, melynek politikai önelhatározhatósága alábbvaló. A tatárok értelmi tehetségét nem vonhatni kétségbe. Erre már abból is következtethetünk, hogy harcz idején, nem annyira a rendes támadás, semmint inkább a portyázási kirajzások alkalmakor a katonai főnök a maga hadi tervének kivitelét a tizedesek, de sőt az egyes közharczosak belátására bizta,[1]) mi magafeltalálás és értelmi ügyesség nélkül nem volt képzelhető. De minthogy a hadsereg a politikai szabadságot nem élvezte, természetes, hogy értelmisége nem fejlődhetett az eredeti tehetségek arányában, úgy hogy a magyar faj értelmi fejlettsége kétségtelenül külömb volt. És mégis nagy meglepetésünkre az 1241—1242. évi tatárjárás épp az ellenkező tanuságot szolgáltatja. Nem a magyar, hanem a

[1]) „Quando Capitaneus Tartarorum — irja a XIII. sz. papir-codex szerzője — in prelio vel alibi precipit aliquid, *continuo unusquisque novit, quid facere debeat et quid expediat;* unde absque labore ab eorum Capitaneo gubernantur.“

mongol győzött, a kisebb intelligenczia a nagyobb, a kisebb szabadság a nagyobb felett.

A Sajómenti muhii ütközet annyira szerencsétlenül végződött a magyar seregre s sikerében annyira döntőleg a mongol sereg javára, hogy a magyar csakis a futásban kereshetett menekülést. Egyetlen ütközet döntött egy nép és ország felett. Ezentúl nem volt többé ellenállási erő. Senki sem gondolt többé a védelemre, mindenki csak a menekülésre.[1]) Fut a király, s futnak vele családja, országnagyjai, vezérei. Fut az egész sokaság.[2]) Sebbel-lobbal felveszik Székesfejérvárott Sz.-István tetemeit, a szentek ereklyéit, a királyi palotában a családi kincseket, minden értékes holmit, az egyes egyházak és monostorok kincstárait s futnak velök délre, nyugotra, merre alkalmasabb út nyilott.[3]) Kálmán királyi herczeg éjjel-nappal, váltott lovakkal menekszik, nem az országúton, melyen a magyar nemzet hemzseg vala, hanem járatlan útakon menekszik, eltelve páni rettegéssel a Dráva felé. Az útjába eső Dunán be sem várja a hajó elkészültét, menekülése oly sietős.[4]) A fegyveres

---

[1]) II. Frigyes római császár 1241. jul. 3-ikán az angol királyhoz irt levelében a muhii ütközetről azt mondja: infinitam Hungarorum multitudinem gens inimica trucidavit, *stragem faciens inauditam, cui ex antiquissimi lapsu temporis in uno belli conflictu vix recolitur fuisse consimilis.* Mathaei Parisii *Hist. Angl.* Páris. 1644. 377. l.

[2]) „A király és a herczeg a zászlókat odahagyva, futásban keresének menekülést; a többi sokaság is . . . . teljes lelkéből csak a futás után ábitozik vala.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Ugyanő máshelyt a főpapok és világi nagyok egész sorozatát számlálja fel, kik a futó királylyal menekültek. XXXIX. fej. „Oly nagy volt a bujdosók száma, hogy (Spalatoban) a házak szobáiba nem férnek.“ XL. fej.

[3]) „S Béla király . . . elküldé Székesfejérvárba s fölvétetvén Sz. István király testét s fölvétetvén sok más egyház kincseit, mindazt nejével, Mária királynéval s még csak kétéves kis fiával, Istvánnal a tengermellékre külde.“ Tamás esperest XXXVIII fej.

[4]) „S jóllehet a (pesti) polgárok kérték, hogy egy kissé pihenjen, míg legalább nejeik átkelésére hajókat készitenek, nem lehete föltartani, sem erre rábirni, mert azt mondja vala, hogy kiki magáról gondoskodjék. Mert az üldözők megérkeztétől félvén, egy maga tüstént átkelt.“ Rogerius mester XXVIII. fej.

nemesség, a szegény pórság, mely erős várakba nem zárkózhatik, üldözött vadként a rengetegek rejtekeibe menekszik. Az ország szabad prédájává lesz az ellenségnek.

Nem-e oly rendkivüli esemény ez, melyről okvetlenül fel kell tennünk, hogy rendkivüli okok következménye? E tekintetben a tatárjárás katastrófája reánk nézve valóban nagyon tanulságos.

A nagy, talán példátlan vereség okaiul az egykorú kútfők a gondatlanságot hozzák fel, melyet a magyarság a közelgő tatár ellenséggel szemben tanusított. Fitymálva vette szerintök megérkezése hírét.[1]) Kiemelik továbbá az elpuhulást, mely akkor őseink erkölcseit állítólag már egész a gyengeségig meglazította.[2]) Panaszolva említik továbbá a védelemben való tervtelenséget[3]) és a viszályokat, melyek király és alattvalók közt kitörtek s a jó egyetértést számíízték.[4]) De mi mindezekre megjegyezzük, hogy a tatár invasió roppant csapásának mégsem e körülmények képezték

---

[1]) „Midőn a tatár nemzet közeledésének irtóztató hire a magyarok fülébe hatott, azt csak holmi játéknak, vagy hiu álomnak tekintik vala, mind azért, mivel ily hireket gyakran hijában hallottak volt, mind azért, mivel országuk számos katonaságában bizakodnak vala." Tamás esperest XXXVII. fej.

[2]) „El valának a hosszas békében puhulva, a fegyver terhétől elszokva; mert a testi gyönyörűségeknek örülvén, gyáva puhaságban satnyulnak vala; minthogy a magyarok termékeny és minden jóban bővelködő földe alkalmat szolgáltat vala fiainak vagyonuk bőségénél fogva mértékletlen gyönyörűségekbe merülni. Mert mi más gondja vala az ifjuságnak, mint üstökét simítgatni, bőrét tisztogatni, a férfias viseletet asszonyi piperére változtatni. Az egész napot válogatott lakomák vagy puha tréfák közt töltik s éji álmaikat reggeli kilencz órakor alig végzik vala. Egész életöket kies erdőkben s kellemes réteken töltvén nejeikkel, nem gondolkozhatának a hadak zajáról, mint akik naponként nem komoly, hanem mulatságos dolgokkal foglalkoztak volt." Tamás esperest XXXVII. fej. Alább pedig a muhii csatáról, midőn már az ellenség rájok ütött: „ágyaikból lassan kelve, inkább azon valának, hogy szokásuk szerint fésülködjenek, karpereczeiket csatolgassák, arczukat mosogassák, arról pedig, hogy megütközzenek alig gondolkoznak vala."

[3]) „egyik így, másik amúgy gondolkozott, semmi tervet egy értelemmel meg nem birnak vala állapítni." Tamás esperest XXXVII. fej.

[4]) Rogerius mester.

igaz okait. Az elpuhultság azon mérve, melyet a korirók említenek, kétségtelenül túlzáson alapszik.[1]) Éppen IV. Bélának számos okmánya fényesen tanuskodik a személyes vitézségről, mert a tatárnép után sokakat nemesít meg épp a tatárjárás ideje alatt szerzett kiváló hadiérdemeik miatt.[2]) A gondatlanság sem lehetett akkora ott, hol „a józanabb gondolkozásuak a királyt és az országnagyokat gyakorta megszólítva, sürgeték vala, hogy vegyék elejét e nagy bajnak, nehogy netalán rögtön történjék a kegyetlen nemzet berohanása, és rájok vigyázatlanokra nagyobb veszedelmet találjon hozni“.[3]) De látjuk azonkivül, hogy a Rómába zsinatozni hivott főpapság legott lemond az útról, bár a tengeri gályák már bérbe voltak véve, s hozzálát rögtön a fegyveresek gyüjtéséhez.[4]) Hogy a sereg kellőleg felfegyverezve és jól rendezve volt, azt az egykorú tudósítók maguk sem tagadják,[5]) valamint azt sem, hogy a magyarok ott, hol a tatárokkal kézviadalba jöttek, vitézül harczoltak, sőt győzelmeket is arattak.[6]) Hogy átalán élénk harczolási kedv volt, mutatja Ugolin érsek s számos egyéb egyén példája.[7]) Hogy a tatárok nem készületlenül találták az

[1]) Ezt Rosty helyesen hangsúlyozta. (*A tatárjárás történelme,* 56 l.) S maga Szabó Károly is, ki Magyarországnak a sajói vereség után bekövetkezett teljes tönkrejutását a honunk sorsát intéző főrend tetemes fokú erkölcsi sülyedésének tulajdonítja (*Magyarorsz. tört. forrásai,* I. k. II. füz. 59. l.), ugyancsak „túlzottan színezett előadásnak“ tartja, mely „az egész magyar nemzetre, vagy csak annak nagy többségére is méltán alkalmazható lett volna.“

[2]) Wenzel: *Árp új Okmtára* számos helyén.

[3]) Tamás esperest XXXVII. fej.

[4]) Tamás esperest vallja felőlük, hogy ők „dús gazdagságukhoz képest nagy csapat katonákat vezetnek vala.“ XXXVII. fej.

[5]) „kik is mind fölfegyverkezve s jórendben kikezdének ellenök vonulni.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

[6]) „A magyarok meglátván (a sajói hidra nyomult tatárokat), mindjárt rájok rohanának, és velök elég vitézül harczolván, nagy részöket leőlék, a többieket pedig a hidhoz szoritván, a folyóba fulasztták.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

[7]) Ugrinról elismerik az egykoruak, „hogy harczias, csatára mindig kész s vakmerő ember vala.“ Ugrin „oly vitézül dúl vala az ellenség legsürübb csoportjai közt, hogy őt mint meny-

országot, mutatja az, hogy a hegyi átjárók eltorlaszolva, az útak bevágva voltak.[1])

A rettentő katastrófa valódi okát ezért egészen másban kell keresnünk: abban, hogy a XIII. századbeli magyarság már elfelejtette volt a hadakozás ama módját, melylyel évszázadok előtt a hazát elfoglalta s melylyel egy fél évszázadon át Európát rettegtette s melyet, mikép láttuk, még I. Endre idején is oly sikeresen s oly dicsőségesen alkalmazott a beözönlő németséggel szemben. Muhinál a magyar már nem úgy szállott táborba, sem taktikailag úgy nem sorakozott, mint a honfoglalás idején. A muhii tábor már erősség volt, melyet sátrak, szekerek, pajzshalmazok vettek körül.[2]) Ily táborba a magyarság a honfoglalás idején világért sem szállott volna, mert megbénítja vala támadási képességüket. Egy ilyen erősségbe szorult sereg hadilag ki nem bontakozhatott úgy, hogy az ellenség támadását magára nézve veszélytelenné avagy ártalmatlanná tette volna.[3]) A magyarnak ugyan ekkor is a nyíl volt a

kőcsapást nagy lármával kerülték." Kálmán herczegről és a templomos rend mesteréről is nagy dicsérettel emlékeznek meg, kik „vakmerően az ellenség dandárai közé rontának s velük egy ideig nagy vitézséggel harczolának." Máshelyt „Kálmán és a templarius olasz bajtársaival nagy romlásokat tesznek vala az ellenségben." Tamás esperest XXXVII. fej.

[1]) „A király megindula országa széleire s elmene a hegyekhez, melyek Ruthen- és Magyarország között vannak és a lengyel határszélekig körüljárván és az ország valamennyi gyengébb bejárásait körülnézegetvén, roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat épittete, keresztbe döntött fákkal elzárván mindazon helyeket, melyek könyebben járhatóknak látszanak vala." Tamás esperest XXXVII. fej.

[2]) „Össze vonulának tehát mindnyájan, mint valami szük alkolba, köröskörül állítva szekereiket és pajzsaikat, hogy táborukat megerősítsék." Tamás esperest XXXVII. fej.

[3]) „Úgy össze valának sátraik zsúfolva s azoknak kötelei úgy egymáshoz kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva s nem lehete a táborban járni kelni, hanem mindnyájan mint valami hálóba valának szorúlva; ezt a magyarok erősségnek gondolják vala, pedig ez vált legnagyobb veszedelmökre." Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius mester is különösen kiemeli a táborba való szállásnak nagyszerű hátrányát. XXVIII. fej.

főfegyvere, mely a hasonló fegyverrel támadó ellenséggel szemben a leghatásosabb védőfegyver, de a lovasságnak erődített táborba való beszorítása lehetetlenítette a taktikai kifejlődést, a nyilazó dandárok kibontakozhatását és az ellenség hadsoraiba való bevágását. A nyilnak az ereje a mozgékonyságban áll, úgy amint a lovasságé is a gyors manoevrirozásban. Amint 907-ben a röpülő s nyilazó magyar lovascsapatok a bajor püspökök táborát megvívták és megsemmisítették, úgy vívták és semmisítették meg most a mongol íjászok a magyarok táborát.[1]) Hogy mennyire elszokott volt már ez időben a magyar az ősök hadakozási modorától, váltig mutatja az a körülmény, hogy minduntalan tőrbe csalatta magát az ellenség ravaszsága által. A hátat fordítóról egyre azt hiszi, hogy az megfutamodik, s mikorra észreveszi a szinlelt futásban a hadicselt, akkor már benne volt a halál torkában. Még oly vezéri képesség is, minő Ugolin kalocsai érsek volt, ki nem kerülhette a fortély veszedelmét. Csapatának legnagyobb része a soroksári sárba rekedt s vész el a mongol nyilak halálos csapása alatt.

A magyar sereg, mely a vezérek korában a csatát távolról, *nyilazással* kezdte meg, most a XIII. században már nem a nyillal, hanem karddal, tehát kézviadallal akarta az ellenséget megrontani, de amint hajdan a nyugateurópai seregek hasztalan akarták a nyilazó magyarságot kézviadallal legyőzni, úgy most ez a magyarság is hiába

---

[1]) A muhii ütközetben a király körülkerített, seregére „jégeső gyanánt kezdik rászórni nyilaikat . . . Oly sürün szállának vala a nyilak, hogy a vívókat csaknem beárnyékozzák vala, s mint mikor a sáska és cserebogár csapatostól jár, úgy repkednek vala a nyilak a levegőben S így a nyilak lövéseit teljességgel nem állhatván, a sereg körébe visszavonulnak vala . . . És ha a magyarok össze vissza minden oldalról ütközetre indulának, amazok nyilaikkal eléjök vonulván, őket a táborba visszavonulni kényszerítik.“ Rogerius XXVIII. fej.

akarta hasonló módon a tatárságot legyőzni. A tatárok abban az előnyben voltak, hogy el nem érették magukat azon ellenségtől, melynek sorait folytonvaló nyilazással megtizedelték. És minthogy a magyarok a csata sorsát kézviadallal akarták eldönteni, azért elszoktak a nyilazás ama bravourozus ügyességétől, melylyel a IX. és X. századokban annyira kitűntek volt, hogy a nyugateurópai népek még lithániáiba is bekerült a tétel: a magyarok nyilaitól ments meg minket Uram. A XIII. században a magyar íjász nem vetekedhetett a tatár íjászszal. És ez természetes is. A X. században a magyar íjász sem a vértet, sem a pajzst, sem a pánczélt nem használta. Mindezek nyillal szemben rosz védőfegyverek lettek volna. Azonkivül a pajzs különösen akadályozta is volna őket a kézíj kezelésében. A XIII. században a magyarnál vért, pajzs, pánczél már átalános hadifelszerelés; mert mióta oly hadakozó ellenségekkel álltak szemben, kik nem nyillal döntötték el a csatát, hanem karddal és kópjával, nem távolból való támadással, hanem együttes, tömeges támadással, tehát tömeges kézviadallal, természetes, hogy a magyarnak az ősi nemez-kabát többé mi védelmet sem nyujthatott. Kard és dárda ellen pajzs és vért a helyes s biztos védőfegyver s így lett az egykori könnyű sorlovasságból pajzsos, vértes, pánczélos nehéz lovasság. E pánczél oly átalános, hogy a muhii tábort részben pánczélokkal erősitették meg. Ugolin kalocsai érsek csapata nem tud azon süppedékes talajon átgázolni, melyen a tatárok könnyű szerrel átlovagoltak, mert a tatárok könnyű lovascsapatok voltak, a magyarok pedig nehéz lovascsapatok.[1]) Várad várőrségét is „sok pánczélos vitéz“ képezte.

[1]) „Sebes nyargalvást kezdé őket üldözni. Végre mocsáros földre akadván, azok (a tatárok) sebesen átkeltek a mocsáron. Ezt az érsek észre nem vévén . . . hirtelen bemene s mivel őt és embereit súlyos fegyvereik megnehezi-

De mivel a kézviadal lett a magyar hadviselésben a döntő taktikai gyakorlat, azért elszoktak ama gondosságtól is, melylyel egykor táborukat és hadierejük számát az ellenség elől rejtették és kifürkészhetetlenné tették. E tekintetben már egészen nyugateurópai minta szerint cselekedtek, melynél fogva erejöket többé nem rejtegették, minek az az ellenség, mely kézviadalra jönni nem engedte, rendkivül jó hasznát vette.[1])

Az ősi hadimesterségnek elfelejtése okozta tehát valósággal első sorban a magyaroknak a tatárok részéről szenvedett roppant vereségét. Ha IV. Bélának sikerült volna, mikép akarta, hogy a védelemben a *kúnságot* is felhasználja, akkor a hadi fordulat talán nem oly rögtönös s iszonytató. A kúnok a XIII. században is hűebbek voltak a régi hadakozási traditiókhoz, s mindenesetre több sikerrel állhattak volna szemben a tatárokkal.[2]) Ám a kúnok és a magyarok közt duló egyenetlenség amazokat épp e válságos időben késztette a kivándorlásra, sőt arra, hogy a tatárokkal szövetkezve a pusztitást hazánk egy oly vidékére is hozzák, mely addig a tatárok dulását kikerülte volt.[3])

---

tették, sem átkelni, sem visszatérni nem tudának. Azok pedig hozzájuk sebesen visszafordulva, körülvevék a mocsárt, s zápor gyanánt szórván rájok nyilaikat, őket ott tökéletesen leöldöklék.“ Rogerius XXI. fej.

[1]) „Akkor Bath, a tatár sereg fővezére, egy dombra fölmenve, gondosan megtekinté a magyar sereg minden rendezkedését és visszamenvén embereihez így szóla: Bajtársaim, jó kedvvel kell lennünk, mert jóllehet azon nép száma nagy, de minthogy meggondolatlan tanács kormányozza őket, nem menekülhetnek meg kezeink közül.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

[2]) Rogeriusból tudjuk, hogy Kuthen (=Kötény) kún fejedelem a tatárokkal sok esztendeig harczolt s két ízben diadalt nyert rajtok. II. fej. Ez okból a tatárok a kúnokat seregükbe osztották. Tamás esperest.

[3]) „S a kúnok azután, mint a tatárok, a földet pusztítván s egybegyülekezvén azon tájról a Dunán átkelének s így dúlva Marchia felé kezdének sietni.“ Majd a Marchabelieket legyőzvén „a kúnok Marchiát elkezdék gonoszul dúlni . . . s lerombolván a derekabb városokat, t. i. Frankát . . . s többeket . . . . Bolgárországba átmenének.“ XXVI. fej. Szabó Károly ezen itt említett Marchiát *Osztrákhonra* vagyis az *Ostmarkra,* Frankát pedig

Midőn azonban a tatárvész okát a régi hadakozási mód elfelejtésében véljük feltalálhatni, nem akarjuk ezzel egyszersmind azt állítani, hogy emiatt a magyarságot mulasztásról vádoljuk. Amint az összes ázsiai puszta-népek közös hadakozási módja s hadifelszerelése a kölcsönös érintkezés szükségképi eredménye volt, úgy képezte a magyarságnál is a hadakozási módnak átalakulása az ama népekkel való érintkezésnek szükségképi eredményét, melyekkel Európában összejöttek. Mióta a magyarság Közép-Európában letelepedett s államot alkotott, oly viszonyok közé jutott, melyek taktikájának átalakulását elengedhetetlenül magukkal hozták. Ezentúl ők nyugati népekkel állván szemben, taktikájukat, hogy sikert arassanak, vagy legalább is magukat amazok taktikájával szemben fenntarthassák, ezekéhez képest kellett módosítaniok. A magyar sem számra, sem felszerelésre nem mérkőzhetett a nyugati nagy népekkel. Neki tehát már csak emiatt is alkalmazkodnia kellett azokhoz. De alkalmazkodott már ama nagyobb receptibilitási képességénél fogva is, mely faját kiválólag jellemzi, annyira, miszerint egy szomszéd osztrák kitűnőség kénytelen volt elismerni, hogy a magyar a culturfejlődés lépcsőjén a

---

Fraknóra magyarázza, amely magyarázaton nagyon csodálkoznunk kell, mert nem tudjuk hogyan képzeljük el azt, hogy Bulcsu csanádi püspök, kinek székhelye Csanád a Maros partján volt, a királyhoz sietvén csapataival, miképp találkozhatott legyen a kúnokkal Osztrákhon határán s aztán Osztrákhon feldulása után hogyan léphették át a kúnok a Dunát s mehettek Bolgárországba? A Szabó által helytelenül magyarázott Marchia nem Osztrákhon, hanem a Szerémségnek Duna és Száva által befogott keleti szöge, mely mint *marchiai főesperestség* a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben is szerepel. A Marchia egyébiránt a magyar *Maróth*-nak felel meg. Itt találjuk ma *Mangyelosz* nevű helységet, mely név a *Nagy-Olasz* névből torzult el. Ez a Nagy-Olasz pedig megfelel a Rogerius által említett Frankának, mely oklevélileg *Francavillanak* neveztetik. Bulcsu csanádi püspök eszerint a kivándorló kúnokkal a Duna-Tiszaközi nagy Alföldön találkozott. Innen a kúnok délre haladva elérték a Dunát, mely a Marchiának éjszaki határát képezte s azon átlépve, Marchián át a Szávához jöttek, melyen túl Szerbia, s Bolgárország kezdődött.

középfokokat nem ismeri. Ha ő a szlávval és románnal szemben a velök való érintkezés alatt faját nem terjeszti s inkább is azt tapasztalja, hogy szláv és román az ő faja rovására hódit, ezt a veszteséget is a kiválóbb receptibilitásában keressük. És ez nagy előnye, mert biztosítja fennmaradását, miután folyton tökéletesbedik aközben, hogy maga a nemzeti geniusz benne absorbeálhatatlan. Bajos volna ma már anatomiailag kideríteni, mi benne finn-ugor avagy mi benne turáni, de egész életnyilatkozása fennen hirdeti, hogy geniusza *magyar*.

Láttuk már Bölcs Leo császár taktikai művéből azt, hogy a magyarnak a X. században ellenére volt az ellene tömött hadsorokban fellépő gyalogság ellen küzdeni. A német hadjáratok alkalmakor is észrevettük, hogy III. Henrik hadai közel kétszáz év előtt csakis a folyton való tömörülés, a zárt tömegbe való sorakozással menekültek nagy ügygyelbajjal a kelepczéből, melybe jutottak. Endre idején a magyarság már csak úgy volt képes a gyalog tömegek felett diadalmaskodni, hogy szövetkeztek a természettel s hogy azonkivül a benyomuló ellenség előtt mindent elpusztítottak. Ám ez az eljárás végkövetkezményeiben magára a magyarságra is nagy károsításokkal járt s a nemzetre könnyen vészhozóvá válhatott s ezért nagyon értjük, hogy a magyarság taktikája 186 év alatt annyira átváltozott, miszerint a tatárság előtt már helyt nem állhatott.

Ám kövessük most az eseményeket az ország túlsó, azaz nyugati felén is. Midőn Muhinál a nemzet és az ország sorsa eldőlt, eldőlt azon városnak is a sorsa, melynek történetét itt nyomozzuk. Bár Pozsony a döntő tatár harczok szinhelyétől távol feküdt, mégis ki nem kerülhette azt, hogy a tatár invásió veszélyéből és sanyarúságából neki is a maga része ki ne jutott volna.

IV. Béla király, miután seregében a katastrófa be-

következett, kevesed magával éjjel nappal Lengyelország szélei felé futott.[1]) A korirónak e szavait nyilván úgy kell értenünk, hogy a király éjszaki kerülékkel az ország nyugati határaihoz sietett. Az éjszakra tett kerülék, azt hisszük, abban találja magyarázatát, hogy azon kevesek között, kik őt futásában kisérték, a Forgáchok egyik őse is volt, kinek vára Znión volt Turócz megyében.[2]) Kétségtelenül ezen hivének biztatása birta a királyt arra, hogy az ország nyugati határszélét a diósgyőri erdő irányában s nem a Dunán túlról igyekezett elérni. Az ausztriai határszéleket pedig amiatt kereste, mivel már előbb odaküldte nejét s fiát.[3]) De másrészt arra is számitott, hogy Ausztriában biztos menhelyre találhat. Csakhogy e számításában nagyon keserűen csalatkozott. „Az osztrák herczeg ugyanis — mondja az egykorú kútfő — ezt hallván, szivében ellene gonoszt forralva, barátság szine alatt eléje jöve.“ A koriratban nincs megmondva, hogy e találkozás hol történt, de az egész elbeszélésből könnyen következtethetjük azt, hogy e hely *Pozsony* volt, miután a herczeg „egyéb vigasztaló szavak közt arra kérte a királyt, *hogy a Dunán keljen át,* hogy ott biztosabban pihenhessen és időzhessen. Mert azt mondá a herczeg, hogy *neki a tulsó parton vára van* s ott a királyt jobban megbecsülheti.“ Itt nyilván más várról, mint Hainburgról nem lehet szó, s ez is megerősít azon véleményben, hogy a király s az osztrák herczeg találkozási helye Pozsony volt.

[1]) „Béla király a nagy romlásból menekülvén, kevesed magával Osztrákhonba vonula.“ Tamás esperest XXXVII. fej. „A király maga tehát a megvert seregből igen kevesed magával, éjjel nappal Lengyelország szélei felé folytatá útját.“ Rogerius mester XXXII. fej.

[2]) Révai Péter *De Corona Hungar.* Cent. III. Schwandtnernél: *Scriptor. rer. Hungaricar.* Tom. II.

[3]) „parancsolá István (Vancsai) mester váczi püspöknek s az aradi és csanádi Sz. Salvator prépostjának, hogy rögtön a királynéhoz menjenek s az osztrák határszélre siessenek, ott várva be ezen dolog végét.“ Rogerius mester XVI. fej.

És csakugyan e véleményünket megerősíti magának a királynak egyik okmánya, melyben egyszersmind dicsérettel halmozza el *Woch pozsonyi polgárt*, ki őt lovakkal és költséggel látta el s személyének biztonságáról is gondoskodott. Azt neki meg akarva hálálni, a semptei várnak egy Pozsonymegyében fekvő, Ablincs nevű földrészét adományozta. Ez okmányban a király határozottan felemlíti, hogy Woch polgár akkor szerezte a király személye körül az említett érdemeket, mikor ő, a király, a sajómenti ütközet után útját *Pozsonyon át* vette.[1])

Mely időbe esik a királynak Pozsonyba érkezése, biztosan ki nem jelölhetjük. Az egykorú iratokból csak annyit tudunk, hogy 1241-ben márczius 15., 16., 17-ikén a király még Pesten volt.[2]) Május 18-ikán már Zágrábban tartózkodott.[3]) A muhii ütközet, melynek nemcsak a napját, de csodálatos módon még csak a helyét sem jegyezték fel az egykoruak, úgy hogy azt csakis a Pozsonyi krónikából tudjuk meg,[4]) márczius végén ment véghez, mert Béla királynak egyik 1242. május 18-ikán a pápához intézett

[1]) ad vniversitatis nostre noticiam presentis scripti testimonio volumus pervenire, Quod cum gens tartara regnum nostrum hostiliter adiisset, *Wocho ciuis posoniensis* in conflictu generali, quem habuimus cum eisdem, uiriliter dimicauit et cum postmodum, sicut deo placuit, nostri succubuissent per eosdem et nos nostram a facie eorum presenciam retraentes, *Posonium transitum faceremus*, Dictus Woch debite fidelitatis insignia nobis ostendens, equos decentes et expensas sufficientes nostris irrogando, ymo se et sua omnia nobis et nostris exponens ex amore, necnon ob tutelam nostre persone per uigilias noctis astans, impetum gentis prefate subitaneum speculando, et in aliis multis Hiis similibus grata fidelitatis obsequia laudabiliter impendere non cessauit, quamuis iam tunc multi de nostris terga uertissent a uia debite fidelitatis deuiando, percussi terroris turbacione gentis prefate. Ered. hártyaokirat a pozsonyi kápt. ltban. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 346.

[2]) Rogerius mester XXXI. fej.

[3]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 215, hol azonban a XXV. Calendae Junii hibásan áll XV. helyett, lásd Theiner: *Mon. hist Sacram Hung. illustrantia* I, 182. és Ráth: *A magy. királyok hadjáratai*, 24. l.

[4]) contra quos Wela rex, juxta fluvium Seo (= Sajó) *prope villam Muhi prelians*, vincitur. *Chronicon Hung. Posoniense*. Lib. II. cap. 2. §. 40.

levele szerint a tatárok húsvét táján (circa festum resurrectionis) hatalmaztak el Magyarországon, mit nyilván már a muhii ütközet *után* való időről érthetett. 1241-ben húsvétvasárnap márczius 31-ikére esett[1]) s így az ütközet, mint mondottuk márczius végére teendő, úgy hogy a király, beszámítva a Znió várában való pihenését is, Pozsonyba április közepe előtt nem érkezhetett.

A király, bizva az osztrák herczeg szavaiban, azok szerint cselekedett. Áthajózott a Dunán s csakhamar osztrák területen állott. Csahogy itt az álnok herczeg levetette álarczát. A szerencsétlen királyt fosztogatni kezdte, tőle bizonyos mennyiségü pénzt követelt, t. i. azon összeget, melylyel ő 1235-ben és 1236-ban a magyaroktól békét vásárolt magának, s a melyet, mint mondá, Béla tőle akkor kicsikart. S a király nem is tehetett másképen. A követelt összeg egy részét készpénzben fizette le, más részét arany- és ezüst edényekben adta, egy részeért pedig országának Ausztriával határos három vármegyéjét kötötte le.[2]) E három vármegye névszerint nincs megemlítve, de nyilván más mint Mosony, Sopron és Vas aligha volt.[3]) S e három vármegyét legott át is adta a herczegnek. Ezek elvégezte után a király „a nem igen távol levő" királynéhez sietett, kivel aztán a somogymegyei Segősdre, majd onnan Zágrábba és a tatárok közeledtének hirére végre a tengermellékre ment.

Időközben a tatárok tényleg a király nyomában jártak. Mindenáron hatalmukba akarták őt keríteni, főleg Kajdán vezér, ki Erdélyből nyomult utána gyors menetekben. S minthogy a király hollétéről mindig megbizható hireket

---

1) Szalay: *Magyarorsz. tört.* II, 46. Knauz: *Kortan,* 402. l.

2) Rogerius mester XXXII. fej. Pernoldi *Chronicon* ad an. 1241. Handthalernél I. k.

3) Erre magyarázzák azt iróink is. Lásd Szalay: *Magyarosz. tört.* II, 50. Huber is *(Gesch. Österr.* I, 454.) azon megjegyzéssel, hogy talán *Pozsonyra* is vonatkozhatik.

kapott, tényleg nem is vesztette el a futó király nyomát, úgy hogy az végre a tengerparton sem érezte magát többé biztosnak, s ez okból az adriai szigetvilágra menekült. Itt vették a tatárok annak hirét, hogy a Mongoliában maradt nagy-khán, Ogotai, elhalálozott, minek következtében legott felhagytak a további előnyomulással. Kajdán Szerb-, Bosnia- és Bolgárországon át vezette vissza seregét, míg Batu a maga hadosztályával Erdélyen át takarodott ki az országból.

Aközben, hogy mindezek történtek, egy tatársereg Pozsony előtt is megjelent. E sereg kétségtelenül az Olmütz előtt elesett Paidar, máskép Peta a Tschagatai fiának hadosztálya volt, mely Morvaország s Galiczia feldulása után a jablunkai szoroson át zúdult hazánkra s így azon az úton nyomult előre, mely, mikép már láttuk, az ősi és ókori népek járott országútja volt, t. i. a vágvölgyi úton. E hadosztálynak feladata volt Batu seregével egyesülni s aztán Bécs alá is hatolni. E czélból nyilván Pozsonynál volt a Dunán átkelendő, hogy aztán a hainburg-bécsi úton folytassa menetét.

A koriratok, sajnálatunkra, semmit sem jegyeztek fel azon eseményekből, melyeknek ekkor városunk, Pozsony, szinhelye volt. Az időt is, melyben ide érkeztek, csak nagyjában tudjuk megállapitani. A liegnitzi nagy csata ugyanis 1241. ápril 9-én történt. Utána a tatárok 14 napot Otmachaunál, 8 napot pedig Bolcsiczkónál töltöttek.[1]) Ez már magában 31 napot tesz s így bejutunk az időszámítással május havába. A Pozsonyig levő út megjárására, de az útközben való esetleges megpihenésre is legalább 10—12 napot kell számítanunk, úgy hogy a tatárhadnak Pozsonynál való megérkezése legfeljebb május hó közepére tehető.

[1]) Hammer-Purgstall: *Geschichte der goldenen Horde,* Pesth 1840. 115—116. ll.

Egy reánk szállott okiratból megtudjuk azt, hogy a Pozsony közelében levő Lamács, de Pozsony külvárosa, Széplak is a tatárok dulásának áldozatul estek. Nyilván az volt a pozsonyi Vödricz sorsa is, mert IV. Lászlónak egy 1288. évi okirata világosan megjegyzi, hogy azon föld, melyet ő a két Vödricz folyó közt Jakab pozsonyi birónak adományozott, *a tatárjárás ideje óta puszta és néptelen.*[1])

A vár maga, de a város is a tatárok dühét kikerülte, mi újból bizonyítja azt, hogy egyiknek is, másiknak is erődítései jó karban állottak. Hozzáadjuk még, hogy amint a tatárjárás az egész országban mindenfelé a védelmi intézkedések tökélyesbítésére ösztönözte a királyt és alattvalóit, úgy történt az Pozsonyban is. IV. Béla felszólítására az ország nagyjai, az egyházi és világi főurak s kisebb nemesek alkalmas helyeken mindenfelé szilárd anyagból várakat építettek, vagy már létezőket kiépítettek. Így látjuk, hogy ekkor Pozsony is még jobban kiépül erődjeiben, mert csak nehány évvel a tatárjárás után, 1245-ben, a pozsonyi vár nehány jobbágya, névszerint Leko (valószinűleg Lökős) a Moch fia, testvéreivel, és Péter, a Chuegh fia, szintén testvéreivel a pozsonyi vár védelmére saját költségükön tornyot építettek, igérve, hogy azt ők, valamint rokonságuk békében, háborúban egyaránt saját költségükön fenntartani fogják, miért is a király nekik a nyéki várföldet adományozza.[2]) De bizonyára más oldalokon is a

[1]) a tempore videlicet introitus antiquorum Tartarorum hactenus desertam, vacuam et suis habitatoribus destitutam .... Wenzel: *Árp új Okmtár,* IV, 311.

[2]) fideles nostri — irja a király — Leko, filius Moch, cum fratribus suis, et Petrus, filius Chuegh, cum suis fratribus Jobbagiones Castri Posoniensis, nobis semper fideliter seruiuissent et deuote, *maxime quia hoc tempore ad tuitionem regni nostri in castro Posoniensi propriis sumtibus turrim edificauerunt, promittentes eam per se et per suos cognatos tam in tranquillitate, quam in aduersitatibus propriis sumtibus perpetuo custodire.* Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 380.

vár és a város védmüvei tökéletesbittettek, s aligha elhibázzuk valami nagyon az időt, ha azt állítjuk, hogy ez időtájt épült fel a Sz. Márton egyházának tornya is. Kora csúcsíves stylje jelezi ugyanis az időkört, melyben keletkezett, míg roppant zöme, mikép már máshelyt mondottuk, félreismerhetetlenül védelmi jellegéről tanuskodik. Míg más nagyobb egyházaknál rendszerint az ikertornyot látjuk alkalmazva, a pozsonyi dómnak nincsen ikertornya. Az egyetlen torony egészen megfelel a középhajó szélességének s innen veszi négyegoldalának mérvét. Védelmi jellege pedig leginkább azzal van feltüntetve, hogy kiér a város-árokba, kiáll a város-falakon, miről mindenki könnyen meggyőződhetik, ki városunk valamelyik régibb rajzát nézi[1]) vagy pedig ki a toronyhoz hozzá épített s ma is még fennlevő régi városfalat megtekinti, úgy hogy a pozsonyi dómról nem jelentőség nélkül keletkezhetett az a sokak előtt érthetetlen szójárás, miszerint „dómja oly nagy, hogy a városba be sem fért."

[1]) Lásd VII. számu táblánkat

30. A tatárok betörése. A Képeskrónika rajza szerint.

A régi Pozsony éjszak felől. (A pozsonyi v

...árosi Muzeumban levő XVII. századi metszet után.)

XI.

A XIII. század eseményeinek folytatása. A pozsonyi 1254. évi békekötés. A marchecki ütközet. Pozsony a csehek birtokába kerül. A pozsonyi 1261. és 1262. évi békekötések. A város 1271. évi felforgatása. Újabb békekötés. A stillfriedi nagy ütközet. A pozsonyi Sz. Ferencz- és Sz. Klárarendű kolostorok.

Mindezek az újabb védelmi intézkedések nagyon is szükségeseknek bizonyultak, mert a tatárjárás lezajlása után, ha nem is azonnal, de azért nem is valami nagy vártatva, a várat és a várost egy még a tatárokénál is nagyobb veszedelem fenyegette, mely városunkra a tatár veszedelemnél tényleg vészesebb is lett: — a *csehjárás.*

Az a körülmény, hogy Harczias Frigyes osztrák herczeg a tatárvész idején a szorongatott királyt oly nemtelenül fosztogatta, okot szolgáltatott arra, hogy Frigyes és Béla király közt háború törjön ki. De valószinű, hogy a boszúálláson kivül a királyt földfoglalási, hóditási szándék is vezette.[1]) A magyar sereg 1246-ban benyomult Ausztriába s ott nem csekély pusztitásokat okozott.[2]) Maga Béla király kiemeli egyik 1256. évi okmányában, hogy midőn a tatárjárás után ő a tengermellékről visszajövet, seregét

[1]) Huber: *Geschichte Österreichs,* I, 528. Lorenz: *Geschichte König Ottokars* II. *v. Böhmen,* 107. l.

[2]) E pusztitásokról lásd a német évkönyveket Pertznél: *Mon. Germ.* IX, 508. 546. 599. 600. 642. 643. 655. 792.

Ausztria ellen vezette, akkor Achilles gróf, Ausztriát *Pozsonytól Bécsig* pusztitotta.[1]) Ez az Achilles a Szentgyörgyi gróf, Kozma testvére volt,[2]) kik is ekkor szerzett érdemeikért a bazini várföldet kapták adományba. E hadjáratban a magyar sereg Frigyes ausztriai herczeget a Lajtánál nemcsak ütközetre kényszerítette, hanem életétől is megfosztotta.[3])

Ez az esemény nem maradhatott nagy politikai következmények nélkül. Frigyesben ugyanis a Babenbergiek törzse halt ki fiágon, mi az osztrák tartományok politikai helyzetének megváltozását is maga után vonta. Magyar és cseh most egyaránt mennél előnyösebben akart foglalni az uratlan tartományi földeken. 1252-ben Béla király újból betör Ausztriába, Morvába s Stiriába[4]) s vitássá teszi azok birtokát Ottokárnak, úgy hogy Béla és Ottokár között az ellenségeskedés egyre nagyobbá lesz. Csakis a római curiának közbevetése s a kibékités ügyében kifejtett nagy buzgóságának volt köszönhető, hogy a hatalomszerzésben egymásra féltékenykedő fejedelmek ismét közeledtek egymáshoz.

---

[1]) dum de maritimis redeuntes... contra Ducem Austrie exercitum mouissemus, idem Achilleus, regnum Austrie *vsque Viennam a Posonio* pro fidelitate nobis debita deuastauit. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 589.

[2]) Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing,* Wien 1891, a mellékelt nemzetségi táblán.

[3]) Némely vélemény szerint nem magyar fegyver ölte meg, hanem saját alattvalóitól kapta szemén át a halálos lándzsadöfést. Halálát magyar fegyvernek tulajdonítják a hazai krónikák. Így Kézaié *(Gesta Hung.* IV. fejezet), Márké *(Chronica,* 80. fejezet) és a *Chronicon Budense.* (Podhraczkynál 201. l.)

[4]) Ezt Béla királynak *in castris iuxta Wiennam* kiállitott okiratai bizonyítják. Fejérnél: *Cod. Dipl.* IV. II, 168. Azonkivül *Mon. Hung. Dipl.* XII, 342. De azonkivül Incze pápának azon levele is, melylyel IV. Bélát az ausztriai egyházi birtokok pusztításától óvja. Prepositus et Conventus Ecclesie Sancte Marie in Nyumburch (t. i. Klosterneuburg) — irja a pápa — nobis significarc curarunt, quod .. rex Hungarie, pluries terram ipsius Ecclesie inuadens, hostiliter villas et alia bona, ad eandem Ecclesiam spectantia, dissipauit. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 195. A levél ugyan 1253-ban van keltezve, de hibásan, mert 1252-ből való. Különben e hadjárat tüzetesebben van tárgyalva Ottokár lovag *Rimeskrónikájában* XXI—XXX. fejezet.

Amúgy is kitünt, hogy a magyar fegyver ez időt még nagyon el van foglalva Keleten, hol főleg a tatárok nyugtalanitották az országot,[1]) a cseh fegyver pedig nem volt eléggé hatalmas arra, hogy döntőleg szerepelhetett volna. A két alkudozó fél politikai ügyvivői ezek folytán alkudozások czéljából összejöttek 1254-ben ápril 3-dikán Budán. Úgy Ottokár mint Béla részéről a legelőkelőbb urak vettek részt e tanácskozásban, melyben sok vita után végre is némely főfeltételekben történt megállapodás. Ezek értelmében Ausztria Ottokár kezében maradt, Stiria pedig úgy osztatott meg IV. Béla és Ottokár között, hogy a Mura képezte közöttük a választó határt. A Semmering háta s mindaz, ami azon túl van, Ottokár birtokához járult. Megállapíttatott egyúttal az is, *hogy az ez alapon kötendő végleges béke Pozsonyban jöjjön létre a két uralkodó személyes megjelenése mellett.*[2]) Mikor azonban az eme megállapodáshoz képest a két uralkodónak Pozsonyban tényleg találkoznia kellett, kitűnt, hogy a kölcsönös bizalom mindkettőben hiányzik. Ottokár csakis Hainburgban, Béla csakis Pozsonyban akart megjelenni s erős papi befolyásoltatásra volt szükség, hogy Ottokár végre is engedve, Pozsonyban megjelenjék. *Itt aztán 1254-ben május elején*[3]) *a budai előleges béke tényleg a két fejedelem között megköttetett.*[4])

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 218. Theiner: *Mon. Hist.* I, 385.

[2]) Az erre vonatkozó eredeti okmány a herczeg Schwarzenberg család wittingaui levéltárában található. Közölte egyébiránt Kurz: *Österreich unter Ottokar und Albrecht* czimű művében I. II, 171. és 1. sz. melléklet. Boczek: *Cod. Dipl. et Epistol. Moraviae,* III, 181. Azonkiv. l Huber: *Mittheilungen des Instituts,* IV, 52.

[3]) Lorenz szerint Ottokár csak néhány napon át tartózkodott Pozsonyban, mert május 1-jén már Bécsben volt. (*Gesch. Ottokars,* 117. l.) s így ennek értelmében a pozsonyi fejedelmi találkozásnak még *ápril* végső napjaiban kellett történnie. Mi azonban azt hiszszük, hogy az még csak május 1-seje után történt, mi mellett az is bizonyít, hogy május 1-sején kelt okiratában Ottokár magát még *Stiria herczegének* nevezi, mit a ratifikált béke után már nem tehetett és valóban nem is tett.

[4]) *Cont. Chronici Cosmae Prag.*

A pozsonyi béke megkötése oly fontos esemény volt, hogy Nápolyi Bernát bibornok s pápai legatus azt országszerte nagy ünnepélylyel ülte meg. Elment Prágába is, hol fényes körmenetekkel ünnepelte meg a béke megkötését.[1]) Erre Béla király átvette Stiria birtokát, sőt ide küldte fiát Istvánt is részint azért, hogy az atyjával nem jó viszonyban élő herczeget s ez idő szerint már ifjabb királyt a hazai ügyektől elvonja, részint hogy a stiriaiaknak, mikép hitte kedvében járjon. Ám ez utóbbiak az események fejlődésével éppen nem voltak megelégedve. A budai conventió, illetőleg a pozsonyi béke egészen más fejlődést adtak az ügyeknek, semmint azt a stiriaiak óhajtották. Elégedetlenségüknek csakhamar kifejezést is adtak. Az a látszata volt a dolognak, mintha a magyar kormány zsarnoksága háborította volna fel a tartományt. A Rimeskrónika csakugyan a magyar hódító zsarnokságáról nem kis dolgokat mesél el. Szerinte a magyar önkény, dölyf s makacsság volt a közelégületlenség oka.[2]) Ám feltünő, hogy a krónika semmi concret esetet sem említ fel, mely átalán tartott panaszát igazolná, és e mulasztását másfelől a többi egykorú krónikák sem pótolják. Semmi sincs a krónikákban, mi a magyar kormány gyülöletes eljárását igazolná. Ellenkezőleg a diplomatikai emlékek inkább is a magyar közigazgatás és jogszolgáltatás előnyeiről tesznek tanuságot. Látjuk belölük, hogy a közigazgatásból a stiriai elemek nem voltak kizárva. Marchpurgi Gottfried, később Stubenbergi Wulfing mint országbirák, Pettaui ifjabb Frigyes mint tartományi marsall szerepelnek.[3]) De a magyar jogérzet és igazságszolgáltatás

175. l. és *Cont. Chron. Sancrucens.* II, 643.

1) Pertz: *Mon. Germ. Script.* IX, 175.

2) *Rimeskrónika* 42. és 43. fej.

3) Fröhlich: *Dipl. Stiriense* közli az ezekre vonatkozó okmányokat. Azonkiv. lásd Lorenz már idézett művét 189. l.

sem adhatott panaszra okot. A szentkereszti cisterciták magyarországi birtokaikban megerősíttettek. A gőszi apátnőnek egy csomó jószág itéltetett oda biróilag. Az admonti monostor védelemben részesült bizonyos Lampachi Luitold ellenében. A reini kolostornak kiváltságai és jogai megszaporittattak. A kartauziaknak átszolgáltatott a zerewaldi kórház. A német lovagrend behelyeztetett mindama stiriai birtokba, melyektől évek során át meg lett fosztva.[1]) Ezek nyilván csak nem olyas tények, melyek Ottokár lovag krónikáját meg ne czáfolnák. A stiriaiak elégedetlenségének oka valóban nem is volt más, mint az, hogy egyátalán idegenkedtek az idegen uralomtól. Ugyanazon idegenkedés az, melylyel ma is a magyar fennhatóságot a sz. korona alatt egyesülten élő egynémely nem magyar nemzetiség zsarnokinak találja s a magyar uralomnak lehetőleg rosz hirét költi a külföldön, hol pedig könnyen észrevehetnék, hogy a sok panasznak jogos alapja nincsen. Mert ha volna, az elégedetlen elemek előbb-utóbb változtatnának sorsukon. A kivándorlások Magyarországon napi renden vannak, de aki kivándorol nem a román, nem a szláv, nem a német, az erdélyi szász pedig legkevésbbé. Kivándorol a *magyar*, meg a felvidéki *tót*, hogy aztán néhány év mulva újból haza vágyódjanak.

Ne felejtsük el amellett, hogy Stiriának megszállása tulajdonképen katonai megszállás volt.[2]) A katonai uralom mindig s mindenütt keményebb a polgárinál. Ezt a katonai szervezet hozza magával s így a stiriaiak sem találhatták polgári megszokottságukban a maguk helyzetét kivánatosan kényelmesnek. A tartománynak ama nemessége és aristokratiája, mely azon idő alatt, hogy tartományuk a német-

---

1) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 358. Lorenz: *Gesch. Ottokars II. v. Böhmen,* 185. l.

2) Waz er purg inn hat, Mit Ungern waren die besezt, mondja a *Rimeskrónika.*

római birodalomhoz lazán csatolt hűbért képezett, a rendi jogok s szabadságok teljes élvezéséhez voltak hozzászokva. Szerettek hivatkozni a VI. Otto idejébe visszanyúló s II. Frigyes császár által is megerősitett kiváltságokra, melyek most, hogy a tartomány magyar uralom alá került, érvényükben fel nem újultak, de fel sem újulhattak, miután Stiriát a pozsonyi béke csak részben szolgáltatta át a magyar kormánynak. De ez utóbbi amellett a tartományi nemességet és főnemességet mindama jószágok kiadására is kényszeritette, melyeket azok az uratlan időszakban önkényüleg elfoglaltak.[1])

Tehát nem a magyarnak nemzetisége, sem annak életszokásai, sem kormányának zsarnoki nyomása nem képezték az elégedetlenség okait. A megindult politikai agitátió tisztán az önrendelkezési jog czimére hivatkozott s úgy hitte, hogy az idegen uralmat idegen hatalmi eszközökkel fogja alááshatni. Felkérték Ottokárt segély nyujtásra s ez, bár eleinte szinleg ellentállott a kisértésnek, végre is 1259 végén készségesen engedett a meghivásnak. Megigérte a stiriaiaknak segitségét s tényleg küldött is nekik osztrák segélycsapatokat, kikkel egyesülve a magyarság kiszoritását megkezdették.

Ha nem is hihető, hogy a magyarságnak Stiriából való kiszoritása tizenegy nap alatt történt volna,[2]) tény mégis az, hogy a magyar helyőrségek ott igen megkevesbedtek, és hogy Béla király és Ottokár között a háború már 1260-ban kitört.

A mérközés tere újból az a nagy síkság volt, mely a

---

[1]) Muchar: *Geschichte Steiermarks*, V, 253–264.

[2]) Lorenz is figyelmeztet, hogy a Rimeskrónikának ezen tudósítását betűszerint ne vegyük, miután bizonyos, hogy Pettaut a magyarok egyátalán el nem hagyták s hogy bizonyára voltak egyéb várak is, melyekben bennmaradtak. *Gesch. K. Ottokars II. v. Böhmen*, 192.

Morva és a Duna között fekszik s Pozsony szomszédságába esik. Ottokár csehekkel, osztrákokkal, morvákkal, sléziaiakkal, karinthiaikkal, salzburgiakkal, szászokkal és brandenburgiakkal, a két magyar király pedig magyar, orosz, lengyel, bolgár, galicziai, szerb és tatár hadakkal jelentek meg a küzdtéren. Ottokár serege hosszú szakadozott vonalokban eredetileg azt a nagy tért lepte el, mely a Morvatoroktól Gänserndorfig sőt még azon túl is terjed, nem annyira azért, mintha magát biztosítani akarta volna egy esetleges megkerülés ellen, hanem inkább is azért, mert seregének hadállásai iránt nem jött tisztába magával. A magyar sereg ellenben a Morva balpartján állott Dévénytől fel a pozsonymegyei Magasfaluig, keleti irányban pedig Zohorig, Stomfáig, Maásztig s Pozsonyig. Azok a neogén talajemelkedések, melyek a kis-kárpáti gránittömegnek nyugati előlépcsőit képezik, szolgáltak a magyar dandároknak és azok segélycsapatainak tartózkodási helyéül s így azok által, kik a folyó túlsó oldalán állottak, legott jól kivehetők voltak. De viszont a morvai mély áradmányi síkban ide-oda huzódó ellenség sem rejtőzködhetett a magyar hadak vizsgálata elől, annál kevésbbé, minthogy a térnek a távolság által előidézett sülyedését a Kroissenbrunnál kezdődő talajhullámok ellensúlyozták.

Több nap mult el míg nem végre Ottokár hadai mindinkább a Morva-vonalhoz közeledtek, úgy hogy azok e folyó jobb partján a Morvatoroktól Marcheck irányáig terjeszkedtek. Ekkép a két ellenséges sereg a szó valódi értelmében farkasszemet nézett egymással, úgy hogy a folyón át szóbeli kihivások napirenden voltak.[1]) Azonban e közvetlen közelség daczára is napok multak el a nélkül,

[1]) Sicque factum est, ut nostra et aduersariorum castra solum dunxaxat deuideret fluminis meatus. *Epistola Ottokari*, Boczeknél: *Cod. Dipl. et epist. Moraviae*, III, 286.

hogy akár az egyik, akár a másik fél figyelő helyzetében megmozdult volna. A két sereget a Morva folyó úgy választotta el egymástól, hogy meglepetésre alig gondolhatott egyik is. A tétlenség mindenesetre annak látszatával birt, hogy egyik fél sem tartotta magát döntő viaskodásra teljesen felkészültnek s a jelek arra mutatnak, hogy egyik fél sem állott akkora sokaságból, mint a hogyan azt egyes krónikákban s újabb történeti könyvekben olvassuk. Ám végre is a tétlenségnek véget kellett vetni s a kezdeményezés Ottokártól indult ki. Oly fegyverszünettel kinálta meg Béla királyt, hogy annak tartama alatt vagy ő jöjjön át a Morván, vagy ha ettől idegenkedik, akkor Ottokár vezesse át seregét a folyón.[1]) Béla király az előbbire határozta el magát,[2]) mire Ottokár hadtesteit visszavonta a Morvától, hogy tért engedjen az átjövő magyar seregnek. Ezzel az osztrák cseh hadak azon hadállásba jutottak, melyet Kroissenbrunn, Breitensee s a mai, akkor még nem létezett Marcheck jeleznek.

A magyar sereg egy része erre tényleg megkezdte az átvonulást. A hadak Dévény-Újfalunál a mai Schlosshof császári várlakkal szemben léptek át a jobbparti területre. Majd a Morva folyónak Újfalu és Marcheck közé eső szakaszában képződött szigetségeit is felhasználva egyéb hadoszlopok is átkeltek a folyón, elfoglalva azt a tért, mely Marcheck és Kroissenbrunn, illetőleg a Malomárok és a Stampfelpatak közé esik, vagyis azt a tért, melyet a Pozsonyból Bécsbe vezető osztrák államvasút, amint Marchecktől Schönfeld-Lasse és Siebenbrunn felé huzódik, éppen közepet szel. A német évkönyvek, de maga Ottokár is, panaszolva említik fel, hogy István ifjabb király, az átkelést

[1]) obtulimus optionem, ut videlicet vet illa nobis cederet, quatenus ad eandem gerendi belli causa transire possemus, vel nos id parti adverse concederemus. *Epistola Ottokari* i. h.

[2]) *Epistola Ottokari* ugyanott.

hamarább kezdette meg, semmint azt a kötött fegyverszünet megengedte volna.[1]) A helyett, hogy 1260. julius 12-dikén délben lépte volna át hadaival a Morvát, ezt már a mondott nap reggelén tette. Tény, hogy a támadást ő kezdette meg kúnjaival.[2]) Heves rohamot intézett Ottokár nehéz vértesei ellen, de ezek compakt tömegén a könnyű lovascsapat támadása meghiusult s ezzel a harcz sorsa is eldőlt. Az ütközet lefolyása az volt, hogy a magyar sereg vereséget szenvedett s gyors hátrálással a Morván újból átkelt.

Az osztrák évkönyvek a magyarok akkor szenvedett veszteségeit roppantaknak tüntetik fel. A csatatéren halva maradottak számát 18 ezerre, a Morván való átkeléskor a vízbe fúltak számát 14 ezerre teszik. Ám kétségtelen, hogy mindezek a számok túlzottak s csupán a győzelem nagyságának emelése érdekében lettek kigondolva.[3])

Feltünő ugyanis, hogy maga Ottokár ama tudósitásában, melyet Romába a pápának küldött, az elesetteknek eme mesés sokaságáról mitsem szól. Említi ugyan egy helyt, hogy a Morvába fúlt emberek és lovak helyütt mintegy természetes hidat képeztek, melyen a folyó tulsó partjára lehetett jutni, s hogy a Morva vize vértől piroslott. Ám legott kivehető az egész előadásából, főleg midőn a magyarságot a Vöröstengeren átvonuló egyptomi hadakhoz hasonlítja, hogy mást mint merő képletet mondani nem akart.

Különben az ütközet kimenetele mindenesetre nagyon meglepő. Meglepő azért, mert Ottokár részén kevés valószinűség volt arra, hogy győzhessen. Akármi szépet és dicsőt

1) per vada inventa, et sibi aptata clam nocte ad nostram partem cum omni suo exercitu transierunt *Epistola Ottokari* i. h.

2) Et cum diceremus pax et securitas, subito cum inenarrabili multitudine contra nos improvisos apparuerunt in campo. Ugyanott.

3) Lorenz is e tekintetben helyes megjegyzést tesz. *Geschichte König Ottokars von Böhmen,* 107. 108. ll.

irjanak is a cseh történetirók Ottokáról, ha meg is engedjük, hogy abból sok igaz, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy állításukban *egy* határozottan mégis nem igaz: az, t. i. hogy ő nagy hadvezér lett volna. Összes hadviselésében a hadvezéri képesség hiányának számos kétségtelen jelét adta.[1]) Jeles hadvezéren is megesik ugyan, hogy kedvezőtlen körülmények bajba, veszteségbe juttatják, de vannak a vezérek hadműködésében oly veszteségek és bajok is, melyek már nem a kedvezőtlen eredmények kiszámíthatatlan következményei, hanem a hibás tervezés, a helytelen kiszámítás, a téves hadcombinatio gyászos balsikerei. Ha Ottokár Mühldorfnál bajba jut, e baj nem annak a következménye, hogy a híd a rajta átkelő serege alatt összedül, hanem annak a következménye, hogy rosz vezéri intézkedéssel a sereget éppen Mühldorfnak vezette. De Mühldorfig sem kell mennünk, hogy Ottokár vezéri képességeiről kellő fogalmat kapjunk. A Béla ellen vezetett hadjárata egymaga is elég tanúlságot nyujt e tekintetben. A hadosztályok elhelyezésében semmi tervszerűsége sincsen. Inkább az esetlegesség volt itt határozó, semmint a vezéri számítás. Ottokár Laanál annyira tájékozatlan mindarról, mi körülötte történik, hogy István herczeg villámként csaphatott meglepett hadai közé még mielőtt azok felvonulhattak volna. Az alig tizezer főre menő magyar recognoskáló hadcsapat ölve, pusztítva és zsákmányolva hatolt csaknem Ottokár főhadiszállásaig. Kik aztán az első rémület után a visszavonuló herczeget üldözőbe veszik, azok még rosszabb sorsra jutnak. A magyar lesek egytől egyig lekaszabolnak vagy négyszáz java vitézt,[2]) úgy hogy Ottokárnak valóban jó oka volt a halál és pusztulás látásakor

[1]) Lorenz nézete is az, s ezt több példával bizonyítja. I. m. 198. és 201. ll.

[2]) *Cont. Chronici Sancrucensis* II. ad an. 1260.

rémületbe esni.[1]) Gondatlansága vagyis inkább katonai képességhiánya annyira ment, hogy a Bélával kötött fegyverszünet lejárta előtt néhány órával táborában még mindig a legnagyobb rendetlenség uralkodik. Hadai nemcsak hogy hadállásban nem voltak, hanem Ottokárnak saját vallomása szerint részben túl a Dunán jártak Hainburgban, részben az élelmezési szekerekkel mindenfelé bolyongtak élelmi czikkek s takarmány után,[2]) úgy hogy a magyarok támadásakor veszve látszott minden[3]) s bizonyára veszve is lett volna minden, ha a hadvezérek működésében oly sikerek is nem volnának, melyeket tisztán csak a kedvező körülmények eredményeznek. Az merő véletlenség volt, hogy Kroissenbrunnál István ifjabb király rohama éppen a nehéz vértes dandárt érte.

Istvánnak e meggondolatlan rohama, mikép mondottuk, eldönté s csata sorsát. Hogy István e rohamot úgy intézte, nagyon feltünő. Mert nem tagadható, hogy e szilaj s a haditéren nem járatlan vezérben nemcsak bátorság, hanem képesség is volt. Bátorságáért azonban ez úttal az a szemrehányás éri, hogy elbizakodottsággá fajult. De Ottokár hadi intézkedéseivel szemben mégis értjük azt. Mert hogy a magyar táborban jobban voltak értesülve az ellenség viszonyairól, mint Ottokáréban a magyarok viszonyairól, kétségtelen. A fiatal herczeg merészsége annyira ment, *hogy az összes magyar hadak átjöttét be sem várta* s így e szempontból idő előtt támadott.[4]) De ezen hibája is nem any-

---

[1]) Et cum in spe threvgarum vix decima pars nostri exercitus penes nos pro nostre custodia persone remansisset, eo quod plures de nostris transito Danubio oppidum Hemburg intrauerant, alii vero cum curribus descenderant ad stationes et loca castrorum. *Epistola Ottokari,* Boczeknél i. h. III, 286—287.

[2]) Hostes nostri fraude pleni in modum semicirculi per ordinatas acies nos cingentes nisi Dominus adiuvisset, *vivos forsitan deglutissent.* Ugyanott.

[3]) *Annales Otakar.* 183. s kk. ll. Azonkivül l. *Hermannus Altahensis* Pertznél: *Mon. Germ.* XVII, 402.

[4]) Ottokár ugyan az *összes magyar*

nyira képességét terheli, mintsem inkább azokat a szerencsétlen családi viszonyokat, melyek István és Béla között az egyetértést tönkre tették. István és Béla egyszernél többször nem csak mint haragos, duzzogó vérrokonok állottak egymással szemben, hanem mint *ellenséges hadvezérek* is. Fiu apa ellen harczolt, minélfogva könnyen birjuk felfogni a szilaj vérű ifjúnak ama vágyát is, hogy Ottokárt apjának a csatasíkon való megérkezése előtt kivánta megalázni, hogy akkép a diadal dicsőségét egészen magának s szeretett kúnjainak foglalja le.

Ám legyen ez bármikép is, Ottokár váratlanul s arra mi érdemet sem szerezve, győzelemhez jutott. Nagyon helyesen mondhatta azért, hogy e győzelem „Isten ajándéka."[1]) A helyzet megitélésére fel kell különben említenünk azt a körülményt is, hogy a kúnok szétverése után *a folyón még át nem kelt magyar csapatok azt hivén, hogy az összes cseh hadak nyomulnak elő diadalmasan,* szintén már csak a menekülésben keresték szabadulásukat.

Az útnak, mely Dévény-Újfalun át Pozsonynak huzódik, telve kellett lenni menekülőkkel. Úgy István szétvert csapatai, valamint Béla király aktióba nem is került hadosztályai Pozsony irányában vonultak vissza. Hogy mily gyorsan történt az, mutatja az a körülmény, hogy a tábort minden felszerelésével is hátrahagyták, mely aztán az ellenség kezébe került.[2]) Ez arra vall, hogy a Morva balpartján állott csapatok István kúnjainak megfutása által a cseh

---

seregről beszél, cum omni suo exercitu transierunt, de hogy ezt betű szerint való értelemben nem vehetjük, kitetszik abból, hogy az egykoruak *csakis Istvánt* vádolták a fegyverszünet megszegéséről s idöelötti támadásról s így a sereg egy részének, nyilván nagyobb részének az ütközet eldülésekor még a Morva balpartján kellett lennie.

[1]) sed de celo victoria datur munere magni Dei.

[2]) castra intrarent (nonnulli t i.) et occupantes currus, tentoria et expensas, queque preciosa spolia acceperunt. *Epistola Ottokari* i. h.

sereg hadi mozdulata iránt tévedésbe ejtettek. Ilyen félreértések nem ritkák a hadak történetében. A menekülők kevés idő mulva elárasztották Pozsonyt. Béla király is idejött, míg István királyról tudni sem lehetett kezdetben, merre van. Holt hirét is nyiltan terjesztették. Úgy látszik Stomfa irányába menekült.[1])

Ottokárnak, miután a hadi szerencse ekkép javára dőlt el, üldözőbe kellett volna venni a futó magyarságot, ám ezt tenni elmulasztotta. A krónikák s ezek alapján egyes újabbkori irók szólnak ugyan a csehek részéről történt heves üldözésről, de ezeket legjobban maga Ottokár czáfolja meg, mint ki említett levelében erről egy szóval sem emlékezik. Szerinte csakis *némelyek* mentek át a holt testek által a Morva folyón képezett hidon elfoglalva a magyarok által hátrahagyott tábort, szekereket és sátrakat.[2]) Ő maga sokkal jobbnak tartotta „magát mérsékelni“ s győzelmét egészen ki nem zsákmányolni, miután jobb egy békés szomszéd, semmint egy elnyomott lázadó. Bár egész Magyarországot e győzelme után könnyen hajthatta volna rabigába, mégis jobbnak tartotta magának a szomszéd barátságát biztositani.[3])

Világos ezekből, hogy Ottokár a marcheki győzelem után Magyarország földén nem járt hódoltatva, mert ezt levelében, melynek hangjában a keresztény Istenfélelemmel egyesitett *dicsekvés* is félreismerhetetlen kifejezést nyert,

---

[1]) Hazai krónikáink szerint *Hainburg* irányában. Victus fugit circa *Haymburg* tertio Idus Iulii. *Marci Chron.* 81. fej. *Chron. Bud.* Podhraczkynál 201. l. De kétségtelen, hogy István Hainburg felé nem menekülhetett, mert ekkép csak az ellenség karjaiba rohant volna. Hogy meg sem sebesült az a Fejérnél IV. III, 185 közölt okmányból bizonyos.

[2]) quasi perfectos pontes *nonnulli* ex nostris aduersariorum castra intrarent. *Epistola Ottokari* i. h.

[3]) Quamuis igitur post triumphum diuinitus nobis datum, quemadmodum communiter videbatur, Regnum Ungarie, nostre dicioni poterimus subiugare, et idem in perpetuam premere seruitutem, aduertentes tamen, quod melius sit bonum vicinum habere concordem quam superare et exterminare rebellem. Ugyanott.

okvetlenül felemlítette volna. Ellenkezőleg levele legjobb bizonyiték arra, hogy a marchecki ütközet *oly fényes* győzelem nem lehetett, mint milyenül az a történetkönyvekben szerepel.[1])

Azt különben még egy másik körülmény is hirdeti, az, hogy a győző nem is bizott nagyon a részére dőlt győzelem nagy eredményeiben. Ez okból készségesen fogadta el Béla királynak az eléje siető Roland nádor által küldött békefeltételeit. Ezek szerint Béla király lemondott Stiria birtokáról s kivonta hadait Pettauból és Stiriának még némely egyéb, azok által megszállva tartott helyeiből. Azonkivül Béla király másodszülött fia Béla eljegyeztetett Ottokár unokahugával, Brandenburgi Otto leányával, Béla király unokája, Halicsi Rastiszlav, macsói bán leánya Kunigunda pedig Ottokár királylyal.[2])

A következő 1262. év Pozsonyra, de sőt az egész

---

[1]) Ottokárnak e levelét hitelességére nézve Katona és Pray kétségbe vonták, de nézetünk szerint alap nélkül. Lorenz is megjegyzé, hogy akkor e levélnek igen korán kellett volna koholtatnia, miután már Pulkawa krónikájában is közölve van. Véleményünk szerint a levél *hitelességét* legjobban az bizonyítja, hogy benne egy „nagyszerű győzelem" beigazolására concret adatokat nem találunk, mert ilyen adatok tényleg nincsenek. A marchecki ütközet főforrását az *Annales Otakar.* képezik és Ottokár lovag *Rimeskrónikája.* Ez pedig „ist ein Phantasiegemälde voll Poesie aber ohne fassbares Detail," mikép Huber osztrák történetiró mondja. Lorenz szerint nem is annyira költőiesen van írva, mintsem inkább *csehül* — nem ugyan írva — hanem gondolva és óva int, hogy e krónikában „sind die Details jedesmal mit aller Genauigkeit zu prüfen" s különösen ott *nem használandó,* „wo sie von böhmischen Heldenthaten sprechen." *Gesch. Ottokars II. v. Böhmen,* 190. 201. l. Még Palacky is azt tartja e krónikáról, hogy „aus ihr ist keine Geschichte zu schöpfen." *Geschichte von Böhmen,* II, 212. Az *Annales Mellicenses,* a *Chronicon Sampetrense,* az *Annales S. Rudbergi Salisburgenses* adatai pedig igen fogyatékosak.

[2]) IV. Béla egy 1263. évi okmányában, melylyel Krainburgot Tóbiás zágrábi prépostnak adományozza, ezt illetőleg irja: guerrantibus nobis cum Rege Boëmorum . . . . . quum aliter pacari non possemus, nisi inter nos et predictum Regem Boëmorum ordinassemus parentelam, *dando sibi in matrimonium neptem nostram.* Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 101.

országra nézve szintén nagyon jelentős volt. Ekkor jött ugyanis létre ugyancsak városunkban azon béke is, mely a belföldi, azaz a polgári versenygésnek vetett legalább egy időre véget.

Hazai történelmünkben ugyanis az Árpádházi királyok korszakában a *belháborúk* rettenetes dúlást és meghasonlást eredményeztek. Talán egy nemzet történetében sem emelte fel oly vészteljesen s oly ádáz gonoszsággal a testvérháború hidrafejét mint éppen nálunk. Nem is volt másutt annyi alkalma mint nálunk. A pártoskodás elejétől fogva fajunk egyik főhibáját képezte s e főhiba legott mutatta következményeit, mihelyt az még mesterségesen is élesztetett. Míg az Árpádházi vezérek idején mit sem tudunk a nemzetnek meghasonlásáról, addig az Árpádházi királyok korszakában a benső villongások egymást érik. A vezérek korában a bajt a nemzet alkotmánya fojtotta el, mert a vérszerződés megállapította a vezérválasztást. Midőn az ősi alkotmányt a keresztény monarchia váltotta fel, a trónutódlás kérdése nem lett kellőleg megállapitva. Ez még nem volt a bajnak fokozása, mert a monarchiában is követhették volna az ősi alkotmányos szokást: választhatták volna az uralkodó dynasztiából, a lelépő király családjából a legarravalóbb egyént. De a baj az által keletkezett, hogy királyaink behozták, avagy behozni engedték az *ifjabb királyságot*, ez által államot alkotva az államban. A királyi herczegek az ország egy harmadát nemcsak ellátásul, hanem némely felségi jogok gyakorlásával kormányzásul is kapták, s így a pártoskodások magva el lett hintve. A királyi családban fiú apja ellen támadt, szülők meg gyermekek és testvérek között vérengzések, üldözések, erőszakoskodások, vakitások kerültek napirendre. De épp úgy lett maga a nemzet is pártokra szakítva, mi vészes belháborúkat és dicstelen külföldi beavatkozásokat szült. Az elégedetlen elemek, azok a

velleitások, kiknek csak nyerni, de veszteni valójuk nem volt, ilyformán mindig védőre találtak. Hol az apakirály mellett állottak, hol tőle elpártolva, a jobban igérő fiuhoz szegődtek, és megfordítva. Egyik fél a másiknak hiveit számüzte, javaikat elkobozta s eladományozta, miből a birtokviszonyok teljes megzavarása és bizonytalansága származott. Egymaga ez is a nemzet elszegényedését vonta maga után, de miután annak végeredménye a polgárháború volt, azért a nemzet nemcsak erkölcsileg, de fisikailag is megapadt. A nemesség szine java a dicstelen csatatereken vérzett el.

Nem kevesebb bajt okoztak némely az Árpádok korában nálunk nagy szerepléshez jutott népfajok s ezek között főleg a kúnok. Idegenkedve a kereszténységtől, kóbor életet éltek s nagy sokaságuk által nem csekély veszedelmet képviseltek ott, ahol megjelentek. Királyaink közül többen e fajt túlságosan ótalomba vették s sokszor velük akarták a nemzeti visszavonás következtében felbillentett egyensúlyt helyreállítani. A kúnok egyszernél többször azon nemzet ellen fordultak, mely őket vendégszeretőleg befogadta s mondhatni, hogy állandó veszélyt képeztek a közbiztonság és művelődés tekintetében mindaddig, mígnem közös alapra, a kereszténységre állva, a keresztény civilisatió által magával a nemzettel össze nem forrtak.

Épp az imént jelzett körülményekből tört ki István ifjabb király és atyja IV. Béla között is a versenygés. A polgárháború véres áldozatokat követelt, az ország csaknem tönkre ment, minek következményei aztán annál érezhetőbbek lettek, mivel letarolni fenyegette azt a keveset is, mit a vészes tatárjárás még meghagyott. Ezért végtelenül áldott nap volt az, mely a dynastia versenygésének, s a nemzet dulakodásának legalább egy időre véget vetett. E nap az 1262. év tavaszán virradt fel a nemzetre

és pedig *Pozsonyban,* mert itt jött létre apa és fiú király között azon egyezség, mely a dulásnak és vetélkedésnek némi időre véget vetett.

Hogy ezen béke valóban 1262-ben jött létre, azt István ifjabb királynak egy 1262. évi deczember 5-dikén kelt levele kétségtelenné teszi. E levélben ugyanis, igérve az atyjával kötött egyezségek egyes pontjainak hű megtartását, világosan mondja, hogy ez a béke *„minap Pozsonyban köttetett meg 1262-ben“.*[1]) A napnak kelte azonban kitöltetlen maradt s így meg sem határozható az. De alig szenved kétséget, hogy az a tavaszi hónapokra esett, közvetlenül arra az időre, midőn apa és fiu mint ellenségek egymással szemben állottak.[2])

A béke az ifjabb királyra nagyon kedvező volt. István az ország egész keleti részét kapta Erdélylyel és a kúnok felett való uralommal s egyátalán teljes felségi joggal, külön kanczellárral, alkanczellárral, országos és udvari méltóságviselőkkel és tisztviselőkkel. Úgy látszik azonban, hogy a pozsonyi egyezkedés, mely irásba foglaltatott,[3]) s melyen Béla király részéről Herrandus lovászmester és trencsényi főispán, továbbá László mester honti főesperest és esztergomi kanonok voltak jelen,[4]) némely utólagos kiigazitásokat és toldalékokat megtűrt, amint azt István ifjabb királynak fennt érintett 1262. évi deczember 5-iki oklevele kétségtelenné teszi. Ez oklevél reánk nézve azért is igen fontos, mivel az eddig ismeretlen pozsonyi szerződés pontjait egyenként felsorolja. Megtudjuk belőle, hogy Ph. esztergomi érsek, IV. Béla kanczellárja, Sm. (Smaragd) kalocsai érsek,

[1]) nuper in Posonio, Anno d. 1262.

[2]) A tavaszi időre teszi Huber is, *Gesch. Österreichs,* I, 551.

[3]) István király 1262-ben decz. 5-iki oklevelében ugyanis említvék littere nostre presentes, et *alie priores, apud Posonium confecte,* de quibus iam pluries in premissis mencionem fecimus.

[4]) Ugyanezen oklevélben olvassuk: Herrandus comes et magister Ladislaus, *tractatores tunc pacis.*

V. István kanczellárja, Fülöp váczi püspök, V. István nejének kanczellárja, János orodi prépost s választott szerémi püspök, B. szebeni prépost, V. István alkanczellárja jelenlétében az ifjabb király az egyezség megtartását esküvel igéri. Az egyezséget az összes bárók és nemesek helybenhagyták, a kún főnökök tanácsa és beleegyezése is ki lett kérve. István elismeri, hogy neki atyja Fülek várát és tartozékait átadta s hogy emiatt több követelni valója nincsen. Igéri, hogy Béla király hiveinek visszaadja az azoktól elvett jószágokat, hogy a korona, az ország s testvérének, Bélának herczegsége ellen mitsem fog nyiltan avagy titkon, álnokul avagy mesterkedve sem maga, sem hivei, sem a kúnok, sem a külföldiek, királyok, herczegek, ruthenok vagy lengyelek vagy bárki által tenni, és igérte volt, hogy a kúnokat nem fogja magához csábítani, átpártolásra rábeszélni. Továbbá, hogy apjának hiveit: a németeket, szlávokat, a szláv herczegséghez tartozókat és a cseheket nem fogja átpártolásra kényszeríteni, amint IV. Béla is igérte volt, hogy a kúnokat nem fogja magához csábítani, átpártolásra reábirni. A sójövedelemben egyformán fog apjával osztozni, a király hivei pedig szabadon jöhetnek, mehetnek, tartózkodhatnak István területén. Végre igéri István az egyházak, bárók, nemesek jogainak, szabadságainak, kiváltságainak épségben tartását a maga területén, úgy azt is, hogy azok várait nem fogja elfoglalni.[1])

Hogy ezen újabb igéretek a főpapok *poroszlói* összejövetelén történtek István részéről, azt ugyancsak Istvánnak egy 1263. évi május 3-ikán kelt oklevele bizonyitja, melyből kiderül, hogy úgy a pozsonyi, mint a poroszlói egyez-

---

[1]) Eredetije a primási ltban van. Közölte Katona: *Hist. Crit.* VI, 360. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 69. Knauz: *Monum. Eccles. Strig.* I, 476—480. És *Budapesti Szemle,* 1887. évf. 121. sz. 25. l.

séget a két király a pápa által megerősíttetni és megszegőjére az egyházi átkot alkalmaztatni kivánta.[1])

Fájdalom azonban ily erős igéretek, melyek megtartására magát István a sz. evangeliumra, a feszületre és sok szent ereklyére tett ünnepélyes esküvel kötelezte, csak mulóan javitották a királyi rokonok családi viszonyait s az ország nyugalmát. A viszályok és bajok tulajdonképen csak Béla herczeg és Béla király halálával nyertek végleges befejezést. Béla király 1270-ben máj. 5-ikén halt meg.

Ha halálával a polgárháború üszke ki is aludt, az országra és *különösen Pozsonyra* újabb más bajok támadtak.

A csehekkel 1261-ben kötött béke ugyanis nagyon muló volt, mert az előbbi cseh hadat egy sokkal nagyobb és vérengzőbb követte. Alig hogy IV. Béla meghalt, leánya Anna, vejéhez Ottokárhoz menekült magával a koronát is elvive de nem, mikép gyanusították, azon czélból, hogy azt Ottokárnak fejére tegye. Kétségtelen, hogy Anna testvérének V. Istvánnak üldözése elől menekült s a koronakincseket csakis zálogképen vitte magával. Ugyanő vele néhány magyar főúr is menekült Csehországba, ezek közt Németujvári Henrik szlavoniai bán és fia János. Ezek a stiriai határon levő birtokaikat és váraikat, melyekből a királyt uraló vidéket pusztították, Ottokár védelme alá helyezték. Így Kőszeget, Borostyánkőt, Szent-Videt, Szalonakot.[2]) Ez

[1]) per sedem apostolicam confirmetur .... ad obseruacionem pacis per censuram ecclesiasticam compellatur... si contra compositionem vel ordinacionem, habitam *apud Posonium et in Puruzlo* ... Eredetije a primási levéltárban. Közölte Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 160. Újabban Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 485—486.

[2]) V. István király egyik 1272. évi okiratában említi, hogy Henricus banus, filius Henrici deserta patria et proditis castris nostris se per infidelitatem ad regem (t. i. Boemorum) transtulisset de quodam castro suo finitimo Kuzeg uocato multa spolia rapinas et incendia in confinio regni nostri faceret. *Haz. Okmtár,* VI, 184. IV. László ellenben egyik 1273. évi okmánya szerint Henricus Banus ... per quorundam emulorum suorum pestiferam suggestionem superatus et

elég ok lett volna arra, hogy V. István összezsörtüljön a cseh királylyal, mert hogy e dolgokat István igen zokon vette, azt egyik 1271. évi okmányából láthatjuk.[1]) De a kölcsönös készületlenség egyelőre a háború kitörését elhalasztotta. Inkább is fegyverszünetet kötöttek egymással, mely 1270. október 16-ikáig volt tartandó.[2]) Ez időnek leteltével a két fejedelem a fegyvernyugvást meghosszabbította és pedig *Pozsonyban,* hol 1270. október közepén a két fejedelem kevés kisérővel az egyik Dunaszigeten egymással találkozott.

Melyik volt azon sziget, azt ma pontosan kijelölni lehetetlen. Ha a Dévény és Pozsony között levő Dunaszakasz esése igen nagy is s így a folyam vizének sebessége szemlátomást jelentékeny, mégis nem mondhatjuk, miszerint a folyam geologiai tevékenysége itt szigetek képzésében és elhordásában akkora változásokat vitt volna végbe századokon át mint Pozsony és Gönyő között. Feltéve tehát, hogy a Pozsony és Dévény között levő Dunaszakasz szigetség dolgában ugyanazon physiognomiával birt a XIII. században, melylyel az ma a XIX. században bir, a történeti nevezetességű sziget kijelölésekor mégis határozott zavarba jövünk. Az 1270. évi kébe-okmányból csak annyit tudunk, hogy a sziget Potunburg és Pozsony között feküdt. István királynak egyik erre vonatkozó 1271. évi okmányából pedig csak annyit, hogy a sziget Pozsonynál volt.[3]) Az említett

a familiaritate ac domo Regia segregatus se ad Boemorum Regem corporaliter transtulisset, castra sua, de Kuzeg videlicet, Scentwyd, Zlaunuk et Perestyen manibus Regis eiusdem assignando. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 74. Az eseményekre nézve lásd egyébiránt Huber: *Studien über d. Gesch. Ungarns* czimű tanulmányát, közzétéve az *Archiv f. Österr. Geschichte,* LXV, 37. Ugyanő: *Österr. Gesch* I, 556.

[1]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100.

[2]) Lásd *Archiv f. Österr. Gesch.* XXIX, 39. Erben-Emler: *Regist. Bohem.* II, 280. Ankershofen-Tangl: *Handbuch der Gesch. des Herzogtums Kärnten,* IV, 17. Huber: *Österr. Gesch.* I, 557.

[3]) quum ad habendum tractatum,

Potunburg a régi okmányokban Vottunburg néven is szerepel s nem más mint a ma is Berg község határában levő Leányvár, melynek toronyromja szépen látszik Pozsonyból s nyáron festői képet nyujt szürke korhadt falaival a lombos fák által képezett zöld háttérrel. Ezen Leányvár és Pozsony között fekszik ma a Görögliget, a Szarvashalom, a Pötschensziget s az előtt a Lipótsziget. Azon nézeten vagyunk tehát, hogy a két király találkozása ezek valamelyikén történt. Ottokár Hainburgból csolnakon indult el s minthogy övéi nagyon tartottak veszélytől, mely urokat talán István részéről érhetné,[1]) azért aligha ment Ottokár oly szigetre, mely sűrű fák által volt ellepve. Alkalmasint egy a Pötschen előtt fekvő csupasz kavicszátony szolgált találkozási helyül, mert ily csupasz szigeten legkevésbbé lehetétt álnokságtól, törbecsalástól tartani. A két fejedelem mindegyike tizenkét fegyvertelen kisérővel jelent meg. Ottokár emberei között egy érsek, több püspök és lovag volt s nyilván István kiséretét is nagyon előkelő egyének képezték. A megjelenők rövid ruhákat viseltek, hogy ilykép is minden gyanakodásnak elejét vegyék.[2])

A főszemrehányás, melyet István Ottokárnak ez alkalomkor tett, a magyar koronázási jelvényekre vonatkozott. Ottokár kijelentette, hogy azokat anyósa, István növére csakis letétképen bizta reá. Addig is mig nála lesznek, egy e jelvények belső értékét négyszeresen meghaladó ajándékkal kész Istvánnak kedveskedni. A fennforgó különböző viták

et colloquium cum Rege Boemie *apud Posonium* conuenissemus communiter et vicissim, ac ex condicto, malo tamen et excogitato ingenio Capitalis hostis nostri Regis Boemie, *in quadam insula* cum certo et paucissimo numero personarum debuissemus cum ipso rege Boemie inuicem nos videre. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100.

[1]) Hogy egyébiránt István is telve volt gyanakodással Ottokárral szemben, annak okmányban is nyilt kifejezést adott. Fejérnél: *Cod. Dipl.* V. I, 100.

[2]) V. ö. Palacky: *Geschichte v. Böhmen,* II, 207.

és sérelmek elintézésére egy négy-négy bizalmas emberből álló bizottság fog kiküldetni s addig is, mig ezek munkájukat bevégzik, meghosszabbítják a fegyvernyugvást 1272. november 11-ikeig. A béke megzavarója egyházi átokkal s 20 ezer márknyi kártérítéssel fenyíttessék meg.[1])

Ám még mielőtt a fegyverszünet lejárt, a háború a két fejedelem között már is kitört,[2]) miben kétségtelenül az Ottokárhoz menekült magyaroknak is nagy részük volt. István betört Ausztriába s azt pusztította.[3]) Ottokár ellenben roppant sereggel Magyarország ellen indult. Harczosainak

[1]) A Dunaszigeten létrejött fegyverszünet okmánya nem maradt ránk. A későbbi békekötés okmánya pedig csak formulákban maradt fenn, melyekben az egyes békepontok elő nem jönnek. E formulák eddig 5 kiadásban ismeretesek, de valamennyi többé-kevésbbé eltér szövegileg egymástól. Lásd Voigt: *Formelbücher*, 25—27. l. Dobner: *Mon. Boem.* II, 368. Palacky: *Formelbücher*, I, 301. Lorenz szerint a *Licet treugarum* kezdetű legvalóbbszinüen az, mely a pozsonyi békeokmányból vétetett. *Gesch K. Ottokars II. v. B:hm.* 323. l.

[2]) István király egyik 1271. aug. 20-áról keltezett oklevelében panaszolva emliti: Quod cum per incitacionem infidelium inter nos et regem Boemorum grauis fuisset discordia suscitata, et, idem Rex Boemorum per animacionem et induccionem infidelium eorundem, fines Regni nostri hostiliter adijsset. *Haz. Okmtár*, V, 43. *Árp. új Okmtár*, VIII, 339—40. Egy másik 1271. évi okiratában pedig ugyancsak Ottokárról mondja: qui nobis multipliciter fidem fregit, infideles nostros in suum dominium admittendo, et thesaurum regni nostri ausu temerario contrectando. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100. IV. László egyik 1273. évi okmányában a fegyverszünet megsértését Ottokárnak tulajdonítja, fidem suam deserendo violata pace, fractis treugis et ruptis juramenti sui vinculis, hadat indított apja István ellen. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 97. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 74. Ottokár persze Istvánnak tulajdonítja a hűtlenséget s tudtára adja a római bibornoki testületnek detestabilem perfidiam, per Stephanum Regem Hungariae perpetratam. Palackynál: *Über Formelbücher*, I. f. 275. És *Gesch. v. Böhmen*, II, 211.

[3]) V. István maga tesz e hadjáratáról említést. Több jersei várnépet nemesítve, érdemeik között kiemeli azt is, hogy specialiter in exercitu nostro, quam (így) contra ducem Austriae habebamus, commendabilem exercuerunt miliciam. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 350. Egy másik oklevelében szól ama hadjáratáról, quam *contra Austrenses mouimus* propter versuciam, et iniusticiam regis Boemie comprimendam. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100. De maga Ottokár is panaszkodik arról, hogy ipse rex Stephanus . . . *terram nostram Austrie* fraudulenter invasit. *Formelbücher*, I, 275.

számát 90—100 ezerre becsülik, vele voltak a Brandenburgi őrgróf és a sleziai herczegek is. Útját egyenesen a Morva felé vette, melyen hidat veretett. Ezen hadait átvezetve 1271. ápril 13-ikán átlépte az ország határait.

Úgy látszik a hely, melyen Magyarországba benyomult, közel esett az általa alapított Marcheckhez. Erre mutat az a körülmény, hogy mindenek előtt is Stomfa ellen indult, melyet hősi védelem után kezére kerített.[1]) Hadait aztán a stomfa-pozsonyi úton déli irányba vezetve Dévényt foglalta el. Utóbb Pozsony alá jött, melyet egyes védők vitézsége daczára is könnyű szerrel s első ostrommal, mert árulás következtében [2]) hatalmába ejtett s várába bécsi harczosokból álló másfélezer főnyi helyőrséget helyezett. Ottokár egyik okmánya, ápril 16-dikán Pozsonyban kelt.[3]) Roppant volt a kár és a szenvedés, mely akkor e várost és lakóit érte.[4]) A vad cseh csordák

[1]) V. István királynak egyik 1271. évi okmányában erre vonatkozólag olvassuk, hogy: Comes Alexander, filius Marcelli nobis et regno semper et in omnibus expeditionibus nostris semper fidelissimum inpenderit famulatum, et *potissimum in conseruacione castri Ztumpa, quod contra potenciam et exercitum regis Boemie laudabiliter et viriliter tenuit,* quo adduxit, qui demum ab eodem Rege crudeliter extitit interemptus. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 130. Wenzel: *Árp új Okmtár,* VIII, 336.

[2]) IV. László király 1273. évi okirata szerint *Posonium* et quedam alia castra *prodicionaliter* occupavit. Egyszersmind kiemeli, hogy magát apud *Posonium,* Petrus filius Mathei de genere Chak kitüntette. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 25. Máshelyt ugyanő felpanaszolja, hogy az ő atyja idejében Ottokár cseh király, fidem suam deserendo, violata pace, fractis treugis, et ruptis iuramenti sui vinculis, ducens secum in auxilium principis tocius Alamannie fines Regni Hungarie adijsset; *Posonium* et quedam alia castra ex *prodicione* Baronum infidelium occupando stb. *Haz. Okmtár,* II, 9. Az egykoru *Chronicon Claustroneoburgense* ad an. 1270. a rohammal történt elfoglalást illetőleg mondja: *Posonium* in primo impetu expugnat et capit.

[3]) *apud Presburch,* közölve Chmelnél: *Reg. K. Friedrichs IV.* Függelék CLXXVII. l.

[4]) IV. László 1288-ban ezeket mondja: cives nostri Posonienses per hostilem insultum Regis Boemie inimici nostri capitalis, fuerunt miserabiliter devastati, ita ut nec habebant unde se possent sustentare. Ered. okl. a pozs. városi ltb. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 309.

kiméletlen kegyetlenséggel égettek, öltek és pusztítottak. Még a csecsemőknek sem kegyelmeztek. Templomokat. köz- és magánházakat felgyujtottak, erődfalakat lerontottak, sőt a nemzet és a városi lakósság történetére vonatkozó emlékeknek sem kegyelmeztek. Ekkor pusztult el a lovak patkói alatt a káptalani és a városi levéltár,[1]) mely ha megmaradt volna, manap a mult eseményeiből kétségtelenül sokkal többet tudnánk.[2])

Pozsonynál Ottokár megkerülve a Kis-Kárpátokat, az ezek keleti alján fekvő Sz. Györgyöt és Bazint foglalja el. Innen Nagyszombat s Vörösvár alá megy, melyek szintén nem tudnak erejének ellentállani. Átlépi aztán a Vágot, Nyitrát veszi meg[3]) s csapatait a Garamig portyáztatta,

---

[1]) Ezt IV. László királynak 1277. évi okirata világosan érinti, tempore hostilitatis, quo Rex Boemorum tyrannisauit crudeliter in nos, et in Regnum nostrum . . . in capcione *Castri Posoniensis*, de *camera ecclesie Posoniensis* una cum alys bonis eiusdem ecclesie, per Boemos et Theutonicos sunt ablata. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 78. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 81.

[2]) Mennyire irányzatos tehát, hogy a csehek leghíresebb történetirója, Palacky, elhitetni akarja, hogy Ottokár a pozsonyiakkal nagyon kegyesen bánt. Szerinte: Diese Stadt, als den Stützpunkt aller seiner ferneren Operationen in Ungarn, schonte Otakar nicht allein, sondern versah sie auch mit Lebensmitteln und mit Wehrmannschaft . . . . Der grossmüthige Sieger liess die friedlichen Einwohner unbeschädigt . . . Bedeutende Schätze wurden da erbeutet. *Geschichte v. Böhmen*, II, 212—13. Az *Australis historia* és az *Anonymus Leobiensis* egyaránt felemlítik a városnak éji időben történt felgyujtását. Freher-Struvénél I, 474 és Peznél: *Scriptores*, I, 851

[3]) Ugyancsak István királynak egyik 1271. évi okiratában, melylyel Joachynus de Sceg hadi érdemeit jutalmazza, említi a csehek nyitrai ostromát, cum nuper inter nos et Regem Boemye discordia fuisset suscitata, idem Joachynus nobis gratum exhibuit seruicium et sedulum famulatum. In hoc specialiter, quod cum infideles Regni nostri Nicolaus uidelicet, et Stephanus filij Pauli *uenissent ad expugnandum castrum nostrum Nytriense* idem Joachynus de castro exiens contra eosdem, captus fuerat, s magát 70 márkán kellett megváltania. Aztán cum exercitus eiusdem Regis Bohemiae, ex transmissione eiusdem, ad deuastandam terram nostram ... accessissent, nevezett Joachimot minden javaitól megfosztották. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 144. *Haz. Okmtár*, VII, 129. Hogy magát a várat nem vette meg, csak a várost lásd Lorenzet: *Gesch. K. Ottokars*, 327. l.

úgy hogy három hét alatt éjszaknyugati Magyarországnak egy jelentékeny részét hatalma alá hozta.

Ám azalatt, míg a cseh fegyver a Dunán innen rémítve és pusztítva hódit, a Dunán túli vidéken erélyes védintézkedések történtek. Ezen Ottokár-féle hadjáratnak nagyon sok hasonlatossága volt III. Henrik hadjárataival, midőn a Duna éjszaki partvidékén hadakozó ellenség szintén alig talált ellentállásra. Az a körülmény, hogy a cseh hadak a Morvától a Garamig mehettek anélkül, hogy az egyes várak helyőrségén kivűl más ellentálló hadseregre találtak volna, világos jele annak, hogy a magyar hadvezénylet most is, mint a XII. században, a döntő ütközetek szinhelyét a Dunán túl levő vidéken szemelte ki magának. Ez a terület mindenképen megfelelőbb volt azon kún hadaknak, melyek István király védseregének javarészét képezték. Ottokár maga is csakhamar észrevette, hogy azalatt, míg könnyen szerzett diadalokkal előre halad, háta mögött komoly veszedelem készül. Méltán attól vélttarthatni, hogy a magyar sereg hátába kerül s bajba hozza. Ez okból hirtelen megfordul s iparkodik mielőbb a Dunát elérni. Útját *Pozsonyon* át veszi s itt a város alatt hidat veret át a folyón, hogy seregét azon átvihesse s az ellenséggel megküzdjön, még mielőtt annak ereje túl nagyra növekszik.

A hidverést semmi sem akadályozta komolyan. A túlsó parton levő kún lovasok nyugtalanitották és károsították ugyan Ottokár utászait,[1]) de a hidnak elkészülését

[1]) IV. László király egyik 1274. évi okmányában Miklós comes fiainak Miklósnak és Lászlónak némely birtokokat visszaadva s azok érdemeit előszámlálva mondja: cum Boemorum Rex, prius patris nostri, et postmodum noster inimicus capitalis, *confinia Regni nostri de parte Posoniensi introire velle* diceretur, V. István ellene Miklóst küldötte kis csapattal. Insuper cum quidam *Teotonici nauigio transirent* ad inferendum hominibus patris nostri nocumentum, ipse Magister Nicolaus eosdem nauigantes telorum velocitatibus impediens, quam plures interemit ex eisdem. Wenzel: *Árp új Okmtár*, IX, 63—64.

meg nem akadályozhatták. És mikor a hid elkészült, Ottokár át is vezethette azon harczosait. Mit a cseh és német forrásokban és némely újabb iróknál is olvasunk, mintha Ottokár a túlsó hidfőnél május 9-ikén nagy diadalt aratott volna a kún hadak felett, betűszerinti értelemben nem kell vennünk. A kúnok, kikről itt szó van, csak portyázó csapatok, a magyar sereg előőrsei voltak csupán.[1]) Feladatuk nem volt más, mint az, hogy az átkelő ellenséget szüntelen nyugtalanitsák s ezt folytonos hátrálás mellett tették is annyira, hogy a cseh király veszteségei, mire a Lajtához érkezett, nem voltak csekélyek. A Lajta ott, hol azt a cseh hadak elérték, a Bruck felől jövő, hainburg-dévényi Dunafordulatnak megfelelőleg délkeleti hajlatban Óvár és Mosony felé húzódik. Óvár és Mosony[2]) május 15-ikén csakhamar Ottokár kezein vannak, de Mosonyon túl már legott nagyobb akadály gördül haladásának útjába. A magyar fősereg a Rábcza mentén kitünő pozitióban van felállítva, mégis mielött elfogadná az ütközetet, István főhadiszállásából küldöttség érkezik Ottokárhoz. Roland bán és Pál veszprémi püspök béke ajánlatokkal alkudozni jönnek Ottokárhoz. A feltételek azonban olyanok, melyeket Ottokár el nem fogadhatott. István király ugyanis követelte tőle, hogy eddigi foglalásait bocsássa ki kezeiből. Az alkudozások eszerint eredményre nem vezettek, csakis egy 5 napi fegyvernyugvásra, melyre nyilván Ottokárnak nagy szüksége lehetett és mi hitelesen mutatja, hogy a pozsonyi hidfőtől Mosonyig meg-

---

[1]) Denn offenbar waren es nur die ungarischen Vorposten, auf welche Ottokar stiess und die sich nun — freilich nicht ohne dass die offiziellen Berichte von einem grossen Siege Ottokars zu melden gehabt hätten — hinter die Leitha nach Altenburg und Wieselburg zurückzogen. Lorenz: *Gesch. Ottokars,* 327. l.

[2]) IV. Lászlónak egy 1273. évi okirata szerint Chepanus apud *Musunium* s aztán a Rábczánál nunc hasta, nunc sagittis laudabiliter dimicans victoriosus extitit. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 74. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 98. V. ö. *Cod. Dipl.* V. III, 87—88.

meg újult kúnharczok mennyire elcsigázták a cseh király hadait. A fegyverszüneti napok letelte után a nagy ütközetet elodázni többé nem lehetett s azt tényleg május 21-dikén meg is ejtették Mosony és a Rábcza között. A magyarok haditerve az volt, az ütközet esélyeihez képest a Rábczán át is vonulni s a Rábcza és a Rába között újabb ütközetre kényszeriteni az ellenséget. Ez okból a magyar hadak egy része még az ütközet elött a Rábcza tulsó partján is hadállást foglalt, hogy aztán e hadak fedezete alatt vonulhasson át a sereg másik része azon esetre, ha netán vereséget szenvedne. Mert erre a magyar hadvezényletnek okvetlenül gondolnia kellett, miután a magyar hadak száma aránytalanul kisebb volt a csehekénél, s azonkivűl azt is feltehette, hogy lesznek Ottokárnak a május 21-iki ütközetbe be nem vont, pihent tartalékhadai is. Ha Ottokár, mikép láttuk, nem is volt kiváló hadvezér, azt róla még sem tehetjük fel, hogy a magyar hadi terv lényegét fel nem ismerte volna. Csak csalárdul s szemfényvesztőleg járt el, mikor a magyarok Rábcza mögött levő hadállását akkép tüntette fel, mintha vereségből származó visszavonulás lenne az. Tényleg hivatalos bulletinjei ily értelemben szólnak,[1]) de ezekkel csakis a csataszinhelyétől távol esőket ejthette rövid időre tévedésbe, ám legkevésbbé saját katonáit, kiknek

---

[1]) Dollinernél (*Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis*, Viennae 1803.) s újabban Erben-Emlernél (*Regest. Bohem.* II, 291—293.) közzétett tudósítása szerint ő a magyarokat szinlelt visszavonulással ütközetre birta, megverte és a Rábczáig üldözte. Ezért nem lehet meglepő, hogy egyes osztrák évkönyvekben is találkozunk Ottokár győzelmének hirével. V. ö. *Cont. Claustroneoburg.* IV, 743. *Cont. Vindobon.* 703. Az újabb irók közül elégnek tartjuk itt Palackyt idézni, ki szerint „Ottokar schlug den Feind vollständig, und verfolgte ihn drei Meilen weit bis an die Rabnitz, so dass eine Menge der Flüchtigen im Flusse ertrank, und der Verlust der Ungarn an Todten und Gefangenen, sowohl in der Schlacht als auf der Flucht, sehr bedeutend war. Aber der Mangel an Lebensmitteln, schon lange fühlbar in seinem Heere, hemmte seine Siegeslaufbahn! *Gesch. v. Böhmen*, II, 214.

bátorsága s kedvtelensége legott megcsappant. Üldözésről szó sem volt, amint nincs s nem is lehet szó diadalról sem. Ezt kétségtelenné teszi magának Ottokárnak az ütközet után követett magatartása. Nemcsak hogy, mikép mondtuk, üldözőbe nem veszi a magyar hadakat, hanem ellenkezőleg gyorsan visszafordul a maga oszló hadaival. E visszavonulását az élelmi szerek elfogyásával igazolta, de nyilvánvaló, hogy az nem volt más mint a vereség szépitése. A magyarok ellenben most támadólag lépnek fel. Lovasaik csakhamar ellepik a Morvasikot, kényök szerint pusztitják déli Morvaországot s egész Brünnig portyáznak.[1]) Tehették-e volna azt, ha Ottokár felettök teljes győzedelmet aratott volna?[2]) A magyar források eszerint teljes joggal Istvánnak tulajdonítják a rábczamenti győzelmet.[3])

---

[1]) Maga V. István király mondja 1271. évi okmányában, hogy a csehek felett nyert győzedelme után in Regnum eiusdem Regis Boemie destinassemus quandam nostrorum militum legionem, eisdem sub Castro Bruno preliantibus laudabiliter. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, III, 256.

[2]) A magyarok e támadását is nagyon sajátszerüen fogja fel a fenntebb idézett cseh iró. Ottokárról szólva mondja: er mochte glauben, sowohl für den Ruhm seiner Waffen, als für die Demüthigung des Feindes, diesmal um so mehr gethan zu haben, als er zuletzt noch einen grossen Sieg errungen hatte. K. Stephan dachte jedoch anders; nur der Erfolg lag ihm am Herzen, die Ehre des Kampfes kümmerte ihn wenig. Kaum war daher Otakar abgezogen, so sammelte er einen Theil des zerstreuten Heeres wieder und begann den Krieg auf ganz entgegengesetzte Weise: er schickte 30,000 Mann leichter Reiterei nach Osterreich und Mähren auf Menschenraub. *Gesch. v. Böhm.* II, 214. Egy teljesen legyőzött ellenség hogyan ronthatott 30,000 fegyveressel a hatalmas győző birodalmába?!

[3]) A XIII. századi Kézai Simon mester szerint Stephanus . . . Boemie regem nomine Otacarum ante fluuium Rebeha contra eum uenientem, cum Boemis uidelicet, Australibus, Stiriensibus, Brandeburgensibus et ceteris mixtis gentibus expulit uirtuose. *Gesta Hungarorum*, lib. II. c. 5. Endlichernél: *Rer. Hung. Mon. Arpad.* 120 l. A XIV. századi bécsi Képeskrónika szerint Stephanus . . . Othacarum Regem Bohemorum in Hungariam cum Bohemis, Australibus, Bamburgensibus, ac ceteris mixtis gentibus cum potentia venientem, ante fluvium Rapcha devicit viriliter ac fugavit. *Marci Chronica*, 83. fej. Ugyanígy szól a XV. századi *Chronicon Budense* Podhraczky-féle kiad. 204. l., valamint a *Chronicon Posoniense* is, lib. II. cap.

Az események ezen alakulása következtében Ottokár hajlandónak mutatta magát a béke megkötésére. István junius végén küldötte hozzá a veszprémi püspököt, Egyed tárnokot, Róland bánt s Benedek aradi prépostot s viczekanczellárt. A békeajánlatnak ugyanazon bázisa volt, mint a rábczai csata előtt. Most már elfogadta azt Ottokár s így létre jött az egyezség, mely kölcsönös engedményekből állott. A cseh király ugyanis visszaadta a Magyarországban általa még megszállva tartott helyeket s a két birodalom között a határok úgy állíttattak helyre, mint a milyenek voltak IV. Béla király halálakor. Viszont István király elismerte őt Karinthia és Krajna urául, lemondott a nővére által elvitt koronakincsekről s kötelezte magát Schärfenbergi Vilmos és Löwenbergi Miklós karinthiai nemeseknek Magyarország területéről való eltávolitására, de épp úgy kötelezte magát Ottokár is, hogy a magyar emigránsokat nem fogja többé védelmébe venni s váraiknak István által történendő megostromlását nem fogja akadályozni. Fogadták, hogy jövőre egyikök sem fogad be a másiknak területéről szökevényeket. Úgy István mint Ottokár kiterjesztik e békekötést összes szövetségeseikre. A két király között jövőben fennforgó tévedések és félreértések békés úton egyenlíttessenek ki. Mindkét birodalom püspökei és ország-

2. §. 44. De maga István király is a győzelmet magának tulajdonítja. Egy 1271. évi okmányában olvassuk : cum contra Regem Boemie armatam miliciam mouissemus pro nostra et Regni iniuria propulsanda, *ibique Diuina opitulante clemencia contra eundem Regem Boemie nobis victoria celitus arrisisset.* Wenzel: *Árp. új Okmtár,* III, 256. Hasonlóképen Istvánnak tulajdonítja e győzelmet IV. László király egyik 1273. évi okmányában, mely szerint per... fidelium nostrorum sudorem bellicum Boemie Rex de area certaminis, *quam patri nostro felix reliquit victoria,* fuge presidio uix euasit. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 74. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 98. Hogy hazai krónikáink és diplomáink ezen itt hivatolt közleményei igazságon alapszanak, azt Ottokár a csata után való eljárásából megerősítve találják a német történetirók is, mint Lorenz: *Gesch. K. Ottokars II. v. Böhmen,* 328. Huber: *Öst. Gesch.* I, 560.

nagyjai esküdjenek meg a békefeltételekre s végre kéressék fel a pápa e békekötés megerősitésére.

A békekötési okmányt István király *Pozsonyban* irta alá 1271. jul. 3-ikán, Ottokár pedig Prágában 1271. jul. 14-ikén.[1])

Bár Ottokárral a pozsonyi béke által a kiegyezkedés megtörtént, az mégis hosszú időn át tartós nem volt. V. István halálával ugyanis igen szomorú napok következtek

31. IV. László király. A Képeskrónika rajza.

hazánkra. V. István 1272-ben augusztus elsején mult ki s aki őt az országlásban követte, az a még csak tiz éves elsőszülött fia IV. László volt. E fejedelem már csak koránál fogva sem lehetett alkalmas arra, hogy a pártokat megfékezhesse, anyja pedig, a kún Erzsébet, inkább szította,

[1]) Kelt *apud Posonium* 1271. sexta nonas Julii s megvan eredetiben a prágai államlevéltárban. Közölve Dobnernél: *Monumenta Boem.* II, 368—370. Theinernél: Datum et actum in *Castris apud Posonium* . . . V. Nonas Julii. *Mon. hist.* I, 295—304.

semmint csillapitotta a pártszellemet. Ennek következtében ki is tört csakhamar a forradalom, mihelyt V. István szemeit behunyta. Az a párt, melyet V. István háttérbe szoritott volt, most szokatlan hevességgel lépett elő. Élén a hatalmas Aba-nemzetség egyik tagja: Finta a Dávid fia, IV. Béla király hajdani nádora állott. Mellette voltak rokonai, *Egyed* tárnokmester és *pozsonyi főispán*, valamint Gergely váczi főispán. E párt nyiltan II. Ottokár cseh királyhoz szitott s törekvése oda irányult, hogy Kún Erzsébetet és fiát IV. Lászlót megbuktassák.

Nem tudjuk egészen bizonyosan, hogy kit akart e párt Magyarország trónjára emelni, sejtjük azonban, hogy ez az ifjú Béla macsói herczeg, IV. Béla lányának, Annának Ratiszlav macsói herczeg által nemzett fia, tehát Ottokár nejének Kunigundának testvére volt. E sejtelmet ugyanis az a tény igazolja, hogy midőn Erzsébet anyakirályné s IV. László király pártja Miklós erdélyi vajda vezérlete alatt az ellenpárt forradalmát leverte, a levert pártütők közül többen épp II. Ottokár udvarába menekültek. Ezek közt volt Egyed pozsonyi főispán s tárnokmester, valamint testvére Gergely is. Kunigunda cseh királyné testvére, Béla herczeg, IV. László megbuktatása után a legközelebbi rokonság révén igényt tarthatott a magyar koronára, sőt egy külföldi krónika szerint ezen igényét érvényesiteni is törekedett.[1])

A forradalmi párt leverése következtében IV. László végre is megkoronáztathatta magát s bár anyja és ennek kedvencze Joakhim tótországi bán, Habsburgi Rudolf buzgó párthive, erélyes kezekkel ragadták meg a kormányzás gyeplőit, mégis a viszonyok békés fejlődéshez nem jut-

[1]) A *Chronicon Lambacense* azt írja az 1272-ik évre, hogy sororius (Stephani V.) de Mathsa, *volens sibi regnum indebite usurpare* s azért a magyarok által megöletett. Pertznél: *Mon. Germ. hist.* IX, 561.

hattak. Az a kitüntető kegy, melylyel a cseh király a hozzámenekült pozsonyi főispánt Egyed mestert fogadta és elárasztotta, Egyed halálos ellenségét Németújvári Henriket mélyen sértette. Elhagyta Ottokár udvarát, Magyarországba sietett s felajánlotta IV. Lászlónak szolgálatait. Az anyakirályné s udvara a hatalmas főurat szivesen fogadták s az ország zászlósai közé emelték.

Ezen Németújvári Henrik egy alkalommal Budán a Margitszigeten összeszólalkozva Béla macsói herczeggel, kinek érdekében, mikép láttuk, Egyed mester és társai forrongani kezdettek, azt kardjával darabokra vágta.[1])

Amint Ottokár meghallotta sógorának meggyilkolását, azt ürügyül véve, legott hadra készült Magyarország ellen. Kijelentette, hogy ezen gyilkosság által felbontottnak tekinti az V. Istvánnal Pozsonyban kötött békét s majd a hozzá a béke érdekében küldött magyar követséget visszautasítva, sőt X. Gergely pápának minden közvetitési kisérletére sem hallgatva,[2]) parancsot adott a magyar határszélek dulására, mit harczosai annál könyebben tehettek, mivel Pozsony s vidékének várai amúgy is az ő kezeiben voltak. A magyar kormány Ottokár hadjáratát megelőzni kivánván, télviz idején 1273-ban Csák Máté tótországi bán vezérlete alatt magyar és kún csapatokat küldött Ausztria, Morvaország, Stiria és Karinthia pusztitására. Ezek tényleg e tartományokat tűzzel vassal pusztították, roppant zsákmánynyal és tömérdek fogolylyal tértek vissza.[3])

---

[1]) *Annales Steronis Altahenses* Frehernél: *Scriptor. rer. Austr.* III. kiad. 558. l. A *Chronicon Lambacense* szerint ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit. Pertznél: i. h. IX, 561. Az *Annales Austriae* bécsi folytatója szerint a herczeget Németújvári Henrik tanácsára és segélyével ölték meg a magyarok. Pertznél: i. h. IX, 704.

[2]) A pápa a pozsonyi békeszerződés érvényességét emelte ki, valamint a kiskorú király ártatlanságát. L. az okmányt Theinernél: *Mon. hist. Hung sacr. illustrantia*, I, 306.

[3]) Nyilván erre czéloz Ottokár

Ezalatt Egyed mester megbánta árulását és 1273-ban kevéssel azután, hogy a magyar és kún hadak betörtek Stiriába és Morvába, Ottokár birodalmában levő jószágait elhagyva, visszatért Magyarországba. Itt őt a magyar kormány szivesen fogadta s magának őt megnyerendő, kegyekkel halmozta el. Egyebek közt őt a macsói és boszniai bánsággal jutalmazta,[1]) Egyed mindenekelőtt azzal, miben hibázott, akarta hütlenségét jóvátenni, azt a várat, mely az ő árulása következtében ment volt Ottokár kezébe, ismét visszaszerezni törekedett. Tényleg Pozsonynak visszafoglalása sikerült is neki, valószinüleg úgy, hogy ő Ottokár ügye iránt való hűtlenségét ügyesen palástolni tudta. Minden jel arra mutat, hogy a várőrség, Ottokár emberét hive Egyedben, a kapukat kinyitva előtte, őt nehézség nélkül bebocsátották. Mikorra az álnokságot észrevehették, a vár már Egyed birtokában volt, ki is azt aztán magyar és kún hadakkal rakta meg.[2])

Pozsonynak kézrekeritésével annak vidéke is visszakerült a magyar király hatósága alá. Ezért is a május havában Magyarországba betört osztrák s morva csapatok a Morva vizén átjöve nem Pozsonyt, hanem a Pozsonytól éjszakra eső vidékeket pusztitották, hallatlan kegyetlenkedéseket, főleg Nyitrában véghez vive.[3]) Nem valószinűtlen az, hogy ezen időtájt maga IV. László is Pozsonyt meglátogatta, mert egy 1276. évi augusztus 18-ikáról keltezett oklevelében maga említi, hogy Marchecknél[4]) egy

Bruno olmüczi püspökhöz intézett 1273 évi levelében, melyben jelenti neki, hogy a magyarok ellen harczra készül. Postquam tumultuariam gentem malignandi motus exagitat inquietus — írja a király — sciatis, quod is nonnisi pace, quam nobis victoria pariet, ad temperate tranqillitatis limites conquiescet. *Cod. Epist. Ottocari II.* p. 8. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 68.

1) Mint macsói bánt említi több 1273. évi okirat. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* IV, 23. 27. IX, 16. 22. 26. 34. XII, 76. 78. 80. 85.

2) *Chronicon Claustroneoburgense* Pertznél IX, 744.

3) Az osztrák évkönyvek Pertznél IX, 704.

4) Cum nos cum totali mole exer-

1288-ikiban pedig, hogy a Morvánál táborozott.[1]) Ide nyilván Pozsonynak érintésével jutott.

Bár a Morvaországba betört magyar had portyázása eleinte szerencsés volt, sőt Ottokárt is komolyan szorongatta Laa várában, mégis utóbb a hadakozás rája nézve válságossá vált. A cseh király hadai ugyanis nemsokára 60 ezerre szaporodtak föl s így a magyar seregnek a túlnyomó ellenség elől sietve hátrálnia kellett. Ottokár útjában mi akadályt sem találva, ellepte harczosaival a nyugati határokat. Itt egész erejét először is Pozsony ellen fordítá, tudva hogy annak kézrekeritésével könnyű szerrel fogja a vidék többi várait és városait is hatalmába ejthetni. Az ostrom, melyet Pozsony ellen intézett, heves volt. Különböző ostromgépekkel vivatta azt s kényszeritette megadásra.

Ki vezette Ottokárral szemben Pozsony védelmét, azt a források nem mondják. Iserniai Henrik ama megjegyzéséből, hogy Pozsonymegyét a vár elfoglalása idejéig Egyed mester tartotta kezén, arra kell következtetnünk, hogy ő volt a várnak védője is. Ha úgy volt, akkor valóban nagy szerencse volt rá, hogy a várral együtt a győztes Ottokár kezébe nem került, mert ez bizonyára nagy elégtétellel vette volna elfogatását s vele aligha gyakorolt volna irgalmat, miután tőle annak idején, miképp láttuk, elpártolt. Hogy Egyed mester tényleg az ostromkor el nem veszett, kétségtelen abból, hogy a király kevéssel rá őt Roland nádorral és Joachim tárnokmesterrel a nagyszombati vár visszavivására küldötte.[2]) Ott volt Detrekő-vár ostrománál is. Különben

citus nostri contra insultum Regis Bohemie . . . . apud castrum *Marhayk* castra metati fuissemus. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IX, 148.

[1]) nosque vna cum Baronibus ac regni nostri nobilibus contra eundem regem (Ottocarum) procedentes iuxta fluvium Morva időzött. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 393.

[2]) IV. László 1274. febr. 22-ikén kiállitott okirata szerint. Közli Rómer: *Győri tört. és rég. füzetek,* III. köt. 108.

egyéb okmányok is emlitik még mint tárnokmestert 1274-ben[1]) és 1275-ben.[2])

Pozsony elfoglalása után rövid időre Ottokár egész Pozsonymegyét is meghódoltatta.[3]) Sz. György, Nagyszombat, Stomfa s egyéb erősségek mind kezeire kerültek. Mind a meghódított várakat és városokat aztán hűbérekül osztrák nemeseknek adományozta.[4]) Majd Pozsony és Dévény között Rottenstein átellenében a Dunán hidat veretett s azon seregét átvezetve 9 héten át a Dunántúli tájakat szorongatta, mígnem azon hirre, hogy a Frankfurtban összeült német választófejedelmek versenytársát Habsburgi Rudolfot római királynak megválasztották, 1273-ban október havában sietve az országból kitakarodott.[5])

Ottokár ezentúl Habsburgi Rudolf ellen forralt ellenséges terveket, miután ez őt Ausztriáról, Stiriáról, Karinthiáról, a vend őrgrófságról, Égerről és Portenauról lemondani kényszerítette, úgy hogy csakis Cseh- és Morvaország és ezek tartózandóságai birtokában maradhatott s ezekben is csak mint a sz. római birodalom hübérese. Ottokár ez

---

1) Wenzel: *Árp új Okmtár*, IV, 38—41. IX, 75. 77. XII, 90. 113.

2) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 52. XII, 116. 133.

3) Iserniai Henrik 1273-ban a magyar-cseh háboru eseményeit Olaszországban levő ismerőseinek megirva, erre vonatkozólag ezeket irja: Perfidis itaque fogatis Vngaris et Comanis, cum iam nullum in campis inueniret obicem regie supereminencia Maiestatis, ad expugnanda castra suam conuertit potentiam, et *Castro Posonii machinarum impulsionibus, aliisque tormentorum generibus viriliter expugnato,* infra breue temporis spacium totus Comitatus Pusonii, quem hactenus tenebat Magister Egidius, cum villis atque castris, armis triumphalibus aquisitis, regali fuit subditus ditioni. *Codex epistolaris Ottocari II.* p. 8. És innen Fejér: *Cod Dipl.* V. II, 69. Maga IV. László is érinti 1274-ben febr. 22-ikén kiállított oklevelében Pozsonynak *árulás* folytán történt elfoglaltatását: noster et nostri Regni notorius inimicus . . . . . fines regni nostri potentialiter adijsset *Posonium* Tyrnam et quedam alia castra nostra prodicionaliter occupando. *Győri tört. és rég füz.* 1865. III, 108.

4) Az *Annales Austriae* bécsi és klosterneuburgi folytatói Pertznél IX, 705 és 744.

5) *Annales Melicenses* Pertznél IX, 510.

állapotot el nem viselhetve, 1278. pünkösdkor megindította Rudolf ellen a hadjáratot. Rudolf elég támogatást a német birodalmi rendektől nem kapva, szorultságában László magyar királyhoz fordult, ki őt a köztök fennálló, Hainburgban 1277. nov. 11. körül kötött egyezség[1]) értelmében segíteni tartozott. László nem is késett kötelezettségének eleget tenni. A népszerű háborúra tömegesen gyültek seregei, már aug. 6-ikán Pozsonynál táborozott[2]) s aug. 14-ikén 40 ezer magyar és 16 ezer kún vitézzel Marchecknél Rudolffal egyesült.[3])

82. Ottokár halála a stillfriedi csatában. A Képeskrónika rajza.

Aug. 26-ikán került a Morvamezőn Stillfried vára táján döntő ütközetre. A hosszan tartott makacs ütközet a csehek vereségével végződött. Ottokár maga 17 sebből vérezve a csatatéren maradt. Vele együtt 14 ezer cseh veszett el.[4])

[1]) Huber: *Gesch. Österr.* I, 607.

[2]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 502.

[3]) Kézai: *Chronic Hung.* Endlichernél: *Mon. rer. Hung. Arp.* 121. Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 170. Azonkivül *Chronicon Claustroneoburgense* Pertznél IX, 745. és *Chronicon Colmariense* Pertznél XVII, 249.

[4]) *Annalium Austriae Contin. Vindob.* Pertznél IX, 709. 710. *Annales Salisburgenses,* ugyanott 803. 804. *Chronicon Colmariense,* u. o. XVII, 250. 251. Horneck: *Chronicon Rhytmicum,* Pertznél: *Scriptores* III, 153. Kézai: *Chronic.* 121. 122. ll. Rudolfnak a velenczei dogéhoz intézett tudositása Fejérnél: *Cod. Dipl.* V. III, 460. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* IV, 165.

Ezen magyar fegyver segítségével kivivott diadal[1]) által a Habsburgok birodalmának jövője biztositva lett. De a magyar dynasztiának is volt oka az aratott győzedelem felett örvendeni. Ottokárban az országnak és dynasztiának egy régi veszedelmes ellensége pusztult el, s hogy annak horderejét mérlegelni tudták nálunk, bár nem is kizsákmányolni az ország politikai érdekében, bizonyítja az, hogy IV. László e diadal napját évenkint az egész országban megünnepelni parancsolta.[2]) Azonkivűl egy oly műemlék felállítását rendelte el, mely mai napig hirdeti a magyar fegyverek dicsőségét s az országnak a cseh lidércznyomás alól való felszabadulását. *IV. László e nagy nap emlékére s fogadalma teljesitésére épittette Pozsonyban a szent ferenczrendűek góth stylű szép templomát s a mellette levő kolostort.*

Alapitotta-e IV. László a ferenczrendűek pozsonyi monostorát, avagy csak újra építette-e azt? A ferenczrendűek tartományának történeti leirásában, mely Heinegger Péter provincialatusa alatt 1740-ben készült a pozsonyi ferenczesekről azt olvassuk, hogy az e városban már 1240-ben, tehát közvetlenül a tatárjárás előtt alapittatott és pedig nem a városban, hanem a városon kivül a Sz. Lőricz-kapu elött levő hegyeken.[3]) Ottokár legyőzése után IV. László

---

1) Az ütközetben magukat kitüntetett családok közül megemlíthetjük az *Olgyaiakat, Vataiakat* és *Magyariakat*, kiket nemesítésök alkalmával maga László király kiemel, mondván: Consideratis seruicys eorumdem, que in exercitu nostro, quem contra Regem Bohemorum, inimicum et persecutorem nostrum habebamus, in quo, deo propicio, eodem Rege Bohemorum interempto felicem uictoriam sumus consecuti, cum sumpma fidelitate strennue bellando pro statu prospero nostri regiminis et Corone studuerunt exercere et coram oculis nostre maiestatis conplacere. Ezért is Endure Nicolaum et Michaelem et Nicolaum paruum filios eiusdem, Petrum, Farcasium, Myxe, Johannem et Lampertum de villa *Owgia*, Bank filium Georgi de *Wata* et Johannem filium Chekud de *Magari* nemesi rangra emeli. *Hazai Okltár*, 90—92. l.

2) *Annalium Austriae Contin. Vindobonensis* Pertznél IX, 710.

3) non in civitate Posoniensi, sed extra Suburbium, extra portam S. Laurentii ad montes habebat suum domicilium.

a belső városban épitette fel 1280-ban az egyházat és a conventet.

Bél Mátyás szerint is e kolostor IV. Béla alatt keletkezett, de 1271-ben Ottokár alatt elpusztíttatott s csaknem tiz éven át romókban hevert, mikor is IV. László restaurálni kezdette.[1])

Rupp Jakab szerint a barátok mai temploma helyén előbb a minoriták egyháza állott. IV. László az Ottokár cseh királyon nyert győzelem emlékére mint fogadmányi templomot építette 1280-ban a mai templomot.[2])

Ami e véleményeket illeti, bizonyos, hogy a rend tartományi története azon tudósítása, miszerint a Szentferenczrendűek rendháza a városon kivűl létezett, semmi történeti adattal nem igazolható. Különben is, ha e monostor a városon kivűl feküdt, akkor az a tatárok pusztítását el nem kerülhette. Sokkal valóbbszinű tehát az, amit Bél mond s egészen megfelel a történeti eseményeknek azon állitása is, hogy a csehek pusztították el. Egészen egyezik vele Rupp állítása, mert a Rupp által említett minoriták nem egyebek mint a ferenczrendűek.

Hogy IV. László király csak újraépítője volt a pozsonyi conventnek és egyháznak, nem pedig alapítója, ezt némely egyéb nyomok is bizonyítani látszanak. Azon iratban, melyet Iserniai Henrik olaszországi hiveinek küldött, egyebek között felemlíti 1273-ban, hogy a cseh király, mielőtt magát a Magyarország ellen indítandó hadjáratra elhatározta volna, egy a magyar király által küldött minorita rendű szerzetest fogadott, ki neki a fegyverszüneti egyezséget adta át.[3]) Ha vesszük, hogy a háború az ország

[1]) *Hung. Nov. hist.* 20. l.

[2]) *Magyarorsz. helyrajzi tört.* I. I, 69.

[3]) Primum quidem cum Maiestas Regia, dolis Vngarie concita, quasi amplius dissimulare non valens, vt ipsam ingrederetur, ingentes erexerat animos, et sue conuertens intencionis

33. A pozsonyi Szentferenczrendü egyház szentélyének belseje.

nyugati határain volt kitörendő s hogy ezen időtájt László király is a nyugati határokon időzött, nagyon valószinű, hogy azon minorita szerzetes, kit követül Ottokárhoz küldött, éppen pozsonyi minorita, azaz ferenczrendű szerzetes volt.

De ennél többet bizonyít egy másik körülmény, az t. i. hogy még mielőtt a templom elkészült, a ferenczrendűek kolostorában már egyházi szertartások végeztettek, mit csak úgy érthetünk, ha felveszszük, hogy az Ottokár által rommá tett kolostorban egy szükségleti kápolna állott fenn, melyben az isteni tisztelet végezve lett azon időig, mígnem az új templom elkészült.

Az, hogy 1297-ben Máté bibornok a ferenczrendűek magyarországi tartományfőnökét, a győri custost és a *pozsonyi szerzetesek elöljáróját*[1]) felszólítja, miszerint járjanak el a Pozsonyban létesittetni szándékolt Klarissa-monostor ügyében[2]) szintén nagyon arra utal, hogy a ferenczeseknek már az új egyház elkészülte előtt Pozsonyban létezniök kellett s Rómában is ismertek voltak.

De éppenséggel minden kétséget kizárólag bizonyítja ezt az osztrák krónika irója és ennek alapján a leobeni Névtelen, kik szerint Pozsonynak Ottokár által történt kiostromlásakor és felgyujtásakor az álmaikból felriasztott asszonynép a minoriták házába menekült.[3])

---

propositum, iusserat exercitum congregari; *quidam frater Ordinis Minorum pro parte Vngarorum Regem nostrum adiit, et super facto Treugarum secum tractatum habens, Treugas iniit cum eodem. Codex epist. Ottocari* II. p. 8. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 69.

[1]) et Guardianum eorundem Fratrum Castri Posoniensis.

[2]) Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 601. Knauznál kivonatilag: *Mon. Eccl. Strig.* II, 412. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 538.

[3]) vix arreptis palliis, quaedam camisiis, aliae vero peplis, vel quidquid prae manibus invenire poterant, quaedam vero nihil, omnes sic *ad domum fratrum Minorum* confugerunt. *Australis historiae pars plenior,* Freher-Struvénél I, 474. És *Anonymus Leobiensis,* Pertznél: *Script.* I, 851.

Ám nyilván IV. Lászlónak fogadmánya is nagyon összefügg a kolostor történetével. Az eredeti kolostort és egyházat a csehek pusztítják el, ez felkölti László királyban a szándékot a csehektől szedendő zsákmányból a monostort újból felépíteni. Fogadalmat tesz, hogy győzelem esetére a nagy művet véghez viteti. A győzelem, mikép láttuk, részére dőlt el s ezzel tényleg nem csekély kincsek kerültek birtokába. A győztes kúnok és magyarok Ottokár sátrát is kirabolták s a gazdag zsákmány mellett sok előkelő nemessel együtt a cseh király természetes fia, Miklós is fogságba került. Majd betörve Morvaországba a Thaja mellékét is zsákmányolták, mígnem végre Rudolf rábírta Lászlót. hogy a részére' átengedett gazdag zsákmánynyal és foglyokkal haza vonuljon.[1])

László nyilván e zsákmányból teljesitette fogadalmát s azért is lett ezen építménye annyira kiválóvá. Ezen egyház, mely főleg tornya által vonja magára mindenki figyelmét, ma is Pozsonynak egyik legszebb s legnevezetesebb műemléke. Az egyház 1297-ben[2]) készült el, s márczius 26-dikán szenteltetett fel. A felszentelés nagy ünnepséggel volt összekötve, mondhatni országos ünnepséggel, mert az ország szine java volt azon képviselve. Jelen volt maga a király III. Endre, az ország számos főura, a főpapok közül Lodomer esztergomi érsek, Pascasius nyitrai, Pál pécsi, Haab váczi és Tivadar győri püspökök. Az egyházi szertartást, a felszentelést Lodomer esztergomi érsek helynöke, Jakab püspök végezte. Azonkivül részt vett az ünnepségen egy megszámláhatatlan néptömeg is.[3])

---

[1]) Pertznél IX, 745. 804. Horneck: *Chronic. Rythmicum,* 159. l.

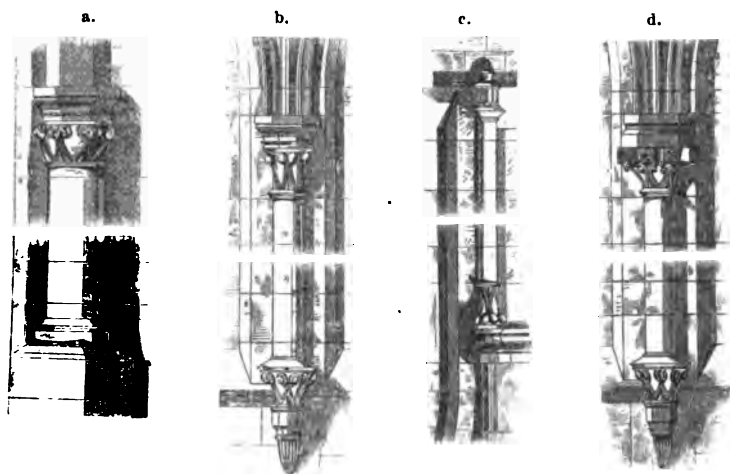
[2]) Henszlmann tévesen teszi 1279-re. *Magy. csúcsíves stylű műeml.* 98. l.

[3]) Lodomer érsek 1297. márczius 26-dikán kelt okiratában mondja: Ipsam enim ecclesiam beate Marie Virginis, nobis Posonii existentibus, venerabilis Pater Jacobus, Dei gracia vicarius episcopus noster, presentibus venerabilibus Patribus, Pascasio Nytri-

34. A pozsonyi Szentferenczrendü egyház góthstylü tornya.

A nap s a hozzá fűzött emlék jelentőségét emelendő, Lodomer érsek az ujonnan felszentelt egyházat egy évi búcsu kedvezményében részesítette.[1]) Mint votiv-egyházat amúgy is előszeretettel keresték fel a hivek.[2]) Eredeti régi részeiből ma is fenn van a szentély, a torony, a torony mellett a hajóba vezető ajtó. Eredeti hajójának boltja az 1590. évi földrengés következtében bedőlt s 1616-ban készült el a mai nem csúcsives boltja. A szentély zárását a

35. (a—d) A pozsonyi Szentferenczrendüek egyháza szentélyének faloszlopai.

ensi, Paulo Quinque Ecclesiensi, Haab Vaciensi el Theodoro Iauriensi ... ecclesiarum episcopis, inclito eciam Domino, Andrea Dei gratia Rege Hungarie, vna cum Baronibus et Proceribus suis, cum vix numerosa Christi fidelium multitudine interexistentibus, solempniter ad laudem et gloriam divini numinis, et in titulum excellentissime Marie Virginis dedicando consecrauit, et consecrando dedicauit. Eredeti okl. a Sz. Ferenczrend tartományi ltban. Innen közölte Koller: *Eppat. Quinq.* II, 233. Katona: *Hist. Crit.* VI, 1170. Fejér: *Cod. Dipl.* VI, II, 85. Újabban kivonatosan Knauz: *Mon. Eccl Strig.* II, 400.

[1]) ut pronior ac deuotior concursus omnibus et singulis patefiat . . . in annuis dedicationis eiusdem Ecclesie revolucionibus, in festo videlicet annunciacionis eiusdem Virginum Virginis gloriose — vnius anni indulgentiam misericorditer relaxamus. Idézett helyeken.

[2]) 1297-ben említvék a gyászszertartások in ecclesia fratrum minorum Poson. Wenzel: *Árp új Okmtár,* V, 175. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 400.

hétszögnek három oldala képezi. A régi csúcsíves ablakok ma félkör ívvel zárvák. Figyelemre méltók a szentély faloszlopai, különböző levéldísz s virágbimbók által ékesített kapitaeljeik, valamint oszloplábaik eredeti alakozása miatt. Átalán e szentély faloszlopai feltünőleg eredetiek úgy kapitaeljük, valamint lábuk és gyámkövük tekintetében. A viráglevelekben a természetiek utánzása még csak kevésbbé fordul elő, mi későbben a csúcsíves stylben mindinkább történik. De a templom különösen igen díszes és mégis igen szigorú stylű tornya által ragadja meg a szemlélő figyelmét, mely fájdalom ismételt tűzvész és földrengés által felette sokat szenvedett. E torony a magyarországi csúcsíves tornyok legszebbike. Vele egyik egyházunk tornya sem mérkőzhetik. Átalán a góth styl egyik gyöngyének tekinthető. Alaptervére nézve a rendes constructiótól eltér, amennyiben aljának négyszöge nem törik nyolcz, hanem hatszögbe. Felső koronapárkányzatát 12 vízokádó állat díszíti, ezek között mindenféle szörnyek, egy nőnek felső teste, igen lelógó emlőkkel és egy sertésen nyargaló zsidó gunyképe. E vízokádóknak symbolikus jelentése az: az egyház ellenei kényszerítvék attól az ártalmas vizet levezetni saját testükön keresztül, ezért a vízokádók mint az egyház ellenei rút és visszataszító alakban jelennek meg, úgy mint a Krisztust gyötrő poroszlók is. A nő a bujaság jelvénye; a zsidót jellemzi a disznóparipa s a hegyes süveg, melyet ők a középkorban viselni tartoztak. A torony mérmüve még a kora csúcsíves styl alakzásával bir. A sisak alján toronyfias ormozat (Wimperg) van. A hatoldalú s eredetileg áttörésre szánt, de jelenleg téglával elfalazott sisak mérmüve s a gerinczek levélcsomói és legfelső keresztvirága is szigorú német stylűek.[1])

---

[1]) Henszlmann: *Magyarorsz. csúcsíves stylü müeml.* 95–105. l.

Ugyanazon évben, melyben a ferenczrendűek egyházának felszentelése ment végbez, azaz 1297-ben utasította Máté bibornok a ferenczrendűek magyarországi tartományfőnökét, a győri custost és a pozsonyi ferenczrendű házfőnököt oda, hogy a Pozsonyban létesíttetni szándékolt Klarissa-monostor ügyében járjanak el. Rómában ugyanis afelől értesültek, hogy Pozsonyban némely apáczák alkalmas helyen Sz. Klára-rendű kolostort óhajtanának létreszólítani, hivatkozva arra, hogy a kolostor alapítására és fenntartására elég anyagi eszközökkel rendelkeznek.[1]) Arról a bibornok még nem értesült, hogy vajjon e kolostor felépült-e már, s azért a nevezetteket megbizza annak megvizsgálásával, vajjon e monostor alapítása kedves-e Istennek s egyszersmind hasznos-e Sz. Klára-rendjének valamint Sz. Ferencz-rendjének? Továbbá, hogy alkalmas-e a kolostorra kiszemelt hely s hogy elegendő-e annak fenntartására a jövedelem? Végre hozzájárul-e a monostor alapításához megegyezésével az esztergomi érsek, annak káptalana és a plébános.[2]) Ha vizsgálatuknak eredménye az, hogy az alapíttatni szándékolt kolostor szükséges és hasznos, akkor — amint fel lesz építve és berendezve — gondoskodjanak arról, hogya Klára-rendnek valamely szomszédos tartományából négy vagy hat alkalmas nővért helyezzenek el a pozsonyi kolostorban.[3])

A vizsgálat eredményéről mit sem találunk feljegyezve, de bizonyos, hogy a Klarissák pozsonyi monostora tényleg

---

1) Intelleximus, quod quedam religiose mulieres in Castro Posoniensi Strigoniensis Diocesis Domino seruientes, locum habent aptum, ut fiat in eo monasterium Ordinis Sancte Clare, presertim cum sufficientes prouentus habeant ad sustentacionem, eiusdemque Sancte Clare regulam profiteri desiderant.

2) parochialis presbiter.

3) sex vel quatuor sorores de aliqua vicinarum Provinciarum ipsius Ordinis Sancte Clare . . . ad ipsum Monasterium Castri Posoniensis Strigoniensis Dioecesis procuretis transferre. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 601—602. Kivonatilag Knauz: *Mon. Eccles. Strig.* II, 412—413. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 538.

36. A hajdani Sz. Klára-kolostor.

létrejött. A monostor a cistercita-apáczák épületében lett elhelyezve azon a helyen, melyen ma a katholikus főgymnasium van. Melyik évben költözködtek be a Klarissák, nem tudjuk. Feltesszük mindazonáltal, hogy miután kész kolostorba költöztek, az új kolostor felavatása még a XIII. században ment véghez.

Míg azonban e kegyeletes munkák folytak, azalatt Pozsonyban újabb s újabb események követték egymást. IV. László királynak magatartása ugyanis, zabolátlan erkölcsi jelleme, kihivó erőszakoskodása a kormányzásban, az egyházi s világi törvényekkel szemben tanusitott daczos nyakassága az egyházi censura büntetését hozta reá. Az országban végtelenül szomorú közállapotok következtek be.

37. Fülöp apostoli legatus. A Képeskrónika rajza.

A király száműzve a keresztény társadalomból, a pogány kúnok között keresett barátokat és szórakoztatókat s minden alkalomkor éreztette a vele szigoruan, ha nem is igazságtalanul bánó egyházi és világi urakkal boszuját. Midőn 1279-ben Fülöp pápai legatus az ország fő- és alpapságával és szerzeteseivel Budán az egyházi szabadság és fegyelem helyreállitása czéljából zsinatot tartott, a király, sértve érezve a zsinat némely határozatai által a maga patronatusi jogait,

a zsinatot erőszakosan feloszlatta. Ez szeptember 13-dikán történt. Ekkor Fülöp legatus *Pozsonyba* vonult s innen értesítette a sz.-széket a történtekről s Lászlót egyszersmind újból átok alá vetette.[1])

László ezután mind mélyebbre jutott a lejtős úton. Nejétől elszakadt, sőt szeg ényt fogságba vetette. Még anyjával is meghasonlott s sok oly dolgot követett el, melyen népe megbotránkozott. Egyes főurakkal nyilt háborúban állott. Így a Németújváriakkal, kik különben ama kor legrakonczátlanabb hatalmasai közé tartoztak. A királynak a Németújváriakkal való küzdelme eleinte a Dunántúli vidéken folyt le, de később a Dunán innen való tájakon is folytatódott, különösen Pozsonyban. Németújvári Miklós nádor ugyanis testvéreivel s a Pécz nemzetségbeli Apor vajdával egyesülve *Pozsony vára* megvivását és kézrekeritését határozták el, mi meglepő, de könnyen érthető. Ugyanis az osztrák krónika egykoru bécsi folytatója szerint Pozsonyt 1287-ben Albert osztrák herczeg, osztrák és stiriai hadakkal szállotta meg s miután a város magát megadta, a várat is megvivta és a maga embereivel megrakta.[2]) Ebből egy jeles tudósunk q̣iztosan azt véli következtethetni, hogy a hűtlen Németújváriak, kik 1286-ban csak nem rég esküdtek hűséget Albert osztrák herczegnek, a vele kötött szerződés értelmében, az ő nevében és segélyével folytatták a Pozsony vármegyei rabló hadjáratot, melynek idejét az 1286-ik év utolsó s a következő év első hónapjára határozhatjuk.[3])

Az Újváriak tényleg Pozsonyt megrohanták és el is foglalták, mit nemcsak a pozsonyiak, de a vidékbeliek is keservesen megsinyledtek. Apor ugyanis a pozsonyi vár-

---

[1]) *Annalium Austriae continuatio Vindobonensis* Pertznél IX, 710.

[2]) *Annalium Austriae continnatio Vindobonensis* Pertznél: *Mon. Germ. hist* IX, 714.

[3]) Szabó Károly: *Kún László,* Bpest 1886. 133. l.

ból égette, pusztitotta a király hiveinek Pozsony vármegyei jószágait, nevezetesen János pozsonyi főispánnak Türne és Nyék nevű pozsonymegyei várait, ez által neki két ezer márkányi kárt okozva, minek megtéritésére László király 1287-ben jan. 25-ikén Jánosnak a hűtlen Németújváriaktól elvett Modort adományozta.[1])

Apor kegyetlenkedése maga után vonta Pozsonymegye kárvallott birtokosainak szövetkezését. János főispán rokonságával s a pozsonyi várjobbágysággal, nemkülömben Sándorfia Károly gróffal, kinek várát Apor szintén elfoglalta[2]) s ennek atyafiságával Apor ellen indult, azt nyilt ütközetben megverte, hivei közül sokat megölt s elfogott. Maga Apor is megsebesült, úgy hogy alig tudott menekülni.[3]) Ez alkalommal Károly gróf és testvére különösen kitüntették magukat. Az utóbbi halálos sebet kapott, de Károly comes is a vödriczi torony visszafoglalásakor szintén megsebesült s ezen érdeméért a király neki 1287-ben márczius 2-ikán a Pozsony vármegyei Sz. Máriát, a mai Somorját adományozta.[4])

Apor legyőzése és megszalasztása megnyitotta a király hiveinek az utat Pozsony várának visszahóditására is. Csák Máté, Péter fia, a király hiveivel a várat ostrom alá fogták, csakhamar megvivták s már 1287-ben január 25-ike előtt

[1]) Wenzel: *Árp. újOkmtár*, XII, 451.

[2]) attendentes fidelitates et servitia Karuli, quae in captiuacione sua, in ablacione rerum suarum, nec non occupacione Castri sui per Opour de genere Peech, est perpessus. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344.

[3]) Kitetszik ez IV. László 1287. évi okiratából, melyben mondja: cum dictus Opour esset in Castro Poson. et vellet destruere prouinciam ipsius castri, idem Karulus vna cum suis sociis se fortunae casibus cum paucis contra multos opponendo, vbi frater suus lethaliter extitit vulneratus multos de militibus dicti Opour captiuando, et quam plures occidendo, idem Opour graui vulnere sauciatus manus suas vix euasit; postmodum turrem castri Posonien. Weprech vocatam, multa vulnera et ictus lapidum sustinendo, nostre restituens Maiestati. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344 és VII. IV, 197.

[4]) Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344.

a királynak visszaszolgáltatták.[1]) Még ugyanez évben jutalmaz a király nemességgel több szászi, légi és hódosi várjobbágyot a vár visszaszerzése körül szerzett érdemeikért.[2])

A szerencsétlen IV. László 1290. jul. 10-ike éjjelén Körösszög vár közelében a kúnok által meggyilkoltatván, utódjává III. Endre lett, kivel az Árpádház férfiága kihalt.

Minden jel arra mutat, hogy az utolsó Árpádfi alatt hazánkban a sülyedt viszonyak újból emelkedni kezdettek s hogy uralkodása alatt, ha hosszabb időre kiterjedt volna, a nemzet anyagi és szellemi jóléte fokozódott volna, mert habár Endre alatt is a hatalmas urak féktelenkedései nem szüntek meg, úgy mégis oly törvények lettek alatta alkotva, melyek a király erélye által végre is érvényre jutottak volna a törvényt nem tisztelők ellenkezésével szemben. Az üdvös törvények a királyi tekintély növelésére, a koronajószágok gyarapítására, a vagyon és jog biztosítására, a törvénykezés szigoritására, a tömérdek visszaélés orvoslására vonatkoznak s világosan mutatják III. Endrének elődöde felett való nagy emelkedettségét. A polgároknak osztogatott szabadalmak és kedvezések meg azt mutatják, hogy a szervezésben és igazgatásban is magasan

---

1) Hogy Csák Máté foglalta vissza Miklós nádortól a pozsonyi várat, azt III. Endre egyik 1294. évi oklevele mondja, melylyel Herkulin pozsonyi birónak Misérd falut adományozza érdemeiért, melyeket szerzett maxime tunc, *cum castrum Posoniense per industriam et miliciam Mathei Comitis Posoniensis Magistri Agazonum nostrorum* dilecti et fidelis a Nicolao Palatino filio Hemerici et Castellanis eiusdem recuperatum extitisset. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 96. és u. o. XII, 551.

2) Az erre vonatkozó oklevélben azt mondja a király, hogy e várjobbágyokat azért veszi ki a pozsonyi gróf joghatósága alól, mivel ezek multa nobis obsequia graciosa et meritorum servicia in *recuperacione Castri nostri posoniensis*, quod per Nicolaum palatinum filium Herrici Bani occupatum violenter, contra nostram detinebatur maiestatem non sine parua cede suorum cognatorum et amissione suorum bonorum sunt perpessi nobis et corone Regie cum sumpna fidelitatis inpenderunt. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 345 és VII. II, 113. *Haz. Okmtár*, II, 19. Utóbb 1327-ben László király ezen okiratát megerősitette I. Károly király is.

III. Endre oklevél-hasonmásának átirata.

Andreas Dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis vniuersis tributarijs, quibus presentes ostendentur salutem et graciam. Cum hospites posonienses, fideles nostri ea gaudeant libertate a sanctis progenitoribus nostris, et anobis eis concessa, vt in locis tributorum, tributum seu teloneum soluere non teneantur volumus et fidelitati vestre precipiendo mandamus quatenus nullus vestrorum super dictos hospites nostros de posonio tam in eundo extra Regnum nostrum uel alias, quam eciam in veniendo tributum seu teloneum exigere debeat uel presumat nec eciam eodem racione tributi audeat in aliqua molestare Datum posonij in festo beati Nicolai confessoris.

(Börhártyás eredetije a városi levéltárban Pozsonyban.)

III. Endre oklevél-hasonmásának átirata.

Andreas Dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis vniuersis tributarijs, quibus presentes ostendentur || salutem et graciam. Cum hospites posonienses, fideles nostri ea gaudeant libertate a sanctis progeni || toribus nostris, et anobis eis concessa, vt in locis tributorum, tributum seu teloneum soluere non teneantur || volumus et fidelitati vestre precipiendo mandamus quatenus nullus vestrorum super dictos hospites nostros de || posonio tam in eundo extra Regnum nostrum uel alias, quam eciam in veniendo tributum seu teloneum || exigere debeat uel presumat nec eciam eosdem racione tributi audeat in aliqua molestere || Datum posonij in festo beati Nicolai confessoris.

(Bőrhártyás eredetije a városi levéltárban Pozsonyban.)

fölülemelkedik közvetlen elődjein.

Pozsony különösen érezte gondosságának jótéteményét. Mert ő, nemcsak hogy megerősítette a pozsonyi vendégnépnek eldődeitől kapott *vámmentességi* jogát, hanem adott e városnak külön *privilegiumokat* is, melyek által polgárságának tekintélye és anyagi haszna jelentékenyen gyarapodott.

Az ő törekvése oda irányult, hogy Pozsonyt a jólét terén elősegítse, amint azt maga mondja szabadalmai bevezetésében: „miután pozsonyi vendégeink a németek dühe és pusztítása által László királynak a cseh királylyal való háboruja idején valamint Albert ausztriai és stiriai herczeg által szétszórattak s házaik felperzselése és mindennemű egyéb javaik elvesztése által nagy kárt szenvedtek, azokat újból összehozni s az összehozottaknak mindennemű biztonságot nyujtani akarván“, nekik szabadalmakat adományoz.

38. III. Endrének a pozsonyi polgárok vámmentességét megerősítő év nélküli okirata.

E szabadalmak Pozsony történetében forduló pontot képeznek. Mert ha áll is, hogy a szabadalmak osztogatása országos szempontból nem éppen a legjobb gyümölcsöket termelte, másrészt mégis kétségtelen, hogy általuk a helyi érdekek tetemes lendületet kaptak. Pozsony is emelkedett általuk jelentőségében, mert egyrészt meg lett általuk óva a király és az előkelők által gyakoroltatni szokott némely visszaélésektől, névszerint az úgynevezett megszállási tehertől, mely rendszerint igen érzékenyen károsította a megszállott helységeket. Másrészt élénkítették úgy a pozsonyiak, mint a Pozsonyba jövő idegenek vásártartási és kereskedési kedvét azáltal, hogy a rendes út- és révvámok alól felmentette őket. Emelte a polgárság önérzetét azzal, hogy ügyeikben azt a városi biró s esküdtjei alá állították s hogy ellene az idegen tanuk elfogadását csakis megszorított esetekben engedték meg. De elősegítették a városi lakósság gyarapodását is azáltal, hogy a beköltözést lehetségesítette, mert egy földesúr sem tarthatta vissza ezentúl a földadó lefizetése után jobbágyát attól, hogy Pozsonyba ne költözködhessen.[1])

Hogy egyébiránt milyen volt városunknak községi szervezete s milyenek annak népességi, társadalmi, köz- és magánviszonyai, a következő kötetben lesz elmondva.

---

[1]) A szabadalmakat a következő kötetben adjuk.

MELLÉKLETEK.

I. MELLÉKLET.

A pozsonyi főispánok az Árpádházi királyok korszakában.*)

1135. **Leuca** comes Posoniensis et magister Dapiferorum. (Wenzel: *Árp. új Okmánytár* I, 51.) A név bizonyára Lukács-nak felel meg.

1142. **Julian.** (Lehoczky: *Stat. et Ord.* I, 136. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 307. Somogyi: *Magy. főisp. Albuma,* 321. l.) Juliánt nem okiratból, hanem Márk és Thuróczi krónikáiból ismerjük, melyek őt *Julianus comes*-nek nevezik. A két krónikás előadásából jóformán bizonyos, hogy Julian nem megyei főispán, hanem csak várispán volt. Lehoczkynál tényleg mint *comes castri* fordul elő, ellenben Fejérnél és Somogyinál mint főispán. Somogyi különben több helytelenséget közöl felőle, azt állítja róla, hogy „tunya, aluszékony természetű férfiú, ki a legfontosb dolgokat is egykedvűen s hanyagul vette, s lanyhaságból vesztette el (Borissal szemben) Pozsonyt, mire szerinte Thuróczi azt jegyzi meg, hogy ájtatosb mint vitézebb vala.“ Somogyi nyilván Thuróczit nem olvasta, hanem a fenntebbieket másnak utána mondogatja. Julian „ájtatossága“ csakis Thuróczi hibás szövegén alapszik, mint mely szerint Rapolth miles Almanus castrum Poson ex industria et *probitate* Juliani comitis ceperat. *(Chronica,* Cap. LXV.) A Márk krónikájában, melyet

---

*) E névsororat, főleg a XII. századra nézve, még sok kivánni valót hagy fenn. A XI. századra vonatkozólag éppenséggel fogyatékos. Ám azért e fogyatékos és hiányos állapotában is teljesebb az, mint azok a névsorok melyeket Lehoczky *(Regni Hungariae Status et Ordines,* Pozsony 1796. I, 136—137.), Fejér *(Cod. Dipl.* Buda 1832. VII. II, 307—308.), Czinár *(Index alphabeticus Codicis Diplomatici,* Pest 1866. 541—542. ll.), Kovács *(Betűrendes névmutató az Árpádkori új Okmánytárhoz,* Budapest 1889. 843 l.) és Somogyi *(Magyarország főispánjainak Albuma,* Szombathely 1889. 321—822. ll.) készítettek. Az okmányok szaporodtával remélhetőleg e sorozat hiányai ki fognak egészíttetni.

Thuróczi tudvalevőleg egész terjedelmében átvett, Pozsony eleste ex industria et *inprobitate* Juliani comitis történtnek mondatik *(Chronica,* 70. fej.), minek helyes értelme is van, mert ez a szövegezés felel meg az előadott eseménynek. Hogy Julian 1141—1146-ig lett légyen pozsonyi főispán, Somogyinak szintén nem igazolt állítása. Az 1141. év II. Géza trónra jutásának éve. Különben újból hangsúlyozzuk, hogy a Márk-Thuróczi-féle közlés oda utal, miszerint Julian nem főispán, hanem várispán volt. Egy *Julianus* comes említtetik II. Géza 1157. évi okiratában (Fejér: *Cod. Dipl.* II, 146. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 111.) de erre aligha gondolhatunk.

1183. **Johannes** Posoniensis comes. (Wenzel XI, 48.) Czinárnál és Somogyinál hiányzik. Úgy Lehoczky, mint Fejér, Czinár és Somogyi Vanlegen máskép Vanlungen főispánt helyezik Julian után, de azt nem mint főispánt, hanem csak mint comes castri-t ismerjük, s azért sorozatunkba fel sem vettük.

1194—1195. **Petrus** Comes de Poson (Wenzel XI, 57. és 59.) Az 1195. évi latin okirat eredeti német fordításában Peter Graf ze Prespurk. (Wenzel XI, 61.)

1198. **Johannes** Comes de Poson (Fejér II, 331.) Kovácsnál hiányzik.

1200. **Henricus** Palatinus Comes Posoniensis. (Fejér II, 382.) A nádoroknak Czech-Frankl-féle névsorozatában hiányzik. Mint pozsonyi főispán hiányzik Kovácsnál is. Somogyi Henrik és Tamás közé 1201. évre *Miklós* főispánt teszi, de állítását nem tudjuk igazolni s azért sorozatunkba fel sem vettük.

1202. 1103. **Thomas** Posoniensis comes (Fejér III. I, 319. Nagy: *Soproni Okltár,* I, 6. Fejér V. I, 293.) Kovácsnál hiányzik.

1205. **Potho** Comes Posoniensis. (Fejér III. II, 466.) Egy 1216. évi okmányban Potho *tunc* comes Posoniensis néven említtetik a multra, azaz 1205-re. (Wenzel XI, 137.) Hogy a *Győr* nemzetségből való volt, okiratok mondják, így egy 1216. éviben *Poth Comes, de genere Geur* említtetik. *(Haz. Okmtár,* VI, 11.) Ez utóbbi oklevélből, de egy 1208-ikiból is, melyben mint *Poht Comes* fordul elő, *(Haz. Okmtár,* VI, 8.) kitetszik, hogy a Potho név *Póth*-nak ejtendő. Ő utóbb nádor, mosonyi és kevei főispán volt. Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál hiányzik. Kovácsnál ugyan előkerül, de tévesen Smaragd és Buzád között, mi nyilván onnan ered, mivel ő az 1216. évi okmányt helyesen nem értelmezte. Somogyi 1208—1210-re határozza főispánkodását, mi tévedés, mert ez években Mog volt főispán.

1206. **Mercurius** Posoniensis Comes. (Fejér III. II, 465. Wenzel VI, 308. U. o. XI, 85. Knauz: *Cod. Strig.* II, 12. és *Mon. Eccl. Strig.* I, 185. Nagy: *Haz. Okmtár,* VI, 7.)

1207. **Ochuz** Comes Posoniensis. (Fejér III. I, 47.) Az Ochuz név lehet Ákos, de lehet Oguz = August = Ágoston is. Nagy Géza szerint ugyanolyan eredetű, csakhogy dialektikus eltéréssel, mint az Ákus. Kún névnek tartja. (*Turul,* 1891. IX, 54. 127.) Az itt szóban levő főispán a *Vázsony* nemzetségből származott.

1208. 1209. 1210. **Mog,** *Moch, Moh, Mocho, Monzh* Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 82. 83. III. II, 467. Wenzel VI, 325. 334. 335. 343. XI, 94, 96, 102. 108. Knauz: *Mon.* I, 192. Tkalčić I, 20. 24.) A név nyilván Mók-nak, Lehoczky szerint Maczkónak ejtendő. Megjegyezzük, hogy a Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben 1207—1209 évekre *István* vagy *Chepán,* István fia, nádor, *pozsonyi* és báni főispán gyanánt említtetik. Vagy azt kell tehát mondanunk, hogy ez adat hamis, vagy azt,hogy ezen István a közöltük Mok-kal azonos, miután az mint pozsonyi főispán az 1208. 1209. és 1210. évekre több okirat által igazoltatik.

1211. 1212. **Nicolaus** Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 109. 125. Wenzel I, 126. VI, 349, 354. XI, 113. 115. Tkalčić: *Mon. Eppat. Zagrab.* I, 27. *Hazai Okmtár,* VIII, 15.) Miklós a *Csák* nemzetségből való. (Wertner: *A magyar nemzetségek,* I, 197.)

1212. 1213. 1214. **Banc,** *Banco* Palatinus et Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 148. Wenzel I, 132. 136. VI, 359, XI, 118. Tkalčić I, 28. 30. Nagy: *Haz. Okmtár,* VI, 11.) Említve van a Váradi Registrumban is *Banc* Comes Palatinus et Posoniensis néven. (§. 379. Endlichernél: *Rerum Hungaric. Mon. Arp.* 739. l.) Továbbá a Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben is. Neve *Bánk* vagy *Bánkó,* melyet Pór Benedek-kel azonosít, de nézetünk szerint helytelenül, mert a Bánk és Benedek nevek néha ugyanazon okmányban, sőt közvetlenül egymás mellett említtetnek, mi a két név különféleségére mutat. És pedig annál is inkább mivel a név mint személynév *Bankó* alakban is fordul elő okiratilag, így 1263-ban *Banko* filius Ibrachini, jobagio. (*Haz. Okmtár,* VI, 114.) Az itt szóban forgó főispán a Bór nemzetségből való (Wertner I, 323.) s Gertrud királyné meggyilkolásáról ismeretes. Somogyi csak 1212—1213-re teszi pozsonyi főispánkodását.

1214. 1215. 1217. 1219. 1221. 1222. **Soyargdus** (Wenzel XI, 129. Tcalčić I, 35.), *Sumrachus* (Fejér VII. II, 308.),

Smaragdus, Smaracdus Posoniensis Comes (Fejér III. I, 168. 269. Wenzel VI, 402. 408. XI, 156. Theiner: *Monum. hist. Hung.* I, 68. Knauz: *Cod. Strig.* II, 19. Ugyanő: *Monumenta,* I, 208. 223. Nagy: *Haz. Okmtár,* VI, 15. VII, 9.) Neve *Smaragd,* de nemzetségét meg nem határozhatjuk. Úgy Lehoczky, mint Fejér Smaragdot és Sumrachot két külön egyénnek veszik, de tévesen. Megjegyezzük azonkivül, hogy Lehoczky 1213-ra egy *Simon* nevű pozsonyi főispánról tesz említést. Oly okiratot azonban, mely e nevet igazolná, nem ismerünk. 1213-ban Bánk volt pozsonyi főispán. Fejér Smaragd, illetőleg Sumrach után 1222-re *Dominicus* nevű pozsonyi főispánt említ, mi kétségtelenűl hiba. Somogyi Smaragd főispánságát 1222-ig terjeszti ki, de hogy az 1223-ban is tartott, okirat bizonyitja.

1222. **Tiburtius** Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 374.) Lehoczkynál és Kovácsnál hiányzik.

1223. **Smaragdus** Posoniensis Comes. (Wenzel XI, 173.) Azonos a fenntebbivel.

1223. 1224. **Buzad** Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 370. 395. Wenzel I, 197. VI, 420. Véghelyi: *Hazai Okmtár,* V, 10.) Fejér, Czinár és Somogyi még 1222-re is teszik főispánokodását, de kétségtelenül tévesen s tévedésüket ki is jelölhetjük. A Fejér által közölt II. András-féle okmány kelte 1222, regni nostri anno decimo nono. Itt a két kelet nem egyezik, mert II. Andrásnak *19-iki* uralkodási éve megfelel az *1224-iki* évnek. Épp ily téves a kelet II. Andrásnak amaz okmányában, melyet Véghelyi közöl a Hazai Okmtárban. Ebben is folyó évül az *1222-iki,* uralkodási évül pedig a *19-ik* van megjelelve. Ezen Buzad a *Buzád-Hahold* nemzetségből való s azért tévesen mondja őt Lehoczky Bánfy-nemzetségűnek (de genere Bánfy.) Bánfy genusunk nincsen s Buzádnál csak Bánfy-családról lehet szó.

1224. **Nicolaus** Curialis Comes Regine et Comes Posoniensis. (Wenzel I, 425. *Haz. Okmtár,* IV, 12. VI, 18.) A Csák nemzetségből való.

1225. 1228. 1229. **Demetrius** magister Dapiferorum et Comes Posoniensis. (Fejér III. II, 15. *Soproni Okltár,* I, 17. Wenzel I, 211. 252. VI, 455. 477. XI, 212. Tkalčić I, 65. *Hazai Okmtár,* VIII, 25. II, 5. VI, 23.) Lehoczky 1228-ra, Fejér 1225—28-ra, Czinár 1225-re teszik főispánkodását. Okiratilag kimutatható, hogy 1229-ben is az volt még. Ő az Aba-nemzetség *nekcsei* ágának őse.

1232. **Edus,** Comes Posoniensis. (Wenzel VI, 502. Fejér

V. I, 306.) Lehoczkynál és Fejérnél hiányzik. Az Edus név aligha a keresztény Ede, Eduard, aminek azt Somogyi veszi, inkább is kún névnek látszik lenni. Edua kún nőnév ismeretes. Nagy Géza is ez értelemben magyarázza. (*Turul,* 1891. IX, 113. 120.)

1233. 1234. **Nicolaus** Magister Tawarnicorum et Comes Posoniensis. (Wenzel I, 304. VI, 518. 521. 549. XI, 257. 260. Nagy: *Haz. Okmtár,* IV, 19. V. 14. *Győri tört. és rég. füz.* II, 291. Fejér III. II, 329.) Szintén *Csák* nemzetségből való. Lehoczky tévesen egy időbe teszi főispánkodását Demeterrel, 1228-ba. Somogyi csakis 1233-ban ismeri.

1235. **Lucas** Posoniensis Comes. (Wenzel VI, 568.) Fejérnél, Czinárnál, Lehoczkynál s Somogyinál hiányzik.

1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. **Andreas** Posoniensis Comes. És Andreas filius Seraphini Curie Regie Judex et Comes de Poson. Valamint Comes Posoniensis et Judex Aule Regie. (Fejér IV. I, 27. IV. III, 552. Wenzel VII, 25. 34. 48. 81. 107. XI, 301. 304. 312. 316. Knauz: *Mon.* I, 321. *Hazai Okmtár,* IV, 25. Rá történik hivatkozás egy 1255. évi okiratban is Wenzelnél VII, 398.) Genusát nem ismerjük. Lehoczky csak 1238-ra teszi főispánkodását, Fejér pedig 1235—38-ra, ellenben Somogyi kiterjeszti azt 1234-től 1241-ig, mit nem tudunk igazolni.

1243. 1244. 1245. **Matheus** Magister Tavarnicorum et Comes Posoniensis. (Fejér IV. I, 324. XI, 406. Wenzel VII, 133. 137. 156. 169. 174. XI, 340. Tkalčić I, 81. 86. Rá történik hivatkozás 1260-ban, Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 458. Wenzel XI, 481.) Ugyancsak *Csák* nemzetségbeli. Később erdélyi vajda, országbiró, bán és nádor. (Wertner I, 196.) Fejér, Czinár és Somogyi 1243-ban *Mátyást* mondják pozsonyi főispánnak, kit aztán 1244—45-ben *Máté* követett, de a két név különválasztásának tévessége kétségtelen. Lekoczky 1243-ban *Matthisi* nevű főispánt említ, nyilván tévesen Matheus helyett.

1247. 1248. **Dionysius** Magister Tavernicorum et Comes Posoniensis. 1248-ban már Palatinus et Comes Posoniensis. (Fejér IV. I, 454. IV. II, 33. Wenzel II, 206. 232. VII, 264. Bartal: *Commentaria,* II, XIII. És a Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben.) E Dénes a *Jurle (Szentgróti)* nemzetségből való. Lehoczky ezen Dénest egyidejűleg Andrással mondja pozsonyi főispánnak 1247-ben s elődjökként Rolandot említi 1246-ban. Hogy Roland 1246-ban valóban pozsonyi főispán lett volna, arra okiratos adatunk nincsen, vala-

mint arra sem, hogy 1247-ben András főispánkodott volna. Somogyi *Dénes* főispánkodását szintén csak 1247-re teszi.

1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1259. **Lorandus,** *Rolandus, R.* Palatinus et Comes Posoniensis. (Fejér IV. II, 98. 306. Wenzel II, 209. 216. 228. 231. 232. 242. 256. 258. 259. 260. VII, 260. 305. 306. 307. 320. 359. 369. 398. 436. 503. 516. X, 425. XI, 427. XII, 691. Nagy: *Soproni Okltár,* I, 23. Nagy: *Haz. Okltár,* 18. Nagy: *Zalai Okltár,* I, 28. Kubinyi: *Magyar tört. emlékek,* I, 29. Békefi: *A pilisi apátság tört.* 318. l. Knauz: *Mon.* I. 400. Bartal II, XIII. XVI. *Hazai Okmtár,* I, 26. IV, 35. V, 24. VI, 60, 84, 89. VII, 41. 87. VIII, 59. 60.) A *Rathold* nemzetségből való. Lehoczky szerint 1250-ben *Conradus* volt pozsonyi főispán és nádor, de e név tévesen áll Rolandus helyett. Fejér csak 1251—54-ig, Lehoczky 1254-ig, Somogyi 1248-tól 1257-ig, Czinár 1251—55-ig terjesztik ki Roland főispánkodását.

1260. 1261. 1262. 1263. **Henricus,** *Herricus, H.* Palatinus et Comes Posoniensis. (Wenzel VIII, 48. 55. XI, 495. *Hazai Okltár,* 40. l. *Hazai Okmtár,* VIII, 86.) Fejérnél a pozsonyi főispánok sorozatában előjő mint Dominus Modrae una Palatinus, de az okmányt Fejér nem közli. *(Cod. Dipl.* VII. II, 308.) Lehoczky is megjegyzi róla: Modram possedit. Ugy ő, mint Fejér, Czinár és Somogyi csak 1260-ban mondják főispánnak. Ellenben Kovácsnál még 1268-ban is, mi onnan van, hogy IV. Béla király egyik 1268-ik évi okiratában említi Henriket (Wenzel III, 180.), de ezen adatot épp úgy kell a *multra* vonatkoztatni, mint azt is, mely IV. László királynak egyik 1274. évi okiratában ezen Henrikre vonatkozik. (Wenzel IV, 39.) Az itt szóban levő s közönségesen mint Németújvári Henrik gróf ismeretes Henrik a *Héder* nemzetségből való (Wertner II, 12.) s későbben tótországi bán lett.

1263. **Matheus** Magister Tavarnicorum et Comes Posoniensis (Fejér IV. III, 132.) A *Csák* nemzetségből való. Lehoczky tévesen *Mathias*-nak irja. Kovácsnál hiányzik.

1264. **Stephanus** Comes Posoniensis. *(Hazai Okmtár,* VIII, 96.) Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál, Wenzelnél s Somogyinál hiányzik.

1264. 1265. **Roland,** *Ruland* Palatinus Comes Posoniensis. (Fejér IV. III, 251. 307.) A fenntebbivel azonos. Ez évekre különben úgy Fejérnél, mint Lehoczkynál és Kovácsnál hiányzik. A Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben 1265-ben mint nádor s pozsonyi főispán szerepel.

1267. **Andreas.** E nevet csak Fejér közli (*Cod. Dipl.* VII. II, 308.), de okmányos adattal nem igazolja.

1267. 1268. 1269. **Stephanus** Comes Posoniensis ac Judex Curie Domine Regie. (Fejér IV. III, 386. 437. VII. II, 308. Wenzel III, 157. VIII, 227. 235. Knauz: *Mon.* I, 560. Nagy: *Zalai Okltár,* I, 51. *Hazai Okmtár,* VII, 118.) IV. Bélának egy 1268. évi okiratában emlitve van *H.* azaz *Henricus* Palatinus, Comes Posoniensis (Wenzel III, 180.), de minthogy ez időben *István* volt pozsonyi főispán, másrészt pedig Lőrincz a nádor (Wenzel III, 184. VIII, 226. 233. IX, 80. X, 435. XI. 585.), azért világos, hogy IV. Béla 1268. évi okiratának adata csak a multra magyarázható. Fejér és Czinár 1267—68-ra, Lehoczky 1268-ra, Somogyi 1268—69-re teszik főispánkodását.

1270. 1271. 1272. **Egidius** Magister Tavernicorum, Comes Posoniensis, illetőleg Egidius summus Camerarius aule nostre, Comes Pozoniensis. (Fejér VII. II, 18. 308. Wenzel III, 253. 273. VIII, 279. 286. 343. 345. 346. 379. 380. 382. 384. 385. 389. 390. 392, 393. XII. 50. 53. 695. Knauz I, 605. Nagy: *Hazai Okmtár,* I, 57. V, 45. 48. VI, 182. 184. VIII, 145. 439. Tkalčić I, 159. 163. 164. *Zichy Okmtár,* I, 31. Kubinyi: *M. tört. emlékek,* II, 10.) Az *Aba* nemzetségből származott. (Wertner I, 33.) Lehoczky csak 1271-re teszi hivataloskodását. Úgy Horváth Mihály (*Magyarorsz. tört.* I. köt.), mint utána Somogyi őt *Budaméri* Egyednek nevezik, de tévesen, mert az Aba-nemzetség Budaméri ága más, az t. i. melyből a sárosi főispánok valók.

1272. 1273. **Ládislaus** Comes Posoniensis. (Fejér V. II, 49. Wenzel IV, 2. IX, 2. 5. 11. XII, 71. Géresi: *Gr. Károlyi Okltár,* I, 9. *Hazai Okmtár,* VII, 138. VIII, 148. 150.) Nemzetségét nem ismerjük. Lehoczky csak 1272-re említi.

1273. 1274. **Joachim,** *Ivachinus, Joachynus, Joachimus, Iwachynus, Jawachinus* Magister Tavarnicorum Comes Posoniensis et de Plys azaz Pilis. (Wenzel IV, 23. XII, 76. Fejér X. III, 264. *Hazai Okmtár,* I, 64. II, 12. 14. VI, 201. VIII, 152.) A *Gutkeled* nemzetségből való s Pektári Joachim néven is ismeretes. Lehoczky, Fejér, Czinár és Somogyi csak 1274-re, Kovács csak 1273-ra említik.

1275. **Thomas** filius Chelley, Thomas de Semptey, Judex Curie, Comes Posoniensis (Fejér V. II, 245. Wenzel XII, 116. Tkalčić I, 175.) Fejér 1275—77-re említi, mi tévedés, mert 1276-ban Máté is kimutatható mint főispán.

1276. **Matheus** Magister Tavarnicorum, Comes Posoniensis et de Barana. (Wenzel XII, 182. Tkalčić I, 181. Ugyanő mint tárnokmester csupán említtetik egy 1276. évi oklevélben is Nagynál: *Zalai Okltár,* I, 84.) Ugyancsak *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál és Somogyinál hiányzik.

1277. **Thomas** banus, Comes Posoniensis, Nytriensis et Camaruniensis. (Knauz: *Cod. Strig.* I, 74. Ugyanő: *Monum. Eccl. Strig.* II, 76.) Somogyié kivételével egyik jegyzékben sem fordul elő. Fejér (VII. II, 308.) és utána Czinár meg Somogyi 1276-ra *Istvánt* teszik, de az okiratot nem közlik s azért őt ez évre fel nem vehetjük.

1277. 1278. 1279. **Stephanus** Magister Dapiferorum, Comes Posoniensis. (Wenzel XII, 252. Lehoczky i. h. 137. l. *Hazai Okmtár,* VI, 227. VII, 166. VIII, 190.) Az 1278. évre vonatkozólag csak Lehoczkyt idézhetjük, de állítását elfogadhatni véljük, mert IV. Lászlónak egy 1278. évi okiratában tényleg előjön *Chepanus* magister pincernarum, bár nem is mint pozsonyi főispán. (Knauz: *Mon.* II, 90.) Lehoczky különben Istvánt egyidejüleg teszi 1278-ra Henrikkel és Oporral, mi kétségtelen hiba. Ugyanő eléjök 1277-re *János* főispánt teszi (Joan. dictus Oslep) de ezen Jánost nem tudjuk igazolni. Somogyi *István* főispánkodását 1278-ban kezdi s kiterjeszti 1280-ra is, forrásidézete azonban hibás.

1279. 1280. **Petrus** Magister Dapiferorum, Comes Posoniensis et Musuniensis. (Wenzel IV, 214. 215. IX, 251. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 121.) Szintén *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál, Lehoczkynál, Somogyinál hiányzik.

1281. **Demetrius** Comes Posoniensis. (Wenzel IX, 296. Knauz: *Mon.* II, 145.) Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik.

1282. 1283. **Matheus,** *M.* Palatinus, Comes Posoniensis, Soproniensis, Simighiensis et Judex Cumanorum. Egy 1283. éviben Palatinus, Comes Posoniensis et Judex Cumanorum. Egy másik 1283-iki oklevélben csak Palatinus Comes Posoniensis. (Wenzel IV, 243. IX, 360. Szabó: *Kún László,* 187. l.) *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál, Lehoczkynál, Somogyinál hiányzik.

1284. **Nicolaus** Palatinus et Comes Posoniensis. És *N.* palatinus comes Posoniensis et iudex Cumanorum. (Wenzel IV, 267. Knauz: *Mon.* II, 181. *Haz. Okmtár,* IV, 98. VII, 185. A Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben is.) A *Héder* nemzetségből, a hires *Németújvári* családból való. Lehoczkynál hiányzik. Somogyi 1284-től 1291-ig mondja őt főispánkodottnak.

1287. **Johannes** Comes Posoniensis, *Ihoannes* Comes Posoniensis, Comes *Johannes* filius Petri de Comitatu Posoniensi, (Fejér V. III, 356. Wenzel IX, 452. XII, 451. *Haz. Okmtár,* IV, 71.) Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik.

1289. **Eberhardus** Comes Posoniensis, *Eberhardus* de Helespunc Comes Posoniensis. (Wenzel I, 89. IV, 348.) Másképen Eberhard de Tellesprunn néven is ismeretes. Két 1291. évi okiratban Eberhard *tunc* comes Posoniensis néven tétetik róla a multra nézve említés. (Wenzel X, 64. 89.) Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik. Wenzel tévesen teszi a XII. század végére illetőleg 1200-ra egyik leiratát. (I, XXXII. és 89.)

1291. **Opour** Comes Posoniensis, Magister *Opour* Comes Posoniensis. (Fejér VI. I, 130. Wenzel X, 31. 70. XII, 510.) Lehoczky 1278-ra teszi egyidejűleg Henrikkel és Istvánnal.

1291. **Joannes** Comes Posoniensis. (Fejér VI. I, 189.) Kovácsnál hiányzik. Somogyi 1292—1296-ig mondja főispánnak.

1291. **Demetrius** Comes Posoniensis et de Zolum. (*Hazai Okmtár,* VIII, 445.) Valamennyinél hiányzik.

1292. **Miklós** nádor és pozsonyi főispán. Csak Lehoczky említi. Mint nádor előjön ez évre a Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben is.

1292. Magister **Dominicus** Comes Posoniensis. (Nardi : *Tre documenti della famiglia Morosini,* Padova 1840. 16. l.) Egyik jegyzékben sem szerepel.

1293. 1294. 1295. 1296. **Matheus** Comes Posoniensis, Magister Agazonum, filius Petri quondam Palatini. (Wenzel V, 95. X, 150. 174. XII, 551. 555. 570. 572. Fejér VI. II, 46.) Ő még 1298-ban is mint Matheus Agazonum, Comes Posoniensis, (Fejér VI. II, 166.) és 1299-ben mint Matheus Palatinus Comes Posoniensis is szerepel. (Wenzel XII, 640.) A hires Trencsényi Csák Máté. Egy keletnélküli okiratban (1290—99.) előjő mint Magister Matheus de Trinchinio et Comes Posoniensis. (Wenzel V, 242.) Somogyi 1296—97-re teszi csak főispánságának idejét.

1296. **Joannes** Comes Posoniensis. (Fejér VI. II, 58.) Lehoczky ez évre *Jakabot* említi pozsonyi főispánul.

1297. 1298. 1299. 1300. Magister **Demetrius** Comes Posoniensis et de Zolum. És Magister *Demetrius* Comes Posoniensis, de Zolum et de Saros. (Wenzel V, 180. 183. 200. 205. X, 300. 380. XII, 619. *Hazai Okmtár,* I, 92. VI, 434. 444. 453. *Hazai Okltár,*

166. l.) Ezen Demeter a *Kathyz* nemzetségből származott s a későbbi Balassa-család őseinek egyike. Somogyi csak 1298. és 1299. évekre említi.

1298-ban említi III. Endre, hogy Olgyay András fia Péter cum magistro *Demetrio* fideli nostro Comite Posoniensi et de Zolum in subsidium karissimi patris nostri Regis Romanorum iuxta Renum transmisso érdemeket szerzett. (*Haz. Okltár,* 166. l.) Ugyancsak III. Endre említi 1298-ban más okmányban, hogy ő *Demeter* pozsonyi főispánt küldte veje Albert segítségére a német császár ellen. (*Haz. Okmtár,* I, 92—93.) 1299-ben pedig ugyancsak III. Endre: cum nos Magistrum *Demetrium,* Comitem Posoniensem et de Zolum in succursum Domini Alberti tunc Ducis Austrie et Stirie, nunc vero Regis Romanorum contra Odolphum tunc Regem Romanorum patris nostri capitalem inimicum küldte. (Wenzel V, 205.)

II. MELLÉKLET.

A pozsonyi káptalan Árpádkorszaki kiadványai.

1230. Capitulum Posoniensis ecclesie bizonyítja, hogy előtte Bökény (Buken) comes leánya Angyalka, Torcs nevü birtokát Chamának és fiának ajándékozta. Kelt a nevezett évben in octavis beati Jacobi apostoli. (Átirat 1356-ból. Kiadta Nagy Imre: *Haz. Okmtár,* VIII, 26–27. ll. 15. sz.)

1236. Johannes Posoniensis Prepositus totumque eiusdem loci Capitulum jelenti, hogy András pozsonyi főispán és kiküldött birótársai Monar helységnek lakosai és Monch esperest és ennek testvérei közt itéletet hoztak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Átirat 1255-ből. Közlötte Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 25—26. ll. 16. sz. és l. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 319. l. 393. sz.)

1243. Uniuersum Capitulum Posoniensis ecclesie hírül adja, hogy előtte Karcsai Barnabás, Mortunus özvegyét és leányát hitbér és leánynegyedi illetőségeikre nézve kielégitette. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Ered. okirat IV. Béla kir. 1255. évi átiratában a M. Nemz. Muz. gyüjt-ben. Kiadta Nagy Imre: *Haz. Okmtár,* VII, 28. l. 25. sz.)

1249. Capitulum Ecclesie Posoniensis stb. bizonyságot tesz arról, hogy Kanizsai Remeg unokatestvéreivel bizonyos birtokosztályra nézve egyezkedett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Ered. bőrhártyás okirat, elveszett pecséttel. Közli Horváth Mihály. Honnan? *Árp. új Okmtár,* XI, 366—367. ll. 257. sz.)

1251. Vniversum Capitulum Ecclesie Posoniensis a pozsonyvári udvarbiró által az Olgyai birtokrész felett Buhtus (= Bőjtös) részére hozott itéletről bizonyitványt ád ki. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Eredeti. Hol van? Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* II, 222. l. 145. sz.)

II. Melléklet.

1253. Capitulum Posoniensis Ecclesie jelenti, hogy Bermeyn pozsonyi hirnökfő több várjobbágygyal bizonyos peres monori birtokra nézve egyezkedett. Kelt nevezett évben in octauis festi Beati Johannis Baptiste. (= jul. 1.) (Hártya-okirat, hártyazsinegen függött pecsét nélkül. Megvan a budai kir. kamarai ltban. Közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 358—359. ll. 251. sz. V. ö. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 410. l. 534. sz.)

1254. Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Jakab és Miklós várjobbágyok Sárfői Hiscus és fiai, s István Gergelynek fia közt birtokosztályt eszközöltek. Kelt nevezett évben in festo Bartolomei Apostoli. (Hártya-okirat, hártyazsinegen függő ép pecséttel. Megvan a budai kir. kamarai ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VII, 374—375 ll. 264 sz.)

1257. Magister Paulus Prepositus Posoniensis mint IV. Béla által kiküldött biró valamelyes peres birtokra vonatkozó ítéletét hirdeti ki. Kelt nevezett évben sexto kalendas mensis Augusti. (Eredeti után Czech közli Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* II, 296—297 ll. 202. sz. és v. ö. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 443. l. 580 sz.)

1260. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy a Huntpazman nemzetségbeli Bökény comes anyjának, hitbére és özvegyi jogositványai fejében négy falut adott át. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat IV. Béla király átiratában. Megvan a b. Nyáry-család bagonyai ltban. Közli b. Nyáry Albert Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* VII, 535—536. ll. 380. sz.)

1262. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Karcsai Remeg és fiai Botnak fiaival bizonyos peres földekre nézve barátságosan egyezkedtek. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Ered. bőrhártyás okirat, hártyazsinegen függő pecséttel. Közölte Dergi Somogyi Antal Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* XI, 523. l. 366. sz.)

1260—1270. Capitulum ecclesie posoniensis értesíti IV. Béla királyt, hogy tanukat hallgatván ki, bebizonyult, miszerint a nyékiek által igényelt birtok Módi Duha tulajdona. Évszám és nap nélkül. (Hártya-okirat a marczaltői ltban. V. f. 1. cs. 1. sz. káptalani és gyürüpecséttel. Kiadta Véghely: *Hazai Okmtár,* III, 19—20. ll. 14. sz.)

1272. Nos Capitulum Posoniensis Ecclesie jelentjük, hogy Mour és Farkas Pál fiai bizonyos földbirtokukat eladták. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vörös selyemzsinóron

függött, de már lehullott pecséttel. Megvan a M. Nemz. Muz. kézirattárában. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 409—410. ll. 280. sz.)

1272. Nos Capitulum Posoniensis Ecclesie jelenti, hogy Aglen Pousa pozsonyi várjobbágy özvegye, hitbérére nézve elhunyt férje unokaöcsesével, Gurkával egyezkedett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, a zöld selyemzsinóron függött pecsét nélkül. Megvan a budai kir. kamarai levéltárban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* VIII, 410—411. ll. 281. sz)

1275. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Csallóközi Istvánnak fiai maguk közt Arus nevű örökbirtokukat felosztották. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Átirat 1334-ből, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IX, 137—138 ll. 91. sz.)

1279. Capitulum Ecclesie Posoniensis hírül teszi, hogy Jakab, János és Endre gróf, Jakab fiai eladták Pozsonyban levő szabad telküket és széplaki szőlőjüket Mátyás és Zolad, vereknyei Herchel fiainak. Kelt nevezett évben in festo Beati Andree Apostoli. (Hártya-okirat vörösfehér selymen függő ép pecséttel a pozsonyi káptalan levéltárában. Capsa XIV. Fasc. 1. Nr. 6. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 206—207. ll. 123. sz.)

1282. Capitulum Posoniensis Ecclesie bizonyitja, hogy Centew uzuri lakos és annak fia Péter Bed nevű szolgájokat szabaddá bocsátották. Kelt nevezett évben in tercia die proxima post festum Sancti Johannis Baptiste. (Hártya-oklevél hiányzó pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 18. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 244. l. 150 sz.)

1282. Capitulum Posoniensis Ecclesie jelenti, hogy Chene Chugut fia Margit és Ágnes szolgálóit előtte bevallották. Kelt nevezett évben in vigilia Sancti Laurencij. (= aug. 9.) (Az Amade grófok böősi ltból másolta Horvát István s kiadta Érdy: *Árp. új Okmtár,* IV, 245. l. 151. sz. Azonkivül Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 154—155 ll. 128. sz.) Hártyaszalagon függött pecsétje elvesztett.

1282. Capitulum ecclesie Poson. tudatja, hogy Vatai Margit, férjének Omondusnak megölése ügyében Olgyai Jánossal három márknyi vérdíj fejében megegyezett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, a hártyaszalagon függött pecsét elveszett. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XXXIII. Fasc. 1 Nr. 1 16. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 158—159. ll. 136. sz.)

1283. Nos Capitulum Posoniensis ecclesie bizonyitja, hogy előtte Vatai Barich özvegye nászhozománya tekintetében Györgyfia Péter részéről kielégittetett. Kelt a nevezett évben in octauis exaltacionis sancte crucis (= sept. 21.) (Hártyára irott 1367. évi átirat, függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincst. osztály. Mon. Pos. 14. ll. Közli Vincze Gábor: *Hazai Okltár,* 100—101. ll. 95. sz.)

1285. Capitulum Ecclesie Posoniensis hírül adja, hogy Miriszló, Anai Péter fia, előtte végrendeletet készitett s Teke nevű szolgáját és annak anyját Scimtovot szabadokká tette. Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 16. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 280—281. ll. 177. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy János pozsonyi udvarbiró Chenk nevű szolgálóját, annak fiával Lörinczczel együtt, szabadon bocsátotta. Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, zöld selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 288—289. ll. 183. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Duhának hátrahagyott özvegye hitbérét és hozományát illetőleg fiai részéről teljesen kielégittetett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, elveszett pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 4. Nr. 8. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 289—290. ll. 184. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Pokyi Tamás gróf egy Saralia helységében levő szántóföldet Marcolf fiainak adományozta. Kelt nevezett évben in octauis Assumpcionis Beate Virginis. (Hártya-okirat, vörös selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Caps. XIV. Fasc. 7. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 290—291. ll. 185. sz.)

1287. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Pozsony város községe és Jakab annak előbbi birája, egy köztük fennforgó pert barátságos úton kiegyenlítettek. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Georgii Martiris. (Eredeti után, melyről a pozs. kápt. pecséte függ, közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár,* IV, 306—307. ll. 197. sz.)

1287. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Bothow pozsonyi várjobbágy Zelew nevü szolgálóját és annak fiát Pált szabadon bocsátotta. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-

okirat, hártyazsinegen függő pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 23. Nr. 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 305—306. ll. 196. sz.)

1287. Nos capitulum ecclesie posoniensis tudatja, hogy előtte a Salamon nemzetségbeli János és István, Vata nevű birtokukat Olgyai Péternek és Farkasnak eladták. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat. Megvan az Olgyay-család ltban. Közli Nagy Imre: *Hazai Okltár,* 106. l. 100. sz.)

1288. Capitulum ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy előtte az Olgyai és bánkvatai nemesek birtokaiknak idegen kézre nem juttatására kötelezték magukat. Kelt a nevezett évben feria sexta proxima post Dominicam Pasce (= ápr. 2.) (Hártya-okirat, vörös-fehér selyemzsinóron függött pecsét maradványaival. Megvan az Olgyay-család ltban. Közli Véghely Dezső: *Hazai Okltár,* 108. l. 102. sz.)

1288. Capitulum ecclesie Posoniensis Jakab pozsonyi biró számára kiadja hiteles alakban IV. Lászlónak a Vödriczi birtokról szóló adománylevelét. Kelt a nevezett évben in festo Barnabe apostoli (= jun. 11.) (Hártya-okirat, vörös selyem zsinóron függő ép pecséttel. Megvan Pozsony város ltban XI. 6. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár,* 109—119. ll. 104. sz.)

1288. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Nyéki Jakab és Bodoló, Chene fiai, Ivanka nevü szolgájukat és utódait szabadokká nyilvánitották Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti szinű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 28. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 330-331. ll. 210. sz.)

1288. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Butka, Vatai Ilerus özvegye, Fotka nevü szolgáját szabaddá tette. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyazsinegen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 331—332. ll. 211. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Karcsai Süge intézkedéséhez képest annak örökösei Boxa nevü szolgáját szabaddá tették. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Micaelis Archangeli. (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 23. Nr. 19. Kiadta Knauz: *Árp. új. Okmtár,* IV, 345—346. ll. 221. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Posoniensis tudatja, hogy Karcsai Saul fia László a hozományt és a negyedrészt illetőleg kielégitette sógornőjét Aglonczát. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyaszeleten függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 10. Nr. 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 346–347. ll. 222. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Karcsai László sógornöjével Aglonthtal Karcsai Sándor özvegyével, hitbére és jegyajándékára nézve egyezkedett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Eredeti okirat, közli Dergi Somogyi Antal Wenzelnél: *Árp. új Okmtár,* IX, 504–505. ll. 363. sz.)

1289. Nos magister dominicus diuina miseracione prepositus posoniensis bizonyitja, hogy Kápelnai János, testvérének Annának Olgyai Leuka özvegyének nászhozománya és jegyruhái dolgában a Leuka testvéreivel megegyezett. Kelt a nevezett évben apud Posonium in die sancti valentini martiris (= febr. 14.) (Ered. okirat az Olgyay csal. ltban. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár,* 112—113. ll. 107. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Endre fia Arnold és Betckhez fia Jakab bajdöntő párviadallal perüket eldöntötték. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Georgij Martiris. (Hártya-okirat hiányzó pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 17. Nr. 11. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* IV, 347—348. ll. 223. sz.)

1290. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Kundrussy Dénes, Mihály nevü szolgáját Mikónak eladta. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, fehér selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 10. Nr. 37. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 17—18. ll. 11. sz.)

1290. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Bacha comes fia Mihály a nyitrai káptalan részére végrendelkezett. Kelt a nevezett évben, tercio die post festum Urbani pape et martiris (= máj. 27.) (Ered. oklevél, a vörös selyem-zsinóron függő pecsét maradványaival. Megvan a nyitrai káptalan ltban, Fasc. II. Nr. 3. Kiadta Véghely: *Haz. Okmtár,* VII, 210–211. ll. 167. sz. Wenzelnél V, 72 előjön 1292. alatt.)

1290. Capitulum ecclesie Posoniensis tudatja, hogy előtte Bökény comes fia Bökény a nagybátyja Cseklészi Kozma által még a tatárfutás előtt elfoglalt Torcs nevü birtokot, a pozsonyi apáczák-

nak visszaadja. Kelt a nevezett évben in festo beati Jacobi apostoli (= jul. 25.) (Eredeti oklevél a függő pecsét nyomaival. Megvan az országos ltban. Mon. Poson. 48. 3. Dipl. oszt. Kiadta hiányosan Fejér: *Cod. Dipl.* VI. I, 70. Teljesen Nagy Imre: *Haz. Okmtár,* VIII, 283—384. ll. 230. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis tudatja, hogy Péter gróf György nevü szolgájának hű szolgálataiért, Kisvista máskép Kisfalut adományozta. Kelt a nevezett évben in festo Natiuitatis Beate Virginis Gloriose. (Hártya-okirat, hártyaszeleten függött, de már elveszett pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 10. Nr. 30. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 55—56. ll. 34. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Féli János megöletéseért annak rokonai a tettesnek, ki 15 márkányi összeget fizetett le nekik, büntetését elengedték. Kelt a nevezett évben in quindena Beati Michaelis Archangeli. (Hártya-okirat, nemzeti szinű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban. Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 57. l. 35. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis előtt Buken comes Hudy nevű birtokát leányának és vejének Péternek adományozza. Kelt a nevezett évben secundo Agnetis (így) = jan. 22. (Átirat az Olgyay-család ltban. Közli Nagy Imre: *Hazai Okltár,* 125—129. ll. 120. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Bazini Kozma comes Falisztar nevű birtokát serviensének Lászlónak adományozta. Kelt a nevezett évben quinta feria proxima ante dominicam Esto Michi. (Hártya-okirat, meggyszinü-sárga selyemzsinóron függő pecséttel. Megvan a bud. kir. kamarai ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 64—65. ll. 45. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis hirré teszi, hogy előtte Völki Miklós rokonai részére lemond Völk birtok feléről. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban. Caps. C. Fasc. 8. Nr. 81. és ugyanott Caps. XIV. Fasc. 20. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 74—75. ll. 47. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Benedek és rokonai Tornyos Csandalban levő birtokuk negyedik részéről Murdfia Bock érdekében intézkedtek. Kelt a nevezett évben in

Octava Cinerum. (Hártya-okirat, hártyazsinegen függő pecséttöredékkel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban Caps. XIV. Fasc. 18. Nr. 11: 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 75—76. ll. 48. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Bazini Pál comes Faristar nevű földét László, István fiának adományozza. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, zöldvörös függő pecséttel. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 89—90. ll. 63. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Kosodi Pál, Olivér és Fekete János előtte megegyeztek a dienesi és misérdi lakosokkal a megölt János vérdíját illetőleg. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyán függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 86—87. ll. 53. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Ilkai Pál Péter nevű szolgáját szabadon bocsátá. Kelt a nevezett évben in quindenis Pentecostes. (Hártya-okirat, fehér zsinegen függő kopott pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 1. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 88. l. 54. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Aglent, Oroszvári Chama neje, Annus nevű szolgálóját szabadon bocsátá. Kelt a nevezett évben in festo Sancti Vrbani Pape. (Hártya-okirat, hártyaszalagról lefüggő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Caps. XIV, Fasc. 23. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 89. l. 55. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Doborgaz községe nyolcz holdnyi szántóföldet Szentgyörgyi Jakabnak eladott. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vöröszöld selymen függő pecséttöredékkel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 4. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 90—91. ll. 56. sz. és *Mon. Eccl. Strig.* II, 348—349. ll. 351. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis tudatja, hogy Simon Chegenek fia Kotóban levő birtokrészét eladta Olgyay Péter comesnek. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyazsinegen függő pecséttel. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 166. l. 108. sz.)

1294. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Tamás és Tama várjobbágyok Hét nevű örökbirtokukat László comesnek

és testvérének Jakabnak elzálogositották. Kelt a nevezett évben in festo Beati Martini confessoris. (Hártya-okirat, a hátul oda nyomott pecsét szétmállott. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 560–561. ll. 453. sz.)

1294. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Balázs pozsonyi várjobbágy Miklós nevű szolgáját eladta Veres Ábrahám pozsonyi alispánnak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, zöld-vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 29. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 100. l. 64. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Zori Oka és Simon kiegyezkedtek testvérök Endre megölőjével. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat vörös-fehér zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 19. Nr. 1. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 101. l. 65. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy előtte Chubun fia Ábrahám és társai, béli várjobbágyok, Zurus nevű földjüket Olgyai Péternek örök áron eladták. Kelt a nevezett évben in Dominica proxima ante festum omnium sanctorum (= oct. 31.) (Ered. oklevél, vörös-zöld selyemszálakon függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincstári oszt. Mon. Pos. 46. 10. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár,* 144—145. ll. 139. sz. Emliti Fejér: *Cod. Dipl.* VI, I, 341.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Miklós és Balázs Torch nevű birtokukban száz holdnyi szántóföldet eladtak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Caps. XIV. Fasc. 18. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 102. l. 66. sz.)

1295. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Békási helységre nézve barátságos egyezség történt többek között. Kelt a nevezett évben proxima secunda feria ante festum Beati Laurencij martiris. (Hártya-oklevél, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 2. Nr. 23. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 132—133. ll. 83. sz.)

1295. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy néhai Béli Jakab rokonai annak özvegyével Katalinnal, a hitbér és hozomány tekintetében egyezkedtek. Kelt a nevezett évben a nap

kitétele nélkül. (Hártya-okirat pecsét nélkül. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 2. Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 134—135. ll. 84. sz.)

1295. Capitulum Ecclesie Poson. jelenti, hogy Szentgyörgyi Ábrahám gróf szolgájának Lászlónak hű szolgálataiért felistáli birtokát adományozta. Kelt a nevezett évben in octauis penthecosten (= máj. 29.) (Hártya-okirat, zöld és vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 6. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 372—373. ll. 370. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Moyk és testvérei sárosi várjobbágyok örökbirtokuknak egy részét Olgyai Péter mesternek eladták. Kelt a nevezett évben in dominica Cantate. (Hártya-okirat, vörös selyemzsinóron függő pecséttel. Megvan a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 592. l. 475. sz.)

1296. A pozsonyi káptalan bizonyitja, hogy Szentgyörgyi Abrahám és fia Tamás a Billye nevű birtokot átengedték Lászlónak, István fiának. Kelt a nevezett évben feria quarta proxima ante festum Nativitatis Beati Johannis Baptiste. (Gara Miklós nádor 1421. évi átiratában, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 593—594. ll. 476. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Mihály gróf visszaváltja az apja által az eszterg. érseknek elzálogositott Anja nevű földet. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat ibolyaszinű, sárga és kék selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 1. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 158—159 ll. 102. sz. És *Mon. Eccl, Strig.* II, 394. l. 398. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Vörös Ábrahám pozsonyi alispán kérésére több oklevelet átirt. Kelt a nevezett évben in vigilia Resurreccionis Domini. (Hártya-okirat, vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltárban. Capsa VII. Fasc. 1. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 157—158. ll. 101. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelentést tesz a schintbergi hegyen mívelt szőlőkben tartandó rendnek az érdekeltek által tett megállapításáról. Kelt a nevezett évben feria secunda post Dominicam Jubilate. (Hártya-okirat, vörös-fehér selyemről függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 17.

Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 161—162. ll. 104. sz.)

1296. Capitulum ecclesie Posoniensis jelenti III. Endre királynak, hogy Olgyai András fiát Pétert a csallóközi Zorus föld birtokába ellenmondás nélkül beiktatta. Kelt a nevezett évben feria sexta proxima ante festum virginis gloriose (= sept. 7.) (III. Endre 1296. évi adománylevelébből. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Pos. 50. l. Közli Vincze Gábor: *Hazai Okltár,* 148—149. ll. 143. sz.)

1297. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Kozma gróf halálos ágyán Horpo birtokát Péter grófnak hagyományozván, halála után neje azt helybenhagyja. Kelt a nevezett évben in Dominjco post Conuersionem Beati Paulj Apostoli (= jan. 27.) (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 8. Nr. 8. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 175—176. ll. 115. sz. És: *Mon. Eccl. Strig.* II, 400. l. 406. sz.)

1297. Nos Capitulum ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy előtte Itumer fia Péter, mocsolányi birtokrészét a nagyszombati apáczáknak adományozta. Kelt a nevezett évben in octauis epiphanie Domini (= jan. 13.) (Ered. oklevél vörös-zöld selyemszálakon függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Tyrn. 5. 6. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár,* 154. l. 148. sz.)

1298. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Gombai Kumpertnek fiai Újvásár nevű birtokukat eladták Olgyai Péter comesnek. Kelt a nevezett évben, feria quinta proxima post festum Beati Georgij Martiris. (Átirat 1347. évből a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 319—320. ll. 205. sz.)

1298. Capitulum ecclesie Posoniensis jelenti III. Endrének, hogy a fel-abonyi határban Olgyai Péternek 336 hold földet kihasitott. Kelt a nevezett évben die Dominico ante festum beati Mychaelis Archangeli (= sept. 28.) (III. Endre 1298. évi adománylevelébből az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Poson. 47. 5. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár,* 164—165. ll. 155. sz.)

1299. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Lőrincz Lipótnak fia és osztályrokonai Súr nevű örökbirtokukat Endre comesnek és Chamanak, a János fiainak eladták. Kelt a nevezett évben tercia feria proxima post octauam Beati Jacobi Apostoli. (Átirat 1367-ből a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* X, 355—356. ll. 233. sz.)

1299. A Capitulum Posonyense előtt Damasa fia János a karcsai birtokot Luka comesnek visszabocsátja. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül (Gilétfi Miklós nádor 1349. évi ítéletleveléből a Bartal család ltban. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár,* 172—173. ll. 162. sz.)

1299. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Károly gróf, testvére Domonkos megöletése tárgyában elleneivel egyezkedett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, fehér zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 20. Nr. 4. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 223—224. ll. 147. sz.)

1299. Nos Capitulum Posoniensis Ecclesie bizonyitja, hogy Karcsai István Hét helység földesurával és lakóival barátságosan egyezkedett. Kelt a nevezett évben, secunda die octauarum Nativitatis Domini nostri Jesu Christi. (Ered. oklevél. Hol van? Közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár,* V, 225. l. 148. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Szentgyörgyi Ábrahám Tyukod nevű helységet átengedte Jakab mesternek és László comesnek. Kelt nevezett évben sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum. (Gara Miklós nádor 1421. évi átiratában a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár,* XII, 660—662. ll 523. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Jánoki Jakab comes és testvére Péter comes Chenkafalvai birtokuknak felerészét átengedték unokaöcscsüknek Ivánnak. Kelt a nevezett évben sabbato proximo ante dominicam circumdederunt me (= febr. 6.) (Szécsi Miklós 1357. évi átiratában, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* XII, 662—664. ll. 524. sz. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 480. l. 496. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyitja, hogy Lőrincz és Csombord 20 ekényi szántóföldet Endrének adományoztak. Kelt a nevezett évben in octauis Pasce. (Hártya-okirat, fehér-violaszinű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 11. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 251. l. 163. sz.)

1300. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis előadja, hogy Sintperg jövedelme két egyenlő részre osztatik a felek közt. Kelt a nevezett évben Dominico die proxima post festum Omnium Sanctorum. (Hártya-okirat, küloldalán a pecsét nyomával. Megvan a

pozsonyikápt ltban. Capsa VII. Fasc. 1. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár,* V, 250. l. 162. sz.)

1300. Nos Capitulum ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Karcsai László fiai eladták Sámodi Jakabnak Margit nevű szolgálójukat három márkán. Kelt a nevezett évben in octauis beati Martini confessoris (— nov. 18.) (Megvan a pozsonyi káptalani ltban. Capsa LXVI. Fasc. 2. Nr 45. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 488–489 ll. 513. sz.)

1300. Capitulum Posoniensis ecclesie bizonyitja, hogy előtte György fiai Zorus nevű birtokukat Olgyai Péternek elörökítik. Kelt a nevezett évben in Dominica Exurge (febr. 14.) (Ered. oklevél hártyaszalagon függött pecsét nyomaival. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Poson. 43. 2. Kiadta Vincze Gábor: *Haz. Okmtár,* VII, 287. l. 241. sz.)

III. MELLÉKLET.

A pozsonyi prépostok és kanonokok az Árpádházi királyok korszakában.

---

1. Prépostok.

Az első prépost, kinek nevével okmányainkban találkozunk **Ubald**. Neve egy 1209. évi okmányban említtetik, amelyben János esztergomi érsek a Catapán egri püspöktől vett tizenegy szolnoki szabadost a pinczérek osztályába sorozza. Az okmányt aláiró világi és egyházi főurak közt előjön ez is: *Vbaldo preposito posoniensi.* (Knauz: *Mon.* I, 193. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 70.) Ugyanő említtetik 1210-ben azon okiratban, mely Urias pannonhalmi apát és Gilbert somogyi apát tizedügyi perére vonatkozik. (Wenzel: *Árp. új Okmt.* I, 104. Knauz: *Mon.* I, 196.) Végre 1211-ben is, midőn III. Incze pápa bullájában *Hubaldus Posoniensis Praepositus* mint olyan említtetik, ki a koronázási jog ügyében az esztergomi érsek részére esküdött. (Migne: *Innocent. III. Opera.* III, 518. Wenzel VI, 351. Knauz I, 199.)

Vajjon 1232-ig ült-e a pozsonyi préposti széken, nem tudjuk megmondani. Nevezett évben **János** prépost fordul elő azon okiratban, melylyel Róbert esztergomi érsek az országot interdictum alá helyezi s egyebek között Dénes nádort kiközösíti, mivel az az egyházat sokban károsította, sőt magistrum *Johannem prepositum Posoniensem* alapis fecit cedi et tractari inhoneste .... nec passo iniuriam satisfecit. (Theiner: *Mon. hist.* I, 107. Fejér III. II, 295. 311. Katona: *Hist. Crit.* V, 635. Knauz: *Mon.* I, 282.) Ugyanezen János prépost 1236-ban a monori birtok ügyében okmányt állít ki. (Wenzel VII, 25. Knauz I, 319.) 1237-ben IV. Béla király János prépostot s András pozsonyi grófot bizonyos birtokügy megvizsgálásával bizza meg. (Wenzel VII, 34. 48. Knauz I, 321.)

1248-ban említtetik Dénes nádor oklevelében, hogy Thadeukus destruxit quoddam predium venerabilis Patris Episcopi Wesprimiensis **Zlandi,** nomine Scamptou, cum adhuc esset *Prepositus Posoniensis.* (Fejér IX. VII, 662. Knauz I, 374.) Szántó birtoknak eme felforgatása tehát 1248 előtt történt. A Kaplony-nemzetségből származó Thadeukai azaz Tátikai Zlandus gróf Márton vasmegyei főispán fia 1243-ban már veszprémi püspök volt s így annak pozsonyi prépostoskodása 1243 előtti időbe esik. Nyilván közvetlen utóda volt a fenntemlített Jánosnak. Mint veszprémi püspök *Zelandus, Zlandus* néven szerepel okmányilag 1251-ben (Wenzel VII, 320. XII, 691.) 1252-ben (Wenzel II, 231.), 1254-ben (Wenzel VII, 373.), 1257 körül (Wenzel II, 293. 294.), 1258-ban (Wenzel II, 311. 312. VII, 426.) 1259-ben (Wenzel VII, 503. 517. 519.), 1260-ben (Wenzel VII, 540.), 1262-ben (Wenzel III, 30.)

1253-ban IV. Incze pápa megengedi **Smeraldo** *preposito Posoniensi,* ki egyszersmind hantai prépost is volt, hogy tetszése szerint, egyik vagy másik prépostságról lemondva, bármily egyéb egyházi méltóságot elfogadhasson. (Theiner I, 216. Fejér IV. II, 177. Knauz I, 402.) Ugyanezen 1253-ik évben okiratot állít ki a káptalan magistro *Smaragdo Ecclesie nostre Preposito existente.* (Knauz I, 410. Wenzel VII, 358.) Ugyancsak 1253-ban *Smaragdus prepositus posoniensis* a zágrábi káptalant képviseli egyik birtokügyi kiegyezésben. (Tkalčić: *Mon. hist. Eppat. Zagr.* I, 98.) Ezen Smeraldus, Smaragdus azonos ama *Smaragdussal,* kit IV. Béla király 1254-ben, bizonyos ügyek elintézése végett, főleg pedig a pápa unokaleánya és Béla király fia közt való házasságszerzési ügyben Rómába küldött. (Theiner I, 229. Fejér IV. II, 243. Knauz I, 419.) Ő különben még ugyanazon évben (Rimely szerint 1255-ben. *Hist. Capit.* 223. ll.) fejérvári választott préposttá s királyi alkorlátnokká lett. (Fejér IV. II, 242. Knauz I, 419. Nagy: *Haz. Okmtár,* VIII, 68.) Még később-ben, 1257-ben, kalocsai választott érsekké lett. 1265-ben szolgái által meggyilkoltatott.

1257-ben említtetik magister **Paulus** *Praepositus Posoniensis,* kit IV. Béla király Karakóvára birtokjogának megvizsgálására küld ki. (Wenzel II, 296. Knauz I, 443.) 1259-ben magister *Paulus Praepositus Posoniensis* már királyi alkanczellár. (Wenzel VII, 504. Fejér IV. II, 496. V. I, 324. Knauz I, 454. *Haz. Okmtár,* II, 7.) Mint ilyen említtetik két másik 1259-iki okmányban is (Wenzel VII, 505. *Haz. Okmtár,* II, 7.), valamint két 1260-ikiben is. (Wenzel

II, 322. Wagner: *Anal. Scepus.* I, 391. Knauz I, 459. Véghely: *Haz. Okmtár,* VIII, 81.) 1260. nov. 20-ikán már fejérvári prépost, (Nagy: *Haz. Okmtár,* VIII, 78.), 1261-ben *Haz. Okmtár,* VIII, 86.) s 1252-ben is az, 1263-ban pedig veszprémi püspök és Mária királyné korlátnoka. Hogy 1263. aug. 29-ikén már nem volt Székesfejérvárott, abból bizonyos, hogy egy ez időben kelt királyi oklevélben már *Farkas* mondatik fejérvári választottnak s királyi alkorlátnoknak. (Pesty: *Haz. Okmtár,* VIII, 92.)

1262-ben **István** volt pozsonyi prépost. Ő a Vancsa-nembeli István esztergomi érsek unokája volt. 1263-ban a zágrábi káptalan ezen Istvánt, *Prepositum Ecclesie Posoniensis,* zágrábi püspökké választotta. De minthogy korban s tudományban egyaránt fogyatékos volt, az esztergomi érsek, kire a pápa az ügy elintézését bizta, őt meg nem erősítette, hanem tanulmányok szerzése végett Bonnba küldötte. (Theiner I, 245. Wenzel III, 44. Knauz I, 488.) Ezek végeztével kalocsai érsekké választatott s IV. Kelemen pápa őt e méltóságban 1266-ban s később 1267-ben is megerősitette. (Theiner I, 291. 292. Wenzel III, 148. 150. Knauz I, 538.) 1270-ben nevezetes szerepet játszott azon békekötésben, mely V. István magyar és Ottokár cseh királyok közt létrejött. 1271-ben is említve van. (Wenzel VIII, 353. Knauz I, 587.) 1272-ben az 1274. május 7-ikén megnyitott lyoni (lugduni) zsinatra lett meghiva.

1277-ben **Antal**, magister *Antonius,* decretorum doctor, *prepositus Posoniensis* szerepel mint prépost, kánonjogi tudor, kinek esedezésére erősítette meg IV. László király a pozsonyi egyház birtokait és szabadalmait. (Wenzel IV, 81. Knauz II, 77.) 1278-ban IV. László ad supplicacionem magistri *Anthonij prepositi Posoniensis* adományozza a káptalannak Flanczendorfot. (Fejér V. II, 521. Knauz II, 87.) Ugyanezen Antal az, kinek valamint fivéreinek Comiti scilicet, Belyd, Jacincto et Rolando nobilibus regni IV. László király a vasmegyei Perulend földet adományozta. (*Hazai Okmtár,* I, 81.)

1280-ban magister **Pascasius** *Prepositus Posoniensis,* V. István és IV. László bizalmasa, ki IV. Lászlót megbékítette a pápai legatussal s ezért a király a pozsonyi egyháznak Szilincset adományozta. (Rimely 303. l. Knauz II, 120. Wenzel IV. 214. Fejér V. III, 74.) IV. László elismeri, quod laudabilis fidei puritate, solideque deuocionis famulatu dilecti et fidelis nostri, magistri *Pascasij, Prepositi Posoniensis,* quibus idem se nostre celsitudini dinoscitur ab euo nostre puericie fideliter dedi-

casse (Wenzel IV, 214. Knauz II, 120.) különösen, hogy a királyt az apostoli követtel Fülöp firmani püspökkel kibékítette. 1281-ben már nyitrai püspök s mint ilyen említtetik 1285. 1289. 1290. 1291-ben is Knauz II, 202. Fejér V. III, 449. Wenzel V, 3. 25. XII, 497. 515.) De nyitrai püspök volt még 1297-ben is. (Fejér VI. II, 85.)

1284-ben magister **N.** *prepositus Posoniensis* megerősitteti a nádor által a pozsonyi egyház szabadságait. (Wenzel IV, 267. Knauz II, 182.) 1285-ben már *néhai*-nak mondatik, magister *Nicholaus quondam prepositus Posoniensis*. *(Haz. Okmtár,* VII, 195.)

1288-ik évi oklevélben említve van Nycolaus, frater **Romani** *prepositi quondam Posoniensis* bone memorie. (Fejér V. III, 421 azonban *Barajanj*-nak van irva. Romanusnak Knauznál II, 244.) Egy 1292-iki okiratban is comes Nicolans frater magistri *Romani, quondam prepositi Poson.,* bone memorie. (Fejér VII. V, 509. VI. I, 234. kivonat. Knauz II, 322.)

1289-ben magistər **Dominicus** diuina miseracione *prepositus posoniensis* oklevelet állít ki apud Posonium febr. 14. *(Hazai Okltár* 112—113.) 1291. magister *Dominicus prepositus ecclesiae Poson.* (Knauz II, 283. 296. Wenzel V, 51. 54.)

1291-ben magister **Haab** *prepositus ecclesie Poson.* (Knauz II, 305. 306. Wenzel V, 34. 35.) 1292-ben magister *Haab, prepositus ecclesie sancti Salvatoris de Posonio* vir honorabilis et discretus . . . fidelis et familiaris noster. Így III. Endre király. (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.) A prépostság és káptalan birtokai körül fáradozik. 1294-ben már mint váczi püspök szerepel. (Knauz II, 358 és v. ö. Pray: *Specim. Hier.* I, 344.)

1294-ben *M.* **Seraphinus** magister *Seraphinus, prepositus ecclesie Posoniensis* mint tanu szerepel a káptalan részéről az Esztergom várossal való perben. (Fejér VI. I, 308. Péterffy: *Sacra Conc.* I, 134. Katona VI, 1114. Knauz: *Cod. Strig.* II, 198. *Mon.* II, 355. Wenzel: X, 137.) Ez okirat 1294-ben van keltezve, de már Fejér jegyezte meg, hogy ez okmány leirásában sok a hiba, amint ezt az is mutatja, hogy benne egyszer *Stephanus* másszor meg *Seraphinus* mondatik pozsonyi prépostnak. Szerinte az oklevélben bizonyosan csak S állott, mi nem áll, mert Knauz helyesen adta ki *Seraphinus* néven. Rimely 1281-dik évre teszi s szereplését 10 éven át tartottnak mondja, mi hiba, mert 1284-ben Miklós, 1289-ben Dominik nevű prépostokról van okiratos tudomásunk.

1296-ban Lodomer érsek oklevelében említtetik a discretus

vir, *Seraphinus* Posonienses prepositus. (Véghely: *Haz. Okmtár,* VIII, 363.) 1297-ben magister *Stephanus Posoniensis*-ről van szó (Fejér: VII. II, 197.) rectius *Seraphinus* Seraphinus Prepositus Poson. értendő (Knauz: II, 417.) 1299-ben VIII. Bonifácz pápa küldi ki őt a budai sziget apáczái és a veszprémi püspök között a tized miatt kitört per ügyében. Névszerint nincs ő megnevezve, csak . . . Prepositus de Posonio. 1299-ben magister Seraphinus, prepositus Poson, Csukárfalva letartóztatása ellen tiltakozik a győri káptalan előtt. (Wenzel V, 242. Knauz II, 470.) 1300-ban *Seraphinus* prepositus (Knauz II, 479.) 1301-ben magister *Seraphinus* prepositus Poson. oklevelet állít ki. (Knauz II, 492.) Szerepel a következő időszakban is.

2. Kanonokok.

1253-ban **Jakab** őrkanonok.

1260-ban **Péter** olvasókanonok, **László** éneklőkanonok, **István** őrkanonok.

1269-ben **Sixtus** decan.

1287-ben **Pál,** ki a káptalannak Csürle, Akoli, Simperg és Uzor nevű birtokait adományozza.

1290-ben **Márton** (*Haz. Okmtár,* VII, 210.) Ugyanezen évben **Andreas** dictus Torkus (*Haz. Okmtár,* VII, 210.) Mindkettő előjön 1292-ben is. (Wenzel V, 72.) 1292-ben magister *Andreas* birtokadományt kap III. Endre királytól (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.)

1291-ben **Andreas** és **Nicolaus** Canonici Ecclesie Posoniensis. (Wenzel V, 53.) Ugyanez évben **Márton** Demeter fia, Jakab biró testvére. Jelen volt Csukár János végrendelkezésénél.

1292. **Andreas** dictus Torkus. (Wenzel V, 72) Magister *Andreas* birtokmegerősítést nyer III. András királytól (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.) **Martinus.** (Wenzel V, 72.) **Laurentius** Custos Ecclesie Posoniensis. (Wenzel V, 71.) **Nicolaus** (Rimely 251.)

1297. **Joannes** canonicus helyett hibásan vicarius áll.)

1300. **Buda** magister. (Rimely 251.)

